

АЛЕХО КАРПЕНТЬЄР

РОЗПРАВА З МЕТОДОМ

РОМАН

Моїй дружині Лілії

Розділ перший

...я не збираюсь тут навчати методу, що допоміг би кожному думати правильно, а хочу лиш показати, як я намагався думати сам.

Декарт, «Розправа про метод».

1

...диви, щойно ліг, і вже дзвінок. Що?! Чверть на сьому?! Не може бути. Напевно, чверть на восьму. Скоріше навіть чверть на дев'яту. Цей будильник — чудо швейцарського годинникарства, але стрілки в нього такі тонесенькі, що не одразу й роздивишся, котру годину вони показують. Може, чверть на десяту? Теж навряд. Треба надіти окуляри. Чверть на одинадцятую. Оце інша річ. До того ж за жовтими шторами уже стоїть білий день. І завжди те саме: варто мені опинитися в цьому домі, прскидаюся з таким відчуттям, ніби я там. Це, либонь, через гамак, що править мені за постіль і вдома, і в будь-якому готелі, в англійському замку, і в нашому Палаці. Я його скрізь тягаю за собою, бо хіба виспишся на твердих матрацах і подушках. Мені подавай колиску-гамак, та ще й на мотузках, щоб я міг скулитися клубочком і погойдатися. Гойдь в один бік — позіхнув, гойдь у другий — спустив ноги додола і встромив навпомацки у капці, майже невидні на барвистому тлі перського килима. (Там, у нашому Новому Світі, щойно я розплющу очі, мені їх завжди взуває Господиня Ельміра, що звикла — у неї свої дивацтва — спати на нужденній розкладачці, не вкриваючись ковдрою, але в нічній спідниці. До світла кілька кроків. Сіпаю за шнур праворуч вікна, і під брязкотливий акомпанемент металічних кілець за шибкою розгортається, висвічується крає-

вид. Але замість звичного вулкана, засніженого, величного, далекого, замість одвічного виталища богів, переді мною бовваніє Триумфальна Арка. Десь за нею — дім мого великого приятеля Лімантура, що був колись міністром у дона Порфірію. Лімантур — бесідник просто незамінний, коли мова заходить про нашу економіку та про нашу розпусту. Тихий рип дверей. З'являється Сильвестр у смугастій жилетці, в руках — піднос із срібла, масивного, чудового срібла, добутого в моїх копальнях. Le café de Monsieur. Bien fort comme il l'aime. A la façon de là-bas... Monsieur a bien dormi?..¹ Одну по одній розсунуто три парчеві штори і при світлі лагідного сонця, ідеального для верхових прогулянок, стає добре видно славетний горельєф Рюда. Геройський хлопчик безстрашно світить грішним тілом, його кличе до бою розпатланій ватажок, лютий на тих, хто тільки переможно горлає, а сам ладен повернути назад, як стане сутужно... Тепер переглянемо газети. «Журналь», «Ексельсіор», ілюстрований так щедро, що може правити за кінохроніку. «Аксьон Франсез», з кулінарними рецептами Пампіля (їх день у день відкреслює червоним олівцем моя дочка, повертаючи до них увагу нашого чудового кухаря) і з громоподібною передовицею Леона Доде, чії запальні апокаліптичні прокльони — найяскравіший доказ свободи преси — викликали б у наших краях щоденні дуелі, арешти, вбивства і потрясіння. «Пті Парізьєн»: в Ольстері під гучний акомпанемент ірландських кулеметів та арф триває заколот; удруге повиловлювано й завезено на безлюдній острів стамбульських собак, щоб вони там перегризлися, — світова громадськість обурена; нові заворушення на Балканах... Це одвічне осине гніздо, ця порохова бочка, завжди нагадувала мені наші андські провінції. Ще й досі пам'ятаю — це було під час мого попереднього приїзду — яку вродисту зустріч влаштували були болгарському цареві. Величний, у гаптованих золотом, оздоблених пір'ям шатах (на мить мені здалося, ніби я бачу полковника Гофмана), котий він разом з президентом Фальєром у пишному церемоніальному ландо, поки оркестр республіканської гвардії, вишикуваний під наполеонівським монументом, на численних сурмах, кларнетах і контрабасах виконував гімн «Плаче вдовиця, шумить Маріца», намагаючись за рахунок флейт і дзенькотливих трикутників ушляхетнити цю майже опереткову мелодію. Vive le Roi! Vive le Roi!² — вигукувала республіканська братія, небайдужа в душі до тронів, корон, багрянниць і скіпетрів, бо замість усієї цієї пишноти мала змогу милуватися лише президентами у фраках з червоними стрічками в петельках, коли ті на знак вітання недбало помахують циліндрами від голови до колін і знов до голови, подібно до сліпців, що просять милостиню... За двадцять хвилин буде одинадцята. Яка то розкіш побайдикувати в тихій відлюдності при світлі присунутого до гамака нічника — ніяких тобі аудієнцій, офіційних візитів, вручення вірчих грамот, не вдираються до тебе, грюкаючи чобітьми та видзенькуючи острогами, непередбачені протоколом військові. Спав я довше, ніж звичайно, бо звечора — та ще й пізенько — гайнув у Келію чернички ордену Сен-Венсан де Поль. У своєму синьому вбранні, в крислатому накрохмаленому чепці, із скапулярієм³ на грудях і сирицею при поясі,

¹ Ваша кава, мсьє Міцна, саме на ваш смак Приготовлена, як у мсьє на батьківщині... Мсьє добре спалося? (Франц.)

² Слава цареві! Слава цареві! (Франц.)

³ Скапулярій — деталь одягу католицької черниці: скріплені за плечима дві довгі смужки тканини, що спереду спадають на груди.

вона таки була гарна. І Келію умебльовано вишукано: на грубому дерев'яному столі лежав оправлений у телячу шкіру молитовник, біля нього — срібний свічник і безнадійно похмурий людський череп, виліплений, мабуть, з воску або каучуку. Я сам до нього, правда, не доторкався. Зате ліжко, дарма що витримане в монастирському, аскетичному стилі, було екстразручне — штучної вовни подушки, цупкі, ніби з самої парусини шиті перини і пружний матрац, переснований еластичними металевими пластинами, чутливими до найменшого поруху ліктів чи колін, що в нього впираються. Зручне ліжко, що й казати, не згірш од дивана в Кімнаті Каліфів чи оббитої оксамитом полиці Спального вагона агентства Кука (Париж — Ліон — Рів'єра), ніби навічно поставленого в тупик, з двома бутафорними колесами і вступними сходишками в коридорі, де завжди — не знаю вже, яким дивом — підтримується дух паровоза. Після цього для мене, либонь, не так уже багато подібних покоїв лишилося незвіданими: хіба що Японський Будиночок з усіма можливими комбінаціями його диванних подушечок і мат; Каюта «Титаніка», відтворена точно, за документами й нібито позначена трагічною приреченістю (*Vas-y, vite, mon chéri, avant que n'arrive l'ice-berg... Le voilà... Le voilà... Vite, mon chéri... C'est le naufrage... Nous coulons... Nous coulons... Vas-y...*)¹; Горище нормандської хати, пропахле яблуками та заставлене пляшками з сидром; і, звичайно ж, Шлюбна Кімната, де Габі у вінчальній сукні і з флердоранжем у косах, примудряється по чотири чи й п'ять разів щоночі (зрідка до цього додається ще і вранішнє чергування, або «вахта», як вона сама його називає) втрачати дівочу незайманість, що дає підстави деяким друзям дсму, попри сивину й ордені Почесного легіону, претендувати на лаври непогамовного й під старість Віктора Гюго. Я не кажу вже про Дзеркальний Палац; скільки тих моїх поз і ракурсів, вивертів і жестів повідбивалося там, і водночас відклалося в моїй пам'яті, немов у родинному альбомі, де демонструються не лише образи, постави, люди, а й зухвалі вихватки, пов'язані з кращими днями чийогось життя. Тепер мені цілком зрозуміло, чому англійський король Едуард VII мав тут власну ванну і навіть крісло (річ історичну, бережену на почесному місці), змайстроване вправним і вигадливим червонодеревщиком так, щоб володар міг вивертатися на ньому як заманеться, не почувавши незручностей від власного опасистого черева. Гарно ми вчора гульнули. А проте мене — вже підпилого — не залишало побоювання, що моя блюзнірська забавка з сестрою Сен-Венсан де Поль не до добра. Інша річ, коли Полетта, пригадую, запрспонувала себе одного разу, вбрану під англійську школярку, серед тенісних ракеток та стеків для верхової їзди; або ще іншим разом — як портову повію, наквацяну, в чорних панчохах з червоними підв'язками і високих шкіряних чобітках. А тут — один цей череп з каучуку, чи з воску (байдуже з чого він є), як гаразд подумати, може навішувати досить лиха. Свята Пастирка Нової Кордови, Чудотворна Заступниця моєї батьківщини могла побачити мої неподобства з гірського верхів'я, де серед скель і проваль височить її старий храм. Щоправда, мене втішає одна думка — у тій фальшивій монастирській келії, місці моєї гріховної примхи, все-таки не було розп'яття. Це вже, напевне, завдяки мадам Івонні. У чорному вбранні, з перловим намистом на шиї вона завжди демон-

¹ «Голуб же мене, любчику, поки не зіткнулися з айсбергом... Ось він... Ось насувається... Швидше, любчику.. Ну от, катастрофа... Ми тонемо... тонемо... Голуб же мене...» (франц.).

струє дуже вишукані манери, а мова її, залежно від вдачі й рангу клієнта, легко переходить від високого стилю школи Пор-Рояль до базарного стилю шансонє Брюана, і в цьому зрідні моїй французькій говірці — суміші Монтеск'є і Nini-peau-de-chien¹. Мадам Івонна вміла робити так, щоб і вволити забаганку гостя, і щоб він завжди знав, де йому зупинитися. Так, у Кімнаті Англійського Інтернату вона ніколи не чіпляла портрета королеви Вікторії, в Кімнаті Великого Боярина не виставляла ікон, а в Кімнаті Шалених Витівок — зображення Пріапа², що було б занадто прозорим натяком. Крім того, приймаючи певних клієнтів, вона стежила за тим, щоб «ces dames»³ робили, що їм належить, вживались, як кажуть актори, в свою роль — нетерплячої нареченої, біснуватої черниці, рано розбещеної провінціалки, шляхетної дами, що приховує свій вік, зубожілої аристократки, жадібною до нових відчуттів чужинки, і так далі і тому подібне; зрештою, щоб вони поводитись як добре вишкolenі лицедійки. Разом з тим, вона забороняла їм брати з різка столу монети соромітними губами, як це роблять інші, і то вельми вигукано, в Салоні для Знайомств — «au choix, Mesdames»⁴ — коли на них тільки й одержі, що іспанське болеро в блискітках, таїтянське намисто чи знак шотландського верховинця — лисячий хвіст на вигнутому підковою поясі... А ось Сильвестр заводить перукаря. Той, голячи мене, розповідає про останні нальоти апашів, що орудують нині на машинах і з цілим арсеналом зброї. Пудрячи щокки, він показує мені останній знімок свого сина, бравого вояка — я так йому й кажу — в ківері, оздобленому казуарячою пір'їною. Я хвалю серйозність і дисциплінованість народу, виходці якого, завдяки своїм здібностям і працьовитості, стають офіцерами, здатними перед стрільбою розрахувати траєкторію й дальність польоту снаряда. (Мої гармаші, звичайно, роблять наводку на окс — хоч, треба визнати, інколи напрочуд ефективно — «Три долоні вгору і дві долоні праворуч із правкою на півтора пальця, в напрямку стого будиночка під червоним дахом... Вогонь!...» І найдивніше, що влучають у ціль...) Продемонструвавши портрет вихованця школи Сен-Сір, перукар дістає фото дівчини в прозорому серпанку; так от ця дівчина, певне знайдена новою 6,4-процентною російською позикою, згоджується на... — звісно, цілком таємно — аби тільки придбати сальвадорські акції однієї фірми, що колись славилася гербами з червінню і горностаями, а нині опинилася під загрозою руйни. Не виключено, що вона справді незаймана дівчина, і може ж таки її «ню», як кажуть художники, чогось та варте. (Я пошлю її спершу до Перальти, хай огляне її, обнюхає і подасть мені докладну інформацію.) За шибками в пишній зелені каштанів новосельцем розгощується літо. Тепер черга кравця. Він обмірює й перемеріює мене; прикладає розкроєні частини піджака, куртки, сурдута, стягуючи, збираючи їх, малюючи кравецькою крейдою геометричні фігури по незавершеній обшивці з темної вовни, він обертає мене довкола самого себе, немов манекен, а я щоразу намагаюся стати так, щоб моя власна персона виглядала якнайімпозантніше. З кожним поворотом перед моїми очима постають портрети, скульптури, розвихрені довкола і ніби зроджені моїм кружлянням. Я бачив їх стільки разів, що вже й не дуже ними милуюся. У цьому куточку, як завжди, свята Радегунда Мервін-

¹ Ніні Собача Шкура (франц.) — персонаж дитячих коміксів.

² Античний бог плодючості й любострастя.

³ Дівчата (франц.)

⁴ На вибір, мої дами (франц.).

зьяка, пензля Жан-Поля Лорана, екзальтовано приймає реліквії, привезені з Єрусалима посланцями в каптурах; ті підніссять їй у коштовному ковчезі з білокості уламок хреста Спасителя. А ось тут — чудова скульптура Жерома «Гладіатори»: вже подоланий боець із тризубцем, заплутавшись у власній сітці, звивається під звитяжною стопою здорованя в шоломі з забралом, котрий нібито чекає, з мечем наготові, цезаревого вироку. («Добий», — кажу я щоразу, коли погляд мій падає на цю різьбу, і вказую додолу порухом правиці...) Чверть оберта круг себе і я вже споглядаю гарну марину Ельстіра, де поміж білими баранцями хвиль і хмарами розгортається бентежна блакить з яликами на першому плані, а поряд рожевий мармур «Маленького фавна», нагородженого золотою медаллю на останній виставці французьких художників. «Поверніться трохи праворуч», — мовить мені кравець, і переді мною — любострасна нагота «Заснулої німфи» Жервекса. — «Тепер рукав», — мовить кравець. І я опиняюсь проти «Губбійського вовка» Люк-Олів'є Мерсона, де звір, приборканий палкою проповіддю жебрака, бавиться собі, святий та божий, з малими шибениками, що смікають його за вуха. Ще чверть оберта, і от уже «Вечеря кардиналів» Дюмона (які в них усіх обличчя розкішників, і скільки правди в очах, ось у цього, ліворуч, навіть видно жили на лобі!), а поряд «Маленький сажотрус» Шокарн-Моро і «Світський раут» Бєро, де так гарно вирізняються на червоному тлі ясні декольтовані сукні жінок, у перебивку з чорнотою фраків, зеленощами пальм і сяйвом кришталю. А тепер, — я стою майже напроти світла, — очі мої впираються в «Краєвид Нової Кордови», полотно нашого художника, очевидно, нав'яне якимсь толедським пейзажем Ігнасіо Сулоаги — та сама оранжева жовтизна, такими ж уступами розташовані будинки, та й Арауканський Міст надто схожий на Алькантарський... Повернувши мене лицем до вікна, кравець береться розповідати про декого зі своїх клієнтів, що, на його думку, очевидно, має піднести його власний професійний престиж. Точнісінько так ото в Англії якийсь кондитер, що робить бісквіти чи мармелад, хвалиться на своїх етикетках титулом «королівського постачальника». Так я дізнаюся, що Габріель д'Аннунціо, щедрий і скорий на витребеньки, а на віддачу тугий і забудькуватий, замовив у нього дюжину камізелок фантазі та інших деталей костюма — яких саме, я вже й не дослухався, бо саме ім'я Габріеля д'Аннунціо одразу викликало в моїй пам'яті вибукуваний плитками розкішний таємничий двір за фасадом доволі обдертого будинку по вулиці Жоффруа Ласньє; там, в кінці проходу, пропахлого цибульною юшкою, неймовірною оперовою декорацією підносився флігель з примхливими фігурами й загратованими вікнами на класичному фасаді, в якому я мав честь вечеряти, та ще й не раз, складаючи компанію великому поетові. Про це пристановище, розкішне й водночас потаємне, переказували легенди й міфи: подеювали, що, коли Габріель залишався на самоті, йому прислужували чарівні служниці з іменами фей, і доки його численних кредиторів тримав на відстані загартований у таких ситуаціях швейцар, тут, усередині, в покоях, захарашених античним алебастром і мармуром, середньовічними пергаментами і стелами, поміж ароматичними кадильницями бриніли ніжні голоси дитячого хору, а у відповідь озивався церковний спів з-поза штор, що приховували голих жінок, багато жінок — і вельможних, і славетних, і гордих — відданих духові Архангела Благовіщення. («Не знав я, що він такий, — сказав якось Перальта. — Негарний, лисий, опецькуватий та ще й справжне

прізвище в нього якесь репане»...¹ — «Що ти там розумієш», — заперечив я, певний, що те, задля чого я туди ходив, було набагато цікавіше, ніж відвідувати бурдей Шабане, дарма що там ще й досі витала тінь Едуарда VII.) А ось і сам Перальта, він заходить в свій раз, несучи цілий стос книжок, вивершений жовтим томиком «L'enfant de volupté»² — французьким перекладом роману «Il piasege»³, — в якому, звісно, мій секретар, на своє розчарування, не знайшов масної начинки, обіцяної назвою... — «Вони були в моїй кімнаті, я їх так і не дочитав», — мовить, складаючи книжки на стіл так, що кравцеві доводиться забирати свій крам, тобто знімати з мене дорогу шкаралушу, безформні шати, ще завузькі штани. «Дай мені чого-небудь». Доктор Перальта відчиняє інкрустовану конторку роботи Буля й дістає звідти пляшку рому з наліпкою, де готичними літерами на тлі плантацій цукрової тростини виведено назву «Свята Інеса». — «Ось воно, джерело життя». — «Надто після вчорашньої ночі». — «Цей ром відпускається спеціально для черниць». — «А тобі для негритянок». — «Ви ж знаєте, мій друже, я такий, що й нафту питиму». — «А ми всі нафтовики там», — кажу я зі сміхом і чую, як нагорі, дізнавшись про моє пробудження, Офелія починає грати «Für Elise»⁴... «З кожним днем у неї виходить краще, — мовить мій секретар, піднявши догори келих: — Сама ніжність, саме почуття»... Музика «Für Elise», що так делікатно лунає в кімнаті моєї дочки, щоправда з неминучими помилками в такті, нагадала мені, як цю п'єсу грала її самовіддана мати, донья Ерменехільда (до речі, з такими самими помилками в такті), коли там, у Сурхідеро-де-Ла-Вероніці — в дні молодості, жаги і туги, бурі й натиску, зальотів і бешкетів — почастивавши мене якимись вальсами Хуветіно Рохаса чи Лердо де Техади, переходила до класичного репертуару: Великого Глухого («Für Elise» і початок «Місячної сонати», — вона ніколи не йшла далі початку), «Ідилії» Теодора Лака та численних п'єс Годара й Шамінаїда, вміщених в альбомі «Музика для дому»... Я зітхаю на думку про те, як три роки тому ми ховали королеву, в урні, накритій омофором, з кортежем міністрів, генералів, послів і сатовників, із збільшеним — за рахунок оркестрантів з провінції — утричі проти звичайного, тобто до ста п'ятдесяти виконавців, військовим оркестром, що грав похоронний марш із «Героїчної симфонії», а також неодмінного Шопена. Наш превелебний прелат у своєму надгробному слові, навіяному — не без мого впливу — промовою Боссюе, присвяченій пам'яті Анрієтти Французької («Сія, що царствує в небесах» і так далі і тому подібне), говорив про заслуги небіжчиці, такі видатні й виняткові, що варто подумати про її канонізацію. Хоча донья Ерменехільда була одружена і, зрозуміла річ, мала дітей — Офелію, Арієля, Марка Антоніо й Радамеса — архієпископ нагадав своїм слухачам про безпорочність у шлюбі святої Єлисавети, матері Іоанна Хрестителя, а також Моніки, матері Августина. Звичайно, я, даючи свою корисну пораду, не вважав за необхідне порушувати якесь клопотання перед верховною владою Ватикана, дарма що моя дружина і я прожили на віру багато років, перше ніж непередбачені й круті повороти політики привели мене туди, де я нині опинився. Найголовніше, що портрет моєї Ерменехільди, відтворений багатоколірним друком в Дрездені захода-

¹ Справжнє прізвище Габрієля д'Аннунціо — Рапаньєта.

² «Дитя жаги» (франц.).

³ «Насолода» (італ.) — відомий роман Габрієля д'Аннунціо.

⁴ «Елізі» (нім.) — музична п'єса Бетховена.

ми нашого міністерства освіти, став предметом культу геть по всій країні. Говорилося, що мертве тіло, кинувши виклик тлетворній хробачні, зберігало на обличчі погідну й добру усмішку, з якою вона відійшла. За твердженням жінок, цей естамп мав чудотворну властивість полегшувати болі в паху і допомагати пологам первісток, а обітниці, дані їй дівчатами на виданні для того, щоб одружитися, набагато дієвіші від дуже поширеного й досі звичаю занурювати в криницю фігурку святого Антонія сторч головою... Я саме встроїв у петельку гарденію, коли Сильвестр повідомив мене про візит Славетного Академіка, академіка новоспеченого, невідомо як і за що прийнятого під Склепіння Академії, бо ще кілька років тому він обзивав Сорок Безсмертних «зеленими муміями у трикутних капелюхах, анахронічними акушерками нескінченних Словників, що заздалегідь поступаються в розумінні розвитку мови будь-якому «Малому Ларуссові», виданому для домашнього вжитку». (Але коли вже його обрали — *j'ai accépté pour m'amuser*¹ — він подбав про те, щоб руків'я шпаги вирізьбив не хтось там, а його славетний друг Машенсе, і той, помінявши пензель на різець, зумів віддати у витворі дух, близький до біблійної і водночас середньовічно-легендарної атмосфери, скориставшись стилем, що, на мою думку, є очевидною мішаниною естетики американського Луна-парку з певними, доволі суттєвими елементами мистецтва прерафаелітів.) Перальта ховає пляшку «Святої Інеси», і ми вітаємо цього високообдарованого й вибагливого мужа — зараз він сидить так, що сонячний промінь, у якому витають міріади порошинок, грає на червоній розетці ордена Почесного легіону. Нагорі Офелія вперто намагається виконати без непередбачених автором бемолів пасаж із «Für Elise», але він все ще виходить нерівно.— «Бетховен»,— проголошує на повен голос Славетний Академік, ніби повідомляючи нам неабияку новину. І безцеремонно, рукою людини, вхожої до мого дому, починає перебирати книжки, щойно принесені моїм секретарем. «Атеїзм» Ледантека. Добре. Солідна праця. «Учень» Бурже. Незле. однак не треба наслідувати німецьких *emmerdeurs*² з їхньою манією змішувати філософію з романом. Анатоль Франс: талант безперечний, але надто вже переоцінений за кордоном. До того ж його невитравний скепсис ні до чого не приводить... «Шантеклер»³ — п'еса унікальна. Це і фурор, і провал. Геніальна і воднораз ніяка, вона залишилася в історії театру єдиною спробою. І він декламує: «O soleil! toi sans qui les choses! Ne seraient pas ce qu'elles sont...»⁴ (Академікові невтямки, що вже кілька років саме з цієї причини десять тисяч будинків розпусти в Америці називаються «Шантеклер»...) Він іронічно, хоч і схвально, мгукає, побачивши антиклерикальний памфлет Лео Таксіля, проте зневажливо кривиться, не приховуючи своєї огуди, перед «Паном де Фока» Жана Лоррена, мабуть, не знаючи, що його власний видавець Оллендорф, закидав книгарні нашого материка іспанським перекладом цього роману, розрекламованого як шедевр французького генія, видавши його в кольоровій обкладинці, з зображенням оголеної богині Астарті роботи Жео Дюпюї, яка ще й досі бентежить наших школярів... Та ось він масно, по-змовницькому регоче, натрапивши на «Les cent mille verges», «The Sexual life of Robinson Crusoe» і «Les fastes de Lesbos»⁵, анонімні (три зірочки за-

¹ Я погодився для сміху (франц.).

² Зануд (франц.).

³ Віршована драма Едмона Ростана.

⁴ «О сонце, та без тебе усе було б інакше...» (франц.).

⁵ «Сто тисяч разів». «Сексуальне життя Робінзона Крузо», «Лесбійські свята» (франц. та англ.).

мість імені автора), але щедро ілюстровані видання, я купив їх учора в спеціалізованій книгарні на Місячній вулиці. «Ce sont des lectures de Monsieur Peralta»¹, — кажу я легкодухо. Тим часом наш друг, споважнівши, заговорює про письменство уже добре знаним Перальті й мені повчальним і педантичним тоном, намагаючись довести нам, що справжня, велика, серйозна література — тутешня література — невідома в наших краях. Всі ми сходимося в своєму захваті Бодлером, що занедбаний лежить під занедбаною плитою на Монпарнаському кладовищі, але треба також читати Леона Дьєркса, Альбера Самена, Анрі де Реньє, Моріса Ролліна, Рене Вів'єна. І слід читати Мореаса, передусім Мореаса. (Я мовчу, щоб не признаватись, як під час нашого знайомства з Мореасом у кав'ярні «Вашетт» кілька років тому він звинуватив мене в розстрілі Максиміліана², хоч як я намагався довести йому, що мій вік аж ніяк не міг дозволити мені бути того дня в Серро де лас Кампанас... «Vous êtes tous des sauvages!»³ — відповідав щоразу поет, з гнівливою гіркотою в голосі...) Наш друг нарікає, що Гюго, старий Гюго користується величезною популярністю в наших краях. Йому відомо, що т а м, тобто у нас, робітники сигарних фабрик, наймаючи публічних читців, аби чимось скрасити свою монотонну працю, виявляють особливу симпатію до «Знедолених» та «Собору Паризької Богоматері», а «Молитва за всіх» («naïve connerie»⁴, — кидає він) ще й досі, і доволі часто, декламується на поетичних вечорах. І, на його думку, саме через те, що нам бракує картезіанського духу (що правда, то правда; а звідки йому взятися, якщо в тій «Розправі про метод» не ростуть м'ясоїдні рослини, не літають тукани, не шаленіють циклони), ми надто схильні до нестримного вітійства, пафосу, до врочистих заяв, не позбавлених романтичної похвальби... Я трохи збентежений, хоч гість цього, звичайно, не помічає, оцінкою, прямо протилежною моєму уявленню про те, якою має бути риторика (для нас вона чим пишніша, гучніша, кучерявіша, чим ближча до стилю Ціцерона з його несподіваними образами, мальовничими епітетами, одне слово, чим піднесеніша, тим краща), і, щоб змінити тему, беру до рук рідкісне й розкішне видання Ренанових «Роздумів на Акрополі» з ілюстраціями Кабанеля. «Quelle horreur!»⁵ — Славетний Академік підкріплює свій вигук жестом обвинувача. Я зауважую, що цей твір фігурує в багатьох підручниках з літератури, призначених для французьких студентів. «Типова для світської школи погань», — запевняє гість, називаючи цю прозу «amphigourique»⁶, вона, мовляв, манірна, криклива, її розпирає від ерудиції й хизування грецькою історією та міфологією. Ні, і ще раз ні. Мешканці ваших країв повинні шукати франкомовний геній в інших книжках, в інших творах. Тоді вони побачать, як елегантно, як зверхньо, як напрочуд дотепно вміє Моріс Баррес⁷ на трьох чітко викладених сторінках «Ворога законів» показати нам фальш і помилки марксизму, базованого на культурі шлунку — чи намалювати чудову картину замків Людовіка Баварського⁸, кількома справді мистецькими фразами,

¹ Це читиво для пана Перальти (франц.).

² Максиміліан — австрійський ерцгерцог, проголошений 1864 року з допомогою Наполеона Третього імператором Мексики. Вороже зустрінутий у країні і позбавлений підтримки Наполеона Третього, 1867 року Максиміліан був арештований і розстріляний у Серро де лас Кампанас.

³ Ви всі дикунні! (франц.)

⁴ Примітивне паскудство (франц.).

⁵ Який жах! (франц.).

⁶ Пишномовна (франц.).

⁷ Моріс Баррес (1862—1923) — французький письменник, окремі твори якого позначені індивідуалізмом, шовінізмом, реваншизмом.

⁸ Мається на увазі баварський король Людвіг Оттон Фрідріх Вільгельм (1845—1886), що побудував у Баварії багато замків.

далекими від ученого словоблудства Ренана. Або, якщо звернутися до минулого сторіччя, треба читати й перечитувати Гобіно, цього аристократа стилю, майстра вишуканої і ясної фрази, який у своїй творчості оспівав Людей-Обранців, Людей-Плеяд, князів духу (а таких, на його думку, набралось б хіба що три тисячі на цілу Європу), відверто заявивши про брак у нього будь-якого інтересу до «так званої людської маси», цієї нікчемної комашні, безвідповідальної й руїницької, позбавленої Душі... Тут я волю мовчати і не заходити в суперечку, а то ще спливе те, чого краще не зачіпати: під час святкування Сторіччя Незалежності Мексіки власті подбали про те, щоб не допустити людей в альпаргатах і пончо, всяких там дударів і калік у місця, де відбувалися врочисті церемонії — навіщо, мовляв, чужоземним туристам і гостям уряду бачити тих, кого наш друг Ів Лімантур називав «кафрами». Зате в моїй країні, де багато — аж надто! — індіанців, негрів, самбо, чоло і мулатів, приховати «кафрів» було б нелегко. І вже зовсім не уявляється мені, щоб наші освічені «кафри», а їх страх, скільки розвелось, з утіхою читали «Трактат про нерівність людських рас» графа Гобіно... Пора звернути розмову на інше. На щастя, нагорі знову лунає «Für Elise». Почувши гру, Академік починає нарікати на виверти сучасної, чи так званої «сучасної», музики за те, що внаслідок раціоналізації мистецтва, його дегуманізації, перетворення на нотну алгебру, далеко від будь-якого почуття (ви чули, що компонує група «Schola Cantorum»¹ з вулиці Сен-Жак), вона відійшла від засад мелосу. Звісно, є винятки: Сен-Санс, Форе, Вентей і насамперед наш дорогий Рейнальдо Ан² — уродженець якогось Пуерто Кабелло, містечка, дуже подібного до Сурхідеро-де-Ла-Вероніки. Я знаю, що мій «земляк» (він володіє бездоганною м'якою іспанською мовою і завжди при зустрічі називає мене «земляком»), перше ніж написати чудові хорали до Расінової «Естер», дебютував, кілька років до того, прекрасною, сповненою туги за рідними тропіками оперою, дія якої відбувалася серед декорацій, що нагадували знане з дитинства венесуельське узбережжя, хоч мова йшла там, як свідчили програмки, про «полінезійську ідилію»: «L'île du gêve»³, називалася ця опера, написана за «Le mariage de Loti»⁴, ось звідки й славетна арія «Loti, Loti, voici ton port»⁵, що її співала Парагу в цій екзотичній любовній історії, дуже подібній до «Лакме» на думку деяких недоброзичливих критиків, ладних трошити всіх і вся. Але при такому ставленні можна бовкнути що заманеться і про «Мадам Баттерфляй», написану значно пізніше за оперу Рейнальдо. До речі, кілька днів тому ми саме слухали його «Невеселі пісні» на одному з наших узвичаєних музичних вечорів на набережній Конті. Далі розмова перекинулася на графа д'Аржанкура, повіреного в справах Бельгії, про його звичку оточувати себе молодиками-гомосексуалістами, не з власної зіпсованості, а з бажання вберегти свою молодесеньку коханку від зазіхань справжніх чоловіків; на Леграндена, що прикрасив себе, мов сухозліткою, вигаданим дворянським титулом «Граф Моїх Церков» чи якимось іще в цьому дусі («Йому б народитися в Чолулі»⁶, міг би називатися «Графом 365 Церков», — кинув Перальта) і став поводитися мов

¹ Співоча школа (лат.) — учбовий заклад, заснований 1894 року, звідки вийшла ціла плеяда французьких композиторів.

² Рейнальдо Ан (1874—1947) — французький композитор венесуельського походження.

³ «Острів мрії» (франц.).

⁴ «Весілля Лоті» — роман французького письменника П'єра Лоті (1850—1923).

⁵ «Лоті, Лоті, твоє ім'я» (франц.).

⁶ Чолула — місто в Мексіці, багате на архітектурні пам'ятники.

сноб у світі, де снобізм вважається умовою утвердження будь-якого нувориша і, отже, виказує загальне прагнення в усьому «йги в ногу з добою». Париж, на думку Славетного Академіка, скидається тепер на Рим часів цезаря Геліогабала, коли його брами були розчинені для всього, що видавалося рідкісним, чудернацьким, дивовижним, варварським, примітивним. Сучасні скульптори, замість черпати натхнення в класиці, схиляються перед мікенськими, доеллінськими, скіфськими витворами. А є вже й такі, що збирають також африканські маски, страхітливі фігурки, проколоті ритуальними цвяхами, ідолів у вигляді тварин тощо. Зі Сполучених Штатів до нас завезли негритянську музику. Якийсь навіжений італійський поет дійшов до того, що опублікував маніфест із закликом зруйнувати Венецію і підпалити Лувр. Так ми скоро почнемо славити Аттілу, Герострата, іконоборців, кекуок¹, англійську кухню, терористів з бомбами і опинимося під владою нових Цірцей, що зватимуться тепер Ліан де Пужі, Емільєн д'Алансон чи Клео Мерод². («Ну, ці вже й мене обернуть у свиню», — буркнув Перальта.) Щоб відвернути гостя від похмурих думок, я зауважив, що кожному великому місту траплялося переживати скороминущі лихоманки, нерозумні екзальтації, одноденні моди, захоплення й дивацтва, але вони не становлять небезпеки для духу нації. Ще Ювенал нарікав на вбрання, парфуми, вірування й забобони римського суспільства, зачарованого всім чужоземним. Снобізм виник не сьогодні. Як добре поміркувати, то вже Мольєрові «Манірниці» були свого роду снобами «avant la lettre»³. Велика столиця на те і є велика столиця. І попри всі новації, Париж був і залишається для цілого світу Святим Місцем доброго смаку, чуття міри, ладу, пропорції, взірцем гречності, елегантності й житейської мудрості. Ну, а щодо космополітизму, який знали ще Афіни, то він не спроможний зашкодити щиро французькому духові. — «Se qui n'est pas clair n'est pas français»⁴, — кажу я, радий нагоді процитувати Рівароля⁵, якого мене змушували читати ще в школі Брати Марісти в Сурхідеро-де-Ла-Вероніці. — «Авжеж», — погоджується Академік; але політика, мерзенна політика з її галасом, партійними чварами, з її запеклою парламентською боротьбою внесла розгубленість і безладдя до цієї країни, відомої своїм здоровим глуздом. Такі речі, як Панамський скандал, справа Дрейфуса були б немислимі за часів Людовіка XIV. Не кажучи вже про «соціалістичну каламуть», що, за виразом нашого друга Габрієля д'Аннунціо, «розлилася скрізь», забруднюючи все, що було гарного й приемного в наших старих цивілізаціях. Соціалізм... (він зітхнув, розглядаючи носачи своїх лакованих черевиків). Велич Франції створили сорок королів. Візьміть Англію, візьміть скандинавські країни — зразок порядку й поступу, де вантажники працюють у жилетах, а муляр носить під блузою годинника на ланцюжку, Бразілія була велика, коли мала такого імператора, як Педро II, приятеля, співтрапезника й повірника дуже шанованого у вас Віктора Гюго. Мексіка була велика, коли мала Порфрію Діаса, постійно поновлюваного на президентському посту. І якщо ваша країна пишається в мирі й достатку, то це тому, що ваш народ, можливо, розумні-

Груповий танок американських негрів, деякі спотворені варіанти його поширилися в ХХ ст. в Європі.

² Відомі паризькі куртизанки.

³ Тут — ранніми снобами (франц.).

⁴ Тільки по-французькому можна висловитися ясно (франц.)

⁵ Антуан де Рівароль (1753—1801) — французький письменник-публіцист, автор «Трактату про універсальність французької мови»

ший, ніж інші народи материка, переобирав вас три, чотири — чи скільки там разів? — знаючи, що безперервна влада гарантує матеріальний добробут і політичну стабільність. Завдяки вашому урядові... Я уриваю його заперечним жестом, щоб не чути, як він у своїй хвалі перенесе нашу землю вулканів, землетрусів та ураганів на спокійні широти фламандських мереживниць та північного с'яйва. — «Il me reste beaucoup à faire»¹ — кажу я. А сам же колись хвалився (було таке) тим, що для моєї країни після цілого століття розрух і заколотів скінчилася доба революцій, які є ознакою супроводжуваного скарлатиною і кіром перехідного віку молодих народів, запальних, нетерплячих, з гарячою кров'ю, що їх треба тримати в шорах. *Dura lex, sed lex*²... Бувають випадки, коли суворість просто необхідна, — міркував уголос Академік. Окрім того, добре сказано в Декарта: «Володарі мають право вносити у звичаї деякі зміни...» Скінчивши свої безкінечні екзерсиси з «Für Elise», — ми навіть не зауважили тієї хвилини, коли піаніно замовкло, — до бібліотеки увійшла Офелія, осяйна, небуденна, в напівпрозорих шатах з мусліну, з пуховим боа на плечах, у завітчаному капелюшку з гніздечком колібрі серед троянд, в ажурних мітенках і з парасолькою, ручка якої була з тонко вирізьбленої білокісті: напахчена, шелестка від накрохмаленої білизни, горда зі свого пишного вбрання, старанно завита, з принадними формами, що їх всіляко підкреслювали банти й паски, одне слово ідеальна натура для Больдіні³. Вона підійшла до нас з веселою задерикуватістю, немов бригантину з вітрилами, повними вітру. «Сьогодні перегони старовинних екіпажів в Отейлі», — сказала Офелія, і я згадав, що справді, зовсім недавно, під час нашої розмови зі Славетним Академіком, по дорозі від площі Згоди проїхало кілька екіпажів старовинного англійського зразка — подвійні дверцята, імперіал і високий передок, — запряжених четвериком. Трохи згодом, серед веселої метушні парасольок, ляскання батогів і виспівування поштових ріжків, вони покотять один за одним до фінішу, туди, де на них чекатиме поміж двома доїжджачими в гаптованих лівреях Президент товариства перегонів. «Jamais je ne vous avais vu si belle»⁴, — сказав Славетний Академік, плетучи мудрий комплімент, за яким моя дочка мала бути якоюсь таїтянкою, огневою, народженою з пінистих хвиль літнього ранку. «Образимось чи ні?» — муркнув Перальта. Обличчя в мене спохмурніло: порівняння з картиною Гогена зводило нас до становища метеків⁵... Але Офелія сприйняла комплімент з добрим гумором: «Oh! Tout au plus la Noa-Noa du XVI-e Arrondissement!»⁶... Що правда, то правда, моя дочка, незважаючи на смаглявість рано розвинутої індіанки, вдалася гарна. Вона нічого не успадкувала від круглого обличчя, м'язистого тіла, широких клубів своєї святої матінки, куди грубішої вродою і статурою. Офелія була жінка довгонога, тонкостанна, з невеликими персами — цілком новий тип, народжений там. Її гладеньке волосся, нині модно завите перукарем, ніколи не знало домашньої укладки, яку роблять багато наших землячок за допомогою славетного лос'йона Уокера, винаходу новоорлеанського фармацевта... Щедро обдарувавши мене ніжними інтонаціями,

¹ У мене ще багато роботи (франц.).

² Суворий закон, та все ж закон (лат.).

³ Больдіні — італійський художник, відомий своїми салонними портретами.

⁴ Мені не доводилося бачити вас такою гарною (франц.).

⁵ Метек — чужоземний поселенець у давніх Афінах.

⁶ Де там! Усього-на-всього Ноа-Ноа з шістнадцятого округу! (франц.). Ноа-Ноа — персонаж однойменного роману Гогена.

Офелія попросила дозволу ще сьогодні, після домовленого обіду в Поло де Багатель, виїхати в Байрейт, де вона хоче побувати на вечорах вагнерівської музики, що відкриваються наступного вівторка оперою «Трістан та Ізольда». — «Oeuvre sublime!»¹ — вигукнув Академік і став наспівувати прелюдію, немов диригуючи невидимим оркестром. Потім повів мову про надлюдське любово-страстя другої дії, про велику сольну партію англійського рижка в третій дії, про те, як напружено, гарячково, майже жорстоко наростає тема Liebestod², і на-решті спитав у моєї дочки, чи хотіла б вона, щоб її прийняли у віллі «Ванфрід»³. Тішачись театральним захватом Офелії, для якої Прославлена Оселя, за її словами, була така бентежно недосяжна і священна, що вона ніколи не зважувалася туди дістатись, Академік підійшов до конторки і, взявши аркушик паперу, запевнив, що досить вручити цього рекомендаційного листа його приятелеві Зігфрідові; він, мовляв, теж непоганий композитор, дарма що його твори рідко виконуються. Але ж... яку треба писати музику, коли ти син Ріхарда Вагнера?.. Його перо вивело каліграфічний підпис, що його окрасою були стрімчасті, іонічні літери «ел»: «Voici, Mademoiselle»⁴. І хай вона щиро привітає Козіму⁵ від його імені. Тільки він попереджає, що місця у Festspielhaus⁶ досить незручні. Але прощу до Байрейта повинна відбути кожна культурна людина, бодай раз у своєму житті,— так само, як магометани мандрують до Мекки, а японці піднімаються на Фудзіяму. Заволодівши листом, оздобленим старанно введеними ініціальними літерами фахівця з Ренесансу, Офелія знову стала лашитися до батька, такого доброго й поблажливого до неї у всьому, хоч насправді мені аж ніяк не подобалася думка про її несподіваний від'їзд, оскільки він суперечив моєму намірові проголосити її господинею дому під час майбутнього прийому, який я мав влаштувати тут на честь директора журналу «Ревю де де монд», дуже зацікавленого в публікації великої статті про загальне благоденство й політичну стабільність у нашій країні. Її поцілунки були звичайнісіньким лицемірством і комедією, розрахованими на те, щоб подивувати гостя, бо насправді вона ніколи не зважала на мою думку, а коли й домагалася моєї згоди, то тільки для того, щоб поводитися так, як їй забагнеться. Вона користалася і зловживала моїм страхом перед диким шалом, яким вона завжди готова була вибухнути, тільки-но я пробував опиратись її примхам, той шал виявлявся нестямним тупанням, непристойними жестами, зухвалою, брутальною лайкою, ніби запозиченими у жебрацькій халупі, на лісопівалі чи в будинках розваг. В такі хвилини лайки й прокльони Інфанти, так її величає мій секретар, долітали аж до алегоричних постатей Тріумфальної Арки. А переказившись і домігшись свого, Офелія знов переходила на таку вишукану, позначену такими тонкими відтінками мову, що, послухавши її, мені часом доводиться заглядати в словники, щоб перевірити точне значення прикметників чи дієслів, покликаних, можливо, в майбутньому дати новий злет моєму власному красномовству... Коли ми залишилися самі, Академік, зненацька спохмурнівши, згадав, як колись бідував Ріхард Вагнер і як у ті лихі часи зневажали справжніх митців. Тоді вже не було Меценатів, ні Лоренцо Пишних, ні

¹ Гарний твір! (Франц.)

² Смерть від кохання (нім.).

³ Вілла Ріхарда Вагнера в Байреїті.

⁴ Ось, мадемуазель (Франц.).

⁵ Козіма — дружина Вагнера, дочка Ліста.

⁶ Концертний зал у вагнерівському театрі Байрейга (нім.).

славетних Борджія, ні Людовіків Чотирнадцятих чи Людовіків Баварських. Хіба що самі Людовіки Зелене Сукно... Він сам, незважаючи на блискучу літературну кар'єру, не гарантований від злиднів. Ось не далі, як сьогодні вранці судові виконавці в трикутних капелюхах постукали до його оселі своїми вирізьбленими з білокості жезлами, знаком влади (хіба таке було б можливе в Золотий Вік?), і тепер він змушений, згнітивши серце, продати рукописи двох своїх драм: «Робера Гіскара» — дуже прихильно зустрінута публікою (незважаючи на педантичну постановку Лебаржі) історична фреска, де головними героями виступають нормандський кондот'єр, його брат Роже та баламутна Юдіт д'Евро, і «Відсутнього»; цю драму про кохання Давида й Вірсавії, яке отруєє привид її першого чоловіка Урії, сумлінно ставлено понад двісті разів у театрі Порт Сен-Мартен, на превелику досаду єврейської свині Бернштейна, що задумав написати п'єсу на ту саму тему... Проте тутешні бібліотеки саме тепер не мають ніяких фондів, і виклик до суду неминучий, ото ж завтра люди в трикутних капелюхах, озброєні жезлами з білокості... Хіба що тільки Національна Бібліотека Вашої країни... Більше йому нема чого додати. Я швидко виписую чек, і він бере його з недбалістю великого пана, навіть не глянувши на суму, проставлену там, хоч я більше ніж певен, що він її прочитав, стежачи за рухом моєї руки, коли я виводив цифри. «Ils sont très beaux»¹, — каже він: широкі аркуші голландського паперу, складені в шкіряні течки з відбитками мого екслібріса. — «Vous verrez»²... Сильвестр приносить пакет, що його Академік залишив унизу. Я розв'язую поворозки, пещу рукою палітурки, надписані чорнилом двох кольорів, розглядаю сміливі малюнки в тексті, поштиво й повільно перегортаю сторінки і дякую славетному приятелеві за те, що він віддав на зберігання ці безцінні рукописи до Бібліотеки моєї країни — Бібліотеки хоч і скромної, а вже збагаченої деякими інкунабулами величезної вартості, флорентійськими географічними картами та кількома кодексами часів Конкісти. Помітивши, що мій приятель готується до церемоніалу прощання, я зводжуся ніби для того, щоб глянути на Тріумфальну Арку, й починаю декламувати: «Toi dont la courbe, au loin s'emplit d'azur, arche démesurée...»³. Відчуваючи потребу якось мені віддячити, Славетний Академік, уже з циліндром і білими рукавичками в руках, погоджується (знаючи, як мені це буде приємно), що Гюго кінець кінцем не такий уже поганий поет, і отже, цілком зрозуміло, що ми, великодушні до всього, пов'язаного з французькою культурою, навчилися цінувати його великий ліричний хист. Але треба знати також і Гобіно; треба читати Гобіно... Ми спускаємося з ним по сходах, вистелених червоними килимами. Провівши гостя до самих дверей, я вже намірився запропонувати докторові Перальті податися на вулицю Акацій, до ресторану «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара, аж тут перед нами зупинилося таксі і з нього вкрай схвильований вивалився Чоло Мендоса. Щось поважне скоїлося з моїм послом; він геть зіпрів (щоправда, упріває він завжди, але не настільки), проділ його зачіски роз'їхався, краватка сповзла набік, сірі фетрові гудзики на черевиках порозстібалися... Я вже хотів покепкувати з його манери зникати на цілі дні в Пассі, Отейль чи хто-зна-куди ще (звичайно, з новою шльондрою), але він безцеремонно тицьнув мені переклад урядової шифровки від полковника Вальтера

¹ Вони дуже гарні (франц.).

² Ви самі побачите (франц.).

³ О, величезна арко, склепіння твоє повниться небесною блакиттю (франц.).

Гофмана, голови моєї Ради Міністрів: Читайте!.. Читайте!.. — «ДОВОДЖУ ДО ВАШОГО ВІДОМА ГЕНЕРАЛ АТАУЛЬФО ГАЛЬВАН ПІДНЯВ САН-ФІЛІПЕ ДЕЛЬ ПАЛЬМАР ПІХОТНІ БАТАЛЬЙОНИ 4.7.9.11.13 «ГЕРОІ БАТЬКІВЩИНИ» ТАКОЖ ТРИ ПОЛКИ КАВАЛЕРІЇ ТОМУ ЧИСЛІ ЕСКАДРОН «НЕЗАЛЕЖНІСТЬ АБО СМЕРТЬ» ТАКОЖ П'ЯТЬ АРТИЛЕРІЙСЬКИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ГАСЛОМ «ХАЙ ЖИВЕ КОНСТИТУЦІЯ, ХАЙ ЖИВЕ ЗАКОННІСТЬ».

— Клятий вилупок! Сучий син! — зарепетував Перший Урядовець, жбурнувши телеграму під ноги.— Ви все прочитали? — спитав Чоло Мендоса, підбираючи папери. Повстання охопило три північні провінції, загрожуючи перекинутися на тихоокеанське узбережжя. Але Гофман запевняє, що гарнізони і командний склад центру залишилися вірними урядові. Нова Кордова зберігає спокій. Вулиці Пуерто Арагуато патрулюють війська. Введено комендантську годину і, звичайно, припинено чинність конституційних законів. Газета «Прогресо» закрыта. Бойовий дух військ високий, але бракує озброєння, надто боєприпасів для легкої артилерії та кулеметів «Максим». Ваша ясновельможність знає, як до вас прихильна столиця. Чекаємо вказівок. «Клятий вилупок! Сучий син!» — повторив Перший Урядовець, ніби не знаходячи інших слів на думку про зраду людини, яку він підняв з багна провінційної казарми, пригрів, обласкав, навчив орудувати виделкою, спускати воду в туалеті, вивів у люди, начепив нашивки й еполети і нарешті призначив міністром оборони. А тепер цей смердючий нікчема, шмаркатий новобранець скористався з його відсутності для того, щоб... Той, хто стільки разів на прийомах у палаці, набравшись як чіп, називав його благодійником, провидінням, дорожчим за батька, кумом, хрешеним батьком своїх синів, плотьтю його плоті, отак підступно виступив проти нього, під'юджуючи, як у давноминулі часи, невдоволених підмайстрів, закликаючи шанувати конституцію, що її жоден правитель з часів боротьби за незалежність ніколи не дотримувався, бо, як ми кажемо там, «практика завжди їде верхи на теорії» або: «У нас при кермі не євнухи, щоб зважати на всяке шпаргалля». — «Клятий вилупок! Сучий син!» — повторював Перший Урядовець, уже повернувшись до Великого Салону і п'ючи нахильці чарку за чаркою. «Свята Інеса» тепер збуджувала в ньому не тугу за батьківщиною в цьому далекому Парижі, а гостре відчуття смаку цукрової тростини, пекучого й міцного, що провіщав неминучі трудні, виснажливі марші й контрмарші з їдким запахом коней, людського поту, порохового диму. І тут же перед блаженною Радегундою Жан-Поля Лорана, Мариною Ельстіра та глядаторами Жерома відбулася воєнна нарада. Забуто геройського хлопчика з Тріумфальної Арки, де, звичайно, викарбувано й ім'я Міранди, предтечі американської незалежності, який не приєднався до зрадника Дюмур'є — своєрідної подоби Атаульфо Гальвана; забуто ресторан «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара, де Перший Урядовець і Доктор Перальта полюбляли пити вранці мускат, опівдні — аперитив, а ввечері — перно, і все тому, що дух деревного вугілля, скромний довгий прилавок попід стіною, оздобленою календарями за минулі роки, алегоричною картиною «Розквіт і занепад епох», рекламами пастилок Жеродела та вина Маріані, нагадували їм знайомі з дитинства рундуки з прохолоджувальними напоями, таверни й шинки, подібні атмосферою, рекламним оформленням і веселими дотепами клієнтів, підхмелених дешевеньким вином, завжди ладних сперечатися про велогонки, останні фільми, жінок, політику, бокс, про появу комети, завоювання Південного полю-

са і про всяку всячину... Воєнна нарада. Світло настільної лампи, мов у кіно, проектує на стіни, на картини три силуети: метушливу, неспокійну тінь Чоло Мендоси, дрібну, схилену над паперами постать доктора Перальти, масивну й плечисту, водночас повільну і холеричну фігуру Першого Урядовця, що, жваво жестикулюючи, дарма що сидить у кріслі, диктує розпорядження. Перальті: дати телеграму сину Арієлю, послу у Вашингтоні, з наказом негайно купити озброєння, боеприпаси, матеріально-технічне спорядження і спостережні повітряні кулі, такі самі, як недавно заведені у французькій армії (вони справляють величезний ефект там, де ніхто не бачив нічого подібного); потім, оскільки всяка війна обходиться недешево, а Національна Скарбниця вже порожня, він повинен підготувати передачу бананової зони тихоокеанського узбережжя у власність «Юнайтед Фрут Компані». Укладення цієї угоди надто довго зволікали через всілякі заяви, протести й ультиматуми професорів й грамотіїв, що всіх мають за невігласів і галасують про неминучу експансію імперіалізму янки; авжеж, хочемо ми чи не хочемо, а експансія ця неминуча й невідворотна, бо зумовлена географічним положенням і волею самої історії. Чоло Мендосі: дати телеграму Гофманові з розпорядженням перекрити всі шляхи сполучення між Пуерто Арагуато і Столицею. Розстрілювати всіх, кого треба розстрілювати. Перальті: передати телеграфом Звернення до Нації з виявом непохитної волі захищати Свободу, як це робили свого часу Батьки Нації, які... («Словом, ти сам знаєш...») І хай іще Чоло Мендоса зателефонує в агентство Кука: опівночі з Сен-Назера відпливає порівняно швидкохідний корабель «Йорктаун». На нього можна встигнути, якщо виїхати п'ятигодинним поїздом. Ще одну телеграму — Арієлеві, щоб збирався в дорогу: хай знайде спосіб вирушити додому будь-яким транспортом: вантажним судном, танкером, чим завгодно... Сильвестрові: збирати валізи... Він ще раз перехилив чарку, вже почувачи себе на коні, готовий приймати великі рішення. «А Офелія хай не турбується. У нас чимало реалів у Швейцарії. Хай їде собі до Байрейта, ніби нічого не сталося й тішиться своїми Нібелунгами... За кілька тижнів усе влаштується. Я не таким вошивим генералам хребти ламав»... І поки Сильвестр зносив багаж униз, Перший Урядовець карався думкою, що то, мабуть, учорашньою нічкою, прогуляною з черничкою Сен-Венсан де Поль, накликав він на себе нещастя. Накрохмалений чеpecь, скапулярій і той людський череп з каучуку чи з воску, куплений, певне, в крамниці Farces et Attrapes¹ на бульварі Капуцинів,— який збіг лихих прикмет! — Це вони позбавили його доброго заступництва. Але Свята Пастирка Нової Кордови ще почує його щире каяття. Він додасть смарагдів до її корони, багато срібла до її багрянці. І все з урочистими церемоніями. Нічне свято, вогні, море вогнів. І між свічками й престолами корогува з її ликом. Уклінні курсанти. Урочисте висвячення в офіцери. У відблиску нових нагород засяє Базиліка... Надворі «Марсельєза» скульптора Рюда безгучно співала своїм глибоким кам'яним ротом — виїмкою в громадді монумента, де викарбувано імена шістсот п'ятдесяти двох генералів Імперії, увінчаних Славою... «Невже тільки шістсот п'ятдесят два генерали? — прошепотів Президент, роблячи уявний огляд свого війська.— Мабуть, до путівника по Парижу вкралася помилка».

¹ Крамничка чудес (франц.).

...кожен має свої власні переконання, отож може виявитися стільки ж реформаторів, скільки є голів...

Декарт

2

Через дві години після приїзду представників другої сторони до його suite¹ в «Уолдорф Асторії»², він поставив підпис під останніми паперами договору з «Юнайтед Фрут», вчасно підготовленими Аріелем, доки його батько з Доктором Перальтою пливли морем. Документи були неспростовні, оскільки їх підписала людина при доброму розумі й пам'яті (і такою вона мала залишатися ще довгий час, як твердили знавці політики Нового Світу) — Конституційний Президент республіки. А втім, хоч би що там сталося, компанія нічим не ризикувала, оскільки генерал Атаульфо Гальван, піднявши повстання, передбачливо заявив агентствам преси, що як тепер, так і завжди, як сьогодні, так і завтра, *hic et nunc*³, як під час збройної боротьби, так і після «остаточної перемоги» (а кишка в тебе не тонка, брате?) очолюваного ним руху, маєтки, володіння, концесії й монополії північноамериканських фірм будуть збережені. Телеграми свідчили про зміцнення позицій заколотників на атлантичному узбережжі (нині в їхніх руках чотири провінції з дев'яти, треба дивитися правді в вічі), але завдяки впертому опору зірвано всі їхні спроби просунути аж до Пуерто Арагуато й перерізати сполучення між Столицею та океаном. Військовий корабель чекав Першого Урядовця на острові Карібського моря, куди його мало доставити голландське вантажне судно, що відпливало до Ресіфе. Що ж до зброї, купленої в агента сера Безіла Захарова, то її повантажать у Флориді на борт корабля з грецькою пропискою під началом якогось пірата, що має звичку одразу ж по виході з екстериторіальних вод Сполучених Штатів піднімати панамський або сальвадорський прапор. Отак і провадить він свою буденну комерцію — перевезення людей, зброї, чорних рабів тощо — з певною країною південноамериканського узбережжя, всі бухточки, островці й пляжі якої відомі йому не гірше, ніж найпрацьовитішим шкіперам місцевих шхун... Цього вечора жодної невідкладної справи у Першого Урядовця не було, і він, будши великим аматором оперного мистецтва, надумав піти в Метрополітен Опера послухати «Пеллеаса і Мелісанду»⁴ зі славетною співачкою Мері Гарден у головній ролі. Про цю річ не раз згадував у розмовах його приятель Академік, мабуть, вона справді дуже гарна. В Парижі опера викликала гострі суперечки і здобула фанатичних прихильників, що їх такий дотепник і гомосексуаліст, як Жан Лоррен, назвав пелеастами... Перший Урядовець, Перальта й Аріель посідали в першому ряду, диригент змахнув паличкою, і величезний оркестр, готовий заграти, так і не загравав. З оркестрової ями озивався якийсь шемріт, бренькіт, клацання, тільки не музика. «Це ще не увертюра?» — спитав Перший Урядовець. — «Зараз буде, зараз», — відповів Перальта, сподіваючись, що звуки стануть наростати, міцнішати, зграйнішати, зли-

¹ Номер-люкс (англ.).

² «Уолдорф Асторія» — фешенебельний готель у Нью-Йорку.

³ Тепер і нині (лат.).

⁴ Пеллеас і Мелісанда — опера Клода Дебюссі за драмою Моріса Метерлінка.

ваючись у фортіссімо: — «У «Фаусті» й «Аїді» також початок нібито ніякий. Це щоб краще сприймалася наступна частина, здається, такий прийом називається «сурдина». Завіса вже пішла вгору, але нічого не змінилося. Музиканти — в тих самих позах, зосереджені, втуплені в пюпітри — все ще не бралися по-справжньому до своєї роботи. Вони ніби перевіряли клапани, прочищали труби, обертали с'як і так інструменти, примушували бриніти ту чи іншу струну, водили пучками по арфі, і все це, зовсім не дбаючи про мелодію. Легкий звук тут, невловна скарга там, начерк якоїсь теми, згаслі при самому народженні пориви... І ось на сцену виходять двоє виконавців, вони перемовляються між собою, а заспівати ніяк не зважаться. Настає зміна декорації: середньовічна сеньйора, не позбавлена чогось канзаського, читає листа. Її слухає старий. Знуджений читанням, він нетерпляче крутить головою, і на цьому першу дію скінчено... В антракті відбувається огляд балконів і фойє. Він викликає у Першого Урядовця кілька дотепних і ущипливих реплік з приводу поведінки й мод нью-йоркської аристократії, що видалися йому штучними проти паризьких. Хоч як добре пошитий оцей фрак, але на янкі він завжди сидітиме немов на якомусь ілюзіоністові. Людина схиляє в поклоні голову до своєї величезної манишки й білого метелика, а тобі так і здається, ніби з його циліндра зараз вискочить кролик або голуб. Матрони з 40-ої вулиці утопають в горностаях, тіарах, модному крамі від Тіффані. Так і бачиш за всім цим розкішні апартаменти з готичними камінами, купленими у Фландрії, колонами клюнійських¹ монастирів, привезеними у трюмах трансатлантичних лайнерів, картинами Рубенса та Розі Бонер і навіть кількома справжніми танагрськими статуетками, танцювальні па яких не вкладаються у ритми пісеньки «Александр Рег Тайм Бенд», що долинають крізь вікна з ренесансними шибками. Хоч деякі старовинні голландські та британські родини вели свій родовід ще із сімнадцятого століття, в околицях Централ-Парку вони здобули (теж один з предметів експорту, фальшивих і екзотичних водночас) нехай і дивацькі, але вельми гучні титули: Дійсний Маркіз, Заслужений Маркіз чи Нагороджений Маркіз, які ми так шануємо в Латинській Америці. Ця аристократія була така ж умовна, як атмосфера ставленої цього вечора опери з її дуже приблизним Середньовіччям, ніде небаченими стрілочастими склепіннями, меблями невідомо якої династії, позачасовими зубчастими мурами, виставленими на світло з вічного туману небуття за примхою художника-декоратора. Завіса піднялася знову, сцени змінювалися сценами, а за ними настав і другий антракт; потім утретє піднялася завіса, і пішли дальші сцени, переважно в імлі, а також авансцени, півтони, катакомби, тіні, ноктюрни, бриніли невідомі хори, з'явилися голуби, які так і не літали, показали трьох померлих жебраків, якісь далекі отари і ще щось, чого, мабуть, ніхто і не второпав... Коли почався, зрештою, останній антракт, Перший Урядовець не витримав: «Та тут же ніхто не співає, жодного тобі баритона, тенора чи баса... Немає арій... Немає балету... Немає масових сцен... А замість усього цього доводиться дивитися казна-що: як перевдягнена хлопцем товстозада американка підглядає у вікно, що робиться в кімнаті, де гарний, ніде правди діти, молодик щось робить наодинці з довгокосою повією. А надворі внизу не знаходить собі місця рогоносець. І старий з обличчям Чарлза Дарвіна заявляє, що якби був

¹ Від назви французького містечка Клуні, відомого своїм ансамблем монастирів.

господь, він змилювався б над людськими серцями... Ні, хоч наш приятель Академік та й д'Аннунціо називали це чудом, та я на нього не проміняю «Манон», «Травіату» і «Кармен»... А коли вже ми згадали повій, то краще гайнемо до них». І вони, не марнуючи часу, подалися на 42-у вулицю, де кілька фарбованих і зачесаних під кінозірок дівчат почастивали їх коктейлями (тепер скрізь пішла мода на коктейлі), що дали їм змогу встановити порівняльну шкалу між тутешніми напоями і трунками веракруського гогелю «Діліхенсіас», антільськими рожевими пуншами, кубинськими винами зі свіжим листям м'яти, п'янкими чічею та пульке¹ з наших Жарких Земель. Дівчата дивувались, як Перший Урядовець, чоловік, зрештою, немолодий, може стільки пити, з величною розміреністю підносячи чарку за чаркою, намагаючись не втрачати свого вельможного вигляду.

Сьогодні, на свій превеликий подив, вперше побачив батька під хмелем і Аріель. Навіть Перальта зауважив: «Таке не щодня трапляється». Річ у тім, що вдома Президент був угіленням тверезості, мав звичку виголошувати тости на честь мінеральної води й похвали Джерелам Пілігрима, право на розлив яких він купив. Хоча свята і врочисті прийоми не минали без того, щоб вихилити келих-два шампанського, по тому він одразу ж супив брови і, вдаряючись у патетику, заводив розмову про неприпустиме ширення шинків і таверн, чи не найбільшу соціальну проблему нації, болячку, породжену розбещеною вдачею індіанців і давньою, ще з часів іспанських колоніальних порядків горілчаною монополією. Проте навіть з рідні ніхто не здогадувався, що в особистій валізці доктора Перальти, де нібито зберігалися надзвичайно важливі папери, лежав десяток пласких, вигнутих за формою кишені фляг, схожих на ті, що їх виробляють в Англії. Чохли зі свинячої шкіри, куплені в «Гермесі», запобігали бряжчанню того посуду при струсі. Отож у президентському кабінеті, в гардеробній зали засідань, у спальні, куди Господиня Ельміра, звісно, не допускала свідків, у поїзді та на зупинках під час автомобільних поїздок варто було Першому Урядовцю піднести великий палець лівої руки до лівого ж вуха, як з бюрократичної валізки секретаря одразу ж виринала фляга. А втім, цей бровастий і завжди статечний пияк, чоловік before breakfast², якому послужлива Ельміра заготовляла вдосвіта побільше тамариндової води, щоб він міг краще промити, як вона висловлювалась у множині, «свої печінки», намагався за всяку ціну приховати власну пристрасть до рому «Свята Інеса». Щоправда, той ром зовсім не впливав ані на певність його ходи, ані на вміння швидко розв'язувати непередбачені конфлікти, і навіть дещо надмірна п'ятливість помітна була не більше, ніж звичайно. З людьми він завжди розмовляв, ледь нахиливши голову, дистанцію встановлював відповідно до подиху — з допомогою, приміром, стола, і ця розрахована дистанція надавала його патріаршій постаті ще більшої імпазантності. До цих кількох незмінних правил можна ще додати постійне вживання зубного еліксиру, м'ягких таблеток, драже з екстракту акації та лакричних льодяників. Неабияка роль надавалася й напахченим, ніби огорнутим духмяною хмаркою, темним костюмам і цупким, накрохмаленим сорочкам, що мали додавати безсумнівної гідності особі Глави Держави... Цього вечора Аріель вжахнувся з того, що його батько спроможний випити куди

¹ Чіча, пульке — хмільні напої.

² Тут — який починає пити до сніданку.

більше, ніж він сам. «Оце і є цілісний чоловічий організм,— зауважив доктор Перальта.— Нам до нього далеко, бо в нас часом дається взнаки материне начало»... Другого дня, купивши в книгарні Брентано коштовне видання «Факундо» (книга Сарм'єнто¹ викликала в Першого Урядовця гіркі думки про трагічну долю латиноамериканських народів, споконвіку роздертих боротьбою між цивілізацією і варварством, між поступом і тиранією), він піднявся на борт голландського вантажного судна, яке мало зробити коротку зупинку в Гавані... Морська гладінь брижилася, і в жовтих місячних плямах на ній примарно зринали саргасові водорості і летючі рибки. «Вже відчувається різниця в повітрі»,— сказав Перший Урядовець, вдихаючи бриз, напоений духом далеких мангрових лісів.. У Гавані він дізнався від консула, що, незважаючи на брак легкої зброї, полковник Гофман утримує оборонні позиції без відчутних втрат. Після його телеграми до Парижа нічого не змінилося. Оскільки новина була добра і прийшла під час карнавалу, Перший Урядовець дозволив собі подивитися похід масок і ряджених та конкурс маскарадних костюмів, де його закидали серпантинном. А потім, узявши напрокат чорне доміно, подався на Бал закаблуків, де якась мулатка в шатах маркізи часів Людовіка чи то П'ятнадцятого, чи то Шістнадцятого (червоний кринолін, напудрена перука, родимка на рум'янах, червоно-зелене віяло і черепаховий лорнет) навчила його новій моді танцювати, не танцюючи, тобто танцювати, майже не сходячи з місця, рухатися більше по вертикалі, і знов-таки майже не рухаючись, зближаючись і притискаючись дедалі щільніше, аж поки обоє завмирили, і просякнутий потом атлас пахнув шкірою більше, ніж сама шкіра. Усе це відбувалося під оглушливий акомпанемент сигнальних ріжків, кларнетів і литавр, зчинений оркестром Валенсуели й Корбачо. Коли ряджені стали розходитися, і ярус за ярусом згасали театральні вогні, мулатка запросила партнера переспати з нею в кімнаті неподалік од Віфлеємської Арки, в домі «скромному, але пристойному», як сказала вона. Ми взяли екіпаж, запряжений напівсонною шкапою (щоб розворушити конячину, кучер штрикав її гостряком, прикріпленим до кінця палиці), і поїхали попід величезними дрімотними будинками, звідки пахло в'яленим м'ясом, патокою, кухонним чадом, а час від часу били в ніс принесені вітром з гавані випари дешевого цукру, дух гарячих жаровень і недозрілої кави, що змішувалися з подихом стаєнь, чинбарень та цвіллю прохолодних від нічної роси старих мурів, селітри й моху. «Я посплю, а ти повартуй, друже»,— сказав мені Перший Урядовець.— «Не турбуйся, друже, я взяв з собою що слід»,— відказав я, дістаючи з нагрудної кишені браунінг... І коли Перший Урядовець з мулаткою Луїс зникли за синіми дверима, я вмовився на табуретці, оббитій телячою шкірою, затиснувши колінами пістолет. Про перебування в місті мого президента ніхто не знав. На берег він зійшов з фальшивим паспортом, щоб телеграф не попередив про його приїзд туди, куди йому хотілося прибути цілком несподівано... Проспівали півні, чорні тіні змінилися сірими, і незабаром став озиватися звичний ранковий гамір: стукіт коліс візків і тачок, супроводжуваний то голоснішою, то тихішою музикою дзвіночків; з брязкотом кілець розсуваються штори, чути гуркіт піднятих жалюзі, дзенькіт посуду й підносів; з вулиці долинають вигуки: «Кві-і-

¹ Домінго Фаустіно Сарм'єнто (1811—1888) — аргентинський письменник, політичний діяч і педагог. У своїй книжці «Факундо, або Цивілізація і варварство», присвяченій ватажковій гаучо Факундо Кірозі, засуджував терор панівних класів.

і-ти, вазо-о-они; ві-і-іники, щі-і-ітки, лотере-е-ея: щасливі номери»; потім вступають співучі, мов у грегоріанського кантора, голоси продавців торріхи й тамалья¹; хтось пропонує в обмін на порожні пляшки карамельки на паличці; а рознощики газет вигукують новини дня: кубинський авіатор Росільйо на полі Б'ен Апересіда перевищив учора мертву петлю француза Пегу; самогубство в полум'ї пожежі; арешт конокрадів у Камагуеї; хвиля холоду на горбах Пласета, за повідомленням обсерваторії, очікується температура 13 градусів; складне становище в Мексичі, де відбувається справжня революція: нам це відомо з моторошних розповідей дона Порфіріс; у нашій країні, ага, у нашій країні (її ім'я зараз на устах газетяра) ще одна перемога Атаульфо Гальвана в районі Нової Кордови (здається, він так і сказав «перемога»)... Стурбований почутим, я збудив Першого Урядовця, що спав, затиснувши своїми м'язистими стегнами також м'язисте, хоч і менше стегно мулатки. Поважний і вишуканий, він пішки рушає до гавані Сан Франсіско, де на нас чекає вантажне судно, готове знятися з якоря... З катеринки, прикрашеної китицями та портретом Челіто й Красуні Камелії, раптом вихоплюється ударний гуркіт маршу тореро. «Надто галасливе місто! — зауважує Президент. — Проти нього наша Столиця просто жіночий монастир».

І ось ми вже в Пуерто Арагуато, де нас очікує полковник Гофман, підтягнутий як за кращих часів, з блискучим моноклем на ланцюжку. Новини добрі: за останній час нічого не змінилося. Підривний рух знаходить підтримку лише в північних провінціях, які за давньою традицією завжди були ворожі до Центральної Влади, вважаючи себе обділеними, скривдженими, обійденими, дарма що саме там лежать найбагатші й найродючіші землі країни. З п'ятдесяти трьох колодів, піднятих за вікову історію, понад сорок зчиняли ватажки-північани. Про сьогоднішнє прибуття Глави Держави невідомо нікому, крім міністрів і вищого командування армії. Все-таки краще нагрюнути знацька... (Зажурений ще більше, ніж раніше, зрадою того, кому найбільше довіряв, я споглядав з палуби сторожового катера, що віз мене, портову панораму, часом розчулюючись до сліз, дурних, але нестримних, виглядом осель і ранчо, які громадилися одне на одне по схилах горбів, немов хисткі карткові будиночки. Пересердившись від цієї зустрічі з самим собою, я нараз у якомусь просяянні збагнув, що це повітря було повітрям мого повітря; вода, якою я тамував спрагу, була звичайною водою, але вона нагадала мені не лише призабуті смакові відчуття, а й безіменні вже обличчя, речі, зафіксовані колись зором і бережені в архівах мозку. Дихати на повні груди рідним повітрям. Пити повільними ковтками воду батьківщини. Бачити внутрішнім зором візерунки листя, зрослого у вічних туманах; уявляти собі будову дерева з вигину якоїсь рипучої гілки; здогадуватися про товщину кори амаранта з його рівного й міцного подиху. Вертатися назад, додому. Саме тепер, коли крізь нескінченні тунелі поїзд дерся й дерся нагору, роблячи іноді короткі зупинки, поміж скелями й чагарниками Жарких Земель. Якими жалюгідними, безпорадними, нікчемними, нікудишніми здавалися тепер думки про переговори, про можливе замирення, думки, припустимі десь там, біля підніжжя Триумфальної Арки, що віддається з кожною наступною годиною. В міру наближення до своєї

¹ Торріха — грінки з хліба, змоченого у вині або молоці з медом; тамаль — м'ясо зі спеціями, запечене в кукурудзяному листі.

Резиденції, я віднаходив у собі колишню войовничість, можливо, внаслідок зустрічі з навколишньою рослинністю, яка також провадить безперервну боротьбу за те, щоб знов повернути в свої володіння прогалину залізничної станції, де чахав наш паровоз. Я вже не міг думати про все, що сталося, без люті й зненависті. Кожні двісті метрів, подолані поїздом, вливали в мене міць і снагу, розріджене повітря, сповзаючи з вершин, п'янило і збуджувало. Треба бути твердим і неохитним в інтересах Безжальної і Незламної Армії, бо в тому, що вона саме така, є глибокий і неспростовний сенс (його можна відчутти лише нутром) для цього ще не дозрілого, не усталеного, не сформованого, не визначеного і не поділеного остаточно світу. Там — далеко звідси — завдяки рейнським перевозкам Базель став морським портом ще в Тисячному році, Сена з її теперішніми bateaux-mouches¹ вимірюється незмінними прогонами мосту Пон-Неф, збудованого ще в епоху Відродження крамничками тандитників і балаганами, а тут і тепер пуца пнеться на пуцу, зміщуються гирла, протягом одної ночі річки міняють свої річища, зведені за один день двадцять міст, де за мрамур править кізяк, за палац — халупа, за голос Енріко Карузо — гітара гаучо, обертаються раптом на жалюгідні, занехаяні руїни, як тільки в світі падає інтерес до селітри, як тільки послід морських птахів, замінений лабораторним винаходом німецьких хіміків, перестає цінуватися на великих біржах з їхніми грифельними дошками і галасом, надбавками і супернадбавками. Чим більше мої груди набиралися повітря, мого повітря, тим більше я почував себе Президентом... І я таки справді був Президентом, коли, вийшовши у тамбур урядового вагону, випнув груди, прибираючи суворого вигляду й гордо помахуючи стеком. Поїзд наближався до Столиці, і вже розгорталися приміські пейзажі: миловарний завод, лісопилка, електростанція, праворуч безладно розкидані особняки з каріатидами й атлантами, з власними мозаїчними мінаретами, ліворуч красуються величезні реклами емульсії Скотта і лосьйона «Помпея». Далі можна було прочитати: «Розтирання «Слоан» — корисне для всіх»; «Рослинний екстракт» Лідії Пінкгем — чудові ліки при менструальному розладі». І над усім-усім: Борошно «Тітка Джеммайма» — вибирай тільки, якого сорту — товар дуже ходовий у передмісті, в густонаселених кварталах і на хуторах, може, ще й тому, що на його етикетці зображена негритьянка з півдня, запнута, як усі тутешні побережанки, картою хусткою. («Викапана тобі бабуся пруссака Гофмана», — казали дотепники, пригадуючи, що старенька, давно виставлена на задвірки дому, ніколи не брала участі в генералових обідах і вечірках і з'являлася на вулиці лише тоді, коли йшла причащатися на заутреню або галасливо торгувалася за пучок материнки чи салату-латуку з постачальниками ранньої городини, що приганяли важко нав'ючених віслюків з навколишніх гір, де їх щодня будив вогонь вулкана Тутелар...) Рейки перехрещуються, сигнальні диски пливуть нам назустріч, і о другій годині ранку ми прибуваємо на безлюдну станцію Східної Залізниці, всю з заліза й закуреного, подекуди розбитого скла, збудовану торік французом Бальтаром. Військовий аташе Сполучених Штатів чекає нас на пероні разом із членами Кабінету. У кількох автомобілях ми перетинаємо місто, мовчазне і ніби вимерле через комендантську годину, яку з восьмої вечера пересунули були на шосту, а від сьогодні вона починається вже о пів на

¹ Моторні човни (франц.).

п'яту. Уздовж високих тротуарів дримають з причиненими дверима й вікнами, сірі, жовті, вохристі будинки з іржавими ринвами, що спускаються з дахів. Кінна статуя Родоначальника Нації блищить у тоскній самоті, дарма що бронзові герої ладні супроводжувати його до Міської Площі. Великий театр з високими класичними колонами, поміж яких не видно жодної людської постаті, має вигляд багатії усипальниці. Урядовий Палац яскраво освітлений у чеканні Надзвичайного Засідання, що має тривати до самого сніданку. А с десятий на заклик поширених галасливими рознощиками спеціальних випусків ранкових газет, величезна юрба зібралася перед фасадом з туфу й майоліки, зведеним за часів Конкїсти здібним єврейським архітектором, утікачем від Святої Інквізиції, якому ми завдячуємо найкращі колоніальні церкви в країні — і найвеличнішу з усіх — Національний Храм Святої Пастирки в Новій Кордові. Появу Першого Урядовця на президентському балконі юрба привітала оплесками й вигуками, знявши вгору цілу хмару голубів, що сполохано закружляли понад біло-червоною шахівницею дахів і асотей¹, затиснутих поміж тридцятьма двома великими й малими дзвіницями... Коли привітання вшухли, Президент дуже поволі, з підкресленими паузами, як це ввійшло у нього в звичку, став виголошувати промову; дикція в нього була гарна, голос тенористий, розкошисто дзвінкий, формулювання дуже точні, хоч дещо переобтяжені такими виразами, як «скомплікований», «урочий», «екстраординарний», «пророчистий», «аподиктичний». Після цього, узявши тоном вище, він мов з міха сипнув кавдійськими ущелинами², дамокловими мечами, переходами через Рубікон, ієрихонськими трубами, Сірано, Тартаренами і Клавіленьо, додавши до них гордих пальм, самотніх кондорів і альбатросів, і, нарешті, заходився таврувати «доморослих яничарів», «демагогічних пристосуванців», «слабодухих запроданців», ладних щодня трошити списи в безголових витівках, сіяти чвари в країні, де труд і патріархальний уклад життя роблять нас усіх членами однієї великої родини, тієї Великої Родини, що в ім'я здорового глузду і єдності, завжди виявляла суворість і нещадність до блудних синів, котрі замість покаятись, як у біблійній притчі, у гріхах своїх, заміряються підпалити і сплюндрувати Отчий Дім, де їх, обдарованих чинами й почестями, зроблено людьми... Словом, Перший Урядовець умів напускати туману добірними вишуканими прийомами свого красномовства. Однак, це розумів і Перальта, він уживав їх не задля самого вітійства; він знав, що йдеться про створення власного ораторського стилю, головною ознакою якого є використання певних штампів і рідкісних слів, прикметників і епітетів, хай навіть не дуже зрозумілих його слухачам, вони потрібні зовсім не для того, щоб їх переконати, а щоб викликати в них схилення перед усім манірним і кучерявим, а водночас і перед ним самим та його славою майстра мови, тон якої різко контрастував із тоном нудних і недорікуватих казармених листівок його ворогів... Скінчивши промову палким закликком до терплячості, згоди і єднання всіх громадян доброї волі, гідних спадкоємців Родоначальників Нації та Батьків Вітчизни, чиї священні гробниці виставлені в нефах спільного пантеону (...«зведіть голови і окиньте духовним зором стрімчасту вавілонську вежу, яка...» і т. д. і т. п.), оратор після нової зливи оп-

¹ Асотея — пласка покрівля.

² В ущелині Кавдія римська армія, розбита 321 року до нашої ери самнітами, була піддана принизливій церемонії — пройшла під ярмом.

лесків повернувся до зали засідань, де на великому столі червоного дерева розгорнуті були численні карти. Озброївшись прапорцями на шпильках — одні національні, інші червоні — полковник Вальтер Гофман, Голова Ради Міністрів, а нині й Міністр Оборони, змалював стислу, неприкрашену картину воєнного становища. Ось на цій лінії стоять мерзотники і сучі сини; а тут, тут і тут охоронці національної честі. Мерзотники і сучі сини протягом останніх тижнів діставали підмогу від інших мерзотників і сучих синів: це факт безперечний. Але передача тихоокеанського узбережжя компанії «Юнайтед Фруг» позбавила їх можливості довозити бойове спорядження через Байю дель Негро. Вірні нам частини затримали просування заколотників на Північному Сході: «Якби ще ми мали більше зброї, то й добилися б більшого». — «Протягом тижня ми матимемо все необхідне», — сказав Перший Урядовець і, заглядаючи в накладні, став докладно перераховувати, що саме буде доставлено морем із Флориди. Отже, насамперед треба підняти дух і боездатність конституційних загонів. Сьогодні ж уночі він особисто вирушить на місце бойових дій. Загалом, становище, хоч і серйозне, але може бути оцінене оптимістично. «А як Нова Кордова?» — засумнівався він, згадавши про це дивне місто старовинних палаців і нових шахт, місто, може, занадто індіанське, завжди непокірне й невдоволене, здатне на всілякі непередбачені виступи, відоме, як вогнище запеклого опору за всіх часів попередніх революцій. «Не турбуйтеся, — відповів Гофман. — Атаульфс тут неспулярний. Тому я поки що не вживав ніяких заходів. До того ж я пообіцяв берегти англійське і північноамериканське майно, якого тут немало, і хочу показати, що дотримую свого слова, не допускаючи воєнних операцій у цьому районі». Першого Урядовця змагав сон. Звелівши Господині Ельмірі наготувати йому похідний мундир, він тернув щіткою чоботи, поширив замшею гостроверхий шишак і раптом, охоплений якоюсь химерною несподіваною примхою, шарпнув її за шлейки спідниці й псвалив на мармурову дошку комода, а вона розсипалася похвалами сеньйорові, що в такій чудовій «формі» приїхав з Парижа, того самого страшного Парижа, де чоловіки навіть душу втрачають... Потім він уместився в своєму гамаку, щоб передімати кілька годин... Розплющивши очі, він побачив обличчя — цього разу понуре й заклопотане — доктора Перальти. Студенти світського університету святого Луки набралися зухвальства пустити між люди обурливий, неприпустимий пасквіль. Президент читав його, дедалі розпалюючись гнівом. Там мовилося, що він прийшов до влади внаслідок державного перевороту; що при кермі утримався завдяки сфабрикованим виборам; що його повноваження були продовжені лише внаслідок поправок до конституції; що його переобрання... і далі в такому самому дусі, а наприкінці ще й такий безглуздий заклик: пора покінчити з владою без курсу й доктрини, здійснюваною указами та едиктами якогось проконсула, що керується в урядових справах шифрованими посланнями свого сина Аріеля. Та найголовніша несподіванка була попереду. Студенти заявляли, що в нинішній ситуації міняти мундир на сурдут — все одно, що міняти шило на швайку, їх мало, мовляв, обходять урядові інтереси, але так само й інтереси самозванних «революціонерів». Змінилися лише гравці за шахівницею, партія ж, почата понад п'ять років тому, триває й досі... А для поновлення конституційно-демократичного ладу не обійтися без їхнього представника, доктора Луїса Леоносіо Мартінеса. Занудистого професора філософії й перекладача Пло-

тіна¹ дуже добре знав Перальта, його колишній учень. Мартінес був чоловік з високим, гулястим і похмурим чолом, гворив він сухо й уривчасто, не пив, уставав з півнями, м'яса і в рот не брав, любив повчати молодь і поклонявся Прудону, Бакуніну і Кропоткіну. Колись він приятелював з Франсіско Феррером, ватажком барселонських анархістів, і після звістки про його розстріл у замку Монжуїч влаштував у місті велику маніфестацію. Щоправда, дозвіл на маніфестацію дав сам Перший Урядовець, оскільки хвиля протесту тоді прокотилася по цілому світу. Феррера було вбито, і ніхто його вже не міг би воскресити; а маніфестація, розпочата з заходом сонця і завершена о дев'ятій, коли повіяв береговий вітер (три години цілком лояльного галасу), мала показати, як у нас шануються демократичні свободи, як у нас терпимо ставляться до ідей і так далі і тому подібне. Свої анархічні вподобання доктор Луїс Леонсіо Мартінес дивним чином поєднав із своєю теософією, навіяною «Упанішадами», «Бхагавадгітою»², Анною Безант, мадам Блаватською, а також Камілом Фламмаріоном³, їхніми інтересами в галузі метафізичних явищ, здатних — в інтимній обстановці рухомих столиків, магнетичних струмів і духовного зосередження за допомогою постукування рукою по столу і піднімання предметів самим тільки зусиллям волі — викликати дух Сведенборга⁴, графа де Сен-Жермена⁵, Каті Кінг і навіть живої, хоч і далекої Евсапії Паладіно... І ось тепер цей мрійник, цей блідий утопіст неждано-негадано з'явився в Новій Кордсві, щоб підбурювати робітників мідних та олов'яних копалень при сиріяній півдесятка студентських ватажків. Нічого собі замахнувся, надто коли зважити, що сам він — кабінетний учений, оточений групкою шанувальників, без будь-якого політичного впливу в країні. Заспокоївшись після вчасно піднесеної чарки і проаналізувавши становище з погляду тактики, Президент збагнув, що діяльність у тилу генерала Атаульфо Гальвана спільного ворога в особі Мартінеса, насправді на руку законній владі, бо вона не дасть бунтівникові розгорнутись у провінціях північного сходу. А в разі виступу ще й новокордовського бунтівника можна буде розраховувати, як на крайній засіб, на допомогу Сполучених Штатів, оскільки Білий Дім тепер більше, ніж будь-коли, намагається придушити в самому зародку всі анархічні, соціалістичні рухи в Південній Америці, і без того вже надто бунтарській і надто латинській. Перший Урядовець ще не встиг обговорити до кінця з полковником Гофманом становище в районі бойових дій, як друга листівка, написана в грайливо сатиричному тоні, вкинула його у ще страшніший гнів. Негідники висміювали його крєсномовство в дуже дотепній і задерикуватій пародії, називаючи його «оперетковим Тіберієм», «сатрапом Жарких Земель», «молохом Державної скарбниці», «пройдисвітом Монте-Крісто», який у свої поїздки по Європі завжди вирушає з мільйоном у гаманці. Його прихід до влади називався «18-м Брюмера Моніподіо»⁶. Кабінет міністрів — «Двором Чудес»⁷, «Кораблем дурнів» і «Goldenrush»⁸. Дотепники не помилювали й полковника Гофмана, назвавши його «прусса-

¹ Плотін (204—270) — грецький філософ-неоплатонік.

² «Упанішада», «Бхагавадгіта» — релігійно-філософські пам'ятки давньоіндійського епосу.

³ Анна Безант, мадам Блаватська, Каміл Фламмаріон — засновники теософічних гуртків.

⁴ Сведенборг — шведський письменник і теософіст.

⁵ Граф де Сен-Жермен — авантюрист XVIII ст.

⁶ Моніподіо — отаман розбійників у новелі Сервантеса «Рінконете і Кортадільо».

⁷ «Двором Чудес» у середньовічній Європі називалися таємні злочинні зграї.

⁸ «Золота лихоманка» (англ.).

ком з бабусею негритянкою на задвірках»; генерал Атаульфо Гальван дістав прізвисько «увішаний шаблями й кобурами скандаліст і патякало»; численні функціонери й начальники служб безпеки були кати і блазні, залежно від того, кому що більше підходило — інквізиція чи опера-буф. Але найбільше перепало його дочці, проголошеній «Інфантою царя Мідаса». У листівці згадувалося, що ця граціозна креолка, колекціонерка старовинних камей, коштовних музичних скриньок і скакових коней роздала мільярди песо (за офіційним курсом один долар дорівнює 2,7 песо) на такі заходи й товариства як «Місіонерська діяльність у Китаї», «Ліпа охорони готичного мистецтва» та «Інститут краплі молока», очолюваний якоюсь європейською герцогинею, і це в той час як тутешні вбогі жінки не мають пологових будинків... Жарти, звісно, лишаяться жартами, але з Першим Урядовцем, як відомо, жарти погані. А тут ще полковник Гофман приніс новину, що студенти, забарикадувавшись в університеті, влаштували антиурядовий мітинг. «Введіть кавалерію на територію університету»,— звелів Президент.— «Але.., як же тоді столітній привілей? Автономія?» — «Тобі нема чого сушити голову такими дурницями. Вони й так уже розбестилися зі своєю автономією. У нас тепер надзвичайне становище».— «А якщо вони чинитимуть опір: кидатимуть цеглу з дахів, підрізатимуть коням жижки, як це було в 1908 році?» — «Ну, тоді... свинцем по них! У нас, повторюю, надзвичайне становище, і я не потерплю безладдя»... За півгодини на території університету святого Луки розпочалася стрілянина. «Якщо будуть жертви,— наказав Перший Урядовець, застібаючи кітель,— ніяких урочистих похоронів, кортежів за домовинами і промов на кладовищі, а тим більше маніфестацій під виглядом громадянської панахиди не дозволяти. Видати рідним труп і хай без зайвого лементу й голосіння спускають у яму, інакше вся сім'я, з матір'ю, старими і шмаркачами опиняться за ґратами». Стрілянина надворі тривала. Вісім убитих і понад двадцять поранених. «Це їм буде наука»,— промовив Перший Урядовець, сідаючи у великий чорний «рено», щоб їхати на залізничний вокзал. «Серед солдатів є втрати?» — «Двоє вбитих, бо один студент і педель мали зброю».— «Влаштувати їм національний похорон, з труною на гарматному лафеті, з військовим оркестром, і за вірність своєму воїнському обов'язку поховати їх у Пантеоні героїв»... На перонах вокзалу — справжній парад касок і портупей, підборідників і острог, польових біноклів і стеків, туди-сюди снують сержанти, схожі на німецьких фельдфебелів, стежать за посадкою частин у вагони, пульмани і теплушки. Першими сідають добірні війська, егері й гусари з хвацькою виправкою, у начищених до блиску чоботах,— вони їхатимуть у президентському конвої. Потім, іншими поїздами, вирушить піхота, вже не така показна, у вицвілих гімнастєрках і грубих черевиках, а слідом за ними — новобранці з мачете, патронташами, старими рушницями, взуті в непарні шкарбани. І скрізь, де тільки можна між вагонами і підрозділами вештаються, лізучи в віконця, дряпаючись на дахи, солдатки з мішками і клунками, з жаровнями та кухонним начинням. На відкритих платформах красувалися поставлені на півкруглі рейки дві гармати Круппа зі складним механізмом зубчастих коліщаток, важелів, ручок. «А на якого вони біса?» — запитав Перший Урядовець.— «Досвід показав, що їх можна перевозити на гарбі чотирма запрягами волів»,— відповів Гофман.— «Ну що ж, при швидких операціях це дуже практично»,— погодився Президент, якому вся ця метушня повернула добрий настрій... Нарешті, з замізненням на

три години, згаяних на маневри, пов'язані з формуванням ешелону (чіплялися й перечіплювалися вагони, перевірялося, який з них справний, а який не справний, чому в пульмана заплішено гальмові колодки, а в цистерні виявилася тухла вода), армія вирушила в дорогу. Але довелося витратити ще не менш як дві години, щоб вибратися з тупиків, ще раз переформувати состави, поставити кого в хвіст, кого в голову, і все це під безугавний акомпанемент паровозних гудків та військових сурм. Нарешті, гримнула невблаганна пісня:

Ой прощай, ой прощай,
Зоре мого щастя,
Зажурився край вікна
Молодий солдат.

Щоб хильнути чогось із валізки секретаря, Перший Урядовець одразу ж замкнувся з Перальтою у комфортабельному купе президентського вагона, далі від очей капітанів та полковників, які в салоні-пульмані відзначали свою відправку на фронт марочними винами. Сидячи на краечку лави, він засмучено розглядав носачи своїх наваксованих чобіт, шкіряну амуніцію, почеплену на вішалку, пістолет у кобурі — важчий і більшого калібру, ніж легенький браунінг, — його улюблена персональна зброя. «Генерал»... «Мій генерал»... «Сеньйор генерал»... І стики рейок під колесами підхоплювали з надокучливим ритмічним постуком «Ген-рал... ген-рал... ген-рал... ген-рал...» Можливо, з-поміж усіх генералів на цьому широкому світі він був єдиний, кому не подобався генеральський чин — він його терпів лише тоді, коли був серед військових або коли доводилося, як оце сьогодні, брати на себе командування якоюсь операцією. Річ у тім, що цей чин він присвоїв собі сам, правда, дуже давно, ще на світанку бурхливого політичного життя, коли на чолі озброєного загону в Сурхідеро-де-Ла-Вероніці повів сорок чоловік на штурм вогневої точки, захопленої бунтівниками, путчистами, ворогами уряду, якому він тоді залишився вірний і який згодом сам же й повалив (цього разу уже з допомогою справжніх генералів), щоб засісти в Президентському Палаці. Отже, тепер — на весь той час, поки триватиме операція, — він знову «Генерал», «Мій Генерал», «Сеньйор Генерал». Перший Урядовець ще раз оглянув носачи своїх чобіт, остроги, шкіряну амуніцію. І не без іронії згадав персонажа з Мольєрової комедії, що був кухарем, коли надівав ковпак, і кучером, коли вдягав ліврею. «Налий чогось випити, — сказав він Перальті, — і дістань мою книжку». Він став гортати на сон грядущий сторінки книжки, аж поки добрався до Книги Шостої¹, яку не встиг дочитати до кінця попереднього тижня. Розділ XI: «У цьому зв'язку нам здається незайвим поговорити про звичаї Галлії та Германії і про різницю їхніх народів між собою. В Галлії не тільки в усіх общинах і округах та інших райснах країни, але замалим не в кожному домі існують партії»... Існують партії. «Через те їх як били, так і б'ють», — зауважив Перший Урядовець, позіхаючи... Із сусідніх вагонів чулися співи:

І навіть в ніч страшної страти
Не зрадила Росії доля:
Шість куль їй довелось прийняти,
Коли й одної їй було б доволі.

¹ Маються на увазі записки Юлія Цезаря «Про Галльську війну».

Коли переможений у першому відкритому бою генерал Атаульфо Гальван слідом за своїми розбитими й розпорошеними загонами перейшов Ріо-Верде, покинувши на березі двох наложниць, Місію Олялью і Хасінту Негритянку (ті забарилися, збираючи клунки з блузками, накидками і стрічками, награваними в крамницях щойно сплюндрованого містечка), над головою в нього саянула блискавка, розпахавши навпіл небо, і прогуркотіли два протяжливі розкати грому, провіщаючи початок сезону zalivних дощів, здатних довести людину до розпачу своєю монотонністю, безперервністю і нескінченністю, дощів, можливих тільки на цих лісистих землях, по схилах гір, завжди повитих туманами, що розвіюються подекуди лише тоді, коли згущаються в іншому місці. У такі короткочасні кількахвилинні прояснення сонце пробивається з-поза хмар, щоб осяяти дивовижну пишноту буйного цвіту на верховіттях щільно зімкнутих дерев, чи позолотити (марно позолотити, оскільки ніхто цього однаково не побачить) ясну розкіш орхідей, розквітлих на даху сельви. Коли ж настає сезон дощів, на магоні, хукаро, кедрі, кебрачо й інші рідкісні породи дерев, ніби навмисно створені для того, щоб внести плутанину в традиційну класифікацію (як зуміли вже заплутати класифікацію навіть самого Гумбольдта), обрушуються такі страшні зливи, що людям, які завчасно, по запаху, відчувають їхнє наближення, здається, ніби попереду в них цілий рік (хай і семимісячний) дощів, проте, коли навіть рахувати, що рік, як звичайно, складається з дванадцяти, а не з семи місяців, то вже напевне для місцевих жителів він поділявся не на чотири, а лише на дві пори: коротку суху, заповнену гарячковою працею, і другу — довгу дощову, виповнену безмежною нудьгою. З останнім ударом грому, яким звичайно кінчалася буря-провісниця, розпочиналося нове життя, новий етап, новий період буття рослинності, такої мокрої і такої загартованої у мокреці, ніби вона й народжена була в лагунах і трясовинах, де завжди кумкають жаби, кишає ропухи, булькають райдужними пухирцями намулісті глибини... Кілька наметів було поставлено для командування. Шатро Першого Урядовця здіймалося в центрі, прив'язані до паколів шнури тримали високий полотняний фронтон, увінчаний прапором Республіки. Повечерявши сардинами, солониною, смаженими бананами, молочним киселем та портвейном, герой дня подумав, що після кривавої битви його офіцери стомилися, і дав їм цілком заслужений відпочинок напередодні завтрашньої наради Генерального штабу. Біля нього залишилися тільки полковник Гофман та доктор Перальта, щоб зіграти партію в доміно при жовтавому світлі газових ліхтарів. Але в цей час над сельвою шваркнули п'ять, десять, двадцять блискавиць, торохнули громи, зливаючись в суцільне ревище, і знявся такий вихор («шура-бура», як кажуть місцеві жителі), що разом погасив усі вогні і нічники в цілому таборі. Поки солдати, відновлювали, як уміли, освітлення табору, полковник Гофман і Перший Урядовець рушили слідом за Перальтою до гори, що височіла неподалік, там вони ще вранці помітили темний отвір якоїсь печери. Мокрі, померзлі, спотикаючись та ковзаючись, вони зайшли в печеру, присвічуючи собі ручними ліхтариками. Над їхніми головами шугнула наполохана згряя кажанів, які, щоправда, відразу ж і посідали. Все-таки це було сховище, хай і з вогкими стінами та глейовим склепінням,

оздобленим гірляндами сталактитів; плюскіт зливи тут уже здавався глухим шумом далекого водоспаду. Щоправда, тут тягло холодом, холодом навічно захованого в затінку глею, помережаного дрібними шпаринками, з яких по краплі сочилася вода. Перший Урядовець сів на розстелене пончо, і йому страшенно закортіло випити. (Спрага ніби смоктала в животі, у грудях, від чого тіло здавалося порожнім, без нутрощів, і тільки якась гарячкова туга судомою зводила горло, рот, губи, язик і, здавалося, навіть пам'ять і нюх...) Зрозумівши, що від нього вимагалось (Перший Урядовець уже двічі підносив великий палець до вуха), доктор Перальта прибрав лукавого вигляду і, схпивши свою валізку, заявив, що для запобігання простуді під час кампанії він запасся ромом, який йому страшенно смакує. «Та це ж увесь світ знає, що ти був пріором Святої Інеси!» — вигукнув полковник Гофман, розстібаючи в нападі несподіваної веселості плащ і в один голос із секретарем умовляючи Першого Урядовця покуштувати рому, щоб уберегти своє здоров'я — сьогодні цінніше, ніж будь-коли — від шкідливого впливу негоди. «Ну, хіба що такий випадок», — погодився Перший Урядовець і підніс до вуст флягу, відчувши, як від чохла з грубої, пористої свинячої шкіри одразу війнуло йому паризькою крамничкою, де Офелія купувала сідла, віжки, мундштуки й вуздечки для верхової їзди. «Пригощайтесь, сеньйоре Президенте. Це вас підбадьорить. Зрештою, сьогодні незвичайний день, день слави». — «Справді, сьогодні день звитяги», — підхопив доктор Перальта. Знадвору йому вторував грім, від чого тут, у печері, ще приємніше було відчуття затишку. За якийсь час аромат рому, що нагадував пахощі повної соками життя цукрової тростини, поширившись у печері і вступивши в повну гармонію з духом зарошеного глею і моху, став навіювати образ класичних винних погребів, де під захистом глибоких склепінь бродить сушло. Розваживши душу питвом, Перший Урядовець згадав класичний уривок, з гумором процитований ним колись на засіданні Ради міністрів (він любив, хизуючись начитаністю, наводити вірші, принагідні вислови, співзвучні з випадком максими) з приводу якоїсь недавньої політичної суперечки: «Дмїть, вітри, хай полопаються щоки!.. Ви, вогняні сірчані блискавиці, провісниця ударів, що ламають дуби в лісах, огнем своїм палить старечу, сиву голову мою!..» На що доктор Перальта, більший шанувальник Соррільї, аніж Шекспіра, відповів блискавицями з «Кинджала гота», які доволі часто вергав у нашому Національному театрі іспанський трагик Рікардо Кальво, чию старанну дикцію Перальта дуже комічно передражнявав:

Буря валить нас із ніг!
Славна нічка горобина!
Чи сліпий цей грім страшний,
Чи сліпа ця блискавиця?
Як не вщухне вітровій,
Може, й небо загориться...

Знов довелося розкрити валізку з флягами, щоб відзначити «грім страшний» і того, хто зі «страшним громом» у голосі продекламував його. Добре підхмелений, у розхристаному кителі, полковник Гофман заходився підсумовувати наслідки кампанії: до вчорашнього дня тривали дрібні збройні сутички, вилазки, партизанські акції, перестрілка між патрулями; найбільшої шкоди ворог заподіяв нам, пустивши під укіс — при виході зі Скелястого тунелю — поїзд з кіньми й бсеприпа-

сами; втрати живої сили — сімнадцять чоловік убитих і п'ятдесят два поранених. Зате ворог — він освітив променем свого ліхтарика карту, розстелену на купинястій від кажанячого посліду землі, — незважаючи на всі намагання перехопити ініціативу, відкинутий аж за Ріо-Верде. Сьогодні ми мали справжнє бойове хрещення: такої великої битви не було з часів боротьби за незалежність. Ясно, що ворога голими руками не візьмеш. Населення допомагає йому кіньми, худобою, маїсом, з неймовірною швидкістю передає новини з села в село. Ці кляті верховинці завжди були схильні до непослуху й бунту. Звичайно, конфлікт почався не сьогодні. Ось уже піввіку ці андійці випробовують наше терпіння своїми походами на столицю, після того як їхні поводитири, одвідавши Президентський Палац, з подивом для себе відкрили існування газових плит і ватерклозетів, кранів з гарячою водою і квартирних телефонів. Отож було б не зайве перед битвою провести велику каральну операцію: випалити села й хутори, порозстрілювати на місці всіх підозрілих, порозганяти всілякі збіговиська — танці, іменини, хрестини, на яких тільки ведеться ворожа пропаганда, передається інформація і куються змови; навіть тих домів, де прощаються з покійником, не можна минати, а то нерідко з'ясується, що в труні нікого й нічого немає. «Ну, про твою круту вдачу, мабуть, і досі пам'ятають у Санто-Томас-дель-Анконі», — зауважив Перший Урядовець. — Жаль, звісно, дуже жаль, але війна не робиться в білих рукавичках, і самими умовляннями не можна нічого домогтися. Треба завжди додержуватися двох неспростовних засад Мольтке: «Найбільше благо, яке можна зробити на війні, це швидше її закінчити... А для того, щоб швидше її закінчити, годяться всі засоби, навіть найгірші». В одному важливому документі, опублікованому 1902 року німецьким Генеральним штабом, сказано: «Енергійно ведена війна має бути спрямована не лише проти воюючого ворога, а й повинна передбачати нищення його матеріальних та моральних ресурсів. Гуманітарні міркування можна брати до уваги лише тоді, коли вони не перешкоджають меті самої війни». А фон Шліффен сказав... «Та що ти в'язнеш зі своїми німецькими класиками», — урвав його Перший Урядовець. Фон Шліффен волів би керувати бойовими діями на відстані, сидячи за столом, по картах, за допомогою телефонів і зв'язківців на автомобілях і мотоциклах. А для наших країв суцільного бездоріжжя, для цих диких пуш, боліт і гір, єдиний зв'язок це — верхи на мулові чи віслюкові (бо коні, й ті не всюди пройдуть) та ще, може, піші гінці, здатні бігти що є духу, подібно до посланців імператора інків Атагуальпи. Ідеальні битви, ведені з допомогою підзорних труб і біноклів, розбитих на квадрати карт і прицільних пристосувань — солодка мрія деяких генералів з кайзерівськими вусами і пляшкою коньяку напихваті, оскільки їм не дуже до вподоби, за незначними винятками, гамаки та похідні ліжка... А наші битви, такі, як сьогодні, повинні вести справжні мужчини, начхавши на всі теорії, читані по військових академіях. У нас і досі в пошані старі артилеристи, з тих, що мають звичку командувати: «три долони вгору і дві долони праворуч з поправкою на півтора пальці», але можуть зробити гармату із ступи; ми їх більше шануємо, аніж новоспечених лейтенантиків, схибнутих на алгебрі й премудростях балістики, котра для їхніх підлеглих темний ліс; яка з того користь, що під час стрільби вони повстромлюють носи в свої книжечки, коли снаряди однаково падають то з недолітом, то з перелітом від цілі. «В Латинській Америці, незважаючи на кулемети і всю сучасну військову техніку, закуплену в янкі, при-

рода змушує нас битися так, як за часів Пунічних війн.— заявив Перший Урядовець.— Якби ми мали слонів, ми б перейшли з ними Анди».— «І все-таки фон Шліффен...»— «Твій фон Шліффен побудував усю свою військову стратегію на битві під Каннами, виграній Ганібалом». І тут Перший Урядовець, а сьогоднішніми бойовими діями командував він сам, вразив присутніх визнанням (чи, може, він їх тільки хотів змусити в це повірити), що в цій переможній битві він керувався «Коментарями» Юлія Цезаря. Три лави піхоти в центрі; дві для наступу; третя — в окопах, у резерві. Два загони кавалерії: праворуч Гофмана, ліворуч його. Бойове завдання: зім'яги фланги ворога, змусити його скупитися, позбавивши ар'єргард можливості діяти і відрізати йому відступ до річки. Опинившись майже в кільці, Атаульфо Гальван утік на той берег, покинувши двох своїх наложниць Місію Олялью та Хасінту Негритянку, які тепер, мабуть, пішли по руках бійців батальйону «Гусари Батьківщини», задовольнивши перед тим один з тилкових підрозділів. Справді, наша битва, як і битва Цезаря проти Аріовіста, почалася з того, що піхота розбила погано озброєну частину заколотників; для Цезаря це були венети, маркомани, герули, трібоки тощо, а для нас гуахібо, гуачінанго, бочо і мандінги, воєначальник яких, переконавшись у поразці, втік за Ріо-Верде. А хіба з Аріовістом було не так само? Адже й він, як наш Атаульфо Гальван, утік через Рейн, покинувши на березі двох своїх коханок: одну із Свевії, а другу з Норіки? Ну, а щодо самого Цезаря, то не забуваймо, що він теж бився проти таких собі андів, схожих, як мені чомусь здається, на наших паскудних андійців. «Ах, що ви за людина, мій Президенте!» — вигукнув доктор Перальта в захваті від такого знання античних війн.— «По-моєму, сьогодні ми таки добре всипали Аріовісту Гальванові»,— підхопив Гофман, трохи вражений недостатньою повагою Першого Урядовця до Мольтке та фон Шліффена... Знову пішли фляги по колу. По отвору печери іноді перебігали відблиски зірниць. Президентові згадалася бачена недавно в Нью-Йорку нудна опера, один з актів якої також відбувався глибоко під землею в таємничому гроті з зеленим від фосфору склепінням. Полковник Гофман, наділений сильним голосом (який він, вихваляючись, сам називав *Heldentenor*¹), спробував заспівати одну з вагнерівських арій, голосно зтягнувши її каліченою німецькою мовою, але з язика його зривалися не ті слова, що супроводжують лейтмотив Зігфріда. Рездратований провалами пам'яті, спричиненими великою кількістю випитого спиртного, він підхопив з землі каменюку і побурив її в глибину печери. У відповідь пролунав не стукіт каменя об камінь, не плюскіт грудки, кинутої в болото або воду, а тріск череп'яного глека, що розлітається на друзки. Полковник підняв ліхтарик. Угорі, над купою череп'я стирчала моторозна людська снасть — яку, власне, вже й людською не назвеш — самі кістки, замотані в зотлілу тканину, і шкіра, висушена, дірчаста, поточена; снасть увінчував череп, порожні очниці якого випромінювали жах, на місці носа зяяло страхітливе провалля, широкий рот, ніби навік застиглий у німому воланні був повен жовтих зубів; а нижче — оберемок перехняблених хребців, ребер, гомілок, взутих в альпаргати тисячолітньої давності (взуття усе ще виглядало як нове завдяки тому, що червоний, чорний і жовтий колір прядива, з якого вони були сплетені, й досі не

¹ Героїчний тенор (нім.).

побляк). Це був ніби велетенський безтілесний зародок, що пройшов усі стадії зростання, дозрівання, дряхління й умирання, а тепер знову повернувся з допомогою пущеного назад часу до свого зародкового стану. Він сидів тут, далеко, дуже далеко від своєї власної смерті (уже майже примара, анатомічна руїна) і зорив двома западинами з-під якоїсь бридкої темної чуприни, що запиленими пасмами спускалася обабіч висхлих щік. Цей монах, суддя, жрець чи воєначальник люто дивився з глибини своїх незліченних віків на тих, що зухвало розбили його череп'яну урну. Праворуч і ліворуч під стінами, лискучими від струмочків підгрунтових вод, бовваніло ще шість подібних глеків. Схопивши кілька каменюк, Гофман порозбивав їх один по одному. І перед ними постало ще шість мумій, які сиділи, схрестивши кістки, що колись були ногами. В одних більше, в інших менше була подерта шкіра, більше чи менше розсипані сурелі й маслочки, більш чи менш виразний осуд проглядав з чорноти лиць, а всі разом вони були схожі на ображений у своїх почуттях конклав, на бездушний трибунал. «Ящірка! Ящірка! А тю-тю! Лови!» — загукали підпилі гості печери втрюх, і від їхнього крику шугнула під склепінням і забилася по кутках ціла згряя кажанів. Переслідуювані видінням залишеної позаду картини, всі троє вийшли в ніч, під дощ, і подалися до табору, де в брудній воді плавали зірвані з паколів полотнища їхніх наметів. Загорнувшись у ці полотнища — дарма що мокрі — вони повсідалися під центральним стовпом, очікуючи сигналу зорі. А що холод посилювався, то вони спорожнили й решту фляг з валізки доктора Перальти. Незабаром, як завжди після великої пиятики, Перший Урядовець відчув дивовижну ясність у голові і доручив секретареві скласти й надіслати до Національної Академії наук повідомлення про знахідку мумій, зазначивши точні координати печери, розташування її отвору, точного місця розміщення глеків тощо, як тепер прийнято в археологів. Зрештою, голівну мумію, ту, що була в центрі, подарували Паризькому Музею Грокадеро, де вона красувалася в скляній вітрині, на дерев'яному цоколі з мідяною дощечкою: «Доколумбова цивілізація. Культура Ріо-Верде» і т. д. і т. п. Що ж до її давності, то, за свідченням французьких експертів, обережніших у своїх висновках від наших (це не раз підтверджувалося при знахідці чергового архаїчного глека або череп'яного амулета), вона може бути визначена з віку решток захоронного глека, який, за рівнем гончарної техніки, передре найстарішим виробам Єгипту та Шумеру... А воно ж чим більше стоятиме на табличці зазначених віків, тим почесніше для країни, де виявлено рештки цих культур, ровесниць давніх культур Мексики й Перу, піраміди, храми й некрополі яких можуть правити за своєрідну геральдику наших цивілізацій, переконливо доводячи, що ми не можемо бути Новим Світом, ні з малої, ні з великої літери, оскільки наші імператори пишалися в багатих золотих коронах, самоцвітах і кецалєвому пір'ї вже тоді, коли гадані предки полковника Гофмана, у ведмежих шкурах, з бичачими рогами на голові, блукали по темних пущах, а французи, сучасники старої вже на той час Брами Сонця Тіагуанаку, ще жили в менгірах, спорудах з грубих нековирних кам'яних брил на бретонському узбережжі.

Під тілом ми розуміємо всяке тіло, здатне займати якийсь простір таким чином, щоб там не могло вміститися жодне інше тіло.

Декарт

Хоч як хотілося Першому Урядовцеві дати відпочинок своїм переможним військам, а разом з тим і евакуювати в тил численних бійців з кульовими, багнетними й ножовими ранами, він розумів, що конче потрібно ще цього дня форсувати Ріо-Верде, бо злива, не вщухла і ввечері, піднімала її рівень просто на очах. Кіннота встигла скористатися бродом, добре що він був поряд; піхота посідала на баркаси, шаланди й боти; а по тому, як в очеретах виявили і нашвидку відремонтували ржавий порон, стали переправляти обоз, гаубиці Круппа, шість легких гармат, боєприпаси, консерви, ящики з джином та коньяком, припасені для офіцерів, а також сковороди, горщики й жаровні солдаток,— усе те, чому генерал Гофман, на превелике вдоволення Першого Урядовця, дав гучний титул «матеріально-технічні засоби», і що доктор Перальта не називав інакше, як «банки-шклянки й горілчане забезпечення»... Форсування річки відбувалося гладесенько, без жодної перешкоди з боку ворога, оскільки повстанські загони відкотилися аж до самого моря, явно сподіваючись дістати підкріплення на плоскогір'ї, що оточувало Сурхідеро-де-ла-Вероніку, нашу морську базу на Атлантиці, де тулилися два маленькі крейсери з поламаними таранами і гарматами обмеженого радіусу дії, а також численні сторожові судна сучаснішого типу, які стояли в морському доці, за арсеналом військово-морського флоту. На шляху свого відступу люди Атаульфо Гальвана безцеремонно спустошували села й виселки, і все-таки маркітантки й солдатки, що йшли за урядовими військами, завжди примудрялися знайти поросят, теличок і курей, обнишпоривши для цього всі печери, погребі і навіть цвинтарні склепи, розшукати закопані в домових двориках, церковних палісадниках і прямо на кладовищах бутлі з брагою, пляшки з самогонкою, глеки з міцним вином, виготовленим із цукрової тростини та сливи. І тоді починалася справжня оргія, нічний шабаш, содом; біля бівуачних вогнищ надривалися, заглушаючи одне одного, гітари, маракаси, бубни й барабани. Мулатки, самбо й чоло, перше ніж усамітнитися зі своїми коханцями в чагарях і віддатися плотським утіхам, витанцьовували на всі заставки в ритмі бамби, харабе і марінери... У квітні на підступах до Сурхідеро-де-Ла-Вероніки зав'язалися перші бої, що змусили заколотників окопатися в передмісті. «Ось зараз ми свідки справедливості мудрого спостереження Фоша,— зауважив Перший Урядовець, на зло Гофманові посилаючись на французького генерала: — Якщо один із двох супротивників не хоче наступати, він рие траншеї і ховається під землю». Стоячи на вершині одного з трьох горбів, піднесених над містом, він зворушено розглядав його бані й маківки, його барочні дзвіниці, його старі колоніальні мури. Тут він народився і тут брати-марісти (он у тому триповерховому будинку зі склепіннями, підпертими цементними пілястрами) навчали його читати по гарних ілюстрованих книжках, де розповідалося про повені Нілу, про об'їжджання Буцефала, про Андроклового лева, про винайдення книгодрукування, про те, як брат Бартоломе де Лас Касас був за адвоката в індіанців, як ескі-

моси будуть свої житла з криги — іглу, як чернець Алкуїн, засновник каролінгських колегій, волів мати старанних учнів, нехай і бідних, і терпіти не міг ледачих та байдужих дворянських синків. Потім почалося навчання мудрої двоєдиної науки історії та французької мови за підручниками, в яких докладніше, природна річ, говорилося про Суассонську вазу, аніж про битву під Аячучо, незрівнянно більше відводилося місця ув'язненню кардинала Лабалю, аніж завоюванню Перу, мимоволі яскравіше змальовувалися подвиги Людовіка Святого у хрестових походах, аніж перемоги Сімона Болівара над іспанцями, хоч як цікавий факт і зазначалося, що його ім'ям називали циліндр, запроваджений у моду паризькими франтами на початку минулого століття... Засвоївши з гріхом пополам математику й запам'ятавши кілька віршів класичних поетів, школярик виріс; Першсму Урядовцю пригадалось, як підлітком бігав він портовими вулицями, запрудженими матросами, рибалками, коробейниками і повіями, поміж тавернами з веселими вивісками: «Тріумф Венери», «Вчені неосвічені мужчини», «Веселі гуляки», «Сухопутний корабель» та ін., поміж крамничками, де продавалися вудки, верші й неводи, поміж канатними майстернями, візками, що, навантажені устрицями, кальмарами й хурелею, котилися вздовж гротуарів, на яких запах дьогтю, розсолу й анчоусів мішався з парфумами та жасминою і нардовою есенцією продажних жінок... Там, унизу, якраз під його ногами, була вілла «Вероніка», ще й зараз схожа на своє зображення столітньої давності на гравюрі англійського художника з фігурами рабів і верхівців-плантаторів на першому плані; вілла стояла поруч із громадям Храму Господнього, на паперті якого в дуже давні часи під тюкання юрби били батогами умазаних гноєм та екскрементами індіанців і негрів, звинувачених у чаклунстві... Ось вона, вілла «Вероніка»; в цьому величезному, на три блоки, будинку, під двосхилим дахом, увінчаним громовідводом, синім голубником і рипучим флюгером-півником, народилися його діти; тоді він ще жив убогим життям провінційного журналіста, і тільки на свята міг принести додому медяника чи грудку цукру, щоб підсолодити тетерю з бананів і сухарів, їхню незмінну страву на вечерю. Там, на цьому брукованому дворіку, його чада вчилися гуляти в класі, щоб потім, вистрибуючи на одній нозі, водночас із батьковим зухвалим поступом у політичній кар'єрі, перебиратися з одної клітинки на іншу, з одного класу в інший, за всіма правилами цієї гри, із Сурхідеро в Столицю, зі Столиці в Столицю Столиць, вище і вище, з маленького портового містечка у великий світ, у Старий Світ, що був для них новим світом. Щоправда, ця дарована небесами фортуна іноді затьмарювалася, — в самому розпалі радощів і веселощів — більшою чи меншою драмою. Офелія, якою була змалку — *sum qui sum*¹ і мене вже не переробиш, — такою й залишилася на все життя: запальною, упертою, завзятою і водночас непостійною, анітрохи не змінившись від тих часів, коли відкрила для себе світ на рівні захоплюючих ігор у тісної баби, в ката і мишку та в зіпсований телефон, на рівні популярних пісень «Мальбрук в похід зібрався» та «Птах зелений, як лимон». До Арієля він не мав претензій: той народився дипломатом, від раннього дитинства дурив священиків, на запитання відпсвідав запитаннями, залюбки брехав, роблячи веселу міну при поганій грі й виправдовуючись, — коли його

¹ Я така, яка є (лат.)

притягали до відповіді за якусь шкоду,— туманними просторікуваннями, як це чинив спійманий на гарячому Шатобріан у часи своєї міністерської служби. А от з Радамесом уже справжнє горе, серед численних особистих успіхів Першого Урядовця, воно йому особливо боліло, про нього й досі нагадували фотографії, вміщені свого часу в усіх газетах світу: під час свого перебування в Індіанapolisі він захопився автомобільним спортом і, прагнучи зрівнятися з Ральфом де Пальмою¹, назавжди злетів у небо з розпеченого асфальту шостої милі, доливши до бензину чималу порцію ефіру, щоб зробити його легшим, вибуховішим, динамічнішим. (Провалившись на вступних екзаменах до Вест-Пойнтської військової академії, він намагався забути свою невдачу в п'янкій швидкості...) І тут йому привиділось, як по квадратах, накреслених для гри в класи, стрибає в коротких штанцях Марко Антоніо, його найменший син, якийсь підкидьок, представник невідомої парості, загубленої в розгалуженні дерева, звісно, не звичайного дерева і не з цих земель, а родовідного дерева з родовідних нетрів, де він несподівано опинився, можливо, тому, що виявився найменш «удатним» у сім'ї та ще й різнився від усіх постаттю, рисами обличчя й очима. Марнославний, а по-нашому, божевільний, схильний до раптових поривів, він пережив містичне потрясіння, зумовлене перехідним віком, коли одного дня побачив перед дзеркалом шафи, що з його грішного тіла скапує щось, завдаючи болю. Давши безглузду обітницю поїхати в Рим, щоб поцілувати пантофлю папи і вдатися до лікування чудодійним перманганатом, він дійшов лише до приймальної камерарія, де випадкова зустріч з якимсь колекціонером гербів переконала його, що по досить складній, крученій, мішаній, бічній лінії він походив од візантійських імператорів, відомо бо, що один з останніх представників династії Палеологів помер на острові Барбадос, а його нащадки переселилися до нашої країни. Забувши про свої містичні поривання й купивши за великі гроші титул Лімітрофа (дивись «Юстиніанів Кодекс»), а принагідно ще й титул графа Далматинського, він вирушив у далеку подорож, щоб похизуватися своїм новоспеченим дворянством перед Європою, титулованою й багатою на титулованих, ласою на титули і обізнаною з титулами. В його постелі побувало чимало жінок, яким дуже хотілося знати, чого варта мужність, про яку їм по секрету розповідали ті, що встигли випробувати на собі силу «жерев'ячої ліани», якою майстерно вміли користуватися наші гарячі предки. З такими солідними достоїнствами він міг вести багате світське життя, що тягало його від андалузських пасвищ до маєтків Пеньяранди та старовинних венеціанських палаців, з полювання на шотландських куріпок на лови з хортами у Колодьє та на королівські регати в Сан-Себастьяні; він їздив, мотався за звичаями досить підупалого і зганьбленого дворянства, в яке пролізли вже й північноамериканські королі Зброї та Шпульки чи аристократки томатного соку «Ліббі». У своїй гонитві за славою він звертався до «Готського альманаха»² (там усе обіцяли навести його ім'я в наступному виданні), без кінця щось вивчав, з'ясовував, уточнював зі старанністю рабина в тлумаченні Талмуда або Сен-Сірана³, ладного тричі перекласти Біблію, щоб досягти більшої гнучкості власного словника, віртуозності перекладацької майстерності.

¹ Ральф де Пальма — відомий американський автогонщик.

² «Готський альманах» — дипломатичний, генеалогічний та статистичний щорічник, видаваний у Готі (Німеччина) з 1763 р.

³ Мається на увазі французький богослов Дюверж'є де Оранн, абат монастиря Сен-Сіран.

Марко Антоніо був водночас геній і пустоцвіт, неспокійний і непосидючий, мов батько, тільки що чужий його інтересам, наче не від його плоті плоть; сам себе він називав розкішним звірем, герольдом нашої культури, незамінним для нашого міжнародного авторитету представником, шаленцем, денді, колекціонером рукавичок і ціпків, людиною, для якої вдягти сорочку, не випрасувану в Лондоні, рівнозначно зганьбленню, серцеїдом славетних акторок, шукачем спадкоємиць Вулворта¹ (він мріяв, щоб і йому,— як Анна Гулд графові Боніфацію де Кастельяне,— подарували палац з рожевого мармуру); авіатор-любитель, друг Сантоса-Дюмона², чемпіон з водного поло, учасник змагань гірськокошарників у Шамоні, секундант під час дуелі між Атосом із Сан-Малато і кубинцем Лабердеском, блискучий пікадор в любительських коридах, чарівник рулетки й бакара, п'ять разів одружений і розведений, він проявляв якусь забудькуватість і безхарактерність щоразу, коли підписував численні чеки без забезпечення, які потім через судові контори попадали до наших посольств, уже призвичаєних до такого марнотратства... Воно було там, унизу, прямо під ногами Першого Урядовця, місто Сурхідеро-де-Ла-Вероніка, де на одному з будинків красувалася меморіальна дошка з датою його народження і де під тюлем блакитного пологу від москітів, схожого на отой надвірний голубник, донья Ерменехільда у муках народила свою четверту дитину... Вілла потрапила до рук урядових військ цілою, не пошкодженою жодним снарядом, після капітуляції майже всіх офіцерів-заколотників історичного дня 14 квітня... Покинутий своїми найближчими друзями, позбавлений навіть якогось суденця чи шхуни для втечі по морю, генерал Атаульфо Гальван замкнувся в старому замкові святого Лоренсо, збудованому з наказу короля Філіппа II в скелястій горі, де за вхідну браму правила вузька розколина. Саме тут пізнього вечора, в день здачі зброї висадився разом з полковником Гофманом, Перальтою та десятком солдатів Перший Урядовець. Стоячи посеред замкового майдану, переможений мовчки чекав. Його губи якось дивно й беззвучно ворушилися, ніби силкуючись виштовхнути так і не вимовлені слова. Картатою хусткою він весь час утирав піт, що котився з-під кашкета так рясно, аж сукно френча темніло мокрими плямами. Президент зупинився і довго дивився на нього, ніби вимірюючи його зріст. І раптом різко кинув: «Розстріляти!» Атаульфо Гальван упав навколішки: «Ні... Ні... Тільки не це... Не розстріл... Заклинаю ім'ям твоєї неньки... Ні... Ім'ям святої донї Ерменехільди, що так мене любила... Ти не посмієш цього зробити... Ти був мені за батька... Більше ніж батько... Дай мені договорити... Ти зрозумієш... Лихий поплутав... Вислухай мене... Ім'ям твоєї неньки благаю»... — «Розстріляти!» Хоч як він голосив, хоч як ридав, благав, його схопили й поставили до стіни. Гофман вишикував взвод. Уже не втримуючись на власних ногах, переможений прихилився до муру; спина повільно ковзнула по каменю, і він, виставивши вперед ноги з розкидакими носками, осів додолу, намагаючись упертися в землю руками. Услід за його тілом похилилися вниз і стволи гвинтівок. «Цілься!» — Команда тільки підтвердила вірно взятий приціл. «Ні... Ні... Священника... Сповідь... Я християнин»... — «Вогонь!»... Гвинтівки до ноги. Ще один постріл, щоб добити

¹ Вулворт — американський мільйонер, який на початку ХХ століття заснував мережу універмагів у США та інших країнах.

² Сантос-Дюмон — відомий бразильський випробувач дирижаблів і літаків.

напевне. Чайний крик. Коротка пауза. «Киньте його в море,— сказав Перший Урядовець.— Решту зроблять акули».

З одною справою покінчено. Проте залишилася друга, може, навіть складніша: недооцінений у своїх агітаційних та організаційних спроможностях, полишений у спокої через потребу першої збройної акції, доктор Луїс Леонсіо Мартінес розвинув у Новій Кордові бурхливу діяльність, гатячи з міської ратуші один за одним антиурядові маніфести, і став набирати неабиякої сили в місті, де до нього приєдналися студенти, журналісти, вчорашні політики, провінційні адвокати, різних мастей соціалісти, навіть деякі молоді офіцери, недавні випускники Сомюрської кавалерійської школи, — а це був цвіт армії,— настроєні опозиційно до вальтерів гофманів і всіх інших, вихованих німецькими інструкторами в гостроверхніх шишаках. Висиджуючи на безконечних засіданнях, невиспані й роздратовані, заморожені цигарковим димом, чорною кавою і жувальним тютюном, бунтівники сперечалися, насідали один на одного, відборонялися, лаялися з ідеалістичним завзяттям, гідним Комітету громадського порятунку, і в міру того як минали години, їхній план пропонованих реформ ставав усе радикальніший, а після виявлення кричущих фактів великих розтрат і незаконного збагачення, вони дійшли навіть до дуже небезпечного за можливими наслідками проекту приборкати латифундистів шляхом передачі їхніх земель під громадські пасовиська. З ранкової пошти Перший Урядовець склав уявлення про справжній характер подій, сприйнятих ним на перших порах дещо іронічно. «Химери утопіста-вегетаріанця»,— казав він. Але в Новій Кордові справа не обмежилася мітингами, зборами, прокламаціями і врочисто проголошуваними декретами, там почалося посилене військове навчання студентів і робітників, під началом якогось самозваного капітана Бесерри (колишнього ентомолога), призначеного командиром над призовниками. Побачивши, як цей рух з ознаками синдикалізму, інспірованого чужоземними, антипатріотичними, неприйнятними в наших краях доктринами, набирає розмаху, посол Сполучених Штатів запропонував негайно ввести в країну північноамериканські війська для порятунку демократичних інституцій. А в Карібському морі провести маневри загону крейсерів. «Це принизило б наш суверенітет,— заперечив Перший Урядовець.— Не така вже безнадійна ситуація! Та й треба показати цим смердючим грінго, що ми самі спроможні дати лад у власній країні. А то ці гості збираються завітати на три тижні, а потім їх доводиться випроводжувати два роки, заводячи з ними цілий торг. Приходять сюди в хакі, а йдуть у золоті. Подивіться, як півівся генерал Вуд на Кубі»... Три дні пішло на інспекцію і ремонт колій Східної залізниці, а тоді, відслуживши врочисту месу на честь Святої Пастирки з проханням дарувати перемогу урядовим військам, на новий фронт з криками «ура» й веселим гамором, під полковими прапорами й корогами вирушили численні ешелони. Останній поїзд відходив серед свистків і чахкання пари майже опівночі. На дахах вагонів і теплушок співали чоловіки в пончо й жінки в шалях, заводячи то гімни, то пісні, тоді як по всьому составу від паровозного тендера до вогнів хвостового вагона ходили по руках при світлі ліхтариків і лампочок пляшки з білим ромом.

Якщо Аделта зрадить мені з іншим, —
Скрізь її знайду я, — хто б від мене втік?!
Кораблем військовим дожену на морі,
На землі спіймаю, сівши в броневик.

Позаду лишалася ніч, сповнена жаб'ячим кумканням у низьких берегах Сурхідеро, знову повернутого до мирного й неквапливого провінційного життя з чоловічими компаніями в циркульнях, посиденьками дідів і бабів на дворищах, іграми молоді в лото і фанти, родинними молитвами перед таємничим ликом Святої Діви Марії.

5

Володарі мають право вносити у звичай деякі зміни.

Декарт

Місто Нова Кордова, що його заснував 1544 року аделантадо¹ Санчо де Альмейда, лежало серед безплідних земель (шафранових пісків, порослих хирлявими пучками трави, кактусами, колючими чагарями та акаціями з їхнім лікарняним запахом), сліпучо біліючи своїми марокканськими кварталами. Єдина річка, суха по десять місяців на рік, в'юнилася між кам'янистими берегами, всіяними кістяками, рогами, черепами й пазурями загиблих від спраги тварин. У безхмарному небі від ранніх зір до багряного смерку літали стерв'ятники, шуліки й кібці, кружляючи над хвилеподібними горами, зритими, скопаними, подряпанними кайлом, заступом, обушком так, що їхні первісні самобутні обриси перетворилися в геометрично правильні внаслідок ось уже двовікової діяльності людей, які колупалися в їхніх надрах. Велетенськими лавами чи східцями здавалися зарубини, зроблені у скелі мозолястими, скоцюрбленими, подагричними руками пеонів, найнятих фірмою «Дюпон Майнінг Компані», котра рукотворним евклідовським фігурам протиставляла безформну панораму укосів, відвалів, відходів, кучугури породи, гравію, шлаку, які ще більше посилювали безвідрадность цієї мертвої пустки. Саме тут, у найпосушливішому районі країни, лежала на схилі гори, порослої нопалем і чумберою², Нова Кордова, бунтівна, наструнчена, войовнича, готова битися з військами Першого Урядовця навіть після його перемоги, одержаної на Сході. Тисячі противників режиму згуртувалися навколо занудистого університетського професора в Священний легіон. Для захисту підступів до міста війська Бесерри, тепер уже генерала, використали весь відпущений їм час на спорудження потужної оборонної лінії з цілою мережею траншей і блокгаузів, колючого дроту і рогаток із рейок. Розглядаючи ці укріплення в бінокль, Перший Урядовець пожартував, хоч було йому не до жартів: «Ну от, я завжди казав, що в наших краях чогось варті лише дві стратегії: Юлія Цезаря і Буффало Білла»³. На великій нараді Генерального штабу було ухвалено вдатися до класичної облоги, якнайдещільнішої в даному становищі, перерізавши всі комунікації повстанців з північними містечками, звідки йшло постачання харчів і боеприпасів. «Навіть питна вода тут привізна! Отже, клімат працює на нас...» І от, розташувавшись табором на безпечній відстані від оборонних валів, звідки якщо й стріляли, то тільки поодинокими пострілами, щоб заощаджувати набої, наготувалися чекати. Дні мина-

¹ Аделантадо (дослівно: той, хто йде попереду) — звання, яке в добу завоювання іспанцями Америки король давав першопрохідцям разом з правом керувати завойованою територією (ісп.).

² Нопаль і чумбера — різновиди кактуса.

³ Буффало Білл, справжнє ім'я — Вільям Фредерік Коді (1846—1917) — американський мандрівник та мисливець, дослідник Дикого Заходу.

ли за грою в карти, доміно, шахи; хто гуляв у кеглі, використовуючи для цього порожні пляшки, хто змагався з кидання каміння в ціль — настромлений на тичку бичачий череп. За браком іншої літератури Перший Урядовець переглядав класичні праці з воєнної тактики, що їх полковник Гофман завжди возив з собою. І, щоб подразнити «прусака з бабусею негритьянкою на задвірках», як висловлювалися дотепники з опозиції, вичитував, ехидно посміхаючись, найбезглуздіші місця з книжок. «Слухай, слухай»,— казав він. І, піднісши голос, починав: «Перемога випливає з самого факту виграної битви» (Шарнгорст). «Від оборони завжди можна перейти до наступу» (Лассау). «Тільки битва може привести до якогось наслідку» (Лассау). «Право розпоряджатися належить голові, бо лише вона здатна міркувати» (Клаузевіц). «Полководець повинен спізнати на собі війну та її небезпеки» (Мольтке). «Необхідно, щоб воєначальник знав, що він прагне і всіма силами добивається перемоги» (фон Шліффен). «Головний театр воєнних дій становить собою всього три зони: одна праворуч, одна ліворуч, одна у центрі» (Жоміні).— «Там, де немає центру, немає ні ліворуч, ні праворуч,— зауважив сміючись Перший Урядовець.— Оце таким нісенітницям навчають вас у військових школах?»... Дні тяглися в цілковитій бездіяльності, що докучала більше, ніж спека і мухи, аж поки одного ранку у вишуканих шатах першопрохідця — в тропічному корковому шоломі, серпанковому наготиличникові й коротких штанях, на манір Стенлі під час пошуків Лівінгстона, у таборі з'явився містер посол Сполучених Штатів. Новини були серйозні. Кілька озброєних загонів на чолі з агентами «Вождя Нової Кордови» — так уже титулували професора його прибічники — вдерлися до бананової зони тихоокеанського узбережжя, пограбувавши з кас «Юнайтед Фрут» двісті тисяч доларів. Роботи «Дюпон Майнінг Ксмпані» припинені, кораблі в Пуерто-Негро приречені на руйнівний простій. Треба негайно покінчити раз і назавжди з соціал-містиками доктора Луїса Леонсіо Мартінеса. Ми не потерпимо появи нового Мадеро¹ поблизу наших кордонів. Якщо в країні найближчим часом не буде відновлено лад, здатний забезпечити спокій і недоторканість чужоземної власності, втручання Сполучених Штатів не уникнути. Перед таким ультиматумом Перший Урядовець дав запевнення в найближчі сорок вісім годин почати вирішальні дії. І вже наступного дня після переданих через парламентарів потрібних гарантій до табору був запрошений юний генерал Бесерра; тут його дуже ввічливо й делікатно, нічим не образивши гідності, купили за сто тисяч песо, додавши дещицю з кількома нулями двом лейтенантам, котрі його супроводжували. А смерком над траншеями і блокгаузами заколотників піднялися білі прапори, після того як у зверненні до мешканців Нової Кордови було заявлено, що з огляду на переважаючі сили урядових військ і з метою уникнути непотрібного кровопролиття, капітуляцію прийнято... Ось тоді на арені подій не знати звідки з'явилася дивовижна, страшна, несамовита постать Мігеля Статуї, названого так за його силу, нелюдську витривалість і незворушність, за неймовірно високий зріст і широкі плечі, які здавалися основою трикутника, поставленого вершиною на поперек, такий тонкий, що його власникові завжди доводилося проколювати додаткові дірочки на шкіряних пасах для того, щоб срібна, оздоблена

¹ Мадеро, Франсіско Індальсіо (1873—1913) — відомий мексіканський політичний діяч, борець за національні права своєї батьківщини.

ініціалами пряжка, єдиний, належний йому предмет розкоші, застібалася точно посередині живота. Майстер підривної справи, досвідчений, безстрашний динамітник, що ходив на роботу в мармуровий кар'єр обвішаний з голови до ніг вибухівкою, цей негр за кілька місяців уславився на всю країну своїм умінням вирізьблювати з каменю тварин. Так, видно, йому вже судилося. До цього, блукаючи горами, він сприймав за живих істот хіба що дерева, йому здавалося, ніби вони вміють говорити і їхню розмову можна почути в шелесті листя й тріску гілок. Але одного дня по той бік гори йому трапився великий камінь, на якому він побачив двоє очей і щось схоже на ніс над шпаркою рота. «Визволи мене»,— здавалося, благала ув'язнена в камені істота. І Мігель, узявши молот і різець, заходився де відрубувати, де обтісувати брилу, звільняючи передні, потім задні лапи, злегка похилену спину, аж поки не опинився перед здоровецькою жабою, створеною власними руками і нібито вдячною йому за це. Він завдав її собі на плечі, поніс додому, дотесав її тоншим різцем, почистив наждаком і поставив на дерев'яну скриню. Захоплений своїм відкриттям, Мігель став ніби зовсім іншими очима дивитися на скелі, брили, на всю твердь навколо себе. Ось у цьому камені ховається кажан, навіть видно, як стирчать кінчики крил. А от вам пелікан, сумно уткнувся власним дзьобом у воло. З цієї брили хоче вирватися сарна, вона жде — не діждеться свого визволителя. «Гора, це одна суцільна тюрма, де ув'язнено безліч усіляких звірів, — казав Мігель. — І вийти вони звідти не можуть, треба, щоб хтось їм одчинив двері». І Мігель заходився випускати на волю — за допомогою різців, яких мав цілий набір, — величезних голубів, сичів, вепрів, череватих кіз і навіть одного тапіра, зробленого в натуральну, як поглянути спереду, величину. Побачивши, що все, створене ним: голуб, сич, вепр, коза, тапір, — вийшло дуже добре, Мігель вирішив на сьомий день спочити після всяких клопотів... Усі свої скульптури він позносив у занедбане депо Новокордовської залізничної компанії, де давно вже не ремонтували вагони й платформи, і відтоді щонеділі туди стали приходити люди, щоб оглянути виставку тварин. Слава його росла. Одна столична газета присвятила його творчості цілий репортаж, назвавши його «генієм-самоуком». Проте, коли до нього прийшли з пропозицією від Іспанської торговельної палати зробити для них статую Першого Урядовця, Мігель відмовився: «Це мене не цікавить. Я не роблю скульптурних портретів». Його одразу ж поквапилися записати — зрештою, без ніяких поважних підстав — до ворогів режиму. Але дехто, зокрема представники Атенею¹, взяли його під захист: «Просто йому ніколи не доводилося мати справу з людською фігурою. Тут причиною не політика, а страх, що в нього нічого не вийде». Спробували звернутися до нього і священники з проханням виготовити статуї чотирьох євангелістів для саду каноніків Храму Святої Пастирки. «Я не вмю різьбити з каменю людей»,— відповів Мігель. Але дізнавшись, що Марк ходив з левом (лева Мігель бачив зовсім недавно, під час гастролей цирку по сусідніх містечках), що Луку зображували з биком (бик, звичайно, скрізь однаковий), а Іоанна — з орлом (у нас орлів не водилося, але ж кожному відомо, який із себе орел), він погодився на замовлення, почавши спершу тесати символічних звірів, облишивши на пізніше самих євангелістів, надто Матфея,

¹ Атенею — назва академій та літературних клубів в Іспанії і Латинській Америці (за ім'ям давньогрецького храму, присвяченого богині Афіні).

чие «юне обличчя» йому ніяк не уявлялося. Він завзято працював, уперше витесуючи з каменю людські голови, та ще увінчані німбами, їх він сточив — уже не своїм власним інструментом, а виписаними з столиці різцями — до тонкості ножа... Отже Мігель з головою був поринув у свою працю, коли йому принесли новину про ганебну капітуляцію. Він тут же кинув інструмент і вибіг на вулицю. Нараз цей мрійник, творець кам'яних звірів і людей, схимник, дивак, зіпонував гучним голосом на перехресті, виріс там пам'ятником самому собі і став трибуном, воєначальником, народним вождем. Його авторитет був такий великий, що за ним пішли б у вогонь і воду. Він звелів позривати білі прапори, а коли це зробили, Мігель Статуя довів, що спроможний виступити не тільки проти прапорів, а й проти ворога. Схопивши по динамітній шашці в кожну руку і перекинувши запаленого гнота через плече, він закликав боротися зі зброєю в руках доти, доки хліб наш насущний справді стане хлібом насущним, доки ми його щодня зароблятимемо і щодня їстимемо замість брати жебраючи у магазинах американських національних чи «акціонерних» компаній, що оплачують поденну роботу шахтарів товарними чеками. За його наказом була сформована рота підривників і рота саперів. Підняті правдивим, дарма що простацьким і нехитрим словом, сповненим внутрішньої, грубої, волаючої красномовності, переконливішою за будь-які пишні промови, заявили про свою рішучість битися до останньої краплі крові студенти, інтелігенти, верстатники, олійники, сірома, бідаки, розчаровані Луїсом Леонсіо Мартінесом, який тільки й знав, що розсилати по всій країні свої прокламації, просити допомоги в тих, хто не здогадувався про його існування, розраховувати на підтримку провінцій, де й не збиралися повставати... Відгукнулися не тільки підлітки, хлопці й дівчата, а й старі люди, баби смикали корпію для перев'язок, а діди перекоували болти на гостряки списів: їхнє місто стояло зовсім безборонне, воно не мало, як інші міста, ні старих мурів, ні капітальних будинків, де можна було б відсиджуватися, як у бастіонах, а його вулиці, виходячи на околиці, розсіпали свої мазанки просто в полі, серед пустельних пісків. І хоч дороги були заміновані і раз у раз вибухали мінами, підкидаючи в повітря знівечені, пошматовані, безрукі й безногі тіла, хоч із кожного двору, кожного даху вели вогонь захисники, озброєні старими вінчестерами, мисливськими рушницями, зірваними зі стін мушкетами, кольтами, гвинтівками з багнетами і трьома-чотирма кулеметами «Максим», що їх, за браком води, доводилося охолоджувати сечею, проте урядові війська незабаром просунулися аж до центральної площі, оточивши собор, у якому замкнулася сотня сміливців з рештками боеприпасів, відстрілюючись крізь вікна-бійниці і спускні ґратки. Найвідчайдушніші стрільці вилізли на дзвіницю, беручи на приціл усіх, хто з'являвся на прилеглих до центральної площі вулицях. Години минули, а Перший Урядовець усе ще тупцяв на місці, мріючи про ковток горілки, й лютуючи на свою неспроможність захопити весь ансамбль уже покинутої міської ратуші, фасади й галереї якої тримала під обстрілом жменька зловмисників, які ще досі не витратили всіх своїх запасів куль і харчів. Гофман тримав наготові гаубиці Круппа, доставлені на гарбах волячими запрягами туди, звідки можна бити прямою наводкою по вежі. Кілька волів через свою неповороткість і яскраву масть були поранені пострілами згори; і хоч у третьому запрягові впав задній віл, а в першому пускав червону піну передній, все-таки вони, отак закривавлені, дотягли свій вантаж до місця призна-

чення. І тут вперше в житті Перший Урядовець виявив вагання: все-таки це був Національний храм Святої Пастирки, заступниці країни і її збройних сил. Об'єкт поклоніння, місце прощ, перлина колоніальної архітектури... «Дарма! — заявив полковник Гофман, що був за визнанням лютеранин. — Війна не робиться в білих рукавичках». Кінець кінцем можна буде реставрувати цю будівлю. Від реставрації вона тільки вирає, стане міцніша і довше стоятиме. «А якщо ми пошкодимо Божественний Образ?» — запитав Перший Урядовець. — «У кварталі святого Сульпіція в Парижі завжди є в продажу такі і навіть ще кращі статуї», — заспокоїв його доктор Перальта. «То чого ви панькаєтеся з цими sons of a bitch¹? — обурився військовий аташе Сполучених Штатів. — Наші морські піхстинці давно б уже каменя на камені не залишили від усього цього. Вони не такі сентиментальні, як ви...» — «Бачу, що нічого іншого не залишається, — зважився нарешті Перший Урядовець. — Якщо Пілат умивав руки, то я затикаю вуха». — «Це необхідність стратегічного порядку», — заспокоїв його Гофман. Гармати Круппа наготували до стрільби. Наводив старий гармаш, із тих, яким досить команди: — три долоні вгору, дві праворуч, з поправкою на півтора пальця». Гримнув перший постріл. Розбита посередині дзвоничка скинула свої дзвони на дах святилища, з гуркотом посипалася цегла й уламки скульптур. Пальнула друга гаубиця — ця вже за математичними підрахунками; снаряд влетів крізь головний вхід і пробив великий вітвар над статуєю Святої Пастирки, так і залишивши її стояти, цілу, байдужу, непохитну на п'єдесталі — подія просто неймовірна, що відтоді згадувалася як чудо Нової Кордови. «З нами Свята Діва!» — гукали переможці. «Божа матір не могла бути на боці безбожника, що вірить у рухомі стслики й шестирукі божества», — сказав з полегкістю Перший Урядовець... А потім почалася розправа: солдати, розсипавшись групами й поодинокі, вже ніким не стримувані, з багнетами наготові, з мачете й ножами ганялися за чоловіками й жінками, лишаючи просто посеред вулиці трупи вбитих, голі, безголові, спотворені, щоб завдати більшого страху. А останніх бійців, десь тридцять-сорок душ, позганяли до міської різниці і там, серед бичачих шкур, тваринних гельбухів, кишок і жовчі, над калюжами запеклої крові, почепили на різницьких гаках, кого за пах, кого за литку, кого за ребро, кого за підборіддя, спершу змолотивши їх чобітьми і прикладами. «Кому свіжого м'яса? Кому свіжого м'яса?» — кричали карателі, мов різники на міському ринку, заколюючи багнетом недобитих, і йшли позувати перед фотокамерою мсьє Гарсена, француза, який віддавна жив у місті (лихі язики казали, піби він утік з Кайенської каторги), знімаючи родинні портрети, весілля, хрестини, перше причастя і «янголяток», покладених у білі труноньки. «Зробіть веселе обличчя! — казав він солдатам, збираючись після заміни касети надавити гумову грушу. — Шість фото, форматом поштової картки, одне збільшене, розфарбоване від руки, і за все це — два з половиною песо... Не ворухіться... Готово... Тепер ще раз... Біля цих чотирьох, заколотих багнетами... Ще раз біля повішених... А тепер коло цієї жінки, тільки опустить їй спідницю, щоб не зяяла дірка... Тепер я зніму вас із цими вилами, встромленими в живіт... Для тих, хто візьмуть дванадцять фото, — скидка»... Над подвір'ям міської різниці вже літали стрев'ят-

¹ Сучі снни (англ.).

ники, шуліки і грифи. З телеграфних стовпів, паркових тополь, з балконів ратуші звисали цілі грона повішених. Деяких утікачів, заарка-
нених мов бичків на родео, вершники волокли за собою по бруківці. Півсотні шахтарів, вишикуваних з піднятими вгору руками, розстріля-
но на бейсбольному стадіоні, відкритому кілька місяців тому фірмою
«Дюпон Майнінг Компані». Біля підніжжя Святої Пастирки, застиглої
на своєму обпаленому вогнем вівтарі, серед руїн її святої обителі ви-
росла гора людських тіл, з якої стирчали, ніби нічим не зв'язані з
рештою, то чиясь нога, то рука, то спотворене передсмертною грима-
сою обличчя. У шахтарських кварталах не вщухала стрілянина, і сол-
дати, нсячи відрами бензин, підпалювали будинки, де ще чулися зойки
і благання... А вже опівночі в занедбаному депо Новокордовської за-
лізниці пролунав страшний вибух. Це підірвав себе динамітом Мігель
Статуя, разом з усіма своїми кам'яними створіннями. Кілька скалок
від евангелістів долетіли аж до солдатів, убивши трьох із них зрізами
німбів, виточених до тонкості ножа різцями натхненного підривника.

Після розгрому найбільшого вогнища опору Перший Урядовець
повернувся до Столиці, доручивши Гофманові, підвищеному за сумлін-
ну службу в генерали, прочесати навколишні села, які допомагали бун-
тівникам. Доктор Луїс Леснсіо Мартінес утік через північний кордон
пересохлим руслом якоїсь річки, загубленої в важкодоступних горах
Ятитлану. Там він оголосив себе Главою еміграційного уряду, Секре-
тарем Національної партії законників і т. д. і т. п., згуртувавши дов-
кола себе кількох політичних вигнанців, але це «ядро» виявилось не-
життєздатним і скоро розпалося, як і гадав Перший Урядовець внаслі-
док суперництва, зради, взаємозвинувачень, розколу і гризні, яким
сприяли їхні ж газети тиражем у греста примірників, пасквілі й листки,
видавані для півсотні читачів. Погрузлий у своїх доктринах і талмудах,
апостол Нової Кордови, зрештою, як багато подібних йому, був забутий
у якомусь boarding-house¹ в Лос-Анджелесі чи готельчику на березі
Карібського моря, де він проводив час за писанням листів і памфлетів,
абсолютно нецікавих для тих, хто знав, що в політиці важить лише
успіх... Повернення Першого Урядовця до резиденції вітали прапорця-
ми, тріумфальними арками, фейерверками і його улюбленим францу-
зьким військовим маршем «Самбр-е-Мез». Але на першій своїй прес-
конференції він був похмурий і ніби засмучений, даючи присутнім від-
чути, яка гірка йому думка про те, що не всі — як показали недавні
події — вірять у його чесність, безкорисливість і патріотизм. Тим-то
він вирішив піти у відставку, передавши свої повноваження голові Се-
нату, до того часу, коли загальним голосуванням буде обрано на пре-
зидента достойного мужа, добродішного громадянина, здатного краще
за нього керувати долею нації, якщо тільки, додав він, — якщо тільки
плебісцит не ухвалить протилежне. Плебісцит був проведений негайно,
поки Перший Урядовець ще тягнув лямку влади з благородною й ти-
хою зажурою, щоб не сказати з гідно стерплюваним болем людини,
зневіреної в усіх і вся, враженої чорною невдячністю тих, для кого
вона зробила стільки добра. О ефемерність влади! Одвічне прокляття
корони і багряниці! Невтішна старість Володаря!.. А що сорок відсот-
ків населення не вміли ні писати, ні читати, то для спрощення меха-
нізму голосування бюлетені були виготовлені двох кольорів білий —

¹ Пансіон (англ.).

«за» і чорний «проти». І тут по містах і селах країни, по горах і долах від Півночі до Півдня, від Сходу до Заходу поповзли таємничі, лицемірні, підступні чутки про те, що всякий виборчий голос, навіть поданий секретно, стане відомий сільським і міським властям. Для цього, мовляв, існує спеціальна нова техніка. При опусканні бюлетеня до урни автоматично спрацьовують сховані за гардинами виборчих кабін фотоапарати. А як не вистачить плівки, з-поза тих самих гардин просто підглядатимуть ті, кому це належить робити. Крім того, і це добре відомо з досвіду, на бюлетенях залишаються відбитки пальців, не кажучи вже про те, що по маленьких селах кожна людина знає переконання свого сусіда, і при виявленні там двадцяти чорних бюлетенів можна буде без труднощів назвати імена тих, хто їх опустив до урни. Ще більшого страху нагнали чутки на державних службовців, а їх було чимало. В тавернах, кав'ярнях і шинках усе голосніше нашіптували про звільнення з підприємств, з бананових плантацій і текстильних фабрик усіх, хто виступить проти Першого Урядовця. Непокірним селянам пригрозили влаштувати різанину, якої тільки й чекає сільська стража, вчителям — повіганяти зі школи. Попереджено було про суворіший перегляд прибуткових декларацій торгівців, що звикли дурити органи оподаткування. Недавно натуралізованим іноземцям нагадали, що їх позбавлять громадянства і вишлють з країни, як тільки помігять за ними вільнодумство, нелояльність чи якусь анархістську ересь... Отож не дивина, що плебісцит приніс дружне й одностайне «за». Перший Урядовець відчув навіть потребу при обнародуванні його наслідків, повідомити про те, що 4781 голос був поданий проти — цю цифру взяв зі стелі доктор Перальта, щоб показати цілковиту об'єктивність, з якою працювали лічильні комісії... Знову пішли в хід промови, урочисті марші, піротехніка і бенгальські вогні. Але Президент явно стомився. Крім того, з кожним днем усе більше відмовлялась йому служити права рука, її м'язи якось дивно нили, терпли й наливалися важкістю, а в плечі щось шпигало. Проти хвороби ніщо не допомагало: ні масаж, ні ліки, ні навіть вивар із трав, приготовлений Господинею Ельмірою, яка, будучи знахарською дочкою, чудово зналася на зіллі й коренях, здебільша дійовіших за аптечні мікстури й мазі, рекламовані газетами в повідомленнях про чудеса зцілення і повернутого здоров'я. Викликали з Бостона американського лікаря — світило медицини, він і встановив, що йдеться про захворювання чи то артритом, чи то чимось подібним, що має свою нову, незвичну назву, до яких такі охочі журнали з медичною емблемою на обкладинці, винесені туди для того, щоб налякати і спантеличити нещасних хворих. Після цього з'ясувалося, що в країні немає електричних приладів, кінче потрібних для лікування цієї недуги. Тоді уряд, у повному складі, став настійно просити Першого Урядовця виїхати до Сполучених Штатів, щоб поправити своє дорогоцінне здоров'я. За його відсутності кермо державної влади має взяти на себе Голова Ради міністрів генерал Гофман; якому водночас було доручено ще й пост міністра оборони... Таким чином, Перший Урядовець відплив на комфортабельному кораблі компанії «Кунард Лайн». Але в Нью-Йорку він відчув несподіваний, незбагнений, майже дитинний страх — мабуть, далася взнаки втома, може, на його нервах відбилися останні події — перед медиками янкі, з їхньою чужою мовою, холодним поведженням і звичкою зловживати скальпелем, різати без доконечної потреби, схильністю до радикальних методів лікування, і не доведених до кінця експери-

ментів. Вони зовсім не схожі були на лагідних, терплячих і розумних французьких та швейцарських лікарів, які, по суті (він мав на увазі передусім Дояна, Ру, Венсана...), були вчителями лікарів тутешніх. Стерильно білі, безликі консультації з пінцетами, зондами, зубними щипцями, страшними на вигляд ножицями, виставленими в скляних шафках і їхніми господарями-ескулапами відстрашували Президента, який віддавав перевагу кабінетам, прикрашеним картинами Арпіньї та Кароліус-Дюрана, перськими килимами, старовинними меблями, книжками в оправах, зроблених у вісімнадцятому сторіччі, з майже нечутним запахом ефіру чи йоду,— а також лікарями з авеню Віктора Гюго чи бульвару Малерб, в сурдутах, з еспаньйолками і при ордені Почесного легіона, котрі не працювали, а священно діяли, висококультурні і по-батьківському добрі. «Гаразд.— погодився Перальта.— Ось тільки... Вам не здається необережністю їхати так далеко? А якщо станеться ще один путч, сеньйоре Президенте?» — «Ет, брате... В наших краях усе може бути. Але тепер навряд. Зрештою ми відлучаємося всього на кілька тижнів. Здоров'я передусім. Я не хочу на ціле життя залишитися одноруким. Красуватися одноруким, не побувавши навіть у Лепанті¹, це вже чортзна-що. А потім без правиці я не можу розраховувати на те, щоб мене любили більше, ніж досі. На батьківщині я відчуваю таку всенародну любов, що під час аудієнцій і візитів почувую себе спокійним, впевненим, незалежним лише тоді, коли зі мною ось це». І, вказавши підборіддям на ліве плече, під яким був схований браунінг, він з таким ентузіазмом став вихвалити легкість його спускового гачка і зручність рукоятки, що в голосі навіть забриніла якась ніжність, немов у чоловіка, що славить красу своєї коханої; зброя у нього вірна, слухняна, безвідмовна, гарної форми, з доладними пропорціями, як приємно тримати її в руці, оздоблену чудовими, хоч і дрібними карбами і вензелем Національної школи. Недарма цю зброю з материнською ніжністю доглядає Господиня Ельміра, чистить щодня, коли він приймає ванну, і встигає перезаряджену й готову до вжитку вернути на місце, перше ніж він береться до розтирання великим махровим рушником, що його Офелія купила для батька в La Maison de Blanc²... Отож, настраханий північноамериканськими клініками, з їхнім електрообладнанням, останніми новинками техніки і столами для тортур, Перший Урядовець піднявся одного ранку на борт «La France», щоб удатися, після всіх потрясінь і напастей, до щедрот паризького літа, такого сонячного й гарячого, за повідомленням газет, якого, здається, й не було від середини минулого століття.

¹ Натяк на Лепантську битву, де втратив рук Сервантес.

² Крамниця білизни (франц.).

6

На Північному вокзалі пасажирів зустрів Чоло Мендоса, з гарденією в петельці, у жовтих рукавичках, незмінних сірих, незважаючи на літо, гетрах. Попереджений висланою з борта корабля радіограмою, він одразу повернувся з Віші, де денні курси лікування водами поєднував з нічними курсами лікування спиртним. Від такої винахідливої комбінації мінеральної з бурбоном колір обличчя у нього став як у двадцятилітнього. Інші службовці посольства саме проводили з родинами свою відпустку в Трувіллі чи Аркашоні. Офелія була в Зальцбурзі, де оперою «Cosi fan tutte» починався моцартівський фестиваль. Побачивши, як безвладно висить у Першого Урядовця перев'язана кашеміровою шаллю правиця, дипломат сполошився. «Захворювання прикре, але незагрозливе», — поквапився заявити Перальта. Тутешні лікарі з їхньою передовою наукою, переможуть недугу. Та й сама атмосфера: цей жвавий рух, веселість, освіченість — просто цілющі... Тут варто тільки вдихнути на повні груди повітря, отак: вдих — видих — і вже відчуваєшся краще. А як відомо, дух впливає на плоть, і якщо відчуття болю може зростати, коли зосередитися на думці про біль, то відповідно, твердять сучасні психологи, згодні з Епікуром... І т. д. і т. п. Але хіба побалакаєш за цим гуркотом поїздів, свистками, вивантажуванням та перевезенням багажу? Краще, як ти, Чоло, підеш з валізами уперед, а ми з Перальтою трохи прогуляємося, бо від довгого сидіння в вагоні у нас ноги затерпли... І Перший Урядовець у супроводі секретаря зайшов до відомого фламандського бістро з тиром для стрільби з лука і статуєю Манпекерпіс¹, де можна було випити пива «Хегард» світлого або темно-вишневого кольору чи «Ламбік», дуже міцного, «гартованого» розпеченим до білого цвяхом, устромленим у його піну. Таким пивом непогано починати перший день свого повернення до паризьких утіх. Як приємно знову бачити на терасах кав'ярень людей у червоних військових шароварах і фесках зуавів, емблему крамничок фірми «Бразза» — жевріюче тютюнове листя, згорнуте у вигляді морквички, автобуси з табличками зупинок: «Опера», «Площа Республіки», «Бастілія», «Долина Монсо» та іншими назвами, пов'язаними з наполеонівською славою. Загубившись у юрбі бездумних гулятьїв, прибульці віддали себе на волю людської течії, що несла їх куди заманеться, від Chope du Pantheon² до Набережної Межіссері, де торгують цибулинами тюльпанів; від книгарні «Шакорнак» для окультистів та ілюмінатів (гадальні карти, трактати втаємничених, написи Станіслава де Гуайта...), до гімнастичного залу, де ще культивувався добрий старий ножний бокс, правила якого дозволяють удари ногою в обличчя; від ясно-блакитної крамнички «Заставлених Речей» на Нотр-Дам-де-Віктуар до будинку «Дзеркала» під № 25 на вулиці Сент-Аполлін... На стойках і на полицях барів усе говорило мовою запахів, зверталось до смакових відчуттів:

¹ Хлопчик, що мочиться (фламанд.).

² Пивна «Пантеон» (франц.).

бріюші в кошичках; очищений, схожий на черепашки з тіста мигдаль у квадратних скляних слоїках; кіт — на етикетках пляшок «Дюбонне», берсальєр — на пляшках «Чінцано», лискучі полив'яні пляшки з голландським джином, дерев'яні сходинки, заставлені череп'яними квартами горілки з виноградного жому; аромат гіркої рису, змішаний з запахом апельсинових шкурунок і смоли. «А тут таки краще, ніж у печері мумій». — пробурмотів Перший Урядовець. Нарешті, взявши відкритий лімузин, він звелів їхати на Тільзітську вулицю. «Париж завжди — Париж», — вірик Перальта, коли вдалині, поміж Кіньми Марлі, забовваніло марне і грандіозне громаддя Тріумфальної Арки... Умостившись, майже потонувши в шкіряному кріслі, Перший Урядовець відчув необхідність поновити свої зв'язки з містом і зателефонував на Набережну Конті, де провадилися музичні вечори: господині немає вдома. Подзвонив до скрипаля Мореля, той привітав його з приїздом квапливим і уникливим тоном людини, що бажає швидше закінчити розмову. Він набрав номер Луїзи де Морнан: економка, змусивши його почекати більше ніж треба, зрештою повідомила, що її прекрасна дама відлучилася з дому на кілька днів. Він зателефонував до Брішо, професора Сорбонни. «Я майже сліпий, — відповів той, — але мені читають газети». І повісив трубку. «Псих та й годі», — здивований чудною відповіддю, подумав Перший Урядовець, шукаючи в записнику наступний номер. Але скрізь, куди він телефонував, звичайно, крім шевця та перукаря, у відповідь йому лунали якісь дивні за тембром і забарвленням голоси. Тут він згадав про д'Аннунціо, який дуже часто бував у Парижі. Покоївка відповіла, що її хазяїн саме вирушив до Італії, але слідом за цим, спростовуючи сказане, загримів голос самого поета, який передусім обсипав прокльонами кредиторів, що тримають його дім у справжній облозі. Авжеж, саме в облозі: мов згряя ериній, еменід, фурій; мов пси Гекати¹, вони сидять тут день і ніч, розташувались у бістро напроти, у тютюновій крамничці на розі, у сусідніх кондитерських, пильнуючи, не спускаючи ока з його дверей, чигаючи, коли він вийде, щоб накинутись на нього і скрутити його, розтерзати в своєму лютому домаганні грошей. «Ах, багато б я дав за те, щоб мати владу якогось латиноамериканського тирана й очистити вулицю Жоффруа Ласньє від усього цього наброду, так само як це зробили ви, мій великий друже, в Новій Кордові, викликавши стільки розмов!»... Діставши ще одного ляпаса, Перший Урядовець зі словами: «Ne coupez-pas, Mademoiselle, ne coupez-pas...»² поклацав авторучкою по різках апарата і поклав трубку прямо посеред якогось речення свого співрозмовника, вдаючи, ніби зв'язок урвався раптово. Але він був явно стурбований і спантеличений. Його не так вразило слово «тиран», оскільки поет любив говорити закучерявленою і «мережаною» мовою, просто він ніколи не сподівався почути з уст д'Аннунціо про Нову Кордову, знаючи, що тому назва цього міста невідома. Щось таке та скоїлося. Самий раз, мабуть, подзвонити до Рейнальдо Ана, його люб'язного і приємного «земляка» з Пуерто Кабелло. Композитор відповів на дзвінок своєю доброю іспанською мовою з венесуельським акцентом, хоч цього разу — раніше такої звички за ним нібито не помічалось — до неї вкралось кілька зворотів ла-платського походження. Після звичайних привітань Рейнальдо своїм безбарвним, повільним і ніби напівсонним голосом, бу-

¹ Геката — давня богиня ночі, вважалася володаркою звірів, зокрема собак.

² Не роз'єднуйте, мадемуазель, не роз'єднуйте (франц.)

цім ішлося про щось зовсім стороннє, повідомив, що «Матен» опублікувала про події «звідти» цілу серію моторошних репортажів, у яких його «земляка» названо «новокордовським різником». Три чи навіть чотири колонки займають фотографії мсьє Гарсена, де видно, як солдати тягнуть по вулиці групи, як вони поганяють ті трупи, як вони топчуть ті трупи, як вішають їх на різницькі гаки за пах, за підборіддя, за ребра, як прохромлюють трупи списами, вилами, ножами. І видно, як по міських вулицях тікають від багнетів голі жінки. Як гвалтують жінок на церковній паперті, а інших заганяють у корралі. Як під кладовищенським муром під музику військових оркестрів і різків солдати розстрілюють шахтарів. І на кожній сторінці — портрети Першого Урядовця в бойовій формі, у профіль, упівоберта, а то й зі спини (його можна всюди впізнати з кремезної постаті), з рукою, піднятою для команди «вогонь», під час артилерійського обстрілу Національного храму Святої Пастирки («То не я, а Гофман», — заперечив Президент), чуда барочної архітектури — цього Нотр-Даму Нового Світу, додавала газета. Але найгірше з усього, мабуть, те, що його син Марко Антоніо в інтерв'ю, даному кілька днів тому журналістам на пляжі Лідо¹, де він перебував у товаристві якоїсь Арсіної² з театру «Комеді Франсез», замість боронити свого батька, заявив: «Je n'ai que faire de ces embrouillements sud-américains»³... Аж тепер до Першого Урядовця дійшла причина багатьох образливих відмовок і ухильних голосів, удаваної відсутності Луїзи де Морнан, чудної відповіді Брішо. «Я знаю, земляче, що в усьому цьому багато перебільшення... Тепер уміють робити ще й не такі фотомонтажі... Ви на таке нездатні... Ясно, що все це фальшивка»... Але прийти сьогодні в Ларю на вечерю він не зможе. Так само й завтра, бо в нього вже є домовленість із Габріелем Форє. Крім того, багато роботи: задумано оперу за п'єсою Моратена «Дівоча згода», концерт для фортепіано з оркестром. Шкода, дуже шкода... Зовсім пригнічений, Перший Урядовець плюхнувся в гамак, підвішений по діагоналі на грубих металевих кільцях, що їх кілька місяців тому звелів умурувати в протилежних кутках кімнати. Його обурювало навіть не те, що Чоло Мендоса не поінформував його вчасно про всі ці публікації. Він добре знав, що з усієї французької преси його дипломати читають лише «Рір», «Фантазіо» та «Ві Парізьєн» і все, написане про їхню країну, стає їм відоме в останню чергу. Лежачи в гамаку, він з якоюсь незнаною гіркотою роздивлявся гіпсове ліплення на стелі. Йому байдуже було, що його називали «різником» або ще варваром чи кафром, одне слово, вихідцем із тих країв, до яких він не хотів би належати і які сам у розмовах згадував тільки зневажливо. На його думку, Берлін зі своєю громохкою архітектурою Бранденбурзької Брами, схожої на якийсь гранітний локомотив, зі своїм Пергамським храмом, зведеним по Унтерден-Лінден, якнайбільше відповідає первісному значенню «зложище кісток», що міститься в його назві; Відень, незважаючи на славу легковажності й елегантності, здобуту оперетою і вальсами, по суті, завжди був страшенно провінційний, зі своїм чиновним людом, повимазуваним чорнилом, з десятком чи дюжиною ресторанчиків, які в кращому разі можна назвати пародією на паризькі, та ще з якимсь Дунаєм, голубим хіба що в додатковий день високосного року, а звичайно каламутним,

¹ Лідо — пляж у Венеції.

² Арсіноя ім'я багатьох єгипетських принцес із роду Птолемеїв.

³ В цих латиноамериканських справах сам чорт ногу зламає (франц.).

кольору кави з молоком; Берн — нудний бург, зі статуями гельветських герольдів посеред вулиці, суцільна майстерня годинників і барометрів; у Римі кожна площа, кожне перехрестя — наче оперна сцена, а перехожі ходять у такому вбранні й говорять такими голосами, ніби виступають хористами в «Силі долі» чи «Бал-маскарад»¹; а Мадрид був якийсь маленький, з тими своїми рундуками для продажу води, тістечок і горілки, з нічними сторожами-ключарями й нічними посиденьками в кав'ярні, коли світанок може несподівано осяяти майже сільську картину вичахлого за ніч шоколаду і вчорашніх грінок, а також заморочених гостей, половина яких іще спить, а друга половина вже починає новий день з чурро², дичини й сигари... Зате Париж — це преславний край і земля обітована, святе місце умів, метрополія житейської мудрості, Джерело всіх культур, оспівуване з року в рік у газетах, журналах, альманахах, книжках сповненими честолюбного прагнення жити тут — Рубенами Даріо, Гомесами Каррільо, Амадо Нерво та багатьма іншими латиноамериканцями, які, кожен по-своєму, сприяли, щоб Велике місто пишалося щасливою долею Міста Богів... Поволі-поволі, долаючи стримане ставлення до себе, суворо додержуючи звичаю і дбаючи про костюми, відповідні до кожної години дня, до кожного сезону, роблячи подарунки, вишукані, хоч і не багаті надміру, посилаючи квіти в непарному числі, виказуючи свою щедрість на благодійних базарах і речових лотереях, цікавлячись артистами й літераторами, чужими богемній позі, відвідуючи великі концерти, публічні лекції, театральні прем'єри та вечори поезії, показуючи всім цим, що в наших краях також уміють шануватися, він пробився зрештою, якщо й не до вершин Готського альманаху, то принаймні тричі, на музичні вечори Мадам Вердюрен, а це було непоганим початком. Він знав, що коли натомиться клопотами й гризотами там, то зможе усамітнитись, чекаючи смерті в цьому домі, де йому з кожним приїздом ставало все приємніше. І от усе рухнуло. Назавжди зачинилися двері будинків, про які він мріяв, ще будучи провінційним журналістом, коли, йдучи крутими вуличками Сурхідеро-де-Ла-Вероніки, декламував вірші Рубена Даріо, в яких той оспівував любов його серцю Францію (Коли пишавсь король Луї в добірнім колі придворних, не вбачаючи ні хмар, ні бур в осяйній блакиті, і все корилось волі троянди владної — маркізи Помпадур), або коли, сидячи в портовій таверні перед горою креветок і фрїтангою³ на столі, уткнувшись у журнали з відти, милувався всією цією пишнотою, увічненою найславетнішими художниками світу, золотом і червінню, фойє Опери, білотою сильфід та ельфів, владним виглядом амазонок на кінних перегонах, сірими тонами соборів під дощем («так тихо серце плаче, як дощ шумить над містом»...) і букетом жінок, які тут, серед гудків датського вантажного судна і скреготу портового крана, що засипав брудну пристань чорними потоками вугілля, здавалися райськими пташками, колекцією коштовностей, неземними істотами, випадково занесеними на сторінки «Ілюстрасьйон»... А тепер йому ввижалася зневага і німий осуд в очах усіх навколишніх: його лакея, трохи відлюдькуватого Сильвестра, куховарки, чия звичка витирати раз у раз руки об фартух могла здатися якимсь натяком; консьєржки, якоїсь стриманої й холодної, зовсім байдужої (чи, може, вона вважала нетактовним

¹ «Сила долі», «Бал-маскарад» — опери Джузеппе Верді.

² Підсмажені на олії крендельки.

³ Страва із смажених помідорів, перцю й гарбуза.

розпитувати, чому в нього рука на перев'язі); навіть в очах власників ресторану «Буа-Шарбон», куди з якоюсь боязкою цікавістю пішов він цього вечора з доктором Перальтою розпити пляшечку «божоле». Мсьє Мюзар був нібито в злому гуморі. Його дружина не вийшла привітатися. Але судячи з того, як позирали в їхній бік з того кінця бару двоє у картузах, розмова в них точилася про нього. Обличчя гарсонів у знайомих кав'ярнях мали якийсь незвичний вираз. Зрештою, щоб розважити свою душу, Перший Урядовець, порадившись з Перальтою, несподівано заявився до дому Славетного Академіка, що був винний йому за стільки милостей. Тут, у тінявих, з видом на Сену, апартаментах, уставлених старовинними книгами, увішаних картинами Хокусаї, портретами Сент-Бева, Верлена, Леконта де Ліля, Дьєркаса, на Президента чекала така сердечна зустріч, таке розуміння, така доброзичливість, що він розчулився. Повинності, зв'язані з Владою, жахливі,— сказав його приятель. «Страшно, коли царі виконують свої обов'язки, але ще страшніше, коли вони їх не виконують»,— додав він, цитуючи, очевидно, Оскара Уайльда. Усі народні вожді, всі великі монархи, всі видатні полководці мали важку руку... Перед очима Президента в драматичних і підбадьорливих образах пройшли картини руїн Карфагена, облоги Нумансії, падіння Візантії. Нараз спливали, викликані грою пам'яті, Філіпп Другий і герцог Альба, султан Саладін і Петро Великий, змушений, з державних міркувань, винищити на Кремлівському дворі Нарішкіних... А потім... Хто й коли міг стримати шал, ексцеси, звірства (прикрі, але раз у раз повторювані впродовж історії) розпущеної, п'яної від перемоги солдатні? Тим більше, під час придушення бунту індіанців і негрів. Бо зрештою, чого кривити душею... В даному разі це був, кожному ясно, просто набрід індіанців і негрів... Відчувши під ногами твердий ґрунт, зустрівши вдячного слухача для свого красномовства, Перший Урядовець несподівано покинув свою обережну, помірковану, правильну французьку мову, щоб обрушитися цілою лавиною креольського суржика, який його ошелешеному співрозмовникові здався, очевидно, суцільною тарабарщиною. Авжеж, індіанці й негри; усі ті самбо, чоло — босяки, волоцюги, обдертюхи, селюки, сучі сини, нікчеми (доктор Перальта намагався все це перекладати своєю мовою, вдосконаленою в ресторані «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара, тобто найдобрішою лайкою, на яку він сам був здатний: *des propres-à-rien, des pignoufs, des galvaudeux, des jeanfoutres, des salopards, des poivrots, des caves, des voyous, des escarpes, de la racaille, de la pègre, de la merde...*) і передусім — Президент знову повернувся до французької мови — соціалісти, так, соціалісти, засновники II Інтернаціоналу, анархісти, ті, хто заперечує можливість мирного вирівнювання класів у правах, хто розпалює в неписьменних масах ненависть, хто використовує для своєї мети марнославство темного люду, байдужого до освіти, яку йому пропонують, люду, схильного до чаклунства, до диких забобонів, до обожнювання святих, які тільки здаються нашими святими, а насправді зовсім не наші святі, оскільки для цих невігласів іконостас Ам'єнського собору, «Розп'яття» Веласкеса та «Пієта» Мікеланджело мають куди меншу вартість, ніж Елегуа, Обатала й Ошум¹... Ось чого не розуміють тут... — «Розуміють і навіть більше, ніж ви гадаєте», — заперечив Славетний Академік,

¹ Елегуа, Обатала, Ошум — божества поганського культу бразильських негрів і мулатів.

стаючи дедалі піддатливішим і поблажливішим. Пояснення всього цього (вернімося ще раз до Філіппа II і герцога Альби, а від них до Америки часів Кортеса й Пісарро) треба шукати в іспанській крові, в іспанському темпераменті, переданому у спадок, в іспанській інквізиції, в коридах, бандерільях і плащах, в оздоблених блискітками конях, яким випускають тельбухи під музику на святковій арені. «L'Afrique commence aux Ruyépées»¹. Така вже кров тече в наших жилах; це фатальність. Люди звідти не такі, як тут, хоча, звичайно, їм не можна відмовити в певних достоїнствах, тому що, зрештою, Сервантес, Ель Греко, котрого, до речі, відкрив світові геній Теофіля Готье... Цієї миті в Перальті прокинувся колишній лицейський викладач, він сердито підхопився з крісла, ніби його підкинуло на пружинах. «Le vous emmerde avec le sang espagnol!»² — гукнув він. І вкрай неввічливо став розгортати перед очима спохмурнілого Славетного Академіка, мов на екрані чарівного ліхтаря, злочини Сімона де Монфора під час хрестового походу проти альбігойців; злочини Робера Гіскара, героя власної драми Академіка (її рукопис куплений нашою Національною бібліотекою), в якій розповідається про те, як нормандський кондотьер пройшов пів-Рима з ножем у руках; злочини Варфоломійвської ночі — символу всіх жахів; гоніння на камізарів, Ліонську різанину, Нантське масове потоплення, білий терор після Термідора і насамперед, якщо вже бавитися в аналогії, злочини, вчинені в останні дні Комуни. Тут найрозумніші й найкультурніші в світі люди після придушення опору революціонерів безтрепетно вимордували понад сімнадцять тисяч душ. Лазарет Семінарії святого Сульпіція версальці перетворили — «Oh! fuyez, douce image!»³ — на криваву катівню. А мсьє Тьер після своєї першої прогулянки по приборканому вогнем і мечем Парижу заявив, наче то була звичайна річ: «Вулиці вкриті трупами; це страшно видовисько стане наукою». Тодішні газети, звісно, версальські, закликали буржуазію, готову вбивати й палити, до хрестового походу. А оце не так давно... Що ви скажете про жертви страйку в Фурмі? Або — ще свіжіше — про всі ці люб'язності великого Клемансо зі страйкарями Дравеля, Вільнев-Сен-Жоржа?.. Га?.. Припертий до стінки, Академік обернувся до Президента: «Tout cela est vrai. Tristement vrai. Mais il y a une nuance, Messieurs»⁴... І після дещо вчистішої, розрахованої паузи нагадав, підкреслюючи гучність кожного імені, що Франція дала світові Монтеня, Декарта, Людовіка XIV, Мольєра, Руссо, Пастера. На це Президент відповів, що, незважаючи на свою дуже куцу історію, його материк також уже породив чимало вождів і святих, героїв і мучеників, мислителів і навіть поетів, які оновили — через повернення до джерел — іспанську літературну мову, а крім того, на його думку, для деяких культур названі імена — порожній звук, там їх просто не знають. Зі свого боку, Перальта взяв Академіка в роботу таким підступним міркуванням: саме в силу того, що тут лунали колись олександрійські вірші Расіна і люди знали «Розправу про метод», згадані звірства здаються абсолютно неприпустимими. Отож виходить, що мсьє Тьер, перший Президент Третьої Республіки, відомий історіограф революції часів Консульства й Імперії, санкціонувавши різ-

¹ Африка починається з Піренеїв (франц.).

² Мені в печінках сидить ця іспанська кров! (франц.)

³ Та що тут згадувати в недобру пору! (франц.)

⁴ Це все правда. Сумна правда Тільки тут, панове, є маленький нюанс (франц.).

нину комунарів, розстріл на кладовищі Пер-Лашез і заслання на торгів у Новій Каледонії, завинив куди більше, ніж безвісний Вальтер Гофман, онук самби й гамбурзького емігранта, фальшивий пруссак і тенор—улюбленець армійських салонів, який очолив каральні акції в Новій Кордови, за що й несе повну відповідальність... «La culture oblique, autant que la noblesse, Monsieur l'Académicien»¹. Помітивши, як його славетний друг стає все похмурішим, Президент натомленим жестом урвав свого секретаря і той, плюхнувшись у крісло, запав у стан німої інертності. Він тільки дивився невидючими очима на портрети, на старовинні книги, на гравюру Гранвілля. Зате Академік, ніби забувши про присутність Перальти, штовхнув його мимохідь «Pardon!»², а потім наступив на ногу «Je ne vous ai pas fait mal?»³ — і з виразом глибокої задуми на обличчі вийшов на середину кімнати: «On peut essayer! Peut-être...»⁴. Він набрав телефон головного редактора «Матен». Фотографії мсьє Гарсена, нікчемного французика з Нової Кордови, завезли сюди студенти, втікачі з відти, які тепер ходять по Парижу, патякаючи й галасуючи в кав'ярнях Латинського Кварталу. Усе це виучні доктора Луїса Леонсіо Мартінеса. Газета не може ані дати відбій, ані відмовитися від публікацій обіцяних статей. Журналісти назвали ім'я власника їхньої газети, всім відомого багатія. Найбільше, що вони можуть зробити, це зняти з ранкового випуску фотографію, де Перший Урядовець стоїть біля трупа, кинутого на прилавок шинку, прямо під календарем Фосфатини Фальєр, на якому чітко видно дату побоїща. «Тут ми нічого не вдіємо», — сказав Академік утомлено. От аби скоїлося щось таке, що відвернуло б увагу публіки: грандіозна катастрофа на зразок аварії «Титаніка», поява комети Галлея, як знамення кінця світу, нове виверження вулкана Пеле, землетрус у Сан-Франціско, якесь прекрасне вбивство (могла ж мадам Кайо вбити Гастона Кальметта...) Як на зло, ніде — нічогісінько, всюди мир та спокій. Цього клятого літа нічого не відбувається. І треба ж так, щоб у єдиному на цілий всесвіт місці, де чужа думка для нього щось важить, усі відцуралися його. Побачивши з похиленої спини й потьмареного погляду свого приятеля, в якому він розпачі, Славетний Академік спробував у довгому потиску лівої руки передати тепло своєї дружби і тихим конфіденціальним голосом заговорив про можливість організації контрнаступу. Французька преса, хоч як прикро в цьому признатися, неймовірно продажна. Сказане не торкається, звісно, «Тан», пов'язаної з набережною Д'Орсе⁵, — директор її, Адрієн Еббар, не той чоловік, що з ним можна було б домовитися. Те саме слід сказати й про «Еко де Парі», де співробітничав його друг Моріс Баррес, і про «Галуа», очолювану жовчним Артюром Мейєром. Але крім цих чільних газет, існує багато інших і якщо кинути на це якісь кошти (Перший Урядовець кивнув головою), то вони можуть... словом, ви мене розумієте... Треба тільки виявити деяку спритність. Ось таким чином, уже через три дні після цієї розмови «Журналь» почала публікацію низки статей, об'єднаних спільним заголовком «L'Amérique Latine, cette inconnue»⁶, у цих статтях, йдучи від універсального до місцевого, від загального до часткового, від Христофора Колумба до

¹ Культура зобов'язує, як і шляхетність, пане академіку (франц.)

² Пробачте! (франц.)

³ Даруйте мені за незграбність (франц.)

⁴ Що ж, спробуймо, а раптом... (франц.)

⁵ Набережна у Парижі, де розташоване міністерство закордонних справ Франції

⁶ Латинська Америка, далека незнайомка (франц.)

Порфірію Діаса (тут, між іншим, переконливо було показано, що саме не придушена вчасно революція призвела таку країну, як Мексика, до найдикішої анархії), автор повів розповідь і про нашу країну, почавши з захоплених похвал її водоспадам і вулканам, дудкам і гітарам, халупам, сорочкам і блузам, тамалю, ахіако і фехоаді¹, з нагадування великих моментів її історії, що, завдяки мудрому керівництву Першого Урядовця, привели країну до ери поступу, розвитку сільського господарства і громадських робіт, до поширення освіти і встановлення добрих стосунків з Францією і т. д. і т. п. В той час, коли інші молоді нації континенту вражені безладдям, ця маленька країна мужньо протистоїть і т. д. і т. п., причому треба пам'ятати, що проти черні, як правило темної і непокірної, зараженої підривиними й руїницькими ідеологіями (тут доречно згадати анархістів Равашоля і Казеріо, убивцю президента Карно, і Чолгоса — убивцю американського президента Мак-Кінлі, Матео Моралю та його бомбу, кинуту під весільний поїзд Вікторії Батенберзької й Альфонсо XIII), проти проникнення бунтарських, анархічних ідей енергійний уряд може і повинен вжити енергійних заходів, але інколи безсилий перешкодити спровокованій, відчуженій, одчайдушній солдатні вдатися до прикрих ексцесів. А проте, незважаючи на те й на інше... «Ого-го! Як ми їх, сеньйоре Президенте! — вигукував доктор Перальта, читаючи й перечитуючи статті. — Добре ми вкрутили хвоста цим смердючим студентам, щоб знали, як галасувати на мітингах, де збираються півтора каліки, та розкидати листівки, яких ніхто не читає». Саме в цей час Перший Урядовець одержав телеграму про висилку з Пуерто Арагуато морським шляхом чарівної, безцінної, дарованої самим провидінням скрині, в якій лежала з усіма своїми прикрасами, тканинами і кістками Мумія тієї ночі, призначена в дар музею Трокадеро. Її скріпили, зовсім непомітно, клеєм і тоненьким дротом, посадили в новий захоронний глек, відкритий спереду, щоб добре було видно весь кістяк, майстерно реставрований швейцарським таксидермістом, який досі переважно набивав опудала рептилій і птахів, але в даному разі виявився на висоті. І мумія вирушила в дорогу, попливла через океан, прибуваючи саме вчасно, щоб дати новий матеріал пресі, яка показала себе бездонною бочкою данаїд. Президент був просто шокований її крайньою жадібністю, безпринципністю й безсовісністю. Тепер будинок на Тільзітській вулиці з раннього ранку до пізнього вечора витримував справжню навалу. Журналісти, кореспонденти, публіцисти, фейлетоністи, редактори періодичних видань, що ніколи не надходили в роздрібну торгівлю, репортери, хроністи, люди в сурдутах, люди в потертих костюмах, люди в циліндрах, люди в кепі, люди зі шпагами-ціпками, з моноклями, заляпаними яечним жовтком, доморощені міжнародники, спеціалісти з зовнішньої політики, чиї знання про Америку не сягали далі кондора, описаного в «Дітях капітана Гранта», останнього з могікан, Шкіряну Панчоху та «чокло», модного аргентинського танго. Вони приходили о будь-якій годині дня «по інформацію» і з якоюсь погрозою в голосі говорили про дальше надходження з в і д т и моторошних новин, про нічим не стримуване гоніння на студентів і журналістів, про небезпеку, що загрожує майну багатьох європейців, і передусім, передусім про дуже дивне са-

¹ Ахіако -- юшка з городини і приперченого м'яса. Фехоада — страва з квасолі і в'яленого м'яса.

могучство мсьє Гарсена (щоправда, колишнього кайенського каторжника, але все-таки француза), знайденого повішеним у покинутій копальні за кілька кілометрів од Нової Кордови. Після виступу «Пті Журналь», тираж якої в ці дні різко упав, слово взяла «Ексельсьюр», ехидно нагадавши, що іконографічні матеріали, опубліковані на її сторінках, були виняткової якості; після «Крі де Парі», виступила «Лібр Пароль», і так від більших видань до менших, від газет-шантажисток до журналів-скандалістів, аж поки підпряглися й провінційні листки... Незабаром уся преса злилася в щоденному дружньому хорі любителів наживи, яким заткнути рота могла тільки виставка унікальної мумії, особливо коли розповісти про неї мовою цифр. Ось ви бачите її на фотографіях, зняту в усіх ракурсах; перед вами сама Праматір Америки, вік якої дорівнює (тут у дію вступала редакторська фантазія) двом тисячам, трьом тисячам, чотирьом тисячам років. Це — найдавніша пам'ятка континенту, поява якої відсуває в ще дальшу безвість віків початки його історії. Честь і слава нашим науковим установам; честь і слава Першому Урядовцю, авторові сенсаційної знахідки; велике спасибі їм за безцінний дар, зроблений паризькому музею. Але мумія не прибувала. Шведське вантажне судно, що везло мумію, замість Шербура вивантажило її в Гетеборзі, куди тепер і поїхав за нею Чоло Мендоса... А тим часом на Тільзітську вулицю з тою самою жадібною цікавістю, з тою самою погрозою в голосі вчашали «по інформацію» репортери. «Я вже більше не можу, я вже більше не можу! — стогнав Перший Урядовець після візиту редакторки «Лізе-муа-Бле». — Ці паскуди залишать мене без копійки, без гроша, без шеляга! Хай кажуть що завгодно, але я не дам їм більше ні сантима!» А проте він давав і давав, очікуючи на той момент, коли, нарешті, Мумія, не раз уже показувана на знімках, описувана, порівнювана з іншими муміями Лувру, Британського Музею, стане матеріалом для нових статей. Шукаючи нових тем, Перальта вивчав усі випадки видіння Богоматері, зафіксовані в світі, щоб пов'язати їх з нашим культом Святої Пастирки, ця тема могла зацікавити читачів католицьких видань... І так ця метушня тривала доти, доки в Сараєві пролунав револьверний постріл, а слідом за тим під час стрілянини в «Кафе дю Круассан» було вбито Жореса. «Слава тобі, господи, нарешті щось таки скоїлося на цьому клятому материку!» — зрадів Перший Урядовець. Другого серпня оголошено загальну мобілізацію, а четвертого — війну... «Не пускати більше в цей дім жодного журналіста», — звелів Президент Сильвестрові. — «Тепер ми можемо відпочити», — заявив доктор Перальта... І цього ж таки вечора Перший Урядовець повернувся до свого колишнього способу життя. Вкупі з секретарем він став заходити в ресторан «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара, в «Дзеркала», що в двадцять п'ятому номері по вулиці Сент-Аполлін, у дім англійських школярок та до чернички Сен-Венсан де Поль. Усюди мова йшла про одне й те саме. Одні казали, що війна буде коротка і скоро французькі війська увійдуть у Берлін. Інші твердили, що війна затягнеться надовго і принесе багато страждань. «Дурниці! — казав Президент. — Остання війна, війна в її класичному розумінні, відбулася півстоліття тому, то була франко-пруська війна сімдесятого року». Нещодавно один видатний англійський економіст (його книжку можна дістати у видавництві «Нельсон») переконливо довів, що жодній культурній нації не під силу винести тягар затяжної війни. Надто вже дорога сучасна зброя; жодна країна неспроможна утримувати кількामільйонну армію.

Зрештою те саме заявив і французький генеральний штаб: «Три місяці, три битви, три перемоги»... Саме тоді із Зальцбурга, через Швейцарію, повернулася Офелія, завагітнівши від Папагено¹ з «Чарівної флейти». Вона вскочила в халепу у віллі, оточеній соснами Капуцін-нерсберга, вночі під п'яну руч, забувши скористатися протизаплідним засобом. Приїхала вона страшенно люта; люта, що треба позбуватися цього, а тут такі дурні лікарі, що не хочуть навіть за великі гроші робити такого роду операцію; люта, що публікація «Матен» викликала численні відгуки в німецькій та австрійській пресі, і мюнхенський «Сімпліціссімус» вмістив карикатуру, на якій Першого Урядовця зображено у вигляді череватого мільйонера в крислатому мексиканському сомбреро з патронташами навхрест і гаваною в зубах, він стріляв у селянку, поставлену навколішки. Під карикатурою стояв підпис: *Ultima Ratio Regum*²... «Ти, як завжди не вмієш акуратно помочитися! — репетувала Інфанта. — Як не ховай хвоста під сурдутом, а в макаки він завжди виглядає! Якщо ти вигубив стільки народу, то міг би заодно порішити й фотографа!» — «А мене вже звинуватили в цьому!» — «Браво! Так і треба робити! Он ерцгерцога і того зрешетили! Тим більше, що тепер уже не до твоїх дурниць! Але нас усе-таки відцуралися. Ми пропали, ми влізли по оце поти в лайно» (вона провела пальцем по лобі)... Перший Урядовець витяг з шовкової перев'язі свою правицю. До неї повернулася гнучкість, і біль у лікті більше не докучав. Він міг знову помацати руків'я свого пістолета... Залишивши Офелію кричати й тупати (певне, вона перепила віскі в спальному вагоні поїзда), він пішов з доктором Перальтою обідати в найближчий погребок вокзалу Сен-Лазар. Там вони, попиваючи вино, мали змогу покуштувати вісімдесят сортів сиру, — і серед них один — козячий, приправлений пахучим зіллям, нагадував своїм смаком сири їхнього андського степу.

7

...коли ми себе надто шануємо, прикрішими нам здаються образи.

Декарт

Такого красного сонячного літа давно вже не пам'ятали метеорологічні аннали Європи. Ченці, вірячи пророкуванню німецьких гороскопів, ходили з одкинутими каптурами; селянин, запасшись усупереч швейцарським гороскопам парасолькою, відсиджувався в своєму альпійському шале, випускаючи надвір лише дочку в мереживному хвартушку, втілений образ погожої години. Каштани буйно зеленіли, між статуями Тюільрійського та Люксембурзького саду голосно щebetало птаство, хоч сама столиця жила в постійній бойовій готовності, насправді збентежена несподіваним поворотом подій. При всіх своїх зловісних ознаках, на подив багатьох людей, а надто тих, хто пам'ятав дещо з власного досвіду, вони набирали тривожного характеру епічного безладдя сімдесятого року. Зрозуміла річ, Перший Урядовець поклав край дорогій кампанії, веденій газетами на захист його країни та уряду, бо

¹ Мається на увазі виконавець ролі птахолова Папагено в опері Моцарта «Чарівна флейта».

² Останній аргумент царів (лат.)

тепер публіка шукала на газетних сторінках лише те, що торкалося розв'язаної в Європі війни. Ця кампанія виявилася подвійно непотрібною як з огляду на теперішні події, так і на те, що не варто було, широко кажучи, відновлювати свій престиж, здобутий такою дорогою ціною. Принаймні він хоч позбувся цієї мороки. Ніхто, крім кравця й перукаря, не телефонував йому, ніхто не вітав з якоюсь прихильною публікацією. Усі, хто цікавився ним, були нині в відпустці і не поспішали з неї вертатися до прояснення дальших подій. Коли він наважився подзвонити до Рейнальдо Ана, той у відповідь лише муркнув нерозбірливо: «А... так... Усе гаразд... Поздоровляю вас, земляче»... Виходить, перед Новим роком, коли він знов буде там, марно чекати карток з малюнками церковних дзвонів та омели, листівок, написаних на чудовому, з водяними знаками папері, якими з Парижа власноруч — і ці автографи були для його душі куди приємніші, ніж щоденна хвала, розточувана місцевою пресою, — відповідали йому славетні і високоціновані друзі на його дуже стримані великодні привітання, надіслані завжди разом з якимсь гарним виробом нашого ремесла. Отож доведеться порвати стосунки з Особами, на чю увагу або дружбу розраховував він, маючи на увазі ті часи, коли, зрікшись свого Трону — з досади, втоми чи хтозна ще чого, — він приїде доживати свого віку в цей завжди затишний і гостинний особняк на Тільзітській вулиці. Під цю мить він не збирався їхати з Парижа (не на таку вже велику небезпеку він тут наражався), оскільки спершу треба було завершити лікування правиці, уже майже зціленої стараннями доктора Фурньє, «médecin des hôpitaux»¹, змушеного в службових справах залишатися в місті. В супроводі секретаря Президент робив тривалі, без певної мети прогулянки, чекаючи вечірнього випуску газет, вирушав іноді, коли його манила свіжа зелень, аж до Булонського лісу, чия Sentier de la Vertu² була тепер безлюдна, а лебеді в озері розпачливо-запитально витягували шиї, марно сподіваючись дістати від перехожих чи дітей шматочки печива, як у попередні дні. Усівшись на терасі ресторану «Пре-Кателан», вони журилися за втіхами й розвагами мирного часу, коли раптом Перший Урядовець, перейшовши від міркувань уголос до щирої сповіді, на превеликий подив Перальти, заходився розглядати війну очима жовчного й озлобленого мораліста. Погрузлі в лінощах і достатку нації, — казав він, — звиродніли й розгубили свої головні чесноти. Естетство річ непогана, але людині, щоб наснажити м'язи, охлялі від надмірного споглядання Краси, потрібні після довгої задуми боротьба, рукопашна сутичка, а го н³. Хоч який чудовий був оспіваний нашим Рубеном Даріо і навіть Верленом Людовік Баварський, володар-музикант, будівничий таких поетичних, але нікому непотрібних замків, але для об'єднання і величі Німеччини, поділеної і приспаної, куди більше зробив твердий і брутальний Бісмарк, що не мав часу випростати ноги з бойових стремен. Ця війна буде недовга («три місяці, три битви, три перемоги», — запевняли генерали) і не така запекла, як у сімдесятому році, до того ж люди, навчені гірким досвідом, не дозволять їй перерости ще в одну потворну Комуни. А Франції, щоб вирвати її зі згубної сплячки, тільки на користь піде цей струс, цей шок, ця радикальна терапевтика. Треба втерти їй носа. Вона все ще уявляє себе проводирем народів, тоді як на-

¹ Тут — з госпітального персоналу (франц.).

² Стежка Чесноти (франц.) — назва однієї з алей Булонського лісу.

³ Дія, чин (грецьк.).

справді, вичерпавши всю свою творчу снагу, давно вступила в період явного занепаду. Закінчилося Царство Велетнів: Гюго, Бальзака, Ренана, Мішле, Золя. Вже не народжуються особистості, наділені такою універсальністю, і тому Франція повинна дорогою ціною поплатитися за те, що в наш багатобарвний вік гордувала всім, що перебувало поза її межами. Кожний нікчема, чужий своєму народові, плазував перед усім французьким, переконаний, що тільки Франція існує на радість людству. Але тепер прийшла нова людина, грізна в войовничому утвердженні свого «я», можливо, майбутній хазяїн історії: ніцшеанець, охоплений нездоланим прагненням влади, трагічний і агресивний носій Вічної Кари, готовий до того, щоб сьогодні знов потрясти світ... Перальта, знаючи розумовий рівень свого друга, був певний, що Перший Урядовець ніколи не читав Ніцше, і якщо нині цитував його так безапеляційно, то, мабуть, наткнувся на його думки в якійсь учорашній статті і ще не встиг до пуття їх перетравити. Зрештою, привчений стежити за всіма зигзагами його настрою, Перальта збагнув, що за цим недоречним патяканням Президента ховається якась пекуча досада на тих людей, які принижували його тут і ображали, не даючи спокою навіть за стінами власного дому. Називаючи імена Бісмарка чи Ніцше, він просто хотів зірвати свою злість на професорі Сорбонни Брішо, на цих нахабах Курвуазьє і Форшевіллях та ще на графові Аржанкурові: випадково здибавшись у книгарні, де обидва купували, по суті, порнографічну, тільки що під добропристойною назвою літературу, — «Настільна книга індуської еротики» або «Гривуазні письменники XVIII століття», ілюстровану цілком сучасними фотографіями, — цей невдаха-дипломат гордовито зігнував його, не відповівши на привітання. І тепер Перальта, лукаво позираючи на шефа, спробував ще дужче розпалити його доказами, почерпнутими з цілої маси матеріалів про випадки чудотворного видіння Богородиці, зібраних для майбутніх статей про «Новокордовське чудо», які вже не треба було публікувати і, тим більше, оплачувати. Одного ранку він дуже потішив Першого Урядовця, показавши йому статтю, в якій славетний католицький письменник, відомий своєю гнівливістю, ламентациями і прокльонами, від імені невдячного жebraка («невдячним жebraком» він називав самого себе) доводив, що після Обраного Народу Ізраїлю господь найбільше любить Францію. Без Франції «Бог не був би повністю богом», — писав він, наводячи несподівані докази: *considerate lilia aqri*¹ зі Святого Письма, мовляв, це провісниця Лілеї Французької Королівської Гідності; півень, поданий на стіл під час Тайної Вечері, був явним натяком на *Coq Gaulois*². Франція Лілеї, Франція Півня, Франція Святого Хліба і Святого Вина Причастя, чю славу Народу Обранця підтверджено в теперішні часи, — додавав автор, — трьома видіннями Святої Диви за останні тридцять три роки: Пормен, Лурд і Ласалетт... Дізнавшись про таку дивовижу, Перший Урядовець довго і щиро сміявся: «То це Франція — земля Духа Святого? А куди ж тоді цей сеньйор подів Іспанію, чи, може, то не вона поширила католицьку віру на ту частину планети, що простяглася від Ріо-Гранде до крижаних гір Південного полюса?.. І якщо вже мова зайшла про Святих Дів, то, може, порахувати й наших?..» Свята Діва Гваделупська, що пишається своєю осяйністю на священній Тепейякській скелі; Свята Діва дель Кобре, образ якої,

¹ Ніжна польова лілія (лат.).

² Галльський півень (франц.).

прикрашений саргасовими водоростями, самопливом линув по хвилях поперед судна, на якому були три Хуани — Хуан Пострах, Хуан Індіанець і Хуан Раб; Свята Діва де Регла, небесна заступниця всіх моряків і рибалок, вона підноситься у своїй розшитій зорями багряниці над усією земною кулею; Свята Діва дель Вальє Костаріканська; наша Свята Пастирка; Свята Діва де Чікінкіра, гордовита і прекрасногруда, така жіночна й вельможна в своїй зубчасгій короні; Свята Діва де Лос-Коромотос, яка, чудесно з'явившись в індіанській хижі, залишила там свій образ; дві Богоматері Святі Войовниці, невразливі для вогню в своїх божественних туніках; Свята Діва дель Кінче, заступниця Еквадорської Армії і Богородиця Милосердя, Покровителька збройних сил Перу в оточенні захисника невірників святого Педро Мудрого, негра Сан Беніто — «чорного, як цвяхи Христові», і святої Роси Лімської, Королеви Континенту, володарки найгустіших лісів, найвищих гір і Найбільшої Ріки Землі. Всі ці Святі Диви складають один незрівнянний Ескадрон Слави, на чолі якого стоять святосяйна Свята Діва де Регла і Свята Діва де Лос-Коромотос з мигдалеподібними очима, сильні й милосердні, ошатні й легкі, обтяжені Сімома Скорботами своїх Семи Мечів, щедрі на милості, втіхи і чудеса, завжди ладні прийти на поміч тим, хто їх кличе, стократ бачені, стократ чуті, клопітливі й величні, всюдисущі й повсюдні, здатні з'явитися, мов Господь Святій Терезі (як у морських пучинах, так і на верхівці Вежі з білокості) і матері, передусім матері чудесного Маляти, пораненого в бік, яке одного дня, посаджене одесною Господа, щоб роздавати по заслугі кари й нагороди, судитиме нас усіх... «А мені цей невдячний жебрак, чи як він там себе називає, ще править про своїх трьох французьких Святих Дів, хоч одну з них, Святу Діву Ласалеттську, відмовляється визнати навіть Ватикан!» Святі Диви, істинні Святі Диви — лише в нас, і давно вже пора присадити тутешніх гордіїв, заражених кvasним патріотизмом. Тепер вони дізнаються про існування сильного, методичного, дисциплінованого, сповненого завзяття народу. І раптом Німеччина, яку він знав дуже мало, виросла в його очах у променистий образ Шварцвальду, Мейстерзінгерів, Королів-Солдатів, він ніби заново побачив цю країну соборів, на фронтоні яких, коли б'є дванадцята, з'являються апостоли й сурмачі, країну Рейну, великого Рейну з берегами, всіяними дивовижними замками, оспіваними і змальованими Віктором Гюго, з ундінами, що своїми розпущеними косами, мов сітьми, ловлять юнаків, країну пивних вечірок, на яких литкасті веселуни поєднують у тірольському співі й мелодіях акордеону філософський дух (плющ Гейдельберга), геній математики, культ Послуху, любов до церемоніальних маршів по десятеро в шерезі, — одне слово: все те, чого бракує цим вошивим латинцям часів Другого Занепаду. Але тепер вони побачать справжню красу і силу, коли під Триумфальною Аркою (він милуватиметься цим видовищем зі свого вікна, суворий і нерухомиий, можливо, навіть приємно схвилюваний стражданням інших, але готовий, з картезіанської звички, вважати за безперечне все те, істинність чого цілком очевидна) проїдуть верхи на чудових гнідих конях генерали Мольтке, Клюк, Бюлов та Фалькенгейн, рівняючись на Кронпринца, а слідом за ними під звуки урочистого маршу з «Тангейзера»¹, виконуваного, щоб карбувати крок, у швидшому темпі, ніж це прийнято

¹ «Тангейзер» — опера Ріхарда Вагнера

в опері, лавою рушать чорні доломани, бранденбурзькі шнури та гостроверхі шишаки. Цього дня Німеччина, нарешті, виконає свою роль «ферменту оновлення», пророчо визначену їй старим Фіхте в його історичному маніфесті, — цей маніфест Перший Урядовець так само не читав, подумав Перальта, хоч треба визнати за ним незрівнянний хист довідуватися про все з других рук.

Стривожені завислою над Парижем загрозою (дарма що на вулицях люди й далі кричали: «A Berlin! A Berlin! A Berlin!»¹), опановані думками про переїзд у Бордо, Марсель чи Ліон, консули та високопоставлені чиновники латиноамериканських посольств збиралися в кав'ярні на Єлісейських Полях на ранковий і вечірній аперитив або на нічну п'ятику, щоб обговорювати злободенні події. Завжди присутній на цих дружніх збіговиськах, Чоло Мендоса вислуховував думку кожного і переказував їх Першому Урядовцеві, передчуття якого (це виявлялося щоразу) ніколи не розходилися з цією інформацією. (Від свого приятеля Хуана Вісенте Гомеса, Генерала над генералами, прикрашеними кайзерівськими вусами та моноклями, він діставав мудру пораду — щоправда, усну, оскільки венесуельський диктатор побоювався за свій правопис — триматися осторонь усього, бо «малий, що лізе в сварку великих, завжди лишається битий».) Хоч майже всі, з культурних чи сентиментальних уподобань, співчували Франції, — хто любив її письменство, а хто кохався в її жінках, недбало ставлячись до своєї служби, почувавши себе як на довгих і веселих канікулах, добре, що вони жили там, де їх найкраще проводити, — більшість сходилися на думці, що з цього боку війну програно. Подивіться-но лишень, яке безладдя навколо, яка безглузда метушня, який *ragaille*², хоч про це не пишуть газети, привчені говорити напівправду або зовсім приховувати новини, — твердив сам доктор Фурньє під час щоденних сеансів масажу та опромінення, яким він піддавав руку Першого Урядовця, від чого вона ставала раз у раз гнучкіша й зграбніша. Вуличні голоси дуже різнилися від газетних голосів Барреса, Деруледа та інших тіртеїв³ національної честі: подейкували про цілі полки, покинуті на фронтових ділянках, де нічого не відбувалося і де ніхто не знав, чи сидіти їм там, чи наступати, чи відступати. В деяких частинах повного обмундирування вистачило тільки на половину солдатів, а решті довелося замість кепі видати «*bonnet de police*»⁴, а «*bande molletière*»⁵ замінити бинтами або паперовими обгортками. Вражала маса драматичних випадків з гвинтівками без куль, зі снарядами без гармат, із загубленими санітарними машинами, з військовими лазаретами без хірургічних інструментів. А потім поповзли чутки, такі фантастичні й панічні, що їм найохочіше вірили по закусочних, швейцарських та вітальнях доморослі стратеги: в кількох кілометрах від Парижа бачили двох уланів; є німецький план, дуже секретний, проникнути в місто через тунелі метро; кругом діють шпигуни, вони ходять, підслуховують, підглядають, а вночі з мансард, то піднімаючи, то опускаючи штори, передають послання за допомогою світного ключа, винайденого прусським шифрувальником... З наших країв уже надійшли перші газети, де писалося про «Європейську війну» — тема нова, тема чудова, тема блискуча

¹ «На Берлін! На Берлін! На Берлін!» (франц.).

² Розгардіяш (франц.).

³ Тіртеї — давньогрецький поет, відомий своїми войовничими віршами.

⁴ Поліцейський кашкет (франц.).

⁵ Обмотки (франц.).

(після глухих часів), з нальотом сенсаційності й нездорового ажіотажу. Газети знов зарясніли великими шапками і телеграмами «В останню годину», набраними шрифтом у дванадцять пунктів, як у багаті на події епохи, з обов'язковою «flash»¹, відбитою лінійкою. Багато людей, яких страх перед репресіями навчив мовчки сприймати кожен нову подію навіть місцевого значення, стрепенулися, захвилювалися, розважили душу висловленими вголос міркуваннями про таку грандіозну сенсацію, винесену на чергу дня. Нарешті вони могли сперечатися, полемізувати, гадати, заперечувати (лаяти фон Тірпіца, критикувати італійський нейтралітет, глузувати з турків тощо) згідно з тенденціями, спільними для всіх країн континенту. Там германофілами були всі священики, для яких безбожна Франція назавжди скомпрометувала себе ініціативою світської освіти, що призвело до відділення церкви від держави; так само фінансисти іспанського банку, численні нащадки німецьких емігрантів, близькі й далекі родичі невеличкого клану офіцерів, прозваних «маленькими Фрідріхами», заздалегідь аплодували безсумнівній перемозі Кайзера. «Союзником» (тільки не плутати цю назву з «Антантою») була і вся інтелігенція, письменники, професура, читачі Рубена Даріо й Гомеса Каррільйо², люди, що жили у Франції або мріяли колись приїхати, вчителі, вільнодумці, лікарі, вивчені в Парижі, і більша частина буржуазії (дарма що на світських раутах іноді вона розмовляла по-французькому, витіювало і штучно, немов герої «Війни і миру»), і взагалі цілий народ, оскільки француз у наших краях, як правило, гендляр, безрідний космополіт, догідник усім і кожному, визискувач жіночої праці самбо і чоло, нічим не нагадував тих, хто зачинався серед мюнхенських люстр своїх «Німецьких Клубів» та «Німецьких Кав'ярень», зарезервованих лише для людей з ясно-білою шкірою, де поява негра чи індіанця викликала б фафнірівський³ рик... І так за сумнівами і гадками вже почався вересень, а Перший Урядовець дивився в майбутнє з очікувальною втіхою. Судячи з швидкості операцій, війська Мольтке без особливих зусиль вступають незабаром під Триумфальну Арку, оскільки не мала сьогодні Франція генералів до пари тим, чиї імена викарбувані на брилі наполеонівського монументу. І ця спесива й розбещена метрополія, серед якої стоїть (це слово треба вживати лише стосовно до статуй та архітектурних витворів, як радив Флобер) Ейфелева башта, новітня Вавілонська вежа, сучасний зиккурат, маяк космополітизму, символ змішання мов, щасливо врівноважений білими банями — щоправда, будівничий мріяв про золоті — церкви Сакре-Кер, ця спесива і розбещена метрополія пройде очищення вогнем, як уявляв це собі тутешній католицький письменник, порівнюючи її з Содомом і Гоморрою і навіть з блудним Вавилоном. Зрозуміла річ, Перший Урядовець, добрий і вибачливий, доки ворожі виступи не змушували його ставати Вершителем Помсти, мав на увазі не вогонь очисний, що приструнчить Гордовитих, Самозакоханих і змусить їх просити миру. Цей вогонь, одначе, не повинен завдати шкоди фрескам Пантеону, рожевому граніту площі Вогезів, вітражам Собору Паризької Богоматері, так само як поясам цноти абатства Ключі, восковим фігурам та привидам музею Гревен чи ряснолистим каштанам того проспекту, де мешкала графиня де Ноайль (дарма що вона

¹ Блискавка (англ.).

² Енріко Гомес Каррільйо (1873—1927) — гватемальський поет, жив і працював переважно у Франції

³ Фафнір — чудовисько, дракон, що охороняв скарб Нібелунгів.

теж відцуралася його), або, тим більше, палацу Трокадеро, де незабаром у вітрині можна буде побачити нашу Мумію, за якою Чоло Мендоса поїде до Гетеборга, як тільки закінчиться війна. І справді, до закінчення Війни лишалося не так багато: доктор Фурньє, виписуючи свого пацієнта — чия рука сягала тепер по пістолет з легкою проворністю і великий палець уже не терпнув на курку, — нарікав на цілковиту невідповідність Верховного Головнокомандування, на його короткозорість і безпечність, gabegie — c'est encore la debacle¹, — що приведе нас до непоправної поразки: Vous faites bien de repartir chez-vous, cher Monsieur. Aumoins, là-bas, c'est, le soleil, c'est le rhum, c'est les mulâtresses²... П'ятого вересня ввечері почалася битва на Марні. («Війну виграють не таксисти», — ущипливо зауважив Перший Урядовець). Але скоро з'ясувалося, що всупереч усім тактичним і стратегічним засадам Жоміні, французи довели, що значить фронт бойового порядку, позбавлений центру, виставивши тут лише легкий заслон кавалерії. Восьмого числа здавалося ніби Франція програла битву. Але дев'ятого ввечері була здобута перемога. Цієї ночі в кав'ярні на Єлісейських Полях латиноамериканські дипломати зібралися відсвяткувати звитягу, запросивши на чарку повій. Уперше подавшись і собі на це збіговисько, Перший Урядовець, бездоганно величний у своєму сурдуті, загальноновизнаний кладезь якоїсь патріаршої премудрості, весь час вирікав: «Авжеж... Авжеж... Тільки це ще нічого не вирішує». Другого дня він устав рано з гіркотою в серці і довго роздивлявся Тріумфальну Арку, громаддя якої то виростало, то зменшувалося, залежно від того, як розпалювалися чи пригасали його поразницькі настрої. Лікування закінчено, пора подумати про повернення туди; його перебування в Парижі надто вже затяглося, тим більше, що безглуздо вже сподіватися тріумфального вступу німців з їхніми військовими оркестрами, оглушливими і водночас кумедними від механічно рівного кроку і роздутих щік тромбонистів і сурмачів, керованих рослим тамбурмажором. Він уже збирався гукнути Перальту, щоб податися до ресторану «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара, коли той увійшов сам, розгублений і розтерзаний, подаючи велику телеграму на блакитному папері: «Читайте... Читайте...» Телеграфував Роже Гарсія, голова сенату: **ДОВОДЖУ ДО ВАШОГО ВІДОМА ГЕНЕРАЛ ВАЛЬТЕР ГОФМАН ПІДНЯВ У МІСТІ МОРЕНО ПІХОТНІ БАТАЛЬЙОНИ 3.8.9.11. А ТАКОЖ ЧОТИРИ ПОЛКИ КАВАЛЕРІЇ В ТОМУ ЧИСЛІ ГУСАРІВ РЕСПУБЛІКИ А ТАКОЖ ЧОТИРИ ПІДРОЗДІЛИ АРТИЛЕРІЇ ПІД ГАСЛОМ ХАЙ ЖИВЕ КОНСТИТУЦІЯ ХАЙ ЖИВЕ СВОБОДА...** «Клятий вилупок! Сучий син!» — зарепетував Перший Урядовець. Але це було ще не все; троє з «маленьких Фрідріхів»: Брекер, гарний рудий хлопець, завжди відзначуваний у наказах начальства; Гонсалес, військовий аташе в Німеччині; Марторель, гармаш-каталонець, що перевернувся в креола через свою ненависть до іспанської монархії, — ці троє офіцерів, багатонадійних, перспективних, завзятих, також були замішані в перевороті. — «Сучі сини! Сучі сини!»... Охоплений нападом скаженої люти, Перший Урядовець кричав, волав, репетував, впадаючи в безодню розпуки, вражений до живого, поранений у саме серце, обпльований у душі. Він заїкувато шукав дошкульних епітетів, щоб краще висловити своє обурення зрадою, дворушництвом, невдячністю, ли-

¹ Безладдя — це і є розгром (франц.).

² Ви щасливі, що їдете додому, любий пане. У вас там принаймні сонце, ром, мулатки (франц.).

цемірством і ошуканством тих, кому вірив. Його монолог піднявся до вершин обурення, щоб знову впасти до лементу, мало не до ридання. Здавалося, він вичерпав усі слова, здатні передати його розчарування, але тут же ще раз круто набрав на силі, запалився, піднявся, вибухнув новими прокльонами і страшними погрозами. («Я чув, що Муне Сюллі великий трагик,— подумав Перальта,— але такого, як мій Президент, немає другого в світі»...) А Перший Урядовець усе ще кричав як на пуп, знавісніло бігаючи по кімнаті, він трошив меблі, шпурляв на підлогу книжки, тицяв у гладіаторів Жерома бельгійським пістолетом, аж поки на цей рейвах прибіг зі своєї комірчини стривожений Сильвестр: «Monsieur est malade?.. Un médecin peut-être?..»¹ Нараз угамувавшись, чи тільки вдаючи, ніби вгамувався, Перший Урядовець обернувся до свого служника: «Ce n'est rien, Sylvestre... Rien... Un mouvement d'humeur... Merci...»² І поправивши краватку, все ще багровий, упрілий, не прохоловши од крику, що відлунював у вухах, Президент заходився давати накази і вказівки докторові Перальті, снуючи від стіни до стіни. Піти в найближче бюро подорожей — якесь із них уже має бути відчинено в районі Оперного театру — і зробити все необхідне, щоб якнайшвидше вирушити туди. Запросити в Роже Гарсії уточнення щодо надійності гарнізонів, вірних уряду. Телеграму Арієлеві; телеграми в наші газети з надзвичайною заявою («...ще раз сліпе честолюбство людини, недостойної її високого становища і т. д. і т. п. Словом, ти сам знаєш...»); телеграму туди, телеграму сюди, телеграми і телеграми... Рознощики денного випуску газет почали вигукувати під вікнами останні новини з фронту. «Йшли б вони під три чорти!» — у цілковитій нестямі він став топтати картину «Страта Ганелона», принесену кілька годин тому учнем Жана-Поля Лорана, Офеліїним протеже і ще не повішену на стіну, а поставлену долі. «Клятий вилупок! Сучий син!» — повторював Перший Урядовець, топчучи картину, ніби постать найвідомішого зрадника середньовічного епосу крила в собі щось від нікчемної гнилої смердючої душіці генерала Вальтера Гофмана.

Краще змінювати свої бажання,
ніж змінювати світовий лад...

Декарт

Отож уранці він виїхав поїздом на Сен-Назер, звідки відпливав до Нью-Йорка корабель, напхом напханий північноамериканцями, котрі, побачивши німців надто близько від Сени і передбачаючи затяжний характер війни з її обмеженнями і незручностями, воліли за краще повернутися за океан. А після морської подорожі, як і попереднього разу, кілька днів вимушеного чекання в «Уолдорф Асторії». Непередбачена нагода піти на виставу «Мадам Сен-Жен» Умберто Джордано з Джеральдіною Фаррар в головній ролі, світову прем'єру якої анонсувала Метрополітен-Опера (і хоч дочка вважала його за невігласа в музиці

¹ Вам эле?.. Може, викликати лікаря?.. (франц.).

² Дарма, Сильвестре... Дарма... Це все нерви... Дякую.. (франц.).

після того, як, збентежений і знуджений підводними сценами «Золота Рейну»¹, усіма тими карликами, велетнями й русалками, він задрімав у своїй ложі, Президент не міг не захоплюватися колоратурою Марії Баррієнтос, чудовою ліричною могуттю Тітта Руффо, чистотою довгих, дзвінких, неймовірно високих фермат Карузо, голосу просто дивовижної магії в тілі неаполітанського кельнера...), Офелія, позбувшись, нарешті, отого в якомусь швейцарському містечку, вирушила до Лондона, тікаючи від докуки війни, що вже давалася взнаки, на її думку, відсутністю російських балетних труп, оркестрів, що виконували танго, та балмаскарадів. Зате в Англії, де в армію брали добровільно, можна було вести доволі пристойне життя: отож вона подалася в Стратфорд-на-Ейвоні з метою поглибити своє знання Шекспіра. «Тепер жди, що мені її там запліднить якийсь Фортінбрас або Розенкранц», — подумав батько, знаючи про цілковиту байдужість дочки до батьківщини: вона давно вже вирішила назавжди залишитися в Європі, подалі, — казала вона, — від «тієї країни багна і смороду», де тільки й розваг, що бій у вечірній барабан, родинні свята з такими неодмінними танцями, як полька, мазурка і рейдовак², та прийоми в палаці, де жінки міністрів і генералів стають кружка, подалі від безсоромних розмов чоловіків про пологи й викидні, про дітей, недуги, про зведення покоївок і смерть бабусь, розмов упереміж з порадами, як готувати флан³, бісквіт із жовтків, бісквітне печиво, марципани і наполеон... Того вечора Перший Урядовець і доктор Перальта на прощальній вечері в ресторані «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара набрались як жаба мулу. Потім із якимись дівками пішли розважатися в шикарний дім побачень на вулиці Сен-Бева; вестибюль, облицьований керамікою, виготовленою батьком поета Леона-Поля Фарга, привів їх до поршневого ліфта, оздобленого в народному стилі й неймовірно хисткого, чимось схожого на нормандську корчму, з тією тільки різницею, що міг-таки возити людей вгору-вниз. Уже пізно вони повернулися на Тільзітську вулицю, де в коридорах і салонах громадилися валізи й баули, спаковані Сильвестром. Доктор Перальта крізь вдосконалений стереоскоп — «Вераскоп Рішар», — куплений напередодні, показав порнографічні знімки: завдяки подвійному зображенню ефект рельєфності був дивовижний. «Гляньте... Гляньте сюди... Здається, цей чоловік живий... А в цих двох жінок видно кожну волосинку... Ну, то що ви скажете про комбінацію з п'ятьох краль уряд?»... Проте, незважаючи на все випите, Перший Урядовець не хмелів, а тільки хмурнів. На думку про те, що вже вчетверте від початку врядування він мусить добуватися на таке от зусилля, його охопила безмежна втома... Знов тягтиме поїзд старі вагони до Столиці; навколо все потопало в суцільній масі зелені, і вже важко буде розрізнити, де стоїть дерево з пишною кроною, а де обшита листям халупа, така понура й занедбана, що людський сміх лунає там дико, ніби звірячий вереск. Потім погрозлива промова, виголошена з Президентського балкона. Господиня Ельміра, незмінна ключниця, розважлива самиця, дуже зручна, була б тільки охота, коханка, знову випрасує похідний мундир, нібито пропахлий камфорою, і знову — виїзд на фронт, цього разу на південь країни, а через кілька місяців — на північ, а потім на схід, на захід, на ці ось землі Багновищ, з їхніми ліловими лагунами, де завжди клекоче

¹ «Золото Рейну» — опера Ріхарда Вагнера.

² Чеський народний танець.

³ Солодка страва із збитих яєць і молока.

газ і кишить усяка живність та рептилії, ховаючись під оманливо спокійним листям вікторії-регії. Марші напівзатопленими шляхами, з обличчям натертим нудотною, огидною мастю, яка не більше години захищає від хмари комарів. Це — світ завжди упрілих від задухи малъв, грибів з запахом оцту, рясної цвілі під гнилими стовбурами, розсипаного скрізь зеленавого борошна мохів і тирси лишайників, зруйнованих термітних гнізд, підступних дерників, що роз'їдають шкіру чобіт, фальшивих гвоздик, кожна з яких є пасткою на комах — обліті буйним шумовинням, щоранку вони розгортають, а ввечері згортають свої тенета. Переслідуючи по всіх цих мочарищах генерала Гофмана, він нарешті наздожене його, оточить, обложить і, поставивши під мур монастиря, церкви чи кладовища, розстріляє без усякого жалю. «Вогонь!» Іншої ради не було. Так диктували правила гри. Так треба розправлятися з Методом.

Але й після цих думок мир не прийшов до Першого Урядовця. Його непокоїв зміст власних промов. Тепер, після повернення сюди, перше ніж знову натягти на себе форму Генерала, форму, щоправда (він це знав), липову, бо він сам її собі присвоїв одного чудового дня своєї бурхливої молодості, зберігши її потім для того, щоб у країні було одним генералом більше. Тепер, перше ніж гордо випнутись на коні, перше ніж надіти дзвінкі остроги, доведеться виступати, говорити якісь слова. А саме вони і не йшли йому на думку. А всі оті, давно випробувані, гладенькі, рятівні слова, які він завжди вживав у подібних випадках, які товк і перетовкував на різні лади з відповідними жестами й мімікою, здавалися за цієї нагоди утертими, ветхими, блідими. Стократ спростовані його власними вчинками, ці слова, позбавлені глузду, сухі, безплідні, непотрібні, давно вже перекочували з агори¹ до словників, з палких катілінарій² до риторичних штампів, з блискучих виступів-імпровізацій — на мовний смітник. Ось уже багато років його великі політичні промови будувалися на таких термінах, як Свобода, Лояльність, Незалежність, Суверенність, Національна Честь, Священні Принципи, Законні Права, Громадянська Свідомість, Вірність нашим традиціям, Історична Місія, Обов'язки-перед-Батьківщиною і так далі і тому подібне. Але тепер ці терміни (коли вже його потягло на таку нещадну самокритику) відлунювали брязкотом фальшивої монети, позолоченого олива, позбавленого пружності піастра. І от, натовмившись крутити свою словесну рулетку, він запитав себе, чим заповнити ефір і пресу, коли він звернеться до народу і погрожуватиме військовою — каральною — експедицією, яку необхідно провести найближчим часом. Визнаний у минулому більшістю співвітчизників за енергійного правителя, здатного в моменти кризи, заворушень направити країну на путь істини, він побачив тепер, який у нього жалюгідний престиж, як необачно він підірвав свій авторитет, ідучи щоразу на якийсь новий обман, щоб тільки утриматися при владі. Він знав, що майже всі ненавидять і зневажають його, і свідомість цього, загострена реакцією на зовнішні подразнення, змушувала його ще більше злорадіти і втішатися плазуванням, підслесливістю тих, хто залежав від нього, дбати і далі про свою вигоду, свої інтереси, розтягуючи якнайдовше свої повноваження, хай і потоптавши всяку конституцію. Але він не міг не визнати слушності, з якою вороги кололи йому очі численними концесіями, наданими зажерливим грінго,

¹ Агора — у стародавній Греції народні збори, а також місце, де вони відбувалися.

² Катілінарії — промови, виголошені Ціцероном проти Катіліни.

проклятим (заперечувати, очевидно, це було б марно) на цілому Континенті. Усі знають, що вони нас називають «латінос» і що для них сказати «латінос» — все одно, що сказати набрід, чернь, виплодки, покручі. (Недаремно ж, аби виправдати вимушений прийом до нью-йоркських та вашінгтонських готелів високих осіб з дуже смаглявим відтінком шкіри, вигадано евфемізм «latin colour»¹)... Хоч скільки обмірковував Перший Урядовець свою чергову промову, уява відмовлялася підказати йому щось слушне. Слова, слова, слова. Ті самі слова. Насамперед треба обійтися без «Свободи» — в'язниці й так забиті політв'язнями. І ніякої там «Національної Честі» чи «Обов'язків-перед-Батьківщиною» — цими поняттями завжди зловживають військові заколотники. З тих самих міркувань — геть «Історичну Місію» і «Пам'ять про Героїв». Геть «Незалежність», щоб не нагадувати про його залежність від іноземних монополій. Геть «Чесноти» — адже він, як відомо, найбільший визискувач у країні. Геть «Законні Права» — бо хто не спізнав, які вони, стикаючись безпосередньо з його правосуддям? Уся ця лексика справді давно нав'язла в зубах. Зараз йому треба приборкати грізного противника, Армію, третина якої збунтувалася, треба виступати з переконливою промовою, а він утратив не тільки голос, а й дар мови; йому бракує сильних, запальних, переконливих слів, бо він їх розтринькав, заялозив, розміняв у безглузких суперечках, бурях у склянці води. Як говорив селянин: «Він витратив увесь порох, стріляючи з гармат по горобцях». «Старіюся», — подумав Перший Урядовець. Треба за всяку ціну щось придумати. Щось придумати... Невеличкими, але частими ковтками він спорожнив флягу в шкіряному чохлі і, щоб трохи розвіятися, полегшити творчі муки, взяв зі столу одну з ранкових газет — «Фігаро». Там на першій шпальті першої сторінки була вміщена стаття Славетного Академіка, виділена спеціальною рамкою. Роблячи висновки про битву на Марні, наш друг доводив, що це воєнне чудо — більше, ніж просто перемога зброї, перемога розуму. Воно означає передусім триумф Латинського Світу над германським духом. Спадкоємці Великої Середземноморської Культури, онуки Платона і Вергілія, Монтеня, Расіна і гордих санкюлотів Вальмі — тут доречно їх згадати, хоч би як кривилася аристократія Сен-Жерменського передмістя — протиставили Геній своєї Раси, відомої здоровим глуздом, врівноваженістю і поміркованістю, патологічній тевтонській агресивності. Галльський Півень проти драконів, підземних ковалів та Нібелунгів. Нервовий легкий і граційний румак уже майже святої Орлеанської Диви — її от-от мають канонізувати — проти дикого коня Брунгільди. Олімп проти Валгалли. Аполлон проти Хагена. Версаль проти Потсдама. Первовічна мудрість Паскаля проти філософського гігантизму Гегеля — той писав таким непроглядним гейдельберзьким жаргоном, що мимоволі кидав виклик нашим умам, привченим висловлюватися ясно й прозоро. Битва в трясовинах Сен-Гон, більше ніж перемога сімдесятип'ятикаліберних гармат, вона стала перемогою Декарта. Наприкінці письменник виносив суворий, нещадний, остаточний вирок німецькій культурі (kultur, як висловлювався він) — музиці Вагнера, берлінському несмаку, педантичному природознавству Геккеля, ідеям марнославносних гномів, які, уявивши себе надлюдьми і вирядившись заратустрами з мечем при поясі й черепом на ківері, розв'язали — справжні поплічники лихих чаклунів — нинішню катастрофу.

¹ Латинський колір (англ.).

Ця війна — більше, ніж війна, це Хрестовий Похід проти пруського неоварварства... Прочитавши статтю, Перший Урядовець заходив туди-сюди по вітальні. Зненацька він усвідомив свою недавню помилку: його германофільство було германофільством ображеного метека (а греки, як відомо, вживали слово «метек» у зневажливому значенні), воно не було ані корисним, ані виправданим. У цей критичний для його власної політики момент нічого не давали ні улани фон Клюка, ні підводні човни фон Тірпіца. Діло валькірій було сьогодні для нього неправим ділом, ділом «невиграшним». Треба визнати, що в Латинській Америці люди виступали за Францію, тобто за Париж. Для повного уточнення справи в нашій країні треба тільки з'ясувати, хто тут був германофілом: єзуїти, священники вибраних парафій, сповідальники маєтних дам, недруги вбогих французьких марістів, що виховали його; германофілами були тут багаті гачупіни¹, гранди імпорту-експорту — щоб не називати їх крамарями та лихварями — з чималими рахунками в каталанських та баскських банках, ворожі, за традицією і звичаєм, усьому креольському; германофілами були також — це особливий випадок — мешканці Нового Кельна, правнуки баварських та померанських ратаїв, що не мали ніякої ваги в суспільному житті. Кінець кінцем — і як я раніше до цього не додумався! — всі наші Святі Діви пішли з латинського кореня. Саме тому, що Божа Матір латинська — подвійно латинська — клятві лютерани, такі як Гофман та «маленькі Фрідріхи», що пристали до нього, повикидали її статуї з храмів. Свята Пастирка Нової Кордови, Святі Діви, з Чікінкіра, Коромотос, Гваделупи, Кобре і всі інші Пречисті з нашого незрівнянного Легіону Святих Заступниць були Іпостасями тієї єдиної і вічної Святої Діви, яку поставив по бічних престолах Нотр-Даму Людовік XIII, обравши за покровительку свого царства Діву Марію. Словом, треба заручитися ласкою Святих Дів — вперед у бій під корогвою зі святим ликом! — адже Володар повинен кинути проти супостата все, що тільки може прислужитись його справі. Народний Проводир, Воєначальник має виявляти гнучкість, а не впертість, навіть коли збереження влади наразі вимагатиме від нього якихось особистих жертв. Віднині він уже ясно бачив, з яких ідеологічних, а власне, тактичних позицій треба йому повести боротьбу проти зрадника Гофмана. Треба зіграти на його прізвиську, нагадати його німецьке походження, його хизування арійською расою, тим кумедніше, що його бабуся була негритьянка і її довелося ховати від гостей на задвірках великого маєтку в колоніальному стилі. І він відчув, як ця негритьянка — прозвана в народі тітка Джемайма — стала виростати в його очах до символу Латинського світу. (Ще кілька хвилин тому пригнічений, розбитий, Президент збадьорів, підвів голову і грюкнув кулаком по столу, знову відчувши себе трибуном...) Зрештою, «латинський світ» не синонім «чистокровності» чи «породистості», як запевняла колись Свята Інквізиція. В народах, що живуть у середземноморському басейні, цій колисці нашої культури, перемішалася кров усіх рас стародавнього світу. Вийшла жахлива мішанина римлян з єгиптянами, троянців з карфагенцями, культурних еллінів з варварами. Цицьката Вовчиця, що вигодувала Ромула й Рема, — до речі, Італія днями вступає у війну проти центральних держав, — мала надто багато молока, щоб його смак забули нащадки перших римлян, наші чоло і самбо. Поняття «Латинський світ» рівнозначне поняттю мішаної раси, тобто всі наші латино-

¹ Зневажливе прізвисько Іспанців у Латинській Америці.

американці — метиси; у нас усіх є щось від негра й індіанця, фінікійця і мавра, кадісця і кельтібера, тільки й того, що ми пригладжуємо кучері з допомогою якогось «Лосьйона» Уокера, що зберігається в родинній шкатулці. Ми метиси, і пишаємося цим!.. У міру того, як визрівала ідея, народжувалися й слова, і Перший Урядовець нараз відчув себе творцем нової фразеології, блискучих, дзвінких, приемних для слуху слів. Їх повинні правильно зрозуміти т а м його численні потенціальні вороги; поклавши свої надії на союзників, вони могли б переорієнтувати тих стратегів, які за столами кав'ярень переставляли на розстелених картах триколірні прапорці і втикали їх на угоду своїм таємним бажанням далі, ніж треба, ніби розвиваючи наступ, зупинений самим Генштабом армій. У цьому проявлялись людські пристрасті, і було б незле використати їх для своєї мети. *Alea jacta est*¹. Отож вирішено: віднині і він приєднується до Хрестового Походу Латинського світу. Перемога Вальтера Гофмана та його камарильї означала б германізацію нашої культури. Зрештою, ошельмувати його перед громадськістю не становило труднощів. Треба висміяти його зовнішність, звички, читацькі уподобання; його схилення перед Фрідріхом II, Бісмарком, Мольтке, чиї портрети прикрашали його кабінет; висміяти те, що він цурався рідної бабусі, яка могла б бути справжнім уособленням нашого народу, його цвіту, а вона, мов бідна родичка, доживала віку десь у глушині тамариндового гаю, біля корралю, де їй доводиться поратися коло свиней навіть на свят-вечір. Словом, бунтівний генерал ставав живим дзеркалом прусського варварства, що обрушилося на Європу і скоро загрожуватиме й Новим Землям, оскільки німці прагнуть світового панування, керуючись своїм містичним ученням про вищу расу, з усією чіткістю викладеним у недавньому «Маніфесті інтелектуалістів», прийнятому пихою і зневагою до чужинців, безпрецедентною в нашій пресі. Отже, треба протиставити Корону Святої Рóси Лімської — Щиту Валькірії. Куаугтемока — Аларіхові: Хрест Спасителя — спису Вотана. Меч Героїв Визвольних війн нашого континенту — технізованим вандалам ХХ століття... «Ходи сюди, Перальто»... Дві години, сиплячи яскравими епітетами, блискучими образами (цього разу він уникав надмірної кучерявості стилю), диктував він статті для вітчизняних газет, покликаних ще до його приїзду розгорнути на всю широчінь ідеологічну кампанію. «Іди і передай це все телеграфному агентству «Уестерн Юніон»... Після трудів праведних, можливо, втомлений диктуванням, він меланхолійно розглядав вітальню, знайомі меблі, картини і скульптури. Через кілька годин доведеться покинути це затишне гніздечко, цей запнутий шовками, атласом та оксамитом сховок, щоб цілі дні, тижні, місяці ганяти конем по болотах жарких південних земель, серед плетива ліан, мангрових кущів на мертвоводді, в підступному мороці, з подряпанним до крові обличчям, ганяти далеко від усього того, що робило його справді щасливим. Уявляючи себе т а м він уже заздалегідь відчував нудьгу, як той, хто після цілих років мандрювань мусить повернутися на те саме місце, звідки вийшов. Скоро листопад, а в нас листопад — це місяць Поминок, коли цвинтарі перетворюються на місце свята і гулянок, з гірляндами ліхтариків, повішених від могили до могили, з музикою всюдисущих катеринок, дзвоном гітар на могильних плитах, бринінням маракасів, кларнетів і мандолін, біля кладовищенських капличок, зойком мулаток, гвалтованих між зів'ялими вінками на сві-

¹ Жереб кинуто (лат.).

жій могилі. Поминки з льодяниками, зацукрованим мигдалем, поминки з карамельками, марципанами, кунжутовою халвою, серед лопат копаців і вірьовок грабарів, між трунами, урнами, бронзовими шишечками і портретами старих дідусів і бабусь, вояків і чепурних діток у скляних медальйонах, попсованих росою й дощами. Серед людей ходили продавці іграшкових скелетиків, убрані в машкару, у коронах, циліндрах і кашкетах, вони й самі пританцьовували серед пам'ятників і огорок, весело гукаючи: «Купіть скелетик для вашої дитини!» Це було своєрідним закликком починати гулянку і пиятику, що нерідко закінчувалася бійкою. Біля кожного хреста, біля кожної статуї ангела, біля кожної плити з написом чулися розмови, дотепи, лайка. «Ах, куме, яке щастя, що він на тому світі!» — «А ваш, куме, був добрий ледащо!» — «Та воно так, куме! Але ваш теж був не святий!» — «Ще б пак, куме, він згвалтував свою бабусю». — «Це ще треба, куме, розібратися, хто кого згвалтував»... Повертаючись до всього цього, Перший Урядовець побачив себе в зачарованому колі, обведеному мечем Князя Тьми. Історія, що до неї він, як політичний діяч, мав безпосереднє відношення, без кінця повторювала саму себе, видавалася якимсь чудовиськом, що ганяється за власним хвостом, кусає його, залишаючись весь час на місці, незалежно від того, які роки стоять на листках календаря — чи 185..., чи 189..., чи 190..., чи 190..., скажімо, шостий. Вона рухалася по колу суцільним потоком мундирів і сурдутів, високих англійських циліндрів і шоломів, оперених за болівійським зразком, нагадуючи тріумфальні кортежі, влаштовувані в невеличких театриках трупою з тридцяти чоловік, коли артисти проходять по авансцені, а, опинившись за лаштунками, оббігають з другого боку завісу, щоб встигнути вчасно знов ступити на підмостки, гукаючи десь уже вп'яте: «Перемога! Перемога! Хай живе Законність! Хай живе Свобода!»... Так само, коли поміняти стерту колодку і сточене лезо ножа, ніж не перестає від цього бути ножем, він виконує своє призначення, хоч би скільки разів його лагодили. Час зупинився, повторюються тільки путчі, комендантські години, скасування конституційних гарантій, відновлення порядку, і слова, слова, слова: бути чи не бути, панувати чи не панувати, піддаватися чи не піддаватися, впасти чи не впасти, повторювані з такою ж неминучістю, як годинникові стрілки повертаються в учорашнє положення, коли вчора вони показували сьогоднішню годину... Він роздивлявся шовки, атлас, оксамит, поверженого гладіатора, заснулу німфу, Губбійського вовка, Святу Радегунду. Як добре було б залишитися тут, вирватися з зачарованого кола, але він, замкнений у цьому колі, не міг цього зробити. Глибоко вкорінена звичка, потреба втручатися в перебіг подій сковували його волю. Він знав, що багато хто там ненавидить його; знав, що багато людей, дуже багато, страшенно мріють про те, щоб хтось колись узявся вбити його (якби для його смерті досить було натиснути на казкового гудзика, як у «Легенді про Мандарина», на цього гудзика натиснули б тисячі чоловіків і жінок). Саме тому він і повернеться. Треба показати, що хоч попереду на нього чекає тільки старість, хоч плоть його добре підтопталася, але він усе ще сильний, твердий і міцний, сповнений завзяття і чоловічої снаги. Поки стане духу, він не даватиме спуску своїм ворогам. Він не збирається закінчити свої дні так, як аргентинський диктатор Рохас, убитий при загадкових обставинах у Суотлінгу й забутий усіма, навіть рідною дочкою Мануелітою. Не збирається наслідувати Порфірію Діаса, мексиканського тирана, той помер уже за життя і прогулював свій власний труп, вбраний у сурдут, рукавички й церемо-

ніальне сомбреро, по аляях Булонського лісу, втопаючи у чорних, майже траурних подушках фаєтону, запряженого кіньми, що трюхикали так рівномірно й повільно, ніби репетирували близький похорон... Нараз йому пригадався той Страсний Тиждень, коли мешканці його рідного містечка влаштували колективну виставу, стовпотворіння, Містерію Мук Господніх, за текстом рукопису XVII сторіччя, знайденого в архівах парафіяльної управи. Місяцями жінки й діти збирали сріблясті обгортки цукерок і карамельок, щоб оздобити шоломи і щити легіонерів, громадили кінський, мулячий і ослячий волос для гребенів на шоломи. З брудної оксамитної штори пошили хітон Спасителя; за пояс стала віршовка з піти, змочена у відварі з пахучих квіток; для тернового вінця виламали гілку з «пекельника», колючого куща, що ріс на сусідній горі. Суд відбувався на подвір'ї ратуші; Перший Урядовець, тодішній мер, сівши в червоне крісло, принесене з зали засідань, погодився бути за Пілата. Він віддав Божого Сина фарисеям і вмив руки в японській мідниці, позиченій у гончарні братів Суарес. І от серед лементу й крику юрби почалося сходження на Голгофу... Якась простодушна дівчина-жебракка, уявляючи себе свідком справжньої історії, баченої не раз на за престольних образах сільських церков, підійшла до шевця Мігеля, що був за Сина Божого, з наміром перекласти важкий хрест на своє плечі (той тягнув його, упрілий, задиханий, спотикаючись, заточуючись, падаючи і знову зводячись, з якимсь надривним стогоном, аж дивно, наскільки правдиво зображав він хресні муки, бредучи до горба, де мало відбутися його вдаване розп'яття). Така послуга могла б тільки зіпсувати чудове дійство, і Христос, звівши до неї ліву руку, сказав: «Якщо ти позбавиш мене цього, то ким я буду і що мені тоді залишиться?» І верстав далі свою стражденну путь під спів юрби, що завела повільний і врочистий старий кант, невідомо ким пригаданий:

Якщо я маю вмерти завтра,
Хай мене одразу вб'ють.

Перальта, повернувшись з телеграфного агентства «Уестерн Юніон» і заставши мене вже на ногах, навіть у задумі, спитав: «А чому б нам не послати все це к бісу і не залишитися тут, живучи з того, що ви маєте? Грошей вам не бракує. Скільки у нас пляшок, щоб пити! Скільки у нас жінок, щоб тішитися!» — «Якщо ти позбавиш мене цього, то ким я буду і що мені тоді залишиться?» — сказав я, думаючи про людей Нової Кордови, звідки мене хотіли б вигнати, оскільки в цьому апокаліптичному місті, де ми тепер жили, моя постать навряд чи могла щось значити. Для підняття свого авторитету я проголосив хрестовий похід Латинського світу. І якщо Незреченна Посередниця моїх просьб зволить мені дарувати в найближчі тижні перемогу, то я обіцяю після звитяги над ворогом смиренно піти на прощу до храму Святої Пастирки, щоб висловити свою подяку і радість за одержані милості і благи прощення за всі вчинені гріхи. Піти, змішавшись з простолюдом (принаймні в оточенні простолюду, одягнутого як «простолюд»), з тими, хто волочить ноги, з тими, хто ночами лле сльози з незрячих очей, у кого ніс провалився, а м'язи усохли, безсилі перехреститися, з жінками, в яких безплідні лона і ялові груди; з тими, хто змалку тільки плакав, та шкутильгав, та простягав сухі руки й покручені пальці; з тими, в кого язик навіки мертвий у гортані; з прокаженими і паралітиками. Ось я вже перетинаю навколійки брукований двір і, обминаючи червоний килим, постелений священиками, плазую по камінню до підніжжя Бого-

родиці з подячною молитвою, якої мене навчили, не пам'ятаю вже, Ренан чи Брати Марісти: Рожева Містична Башта з Білокості, Золота Обитель, Світова Зоря, Аве Марія Стелла... Дивлюся на годинника. Тепер треба трохи розважитися. Піти на ранкову прогулянку. Для жарту, ще не скинувши піжами, я натягну англійське кепі, зверху накидаю крилатку, куплену для дороги. «Шерлок Холмс», — кажу собі, видивляючись у дзеркало в стилі ампір, що спочиває на двох золотих сфінксах. «Бракує тільки збільшуваного скла», — притакує Перальта, всовуючи до кишені флягу в шкіряному чохлі.

...і вже дзвінок. Що?! Чверть на одинадцятую?! Не може бути. Напевно, чверть на десяту. Скоріше, навіть чверть на дев'яту. Цей будильник — чудо швейцарського годинникарства, але стрілки в нього такі тонесенькі, що одразу й не розбереш, котру годину вони показують. Може, чверть на восьму? Треба надіти окуляри. Чверть на сьому. Оце інша річ. За жовтими шторами народжується день. Ніяк не потраплю ногою в другий капець, завжди він губиться на тлі барвистого перського килима. Та ось з'являється Сильвестр у смугастій жилетці, несучи піднос із срібла, добутого в моїх копальнях: «Le café de Monsieur. Bien fort comme il l'aime. Monsieur a bien dormi?» — «Mal, très mal, — кажу я. — J'ai bien de soucis, mon bon Sylvestre», — «Les revers attristent les grands de ce monde»¹, — відповідає мій служник чудовим олександрійським віршем, вносячи з його звучанням щось від театру «Комеді Франсез» до цього дому, де зараз, серед розгардіяшу, далеко від того місця, де вирішувалася моя доля, в цю ранкову годину починався новий розділ моєї Історії.

Розділ четвертий

...Що бачу я з цього вікна, крім капелюхів та плащів, які могли б ховати під собою і привидів чи рухомих манекенів на пружинах?..

Декарт

9

Ні грому небесному, ні блискавці не довелося падати Вальтерові Гофману на голову. В усякого конфлікту розв'язка настає зовсім не тоді, коли її сподіваються; от і кривоприсяжного генерала спіткав кінець, якому, коли добре придивигися, не бракувало певної вагнерівської сили, — агонія Фафніра у сельві, куди небезпечнішій за ліс Зігфріда, — міський парк та й годі, — Тіргартен або Унтер-ден-Лінден, як порівняти його з нетрищами багнистих Лас-Тембладерас. Ми гнали бунтівника саме туди, до сипучих пісків, і його деморалізоване військо тануло на очах, бо солдати, байдужі до вмовлянь, закликів та порцій горілки, дезертирували, а ті, хто ще лишався, дедалі частіше нарікали, що їм, мовляв, випала погана карта, а козирі дісталися нам. Не допомогло генералові Гофману і те, що він, натрапивши в гущавині на

¹ «Кава для мсьє Місна, саме на ваш смак. Вам добре спалося?» — «Погано, дуже погано. У мене багато клопотів, мій добрий Сильвестре». — «Смутять незгоди сильних світу сього» (франц.)

руїни індіанської піраміди, сказав своїм людям: «Солдати! П'ятдесят віків дивляться на вас із вершини цієї піраміди!» (Він патріотично додав десять віків до сорока, про які у свій час і своїм воякам говорив Наполеон...) «Про мене, хай їх і сімдесят п'ять дивиться», — подумав собі чи не кожен солдат. Адже дівки, які йшли за бунтівниками, стверджували, що ці купи ніздрюватого каміння були тільки звичайними розплідниками найотруйніших у світі змії, стоног, тарантулів, рудих павуків та скорпіонів — «таке малесеньке, менше навіть за... вибачайте на слові»... Отож після того, як зненацька пропали «маленькі Фрідріхи Другі», у війську, що котилося до південного кордону, почалося масове дезертирство, братання з нашими солдатами; причому кричали одне й те саме: «Нас ошукали, заманили, продали!» — аж нарешті генерал із купкою вірних йому людей зважився піти через ті прокляті піски — єдиний шлях до моря. А що дорога ставала чимдалі тяжча й небезпечніша, і людей з кожним днем меншало, — то втекли двоє артилеристів із лейтенантом, то п'ятнадцять рядових із капралом, то добрих шістдесят із капітаном, — зостався бунтівник лише із кількома останніми спільниками (і спробуй відгадати, що в тих останніх у голові!), а за кілька кроків попереду жовтіла пустеля: де-не-де жмутик трави, низенький кущ та ще ніби калюжі чи ковбані, повні густої, липучої тванюки; здавалося, ці сонні болітця хтось порозмазував тоненько по твердій землі. В одну таку ковбаню і вскочив генерал Гофман, пришпоривши коня відразу після того, як смикнув за вуздечку — хотів обминати колючу гілляку, що несподівано загородила йому дорогу. Кінь, відчувши, що грузне в підступному багні, так, ніби його тяг, засмоктував неблаганний подих надр, відчайдушно заіржав, просячи порятунку в людей, силкуючися стати дибки; проте, незважаючи на свої безпорадні спроби викинути передні ноги чи зіп'ястися на задні, тварина лише повільно провалювалася глибше й глибше. Генерал, по коліна у жахливій твані, намагався визволити свої чоботи, такі обважнілі, мовби вони набралися свинцю, та знай смикав навіщесь за вуздечку, аж поки побачив, що його конячина тільки швидше тоне, коли борсається. І закричав тоді генерал: «Ремінь!.. Мотузку!.. Нагайку!.. Витягніть мене звідси!.. Швидше!.. Ремінь!.. Мотузку!.. Канат!..» Але мовчазні, насуплені чоловіки, що обступили ковбаню, незворушно й вичікувально споглядали, як повільно, більш ніж треба повільно, занурюється в багно їхній командир. «Згинь, рогносцю!» — тихо, майже пошепки мовив капрал, якому Гофман кілька років тому вліпив ляпаса за зухвалу відповідь. «Згинь, рогносцю!» — голосніше проказав сержант, якому Гофман не так давно відмовив у підвищенні. «Згинь, рогносцю!» — фортіссімо крикнув лейтенант, що стільки вислужувався та так і не дістав Срібної зірки. «Ні, прокляття, ні! Ви не дасте мені отак померти!» — заволав командир, хапаючись за вуха коня, в якого тільки голова стриміла ще над поверхнею. «Згинь, рогносцю!» — прогрімів античний хор. І твань піднялася до шиї, до підборіддя, до генералового рота, що белькотів якісь накази, набилася в горлянку, звідки разом із бульбашками виривалися передсмертні хрипи, нечутні крики... Останні корчі сколихнули поверхню, і ніби почувся плач новонародженого... Коли зверху лишилось саме кепі, хтось кинув на нього маленьке розп'яття; болото проковтнуло кепі разом із розп'яттям, і більш ніщо вже не порушувало його зеленого спокою.

Позбувшись суперника, вернувся Перший Урядовець до столиці, де його поміж тріумфальних арок вітав народ прапорцями й паперо-

вими гірляндами, де його величали «миротворцем» та «достойним сином батьківщини» обидві палати і представники промисловості й торгівлі, і сам єпископ із високого амвона, і менші отці з амвонів нижчих, і преса на своїх сторінках, де розбиралися перипетії веденої його керівною рукою воєнної кампанії, друкувалися карти, вкриті чорними стрілами, що показували оборонні й наступальні фази, рейди, оточення, прориви ворожих ліній, а також карти вирішальної «битви на розпутьті» — напруженої, кривавої, тяжкої, в якій добре обміркованій тактиці супротивника урядові сили протиставили імпровізацію і зрештою вирвали перемогу, — карти із застосуванням графічних засобів, використаних уперше в гаризькому «Ілюстрасьйон» для пояснення ходу битви на Марні... У промові, сповненій високих ідей, Президент скромно зазначив, що не заслуговує на таку хвалу, яку так щедро дарують йому співвітчизники; адже то сам всевишній, великий у своїй милості, але страшний у гніві, покарав нечестивця. Як добре розважити, то Гофманів кінець став йому, Президенту, ніби іспитом, бо воля всевишнього, чий шляхи невідомі, була така, щоб переможець не проливав крові старого товариша по зброї, засліпленого нерозумною жадобю влади. «...І ніхто не почув шекспірівського «Півцарства за коня!», бо злочинець, гнаний фуріями нашої зброї і, можливо, мучений докорами власного сумління, ступив разом із своїм бойовим конем просто в царство тіней...» Але важливо було не те, що Ворог Ладу згинув у пісках Лас-Тембладерас. Важливо було те, що його загибель у війні, якої жахнувся світ, зміцнила у нашій свідомості почуття причетності до Латинського світу, бо ми ж таки латинські, глибоко латинські, щиро латинські, бо нам дісталася у спадок велика традиція від римських пандект — підвалин нашого права, від Вергілія, Данте, Дон-Кіхота, Мікеланджело, Коперніка (бурхливі оплески, і знову довгий перелік, і знову оплески...) Потім тітка Джемайма, запнувшись з такої нагоди жалобною хусткою замість звичайної своєї картатої мадраської, сопучи, видобулася на трибуну і передала Першому Урядовцеві прохання про помилування від родини Гофманів, на словах нагадавши йому, ніби між іншим, що генералова дружина оплакує помилки свого чоловіка і, будучи вдовою військового, який віддав армії понад двадцять років, покійно сподівається пенсії — за законом од 18 червня 1901 року... Обранцеві, змороженому війною, що закинула його в найдикіші, найшкідливіші для здоров'я куточки країни, довелося брати відпустку і відпочивати у своїй резиденції в Марбельї. Пляж тут був великий і мальовничий, — дарма що його чорний пісок вкривався часто шаром драглистих медуз, убитих дьогтем і нафтою в поблиському порту. Акул і скатів тримала в певних рамках (якщо можна так сказати) загорожа з чотирьох рядів колючого дроту, прикрашеного кошлатими водоростями. І хай у підводних заглибинах невеличкого скелястого мису ховався який вугор, за багато років існування курорту ніхто не постраждав тут од хижої риби. Коли віяли північні вітри «холодинці», море тьмяніло, прибирало густо-синього відтінку, час од часу здіймаючи високі хвилі, які доносили своє біле шумовиння аж до кокосових пальм та дерев гуанабано. Прсте літніми ранками море бувало таке спокійне, таке прозоре, що й легенької збрижки на ньому не побачиш: стрибнеш у воду і — о диво! — опинишся в кисільному морі. Хочеш пливти — не пливеться, тільки ковзаєшся в гущі прозорих, ледь помітних округлих, завбільшки з копійку тілець — це вночі, біля берега скінчилася, певне, довга і таємнича міграція якихось молюсків. Щоб привабити до ку-

порту більше люду, муніципальні власті збудували там, де обривався хвилеріз, казино на палях — точнісіньку копію ніщинського грального закладу: металева арматура, жовтогаряча кераміка, залізна баня даху, позеленілого від морської солі. Грали тут у різні ігри, як от: у рулетку, в бакара́, *chemin de fer*, і одягнені в смокінги круп'є рахували луїдори¹ та сентени² (а такі гроші у гравців не всдилися) і замість місцевих висловів «Ну ж бо грайте» та «Більше ні шеляга» завчено і все одно якось чудно вимовляли «*Faites vos jeux*»³ і «*Rien ne va plus*»⁴... «Ерменехільда», резиденція Першого Урядовця, стояла неподалік на вершині пагорба, здійснюючись над усім пляжем. Збудована вона була у мішаному стилі — щось середнє між балканським і Рю-де-ля-Фезандрі⁵, з каріатидами 1900 року, вбранними а ля Сара Бернар⁶, які чарівною пружністю своїх капелюшків з пір'їною підносили вгору — краще за атлантів будь-якого берлінського палацу — вузький балкон-терасу з балюстрадою у формі морських коників. Над пласким дахом височіло щось середнє між вежею, мірадором⁷ і маяком; за всякої години полискувало воно майоліковим обличкуванням під мрамур. Просторі, високі, світлі кімнати були умебльовані кріслами-гойдалками з Нової Кордови, гамаками, підвішеними на грубих металевих кільцях, і червоними лакованими стільцями — ті стільці подарувала Першому Урядовцеві стара китайська імператриця, вдячна за те, що знавець монарших забаганок надіслав їй колись купу цяцьок: мотузяну залізницю, кілька калейдоскопів, дзиги, які свистіли крутячися, бернських ведмедів у музичній шкатулці та панцерника в порту з водяних лілій — для ставка Зимового палацу. В їдальні на стіні висіла копія — звісно, маленька — «Плоту «Медузи», а на стіні навпроти — два гарні морські пейзажі Ельстіра, розчавлені; щиро кажучи, драматичною вагою твору Жеріко. Долглянутий садівниками-японцями, буяв довкола будинку великий сад, де з-поміж самшитових дерев визирала біломармурова Венера, споганена висипкою зеленкуватих наростів, що звисали у неї з живота. Трохи далі, під соснами, видніла каплиця, яку присвятила Небесній Пастирці богобоязлива донья Ерменехільда і через яку Президента дедалі частіше мучили докори сумління, бо невиконана лишалася обіцянка, дана Пастирці у скрутну хвилину в Парижі, — обіцянка видибати навколішки сходами на самісінький вершечок її храму із свічкою в кожній руці. (Проте водночас сподівався він нищечком, що пресвята діва, мудра в політиці так само, як і в усьому іншому, явивши йому щойно в гуках звитяги красномовний знак свого вишнього заступництва, зрозуміє: для нього, хто вже має стільки ворогів, виконати свою обіцянку зараз, у всіх на видноті, серед ревної католицької доскіпливості, означало б стати на чолі цілого світу масонів, розенкрейцерів, спіритуалістів, теософів та всяких крикунів-антиклерикалів, вірних читачів «Тракали» і барселонської «Ескельї-де-ла-Торраткса», не згадуючи вже численних атеїстів і вільнодумців — легіон блюзнірів — усіх поборників такої собі Франції, де духовні особи не сміють викладати в школах, семінаристи підлягають військовій службі і де нібито зародилась і зросла єдино можлива релігія незбагненого двадцятого віку, віку Про-

¹ Французька золота монета вартістю 20 франків.

² Старовинна іспанська монета вартістю 100 реалів.

³ Робить ставки (*франц.*).

⁴ Більш ніхто не ставить (*франц.*).

⁵ Вулиця в Парижі (букв. «вулиця фазанів»)

⁶ Французька трагедійна акторка (1844—1923), справжнє ім'я Розін Бернар.

⁷ Деревом (*італ.*).

гресу — Релігія Науки...) За будинком зеленів тінявий гранатовий садочок, а поміж дерев виляся до будинку потаємна стежка, якою доктор Перальта смерком приводив до спальні Першого Урядовця закутану жінку («Глядіть, щоб ви не померли так, як помер президент Фелікс Фор», — незмінно проказував секретар, передаючи той скарб у руки господареві. «На світі лише двоє померли зі смаком, це — Аттіла і Фелікс Фор», — так само незмінно відповідав Перший Урядовець...) Рано вранці долинав гудок «маленького німецького фунікулера», і Президент, із чашкою кави в руці, виходив на балкон поглянути на видовище. Сяючи серед свіжої зелені ранку блискучими, ніби лакованими, шатунами й мідними заклепками, маленький локомотив весело сопів, тягнучи свої гордовито-червоні вагнички вузькоколійкою нагору, до колонії Ольмедо — і все це було таке схоже на мотузяну залізницю, якою Перший Урядовець збагатив колекцію механічних іграшок старої китайської імператриці. Коли той «маленький фунікулер» виходив із Пуерто-Арагуато, все на його шляху немовби маліло: платформи зупинок, мости над струмками, стрілки колій, шлагбауми, сигнальні диски, — хоча гуркіт був страшенний, коли він вивозив нарешті нагору, до крихітної кінцевої станції десяток пасажирів, кілька клунків і бариляць, листоношу з газетами та однорічного бичка, що визирав із вікна єдиного товарного вагона. Завжди блискучий, начищений, підфарбований, неначе щойно з нюрнберзького магазину іграшок, стомлений за день маленький фунікулер відпочивав у незвичайному, сповненому екзотики світі, такому несхожому на життя в підгір'ї: будиночки поміж пальм і кавових дерев, збудовані з матеріалу, добутого в Чорній сельві, пивничка із намальованим над дверми королем-оленом, жінки в тірольському вбранні, чоловіки у шкіряних штанях на шлейках, в капелюхах із пір'їною, застромленою за тасьму. Дарма що ці люди були вже більш як сто років зразковими громадянами Республіки, по-іспанському вони не розмовляли. Відтоді, як їх завіз до країни такий собі граф де Ольмедо, багач із креолізованим гербом, землевласник, що носився з ідеєю «обілення раси», іммігранти ніколи не водилися і не одружувалися з тутешніми жінками, підозрюючи в кожній чи мулатку, чи метиску, чи квартеронку; — у цієї волосся надто вже кучеряве, у тої очі щось дуже чорні, а ще в тої заширокі ніздрі, хоч колір обличчя досить-таки світлий. Отаким чином і батьки й сини листовно сватали собі дівчат із Баварії чи Померанії, і покоління за поколінням виростали, співаючи Лютерів хорал, граючи на гармонії, вирощуючи ревіль, варячи суп на пиві й танцюючи предковичний лендлер¹, а в гірських потоках купалися тілисті пастушки з арійським лобком, і звали їх не дуже по-креольському: Воглінда, Вельгунда, Флозільда... Досі Перший Урядовець не надто переймався долею цього миролюбного люду, що шанував закони, ніколи не ліз у політику і під час виборів щоразу голосував за кандидатів уряду — аби тільки ніхто не втручався в його звичаї. Але тепер, начитавшись французьких газет, він уже не міг дивитися на цих колоністів не дратуючись. І хай традиційно прикрашали вони свої житла літографіями, які оживляли в їхній пам'яті засніжені краєвиди, береги Ельби чи зображали змагання мінезингерів у Вартбурзі або міфічну крилату дівчину на летючому коні, котра несла на небо тіло юного богатиря, полеглого в бою, — поруч з усім цим у кож-

¹Німецький народний танець, повільний вальс.

ному будиночку висів такий чи такий портрет Вільгельма II. А Вільгельм II через те щоденне читання французьких газет став ніби живим втіленням антихриста. Адже то його війська, його орди, його озброєні до зубів найновішою бойовсю технікою банди, змітаючи все на своєму шляху, вторглися в тиху Бельгію, у Фландрію, що захищалася веласкесівськими списами — попередниками наших рівнинних дишел. Завойовниками крокували вони поміж руїн соборів, поміж розкиданих священних каменів, по-блюзнірськи маршували по інкунабулах, якими вимостили вулицю, підпаливши лувенську бібліотеку¹. Eins... Zwei... Eins... Zwei...². По-варварськи топтали незрівнянні оправи, неоціненні манускрипти, пергаменти з розкішними заголовками та орлами з розпростертими крильми і йшли далі, нападаючи вже не на людей, а на славетних діячів обох Завітів, що ось уже віки жили не тільки на сторінках книг, а й на фронтонах, порталах, папертях соборів. Eins... Zwei... Eins... Zwei... Німецькі гармати били по Ісайї й Іеремії, Іезекїїлю й Езрі, по Соломону й Суламифі та по Давидові, що разом з Вірсавією (рукопис драми на цю тему купили ми у нашого друга, Славетного Академіка) надумав, як згубити старого рогатого генерала — адже генерал у поході, та ще старий, буває тільки рогатий, міркував Президент, — а тоді вже втілювався в постать «Прекрасного бога» з Ам'єна чи в несказаний образ — розтрощений, розпилений, випаруваний тепер, у нескінченних сутінках — найгарнішого з «усміхнених ангелів». Але все це було не таке й страшне, як порівняти з гнівною хронікою гвалтувань. «Ілюстрасьйон» публікував на своїх сторінках заборонені для дітей невеселі нотатки про те, як німецькі солдати, зайнявши село чи містечко, хапали безневинних дівчат — дорослих чи підлітків-учениць — і тягли до якої-небудь комірчини при взуттєвому магазинчику, при аптеці чи похоронному бюро, — дев'ять, десять, одинадцять випадків, стверджував «Ілюстрасьйон»; «...буде й п'ятнадцять, — заявив Луї Дюмюр, автор романів про подібні звірства, — з цією мерзенною германською дисципліною і з фельдфебелями, що скеровують події, куди їм заманеться, промовляючи: «А тепер ви... Готуйтеся до наступної...» Але все це — розвалені собори, потоптані житія святих, сплюндровані вівтарі, обезглавлені сивіли, згарища, динаміт, гвалтування, злочини — все це було дрібницею в порівнянні з небаченою трагедією безруких хлопчиків. Нібито шукали хлопчики серед руїн свою матір, що заблукала чи загинула, і тут натрапив на них німецький солдат. Почувши, як малі плачуть, підійшов солдат до них, наче б допомогти, і несподівано змахнув шаблею («Чи бувають у піхотинців шаблі?» — чудувався Перальта), і впали додолу дві теплі ручки: «Щоб ніколи не здійняв проти нас зброї!» На титульній сторінці додатку до «Ілюстрасьйон» в око впадав малюнок, що зображав жертву такого бузувірства — підняті догори кукси на апокаліптичному тлі руїн Іпра... День у день живився Перший Урядовець цим читвом, позначаючи червоним олівцем найцікавіше, на його думку, для передруку у вітчизняній пресі — щоб спангелічити, присоромити деяких офіцерів, колишніх дружків Гофмана, потенційних «маленьких Фрідріхів Других», котрим, він знав, не сподобалося (хоча ті й не виказували цього відкрито) недавнє придушення бунтівного корпусу національних збройних сил. Саме цим читачам, яким треба було дегерманізуватися, і адресувалися ретельно дібрані статті про

¹ Лувен — місто в Бельгії зі старовинним університетом і бібліотекою. Спалене німцями 1914 року.

² Раз... Два... Раз... Два... (нім.).

пограбування славетних замків, про крадіжки годинників — з годинниками все почалося ще в сімсот якомусь році,— про дзвони, відлиті шістсот років тому, про храми, перетворені на вбиральні, про осквернені мощі та стрільбища п'яних капітанів, де за мішені правили картини Мемлінга¹ чи Рембрандта... Перший Урядовець часто задивлявся вранці на повиті млою пагорби колонії Ольмедо — чорні скелі поміж шовковиць, кілька акліматизованих ялин, миршаві пагони виноградної лози,— думаючи, що ці козли-горішняни, хай там їхні русокосі дівчата, покидавши своє національне вбрання і перевдягнувшись в латиноамериканське, і кричали: «Хай шиве патьківщина!», закидаючи його букетиками фіалок, коли він приїздив до головного їхнього селища,— лишалися в глибині душі з тими, хто відрубав хлопчикам руки десь там, в Артуа чи в Шампані,— а ми знаємо, якою страхітливою пустокою зяяли ці провінції — поорана снарядами земля, потрошені, посічені кулями й осколками дерева — з поширюваних у касетах малюнків Джорджа Скотта і Люсьєна Сімона, де каламутні кольори вирізняли головне: трагічну пустку майданів, зруйновані ратуші, оголені скелети середньовічних будинків і ще, мов крик самої землі, голий, без гілля, стійкий стовбур вікового дуба, що ніби волав посеред руїн посіченою на сто вуст корою... Отак відривався щоранку Перший Урядовець од свого болісного читання, щоб глянути у вікно на «німецький фунікулерчик», коли той починав здиратися нагору, часом зупиняючися і сердито сигналячи, щоб прогнати яку-небудь козу, котрій найсмачніша трава була саме поміж рейок. А поснідавши, як звичайно, кукурудзяними млинцями, сиром та смаженою, приправленою перцем, Перший Урядовець уможувався перед піанолою «вельте-мін'йон», що її недавно подарувала йому Іспанська колонія з Нової Кордови. Натискаючи на педаль і крутячи регулятори, щоб видобути з перфорованого валика такти «Für Elise» і вступу — він-бо ніколи не обходився без вступу — до «Місячної», думав собі, що управління цим музичним пристроєм скидається трохи на роботу кочегара, який вів зараз «маленький німецький фунікулер» до лісів, де стрибали переселені з Європи білки, котрі, на думку одного журналіста-пліткаря, лукавого спозиціонера, загрожували епідемією пситакозу вітчизняному поголів'ю худоби, вже й так змізернілому до краю, бо практика показала: тутешні слабкі в ногах тонкобокi корівчини не витримували ваги симентальських бугаїв із Шароле, завезених для поліпшення латиноамериканської породи. «Ах, що це за війна, мій Президенте!» — стогнав щоранку доктор Перальта між чашкою не дуже міцної кави і першою сигарою. «Жахлива війна, просто жахлива,— одгукувався Перший Урядовець, думаючи про «маленький німецький фунікулер».— І так довго триває...» Але тут він згадував, як столичні стратеги горілки й смаженого на вугіллі м'яса влаштували найкращий бенкет року, коли телеграф сповістив, що «Матен» надрукував на вісім колонок статтю під справді сенсаційним заголовком: «Козаки за п'ять переходів од Берліна». «Виходить, козаки стали новими захисниками латинського світу поряд із сипаями та сенегальцями, які вже давно боронять нас»,— хитро сміявся Перальта. «Хай би не дуже квапилися»,— бурчав Перший Урядовець, міркуючи, що завдяки загальному піднесенню, спричиненому тим страхітливим побоїщем, увага багатьох тепер прикута до подій великих і далеких. Мир і супо-

¹ Мемлінг Ганс (1440—1494) — нідерландський художник.

кій зійшли нарешті на Першого Урядовця, що відпочивав у затінку заквітчаних гармат.

10

...Багато речей, що можуть видаватися нам чудними чи смішними в цілому, в інших великих народів бувають прийняті й схвалені загалом.

Декарт

Тиждень минав за тижнем, а Перший Урядовець усе ще сидів у Марбельї, вершачи державні діла в галереї, схожій трохи на помпейську, схованій у гущавині саду між апельсинових дерев. Рано-вранці він прогулювався понад морем верхи на своєму Олоферні, каштановому коні з лискучою шерстю, який нікого не підпускав до себе й тільки господареві нещиро корився, бо той щовечора приносив до стайні відро найкращого ірландського портеру, і Олоферн щоразу радісно іржав, приймаючи цей частунок. У ті місяці Президент мав підстави цілком бути задоволеним, бо ж Нація ніколи ще не знала такої квітучої чи такої щасливої епохи. Завдяки цій європейській війні, що по правді (краще й не скажеш) виявилася благословенням божим, небачено підскочили ціни на цукор, банани, каву, балату¹, і пухли банківські рахунки, багатіли люди, звикаючи помалу до розкошів та вишуканості, які ще вчора здавалися можливими хіба в романах про світське життя чи в фільмах, де все трималося на напівлегендарних постагях Габрієли Робін, Піни Менікеллі, Франчески Бертіні чи Лідії Бореллі. Оточена пралісами столиця обернулася в модерний ліс риштувань, націлених у небо стовпів, працюютих підйомних кранів, бульдозерів, і повсюди скрипіли блоки, дзвеніло залізо, заливався цемент, стояв стукіт і скрегіт; робітники на верхотурі перегукувалися, пересвистувалися з товаришами, що працювали внизу, на землі; пихкотіли, сигналили вантажні машини з піском. За одну ніч перебудовувалися магазини, і ранок заставав небачені досі вітрини, у яких воскові манекени (ще одна новинка!) вихваляли вбрання до першого причастя, пропонували сукні для наречених, дорогі костюми, ба навіть готові, добре пошиті мундири з англійського габардину для високих військових чинів. Поставлені при входах на старий ринок «Альондіга-Реал» медяникові автомати дивували перехожих злагодженими рухами металевих рук, що вимішували, витягали, спресовували білясту посмуговану червоними рівчачками масу, яка пахла ваніллю та алтеєю. Мов гриби після дощу, то тут то там виростали адвокатські контори, банки, страхові агентства, торговельні фірми, акціонерні товариства. Теодоліт і рулетка перетворювали запланні луки, пустирі, козині пасовиська на розмежовані, поділені на квадрати райони, і споконвічні «Куток прокаженого», «Злодійське кубло» чи «Ферма Місії Петри» раптом отримували назву «Багатель», «Вестсайд» чи «Ерменонвіль». Архітектурні плани розбивали ці райони на ділянки, які, хоч були й незабудовані, зростали в ціні; їх кілька разів на день продавали й перепродували в конторах з позолоченими вентиляторами, макетами місцевості, з пляшками коньяку і ялівцівки в сейфі,— там торгувалися і сперечалися за чаркою й гаванською

¹ Молочний сік тропічного дерева з такою ж назвою: властивостями й складом близький до гуттаперчі.

сигарою і туди телефонували жінки (велика новинка!), пропонуючи свої послуги з чужоземним акцентом, що обіцяв вишуканість, відкинуту нашими (і тим гірше для них!) надто скромними повіями, для яких «діло» зводилося до класичного способу без екстравагантностей, збочень чи вигадки — всього такого, до чого давно звикли в Старому Світі. Столицю заповнили піанолі, що зрання до пізньої ночі крутили «Мадлен», «Пікардійську трсянду», «Далеко йти до Тіперері». В палатках прохолодних напоїв, де також грали в бріску¹ й доміно, в барах, де віскі «Білий кінь» замінило ром «Свята Інеса», — тільки й мови було, що про прибутки, які приносила війна і які змушували забувати про саму війну, хоча всі — білі, мулати, метиси, індіанці, «чорняві», «смагляві» тощо — поробилися галломанами, трикольористами, реваншистами, кокардійцями, жанна-д'арківцями, барресіанцями і знай галасували — скоро, мовляв, ми поквитаємося за седанську катастрофу, і лелеки Гансі² повернуться до своїх гнізд на дзвіницях Ельзасу й Лстарінгії. Тим часом народився перший хмарочос — п'ять поверхів із мансардою — і негайно заходилися будувати восьмиповерхового «Титана». Стара столиця із своїми двоповерховими будиночками швидко перетворювалася на Невидиме Місто. Невидиме, бо з горизонтального воно ставало вертикальним, й око не могло побачити і впізнати його. Кожен новий будинок мав бути вищий за споруджені до нього, тож усякий архітектор дбав лише про свій фасад, так ніби споглядати його довелося б із відстані ста метрів, коли на міських вулицях завширшки п'ять-шість метрів, не більше, могли розминутися тільки два екіпажі, два запряги мулів чи два візки. І перехожий, притулившись спиною до височенної колони, марно намагався розгледіти дивовижні прикраси, які губилися в небі кондорів та шулік. Перехожий знав, що там, угорі, пишалися гірлянди, роги достатку, кадущеї; що на п'ятий поверх піднісся грецький храм із кіньми Фідія і всім іншим, — одначе він тільки знав, адже ці башточки, ці склепіння, ці антаблементи були містом над містом, царством, неприступним для людського ока. А ще вище, на самому вершечку стриміли статуї — самотні, невідомі нікому вигнанці — Меркурій на Торговельній палаті, Мінерва, що своїм списом притягала серпневі блискавки: візничі з кіньми й колісницями, крилаті генії, християнські святі, — забуті, далекі одне від одного, вони панували над лабіринтами пласких дахів, дахів, критих шифером, цистерн із водою, димарів, громовідводів та надбудов, де містилися механізми ліфтів. Городяни й не підозрювали, що живуть вони в фантастичних Ніневіях, у неймовірних Вестмінстерах, в захмарних Тріанонах поряд із бронзовими звірами, святими та богами, які старіли, ніколи не мавши діла з долішнім людом, бо люд той метушився весь час між аркад, портиків, колонад, обтяжених страхітливою вагою недосяжних для зору конструкцій. А що всяк жадав нового, то хто все життя прожив у палаці, збудованому за часів колонізації, хутенько переселявся в новий модерний будинок романського стилю. Отак вийшло, що просторі палаци старої столиці з порталами ювелірної роботи і вирізьбленими в камені гербами зайняли злидні й короста: жебрак, який вдавав сліпого, із повсидирем; п'яниця, якого рано-вранці біла пропасниця; акордеоніст із дерев'яною ногою; нещасний паралітик, що просив милостиню за благословення боже. Чудовими внутрішніми галереями за-

¹ Гра в карти.

² Гансі (Жан-Жак Вальц, 1873—1951) — ельзаський художник.

володіли неохайні жінки, голі діти, повії та бродяги; тепер тут чадили жаровні й сушився розвішаний на шворках одяг, а подвір'я правили за сцени для вистав і концертів, для виступів фіглярів, що працював із кишеньковим злодієм у парі; за ринги для змагань із боксу й за арени для бою півнів. Сотні «фордів» — просто з фільмів Маккеннета — мчали по сьак-так вимощених вулицях, обминаючи баюри, виїжджаючи на тротуари, перекидаючи кошики з фруктами, розбиваючи вітрини — такої шаленої швидкості в цих широтах ще не бачили. Все бігло, поспішало, не встигало, нетерпеливилось. Війна тривала заледве кілька місяців, а вже перейшли від свічок до електричних лампочок, від тикви до біде, від ананасового напою до кока-коли, від гри в лото до рулетки, від Рокамболя¹ до Перла Вайта, від віслюка, на якому їздив посильний, до велосипеда телеграфіста, від запрягу мулів (китиці й дзвіночки) до шикарного «рено», котрий, щоб звернути за ріг вузької столичної вулиці, десять-дванадцять разів смикався вперед-назад, поки втискувався в тісний провулок, названий недавно «бульваром», а від нього панічно кидалися врозтіч кози, що не перевелися ще в тихих кварталах, бо поміж каменями-кругляками росла добра трава. Черниці, послідовниці святої Урсули, врочисто відкрили лурдську печеру, демонструючи всілякі чудеса за допомогою електрики; на відкриття першого дансинга приїхав джазовий оркестр із Нового Орлеана; із Тіхуани² прибули жокеї з кіньми для перегонів на прикрашеному прапорі іподромі, що виріс на болоті, — і так одного ранку старе Місто, визнане «вельми вірним і достославним» в актах заснування (1533), прокинулося гордовитою панею — Столицею двадцятого віку. Із забудованих куточків утікали останні змії, тут роззявляли рота фонографи й замовкали щиглики. Відкривалися картярські турніри, виставки мод, турецькі лазні, біржі, де торгували цінними паперами, класні бурдеї, до яких не мали права заходити особи з обличчям темнішим за обличчя міністра громадських робіт, взятого за зразок, бо він хоч, може, й не був чорною вівцею в кабінеті, але «найсмаглявішою» вівцею серед міністрів був напевне. Поліцейські поміняли латані туфлі на формені черевики, і помахові руки в білій рукавичці корився рух, що гримотів добряче й так, а тепер збагатився ще й звуками клаксонів, які склалися з кількох каучукових груш, і водій міг навіть програти на такому пристрої вальс із «Веселої вдови» чи перші такти Національного гімну... Споглядаючи з вікон палацу місто, що росло з кожним днем, Перший Урядовець часом лякався — так швидко мінявся краєвид. Він сам був причетний до торгівлі нерухомою власністю, якою керував доктор Перальта, зводив будівлі, що псували панораму, так тісно поєднану з його долею, і тому здригався щоразу, мов од лихого знамення, коли Ельміра, Господиня, раптом вигукувала, показуючи на ще одну зміну в архітектурному ансамблі: «Погляньте! Ви тільки гляньте...» Димарі заводів (він будував і заводи) ділили на частини, перегворювали на попіл невігласку-природу, яка донедавна не знала й телеграфу, що обснував її своїми гідкими дротоми. Вулкан, Вулкан-дідусь, Вулкан-покровитель, виталище прадавніх богів, символ і емблема, Вулкан, конус якого зображено на національному гербі, переставав бути вулканом (і виталищем прадавніх богів), коли туманними ранками затьмарювалася його велич (мов принижували короля, мов монарха позбав-

¹ Рокамболь — герой пригодницьких романів французького письменника Понсона дю Террайля (1829—1871).

² Місто в Мексичі, півострів Каліфорнія.

ляли почту) густими клубами диму, що його видихала з чотирьох своїх високо піднесених ротів недавно збудована неподалік від палацу велика електроцентраль. Випростуючись, набуваючи геометричних контурів, затуляючи то схил гори, то частину її гребеня, тут — вид на широку долину, там — зелень, місто змикалося над своїм Владарем. А що населення зростало — сюди плавом пливли селяни, наймити, поденники, провінційні ремісники, ваблені розквітом метрополісу, — і скупчилося багато більгарціозних хворих, людей, ослаблених задавненою малярією, золотушних дітей, що харчувались самими амебами, а також почалися епідемії підступного грипу, який час од часу хтозна-звідки брався, — то зразу розплодилися похоронні бюро, що кільцем облягли президентський палац, і те кільце облоги стискалося дедалі щільніше. «Аферистку ховають!» — вигукувала, бувало, Ельміра, забачивши на головній площі катафалк, що котився до цвинтаря. «Якби тільки її!» — озивався Перший Урядовець, стуляючи вказівний палець із мізинцем на обох руках на знак закляття проти царства тіней. «Та вас і Наполеон не здолає», — докінчувала Господиня думку, оживлюючи видатну особу, чие ім'я означало для неї найвищу владу, яку тільки господь може дарувати людській істоті, бо ж зумів той, хто, як то кажуть, вийшов з нічого, народився у яслах, заволодіти світом — причому залишився попри все це добрим сином, чоловіком і другом (навіть пралю свою згадав, коли звеличився!) і завжди виявляв прихильність до гарненьких жінок, як було з тією смаглявою з Антільських островів, адже мулатка й метиска кохають так, що хто спізнає того кохання... (Бувало, чоловіки кидали все, втікали із своїх домівок, щезали за покликом молитви до Самотньої Душі, яку проказували «великі чарівниці», поставивши за порогом засвічену лампу і повторюючи стільки разів, скільки бусинок у чотках: «Слухнянім псом повсюди за мною йди, приблюдо. Амінь...»)

Після довгих роздумів заходився нарешті Перший Урядовець з молодечою енергією (якої на інші справи йому вже не давали роки) коло діла, що мало стати його будівничим шедевром, його матеріалізованою в камені діяльністю керівника держави, — він хотів подарувати країні вітчизняний Капітолій... Вирішивши його будувати, надумав він оголосити великий міжнародний конкурс, у якому могли б узяти участь усі архітектори, — щоб мати змогу порівняти ідеї, проекти, макети. Але ще не встигла ця новина облетіти столицю, як запротестували вітчизняні архітектори, не так давно об'єднані урядовим декретом у колегію; вони стверджували, що для такої роботи вистачить і їх. І почалися нескінченні обговорення, критика, переробляння проєктів... Тож майбутній будівлі довелося ще в зародку пережити цілий ряд метаморфоз — і в загальному вигляді, і в стилі, і в пропорціях. Спочатку був грецький храм із доричними колонами заввишки тридцять метрів, без баз — по-ватіканському скопійований Пестум¹. Проте Першому Урядовцю невідразно пригадувалася, що кайзер Вільгельм, утілення прусського варварства, теж начебто кохався в такого роду античності й придбав навіть такий собі досить парфеноноподібний Ахіллеон на острові Корфу. До того греки не знали куполів, а що ж то за Капітолій без куполів? Чи не краще звернутися до Риму, звідки пішла наша культура? Як до Риму, то й до Риму, і наші архітектори від доричного ордера, по-

¹ Давнє місто на півдні Італії, відоме античним храмом Посейдона.

минувши іонічний, перескочили швиденько до корінфського з банею, трохи схожою на купол брюссельського палацу юстиції. Два амфітеатри — палата й сенат — аж надто скидалися на театри в Дельфах та Епідаврї, а ще як додати сюди трибуни для публіки, просто неминучі в такому місці згідно з приписами демократії, то ці амфітеатри одразу набували якогось дуже строгого, холодного й фальшивого вигляду. Обох зодчих, що висунули цей проект, було дискредитовано, вони попали в неласку через інтриги багатьох колег, і з новим проектом виступив інший вітчизняний архітектор. Натхнений англійськими ілюстраціями до Шекспірового «Юлія Цезаря», він намалював амфітеатр у римському стилі з височезними колонами, і цей проект на якийсь час дістав схвалення кабінету міністрів. Та незабаром схаменулися: мовляв, країна славиться своїми виробами з червоного дерева, тож хай наше червоне дерево, тону теплого й глибокого, щедро прикрасить такий величний витвір, хай із нього будуть зроблені склепіння, трибуни, лави без спинок і зі спинками, двері, президентське крісло, хай червоним деревом облицюються обидва амфітеатри. А що римляни ніколи не вживали дерева на такі потреби, виник четвертий проект Капітолїю, задуманий у неоготичному стилі будапештського парламенту. Але, оскільки Австро-Угорська імперія перебувала в стані війни з латинським світом, відкинули й цей проект. Тоді згадали геній Еррери¹ і могутнє громаддя Ескурїалу. «Ні, не годиться! — заявив Перший Урядовець. — Хто каже «Ескурїал», той каже «Філіпп Другий». А хто каже «Філіпп Другий», той каже: «Спалені індіанці, негри в кайданах, тортури героїв-касіків, принци на розпеченій решітці, суди інквізиції...» Проект номер п'ятнадцять було відхилено, бо архітектор, надміру захоплений ідеєю використання для будівництва Капітолїю недавно відкритого в Новій Кордові вітчизняного мармуру, недобачив, що в його задумі забагато від міланського собору, а такі церковні запозичення навряд чи припали б до смаку масонам, вільнодумцям та всякому іншому такому люду, чиї критерії теж вважалися громадською думкою. Проект номер сімнадцять був, сказати правду, відвертою копією паризької Опери. «Конгрес — не театр», — зауважив Перший Урядовець, жбурнувши креслення на стіл кабінету міністрів. «Часом буває...» — промурмотів у нього за спиною доктор Перальта... Врешті-решт, після довгих мудрувань, суперечок, розглядів і переглядів прийняли проект номер тридцять один, який пропонував найпростіше рішення: варіант вашінгтонського Капітолїю з використанням в інтер'єрі вітчизняного дерева й мармуру. Коли ж той вітчизняний мармур виявиться не такий якісний, як гадається, то замінити його каррарським, публіка все одно не помітить підміни... І в день роковин незалежності розпочалися роботи: заклали перший камінь, палким фортіссімо виголосили промови, сповнені всієї належної в таких випадках риторики. Проте лишалася ще одна проблема. Під куполом мала стояти монументальна статуя Республіки. Всі скульптори країни зголосилися її виготовити. Але Перший Урядовець знав, що жоден із них не спроможний впоратися з таким завданням. «Шкода, що Жером помер! — мовив він, думаючи про своїх глядіаторів. — Ото був чоловік!» — «Зате є Роден», — зауважив доктор Перальта. «Ні, Роден ні... Він великий скульптор, що й казати, але як до діла... Проте ми можемо осоромитися на весь світ, коли випустимо із

¹ Іспанський архітектор (1530—1597).

своїх рук другого Бальзака... Як відмовимося від Родена, нас засміють там, а як доручимо йому роботу, він не втне, і це вийде за межі країни...» — «Заборонити будь-які коментарі в пресі». — «Ти ж знаєш, це було б усупереч моїм принципам. Свинець і меч для козлів, але повна свобода критики, полеміки, дискусій та суперечок, коли йдеться про мистецтво, літературу, поетичні школи, класичну філософію, таємниці Всесвіту, загадки пірамід, походження корінного американця, поняття краси чи те, що під цим розуміється... Це культура...» — «У Гватемалі наш друг Естрада Кабрера запровадив культ Мінерви із храмом і всім іншим...» — «Прекрасна ініціатива великого правителя...» — «...що ось уже вісімнадцять років при владі...» — «...все одно. Тільки в його статуї Афіни Паллади немає анічогісінько божественного...» Розгублений Перший Урядовець написав листа Офелії, що вже повернулася до Парижа після того, як кілька місяців промандрувала по андалузських пасовиськах, несподівано захопившись мулетами, коридою та канте хондо¹ — так само, як раніше захоплювалася Байрейтом чи Стратфордом-на-Ейвоні. Інфанта, не дуже велика прихильниця листування, що, на її думку, існувало хіба для вправлення в нікому непотрібній орфографії, відгукнулася лаконічною телеграмою: «АНТУАН БУРДЕЛЬ»². «Не знаю такого», — сказав доктор Перальта. «І я не знаю, — признався Перший Урядовець. — Мабуть, якийсь її друг із богеми». І пішов із своїми сумнівами до Славетного Академіка, щоб дізнатися більше про Антуана Бурделя. Тим часом із свіжою поштою прибули фотографії барельєфів, якими цей митець прикрасив 1913 року театр на Єлісейських Полях. Один із рельєфів, що зображав алегорію музики, відверто не сподобався Перальті — такі фальшиві, покручені, спотворені, неначе силою заштовхані в обмежений прямокутником простір були обидві постаті: німфа, схилена над скрипкою в намірі здійснити неможливе — донести смичок до струн понад власною головою; скарлючений сатир, в якому було більше від тварини, ніж від елліна, що грав на величезну сопілку, схожу швидше на шмат кулеметної стрічки, ніж на джерело нехитрих мелодій. До фотографій був доданий номер «Газет-де-Боз-Ар»³, де в статті з виділеними червоним олівцем абзацами писав славетний критик Поль Жамо: цей скульптор творить свої постаті не в архаїчній манері, а «з грубістю, в якій є щось від германського смаку» (sic). «Германського! Германського! І таке радить нам Офелія в ці часи! Чи не схилнулася вона, бува, шалаючись стільки із своїми тореро? Ніякого тобі політичного чуття... — спалахнув Перший Урядовець, і раптом проблема постала перед ним ще й у фонетичному аспекті. — А втім, не годиться і через прізвище. Бурдель. Це ж по-іспанському звучить як...» — «Еге ж, — притакнув Перальта. — Спочатку його звали, певне, Бууурдей. Поки-то навчилися правильно вимовляти це прізвище». — «А жартуни, які так мене люблять... Піднести їм це слово на срібному блюдці, і що тоді вийде? Що Капітолій — ...? Що Республіка — ...? Що мій уряд — ...? Та нізачо в світі!» — «Довірмося краще нашому Пелліно», — запропонував Перальта. Італійський майстер мармурових виробів, великий постачальник ангелів, хрестів та усипалень для цвинтарів, кому кілька наших міст завдячували досить задовільними статуями героїв і святих, чийми іменами

¹ Андалузські народні пісні.

² Видатний французький скульптор (1861—1929).

³ Французький журнал, присвячений питанням мистецтва.

ці міста нареклися, гаряче рекомендував одного міланського митця, лауреата флорентійських і римських премій, що спеціалізувався гсловним чином на пам'ятниках, фонтанах, міських святинях, кінних статуях і взагалі, як то й вимагається від офіційного мистецтва, робив речі серйозні, поважні, дотримуючись, коли треба, історичної точності в костюмах, наготу подаючи з гідністю, в разі коли нагота відповідала духові алегорії; твори його були всім зрозумілі, з естетичного боку ані застарілі, ані надто модерні — адже в ті часи багато сперечалися навколо модернізму в пластичному мистецтві. Альдо Нардіні — так звали скульптора — надіслав ескіз, і кабінет міністрів негайно розглянув його. Республіку уособлювала тілиста жінка-велетка, що була одягнена по-грецькому, спиралася на спис — символ пильності, мала обличчя шляхетне й строге, мов породила її славнозвісна ватиканська Юнона, та чималі груди: одна грудь була задратована, друга оголена — символ родючості й достатку. «Не геніально, зате всі будуть задоволені, — зробив висновок Перший Урядовець. — Хай роблять...» Збігло кілька місяців, поки виготовлялися форми, статуя відливалася з бронзи, а преса регулярно давала інформацію про хід робіт. І ось одного ранку в бухту Пуерто-Арагуато зайшло судно з Генуї, з Грандіозною Жінкою в трюмі. Юрба цікавих скупчилася на березі, чекаючи, коли ж з'явиться статуя. Але всі трохи розчарувалися, дсвідавшись, що скульптура буде вивантажена частинами і її складуть аж у Капітолії. Проте і так було на що подивитися. Підйомні крани піднесли свої гаки, троси опустилися в трюм, і ось під оплески та вітальні вигуки натовпу з'явилася Голова. Визволена з мороку, пропливла вона в повітрі, а слідом за нею, частинами — вся інша анатомія. Задратована Ліва Нога, потім Права Рука, що стискала шмат списа, Родюче Лоно із віссю життя — досить помітною канавкою в бронзі; Прикрита Грудь, Права Нога, Ліва Рука і, нарешті — величезний Фрігійський Ковпак, який мав вінчати Республіку. Але тут гудок прогук дванадцятку, крани завмерли, і вантажники пішли обідати. Проте люд не розійшовся. Без сумніву, в череві корабля було ще щось чимале. О другій хлопці знову взялися до діла. Під оплески й радісні вигуки публіки з трюму виринула Оголена Грудь і з величавим спокоем повільно перенеслася на землю. Потім вантажні машини перевезли всі частини до товарного поїзда, де Велетку повантажили, так саме без ладу, по шматку на кожную платформу, і глядачі були спантеличені Формою, відповідною загалом людському тілу, але розкладеною горизонтально в такій послідовності своїх елементів, що з них ніяк не виходило доладне ціле. На першій платформі — Фрігійський Ковпак, на другій — Плече з Прикритою Груддю, на третій — Голова, на четвертій — Плече з Оголоною Груддю, на п'ятій — Родюче Лоно... І ось ця мішанина м'язів, рук, ніг, озутих у напівеллінські-напівкреольські сандалі, всіх трьох шматків списа, — паровоз попереду і паровоз позаду, бо тягар був чималенький, — рушила. Машиністи побоювалися, що поїзд із таким важезлезним бронзовим вантажем не подолає підйому біля Лас-Кумбрес, бо недавно прошуміли зливи і земля місцями осунулася просто на колію... Однак Республіка врешті-решт прибула до столиці, і так воно склалося, що народ не дістав монумента від Бурделя, зате побачив, як у височінь звелася статуя роботи міланця Нардіні. Ясне й величаве чоло Республіки навіки заховалося від людей, бо надміру гінкий стан скульптури заніс її голову аж під склепіння Капітолію, а туди здиралися двічі на рік тільки чистильники, які чистили кругову колонаду, і вони, ці акробати рш-

тувань, надто зважували кожен свій рух на запаморочливій висоті, щоб затриматися там бодай на мить і оцінити цей витвір мистецтва.

II

Капітолій ріс. Його біле громаддя — ще безформне, скуте риштуванням — зводилося над дахами столиці, підносячи колони, розпускаючи крила, та раптом будівництво припинилося, і винні тут були рахунки й гроші. Звісно, причина полягала не в вітчизняній економіці, бо кращих часів економіка й не знала, а в тому факті, що ціни на матеріали підвищувалися кожного місяця, зростала вартість будівельної техніки та фрахованого транспорту, і тому дедалі більше роздувався кошторис, а од нього ще ж як на те не раз і не два відщипувалося по шматочку для міністрів і високопоставлених чиновників з комісії добробуту й культурного рівня народу, не кажучи вже про два чеки (один — досить солідний, другий — скромніший), передані доктору Перальті, не в один день і через другі руки, від керівництва громадськими роботами. Тож роботи раптом припинилися, і лишилася аркада без арок, портал — без фронтона, замовкли різці майстрів, які різьбили аканти й астрагали; щоб відновилося будівництво, потрібне було нове асигнування кредитів, а отже, нове оподаткування шведських сірників, імпортих напоїв чи прибутків од кінних перегонів. Отак на період бездіяльності будівельників спіткала столичний центр доля римського форуму, баальбекської платформи, тераси Персеполіса, і місяць світив на розкидані мармурові брили, на недокінчені метопи, потрошені підпори, каміння поміж куп цементу й піску — руїни, прах і тлінь того, чого ще й не було. Проте обидва амфітеатри, палата й сенат, уже фарбувалися — хоч Капітолій досі не мав іще даху — і вечорами, коли маляри розходилися по домівках, приміщення використовували гуманітарний факультет університету і місцевий skating rink¹. І бувало, ввечері в північному амфітеатрі лунали голосіння Аякса та скарги кровозмісника й батьковбивці Едіпа — студенти тут ставили античні трагедії, а тим часом у південному амфітеатрі, під звуки найпопулярнішого вальсу Вальдтейфеля², кружляли по гримотливому помосту жінки, які, щоб не занедбати моду через спорт, зуміли припасувати до роликсвих ковзанів свої черевички в стилі Людовіка XV. По закутках ще знайшли собі тимчасовий притулок пересувний «Музей Дюпюїтрена»³, «Великий паноптикум відкриття Америки і страти індіанців», виставка зразків тваринного світу та курінь якогось покутника, а вгорі, по дротах, натягнених поміж колон без карнизів, від капітелі до капітелі, над ковзанярями та трагедіями Софокла, байдужі до тих долішніх видовищ ходили акробати в рожевих трико, з електрифікованими балансирами в руках, аж поки їх проганяла армія будівельників, яка вкотре вже верталася на свої робочі місця, щоб зводити далі, мов священнодіяти, Громадський храм — аж до самого вершечка — до шпиля башточки... Роботи то припинялися, то відновлювалися, і от якось уранці до покоїв Президента, куди ще хіба Господиня Ельміра заходила в нижній спідниці, веселою пружною ходою, вдерся доктор Перальта. «Чудо,

¹ Каток (англ.).

² Французький композитор, автор популярних вальсів (1837—1915).

³ Дюпюїтрена, Гійом (1777—1835) — французький хірург. Його ім'я носить Паризький музей анатомії у колишньому монастирі францисканців-кордельєрів.

мій володарю! Чудо! Німецькі підводні човни потопили «Віджіленс», північноамериканський корабель! Вся команда, всі грінго¹ пішли на дно! Всі до одного! Ха-ха-ха! Всі до одного, всі!.. І вже відомо, хай поки ще неофіційно, що Штати вступають у війну. Так, мій президенте, вступають у війну...» І така була велика радість в обох чоловіків, що вони відразу ж, не відкладаючи, відкрили валізку «Гермес» і потягли по доброму ковтку «Святої Інеси». «А я що, не людина?» — образилася Ельміра, яка раптом увійшла до покою, — вона принесла склянку із вставною щелепою... Давно вже Перший Урядовець не спізнавав такої радості — адже ця європейська війна, тривала, окопна, позиційна, з її затяжними, але впертими боями за кожную висоту, за кожний лісок, за руїни десять разів зруйнованого форту, ця війна незначних наступів і відступів, у якій загинуло вже стільки, що й не злічити, стала одноманітна, коли не нудна. Для тих, хто стежив за війною звідси, вона вже давно обернулася в звичайний спектакль. Минулися ті часи, коли люди переставляли прапорці на заморських картах, позначаючи перемоги й поразки, бо не було більше ні перемог, ні поразок, які вражали б, а якщо й заходило на справжню битву, то це відбувалося щоразу в тих самих Аргоннах чи біля того самого Вердена, поміж нікому не відомими часеленими пунктами — на території, що займала заледве один сантиметр на заповнених картах тисячного масштабу, що висіли ще в редакціях газет, забуті всіма... Наша країна, безперечно, переживала дивовижний розквіт. Проте вартість життя постійно зростала, тримаючи вічного бідака у вічних злиднях, хай навіть він і одержував непогану платню: на сніданок — підсмажені банани, на обід — батат, а в кінці дня — маніок із черствим хлібом та врядигоди шматочок в'яленого козиного м'яса, а в неділю чи на свято — в'ялене м'ясо ящурної корови. Ось чому студенти, люди розумової праці, професійні агітатори — вся ця смердюча інтелігенція, що завжди випробовувала терпець Президента, — помалу починали гуртуватися в опозицію. І зовсім недавно, якраз тоді, коли Перший Урядовець почувався найспокійніше і найпевніше, до нього дійшли, вразили в самісіньке серце чутки, що в місті, мовляв, гуртуються ворожі сили, виступають там, де їх найменше сподіваються, щоразу вислизаючи з рук поліції, і все це аби тільки збаламутити йому душу та відібрати сон. Знову почала діяти рука доктора Луїса Леснсіо Мартінеса, а Перший Урядовець же гадав, що з тією рукою покінчено: вона розсилала потай і відкрито, з різних місць і з різними штампелями прокламацію, в якій розкривалися факти, — і це вже було серйозно, — відомі лише кільком особам, утаємниченим у секрети президентського палацу. Занадто пізно виявилось (а цей кретин, начальник псліції, на яку ми стільки тратимо, нічого не знав!), що в університеті один викладач новітньої історії читав лекції про Мексиканську революцію, розводився про силу пролетаріату, селянські спілки, синдикат квартиронаймачів, аграрну політику, соціалістичний уряд в Каррільйо-Пуерто на Юкатані, статті авантюриста-грінго Джона Ріда — про всі такі речі, що наводнили, осквернили, заразили чудові землі дона Порфіріо², гуманіста і цивілізатора, хто, стомлений людською невдячністю, спочивав у сумному куточку монпарнаськкого цвинтаря, замість лежати у величому вітчизняному пантеоні. А до всього того об'явилися ще й анархісти, звісно ж,

¹ Зневажлива назва північноамериканців.

² Порфіріо Діас — президент Мексики, диктатор.

із Барселони, і наші таємні служби їх прогавили: мов невловні привиди, ходять оті зайти ночами і малюють крейдою на стінах «А. С. Р.» — певне, абрєвіатуру «Анархо-синдикалістської революції», а то, бува, допишуть і таке: «Власність — грабунок» або якесь інше заяложене гасло — з тих, що зараз тільки й беруться всерйоз у цій відсталій, охочій до мавпування Америці... Але тепер, після цього чудсового потоплення «Віджіленс», у війну вступають Сполучені Штати, вступаємо в війну і ми. Гальванізуються патріотичні почуття, а що стан війни включає в себе фактично і безперервний надзвичайний стан, то ми влаштуємо, під звуки національного гімну, «Марсельези», «God save the King»¹, «Боже, царя храни» та «Star Spangled Banner»² небачену ще в цій країні, найбільшу облаву на опозиціонерів, конспіраторів, підозрілих балакунів — усі, всі вони будуть у нас германофілами... Для початку, сьорбнувши рому щасливих днів, запросив Перший Урядовець до себе посла Сполучених Штатів, аби сповістити його, що Республіка стане пліч-о-пліч із своєю Великою Північною Сестрою в ці дні випробувань, а після екстреної наради кабінету міністрів Обранець з'явився перед обома палатами, терміново скликаними й зібраними в одному приміщенні, й зачитав оголошення війни Німецько-Австрійському Союзу, схвалене оплесками, які вітали кожне мотивувальне «зважаючи» та «оскільки», а коли текст був дочитаний до кінця, переросли в овацію... Війна розпочалася ще того самого дня операцією як виграшною, так і блискавичною: рівно о п'ятій вечора портове начальство Пуерто-Арагуато зійшло на борт чотирьох німецьких суден — «Любека», «Гранне», «Шверта» й «Куксгафена», які тіснилися біля молу, чекаючи наказів од свого уряду, — щоб накласти на них арешт і взяти в полон екіпаж. Мсряки, раді, що для них війна вже скінчилася, зустріли власті криками «Ура!», і, вишикувавшись в одну колону, весело помаршували до табору, галасливо вітаючи перехожих. Щоправда, один офіцер-ніцшеанець закричав: «Помремо, але суден не здамо!» — та його моряки викинули за борт, образивши словами, які мовою тевтонів означали приблизно «сучий сину!» Тож полонених привели до чималої обгородженої ділянки, де звисали з дерев гамаки, і моряки заходились одразу виполювати бур'яни та всякі паразитичні рослини. Переночувавши ніч, полонені почали будуватися: з дерева, виділеного їм за високим наказом, одні ставили гарненькі шале в рейнському стилі, інші саджали гладіолуси, а ще інші трамбували землю під два тенісні корти. За три тижні ця місцина перетворилася на зразкову ферму. Була тут і бібліотека: Генріх Гейне і навіть соціальний Демель³. Для повної гармонії бракувало ще, звісно, жіночого товариства, проте багато полонених могли цілком обходитися без жінки, а найстійкішим дозволялося щоп'ятниці відвідувати під конвоєм бурдей кварталу Рамона. А що вони були дуже музичні, то зібрали всі інструменти, які знайшлися на чотирьох суднах, і часто грали невеличкі твори Гайдна, Мендельсона та Раффа⁴, а найчастіше «Каватину». Часом, бувало, на концерт потрапляла і якась американська змія, однак віолончеліст, який з усіх членів ансамблю найбільше дивився в землю, вчасно помічав гадюку і вбивав її точним ударом по спині тростиною — *col legno*⁵, як то кажуть музиканти на своєму фаховому жарго-

¹ «Боже, бережи короля» (англ.) — гімн Великобританії.

² «Усіяний зорями прапор» (англ.) — гімн США.

³ Демель Ріхард (1863—1920) — німецький поет.

⁴ Рафф, Йозеф Іоакім (1822—1882) — німецький композитор і музичний критик.

⁵ Деревом (італ.).

ні... А часом суперкарго «Любека» заводив своїм гарним тенором, під злагоджений супровід ансамблю:

Win terstürme wichen
dem Wonnemond
in milden Lichte
leuchtet der Lenz ¹.

Другою важливою акцією цієї війни стала конфіскація «маленького німецького фунікулера». Перший Урядовець особисто очолив саперів 2-го полку, які виконували цю операцію. На світанку дня були зайняті обидві кінцеві станції — горішня і долішня, так само, як і проміжні зупинки, сигнальні будки, контрольні кабіни запасних колій тощо. А що рейси скасовувалися до нового наказу, Першому Урядовцеві випала нагода здійснити свою давню мрію — досхочу погратися «маленьким фунікулером». Машину він знав, тож, поставивши за кочегара Перальту, що для жарту вимазав обличчя сажею, почав ганяти паровозик уперед-назад, виїжджати і заїжджати в депо, крутитися донесхочу на поворотних кругах, сигналив, пускав пару, відкривши всі клапани й заслінки і випускаючи з труби величезні клуби диму, мчав уперед, назад, зупинявся, щоб підібрати всяку всячину: оберемки тростини, бочки, кошик із кальмарами, квіткові горщики, порожні клітки, контрабас, кількох негрів, які витинали кумбію ² на барабанах... А опанувавши всі тонкощі ремесла машиніста, як заправляти казан, як вести машину, збільшувати тягу, перемикати швидкості, гальмувати на зупинках, щоб вагони зупинилися точно навпроти платформи, Перший Урядовець запросив весь свій кабінет у першу подорож до колонії Ольмедо з начиненими м'ясом пиріжками на візочку та пляшкою шампанського, щоб підняти тост за здоров'я Першого Машиніста країни. І Президент так захопився цією своєю чималенькою іграшкою, що на кілька днів забув і про європейську війну, не брав у руки зарубіжної преси, яку йому регулярно приносив доктор Перальта і яка збагатилася потішним французьким журнальчиком «Режіман», де поміж військових мундирів мелькали й голі красуні. Тим часом на зміну «Мадлон» та «Пікардійській троянді», що вже трохи всім обридли, прийшла мелодія «Там за океаном» і напрочуд швидко заволоділа всю країну. Почавши з піанол Пуертс-Арагуато, вона помандрувала, від грамофона до грамофона, Великою східною залізницею, заволодіваючи музичними інструментами консерваторій, салонів буржуа, кінотеатрів, кафе, черниць, повій, аж поки зазвучала на повну силу в Центральному парку на концертах недільними вечорами: «Там за океаном, Там за океаном...» Величезні плакати, на яких північноамериканський солдат колов багнетом невидимого ворога з енергійним вигуком: Come on! ³, закликали населення придбати облигації військової позики, і всі так охоче купували ті облигації, що трохи згодом посол Аріель зміг урочисто вручити президенту Вудро Вільсону суму в мільйон доларів, зібрану менш ніж за двадцять п'ять днів. У кінотеатрах демонструвалися документальні фільми на славу генерала Першінга — того самого, що не так давно уславився своєю «каральною експедицією» в Мексику. «Там за океаном...» І, крім «Там за океаном», ще бравурні марші Сузи ⁴; рев туби

¹ «Зимові хуртовини поступаються місцем чарівливому місяцю, в ніжному сяйві приходить весна». (нім.).

² Негритянський танець.

³ Вперед! (англ.).

⁴ Суза, Джон Філіп (1854—1932) — американський військовий капельмейстер і композитор.

і вереск флейти. Один молодий офіцер, гаряче підтриманий урядом («Тільки на війні чоловік стає чоловіком,— казав Перший Урядовець. — Війна для чоловіка — те саме, що пологи для жінки»), поклав собі за мету створити легіон вітчизняних добровольців, який поїхав би до Франції воювати — звісно ж, під його командою. Битися із зброєю в руках означало, певна річ, ризик, але ж і розваг на війні було доволі. Щоб переконатися в цьому, досить було прочитати статтю Моріса Барреса — її передрукувала вся місцева преса: «В окопах панує добрий гумор. Звісно, дощовими ночами тут не те, що в якомусь фешенебельному ресторані... Але я знаю одне місце, де у восьмикілометровому лабіринті досить охайних траншей ходи носять назви «Єлісейські Поля» та «Рю-Мсьє-ле-Пренс». Знаю одного офіцера, у якого в бліндажі стоїть крісло, обшите червоним скарсамитом, а на столі — троянди й тарілки старої страсбурзької порцеляни. Солдати прикрашають свої окопи меблями, знайденими в розбомблених селищах та містечках. Весело в окопах» (sic). Така проза, подана впереміш із фотографіями озброєних списками бенгальців, дженджикуватих берсальєрів, козаків, що, ставши недавно республіканцями, з новою силою обрушилися на ту Німеччину, чий голодний народ харчувався вже самим хлібом із соломи й тирси,— все це, доречно підсилене фотографією Офелії, справжньої креолки, яка, вдягнена медичною сестрою Червоного Хреста, перев'язувала голову пораненому англійцю, підняло на подвиги двісті п'ятдесят юнаків, охочих побачити Ейфелеву вежу, «Мулен-Руж» та ресторан «У Максима». «Там видно буде, чого варті наші лобуряки»,— сміявся Перальта. Проте десь за місяць з'ясувалося — і публіка була трохи розчарована,— що посланих вітчизною бійців там розподілили по різних французьких частинах, а молодий офіцер, позбавлений влади над своїми людьми, ображений і лютий, повернувся додому; побачивши фронт зблизька, він стверджував, ніби Антанта, з північноамериканською допомогою тощо, неминуче програє цю війну, бо у військах немає ладу. Однак насправді людей цікавило не те, виграє чи програє Антанта війну, а щоб та війна тривала якмога довше. Ще три, чотири, п'ять років війни — і ми станемо великою нацією. Від служби о шостій ранку до вечірніх чоток, од світанкових дзвонів до «ангелуса»¹ перед сном — кожен просив, звісно, миру, тільки от вказівний палець у молільника чомусь випростувався не цілком, а так і лишався трохи зігнутий,— і звичай цей, який важко було розтлумачити чужинцеві, став досить поширений у країні. Зрештою, не ми ж здійняли ту бучу в Європі. І ми ні в чому не винні. Старий континент просто сам відмовився бути прикладом здорового глузду. І коли країна несподівано вступила в еру прогресу й достатку, то це є випробування всемогутнього — так сказав архієпископ у своїй красномовній проповіді — тих, хто цурався виссокопорожніх філософій, що тільки сіють полону в душах, хто не приймав блюзнірських, руйницьких соціальних доктрин, відгукуючись на них нашою ідіосинкразичною реакцією², хто вмів берегти релігійні й патріархальні традиції народу,— і прелат підкріпив свої слова урочистим жестом — від голуба святого духа у себе над головою до Першого Урядовця, який того ранку був у соборі.

Будівництво Капітолію наближалось до кінця. Затиснута в тіс-

¹ Католицька молитва.

² Хвороблива реакція, що буває в деяких людей на подразники, які в більшості інших не викликають подібних явищ

ні — через її монументальність — стіни палацу, своєї довічної домівки, Велетка, Грандіозна жінка — вона ж і Юнона, і Помона, і Мінерва, і Республіка водночас — почала раптом рости, і то дедалі швидше, в міру того як чимраз вужчав, змикався навколо неї простір. З кожним ранком вона здавалася більшою — так декотрі лісові рослини виганяються за ніч на неймовірну височінь, і світанок застає їх поміж верхівок найвищих дерев. Пригнічена, здушена з усіх боків каменем, пишалася вона постаттю, яка щоранку ставала ніби гладшою і вищою ніж тоді, коли її шматок за шматком склали до купи, і над головою в неї ще не було даху. Тепер угорі над статуєю зімкнулося склепіння, а ще вище звелася велична башта з вікнами, мовби перенесена сюди з паризького Будинку інвалідів, — маяк і символ, сяяла вона над столичними ночами, приїжуючи вежі собору, такі жалюгідні тепер у порівнянні з її пропорціями, що назавжди розладналася уславлена одним нашим великим поетом минулого сторіччя «горда розмова тих веж з верхів'ям далеким вулкана». Кінець робіт був близький, проте не настільки, щоб Капітолій міг відкритись, як то передбачалося, на вікопомне свято Сторіччя незалежності, котре вже стукало в двері. Тож якось і зібрався кабінет і гаряче заходився обговорювати проблему Капітолію, коли це Перший Урядовець люто крикнув, що звільняє з посади міністра громадських робіт, а решту засадить у в'язницю, вишле кудись якнайдалі від столиці, якщо Громадський Храм не буде вивершено, пофарбовано, прикрашено, обсаджено деревами, і все це до близької дати... І розпочалася тоді робота єгипетська. Зусиллями сотень запряжених у волоки й візки селян, зігнаних на будівництво з допомогою зброї і поселених у великих бараках, звідки їх партіями виганяли за сигналом ріжка, щоб, коли одна зміна відпрацює, її заступила друга, почали народжуватися колони, зводилися обеліски, ставали на ноги бсги та воїни, танцівниці, музи й касики, вершники й гопліти в шоломах та обладунках, а на найвищих фризах начищалося те, що мало бути начищене, золотилося те, чому годилося бути позолоченим, фарбувалося те, що слід було пофарбувати. Працювали і вночі при світлі прожекторів та ліхтарів. Стільки було того стуку-грюку, що люди тижнями жили, наче в кузні, бо скрізь довкола кувалося і клепалося, і тут-таки, поруч, кінчали викладати мармуровими плитами сходи пошани. А якось увечері завітали до міста королівські пальми на вантажних машинах і двоколісних причепах; вони мели листям тротуари, здіймаючи на шосе пилюку, щоб потім їх опустили корінням у глибокі ями, які негайно закидалися чорноземом, піском та добривами. За Капітолієм виріс ліс Макбета: сосонки, різьблені самшитові дерева, привезені звідусіль пальми ареки, біля яких метушилися з поливальницями в руках сотні чоловіків, прив'язували до кілків, щоб були пряміші, хоча й сумнівалися, сказати правду, чи так само зеленітиме листя і в той великий день. «Як листя де прив'яне — пофарбуємо напередодні вночі, — сказав Перший Урядовець. — Годинку-дві протримається після пензля». А тим часом нетерплячі, невиспані архітектори та виконроби, своїм покрикуванням схожі на ватажків, і наглядачі над неграми в душі, не зводили очей із календарів і годинників, підганяючи робітників, аж поки кінець кінцем було визнано, що споруда готова, і навіть завдано завершального удару по кошторису — в підніжжя статуї Альдо Нардіні заклали «Тіффані», чималенький діамант, вправлений у самісіньке серце зірки з рожево-зеленого мармуру, і він мав означати Серце всіх доріг Республіки — ідеальне місце,

де сходилися б усі задумані урядом шляхи, які єднатимуть. столицю із найвіддаленішими куточками країни... І ось настав той вівторок, прийшло Сторіччя незалежності, і столиця прокинулася блискуча й чистенька, убрана в прапори, транспаранти, гасла, герби, розвішані поряд із знаками вуличного руху; тут і там картонні коні — символи славетних баталій, сто артилерійських залпів на світанку, ракети й фейерверки над дахами, залпи у всіх кварталах, великий військовий парад і оркестри — багато полкових оркестрів із столичного гарнізону й провінції, які й після параду грали цілий день у міських парках і на площах, а що бракувало партитур, то їх розносили хлопчачки; звучали переважно вітчизняні мелодії та патріотичні марші, хоча до святкового репертуару ввійшли й складніші речі — «для виконання», як то кажуть, — їх дбайливо добирав Перший Урядовець разом із директором Національної консерваторії. Звісно, ніякої німецької музики, ніякого Вагнера, вигнаного чи не назавжди з паризьких концертів класичної музики після того, як Сен-Санс назвав його у своїх нещадних статтях «лиховісним і бридким втіленням германського духу». Бетховена теж краще було не чіпати тим часом, хоча дехто й заперечив би, — мовляв, Німеччина бетховенівських часів була зовсім не та, що тепер. Отож і лунали на площах і в парках увертюри до «Цампи»¹ і «Вільгельма Телля», «Ельзаські сцени» Массне та «Батьківщина» Паладілье², «Тореадор і андалузка» Рубінштейна (в репертуарі бракувало російського автора) та «Серенада» Вікторена Жонсьєра³ — серенада, що перестала бути «Угорською», бо ми перебували в стані війни з Австро-Угорщиною, і з тої ж причини «Угорський марш» Берліоза, з його оглушливими вибуховими ефектами, звучав тепер як просто «Марш»... Це був день веселощів, день, коли горілка і пиво лилися рікою, коли просто посеред площ смажили теличок на розпечених решітках, коли всім роздавали молоді качани кукурудзи, а бідним дітям — іграшки, коли всяк ходив захмелілий та обвішаний барвистими стрічками, коли співали в Національному пантеоні й правилось у всіх церквах, коли танцювали скрізь: у будинках і харчівнях, на вулицях і в селянських хатах — під піаноли, піаніно, грамофони, маракас, оркестрики мандрівних музик, що витинали, мов один азартний ансамбль, — і ось настала хвилина урочистого відкриття Капітолію, який умістив у своєму великому амфітеатрі уряд у повному складі, командувачів збройних сил, дипломатичний корпус і елегантну, доскіпливо дібрану публіку, за якою стежив, оточивши зусібіч, легіон агентів наших розвідувальних служб, уперше, з такої нагоди, вдягнених в однаковісні смокінги. А ввечері заступила почесна варта, і стільки тут було того блиску й пишноти! Святкові мундири, еполети, золоте й срібне шитво, нагороди: ордени «Ізабелли-Католички» та «Карла III», «Найвищий орден Мальти», Почесні легіони, «Nopni soit qui mal y pense»⁴, підв'язки й хрести, численні «Густави-Адольфи»... аж до екзотичних відзнак «Аннамського дракона», «Лілеї» та «Аркади», нещодавно запроваджених на вшанування високопоставлених чиновників. Одгримів національний гімн, і Перший Урядовець зійшов на трибуну напрочуд поважний і зібраний цієї ночі, сяючи всіма відзнаками свого високого

¹ «Цампа, або Мармурова наречена» — опера французького композитора Л.-Ж. Герольда (1781—1833).

² Паладілье, Еміль (1844—1926) — французький композитор.

³ Французький композитор (1839—1903).

⁴ «Нехай соромиться той, хто про це погано подумає» (франц.). — девіз англійського Ордена підв'язки.

сану. Почав він, як завжди, розважливо, з промовистими паузами, і, помірно вдаючись до театральної жестикуляції, чистопробного сплаву адвокатського й ораторського ремесла, накреслив строгу й точну схему нашої історії — від Конкісти до Незалежності. Той, хто з прихованою іронією чекав звичайних його словесних фейерверків, вишуканих епітетів, блискучих кличних форм, тільки подивувався, коли він перейшов од стриманого переліку подій до сухого світу цифр, щоб із доскіпливістю економіста змалювати ясну й переконливу картину національного достатку, дарма що той достаток збігся в часі (отут тон промовця став трохи емоційніший) із найгрізнішим за всю історію людства замахом на велику греко-латинську культуру. Проте цю велику культуру буде врятовано. Близька перемога наших духовних батьків забезпечить невмирущість цінностей, які, хай їм загрожує смертельна небезпека та м, відродяться в небаченому блиску тут, по цей бік океану. Оглядаючи сам і запрошуючи всіх оглянути цю величну споруду, де вони перебувають, де кристалізувалися в камені, мармурі й бронзі класичні ордери греко-латинської — Вітрувій, Вінйола, Браманте... — архітектури, заговорив Перший Урядовець у швидшому темпі й на вищих регістрах, щедріше підкріплюючи слова жестами, і ось полилася кучерява, перевантажена епітетами й метафорами мова, яку так часто висміювали його супротивники. І насамкінець, закликавши у свідки Проводирку всякого Розуму, всякого Глузду, що владарюватиме, вища навіть за саму Республіку, в цьому щойно збудованому громадському храмі, скрикнув він натхненним голосом: «О Архагете¹, ideale, якого людський геній втілює у своїх шедеврах! Волю бути останнім у твоїй обителі, ніж першим деінде. Так, я розлучуся із стилобатом гвого храму, занедбаю всякий закон, що не є твій, стовпником стану жити на твоїх колонах, і келія моя буде на твоєму архітраві. І заради тебе зроблюся — о, як це важко! — нетерпимим і пристрасним. (Публіка враз нашорошила вуха.) Несправедливим стану, але настільки, щоб тінь не впала на тебе, і рабом слугуватиму послідушому з твоїх синів. Возвеличу, восхваляю справжніх жителів землі, що ти їх оддалив од Ерехтейона². Полюблю їх і навіть вади їхні, і впевнюся — о Гіппію³! — що вони — нащадки тих вершників, які справляють там, угорі (жест), вічне своє свято в мармурі твоїх фризів...» Перший Урядовець нібито скінчив свою промову. Всі посхоплювалися з місць і гаряче заплескали в долоні. Одначе Перальта, що сидів на своєму місці секретаря, саме навпроти публіки, щоб краще стежити за дипломатичним корпусом, помітив, як посол Франції торкнув ліктем англійського посла, коли прозвучало оте «О Архагете...» Коли пролунало слово «стилобат», посол Англії штовхнув посла італійського, і так, од «стовпника» до «архітрава», од «Ерехтейона» до «Гіппія» передавалися штурхани по черзі: від посла до повіреного в справах торгівлі, від міністра-радника до культурного аташе, аж поки дійшло до сухореброї грудної клітки японського торговельного представника, який не розумів іспанської мови й тому задрімав, коли це його стусонули так, що він мало не злетів у повітря, мов та остання куля з демонстрованого на уроці фізики механічного пристрою, де перша куля передає свою ударну силу шістьом наступним. Почувся стриманий смішок з-поза носовичків,

¹ Архагет — одне з імен Аполлона.

² Храм на акрополі в Афінах, збудований 421—406 до н. е.

³ Гіппій (прибл. 5 ст. до н. е.) — давньогрецький філософ.

що втирали піт, якого не було,— тієї ночі дув північний вітер, несучи прохолоду від снігів Вулкана Тутелара. І саме цієї миті Перший Урядовець, добившись тиші простим рухом руки, сказав, що дякує красно за щі оплески, хоч заслужив їх не він, а славетний Ернест Ренан, із цих «Роздумів на Акрополі» щойно процитовано чудовий уривок, такий співзвучний глибоким і пристрасним пориванням його! Президентового духу в урочистій тиші цієї ночі... Тепер залунали ніякові оплески, які були гучніші й тривали довше, ніж попередні, а Перальта тим часом підвівся із свого стільця і, підійшовши до французького посла, кинув з ехидством мешканця передмістя: «*On vous a bien eu, hein? Pas si con que ça, le vieux!*». «*Pas si con, en effet!*»,— відгукнувся той, заскочений зненацька, і раптом стурбувався, подумавши, чи не дійде його необдумана відповідь до набережної д'Орсе (а з тою набережною краще було не жартувати в ті дні), і позаздрив; як блискуче викрутився Алексіс Лежер² у Китаї, коли Поля Клоделя³ призначили повноважним міністром у Ріо-де-Жанейро, щоб піднести жва-люгідний інтелектуальний рівень французьких представників у країнах Азії та Латинської Америки... Але тут, не чекаючи якогось особливого знаку чи запрошення, всі посхоплювалися з місць, затупотіли ноги на сходах, зчинилася метушня; одне перед одного штовхалися в двері, прокладаючи собі дорогу ліктями; лавиною, приступом пішла юрба на величезний буфет, де столи аж вгиналися від накладених горою на величезні срібні таці імпортих делікатесів (Нью-Йорк і Париж) та місцевих ласощів: засмажених у власному пір'ї фазанів, начинених трюфелями перепелів, поросят, фаршированих паштетом із дичини з фісташками, кукурудзяних пирогів із спеціями та індиків із журавлиновим пюре, капустяних тістечок сент-оноре-а-ля-крем і кукурудзяного печива у вазах, каштанів глясе і тамариндової пасти, розмаїтих національних витребеньок довкола чорної та червоної ікри, що пишталася на слонах, вирізьблених із льоду, а над усім цим височіли посередині і на почесних місцях столів архітектурні пироги з меренги⁴ й хрумкого тіста, які зображали Капітолій із точністю до останньої колони, до останньої статуї чи обеліска з марципана,— і всім цим захоплювалися, все це куштували між винами й лікерами, легкими закусками й горілкою з агави, тим часом як виймали нові пляшки шампанського з великих циліндрів, повних холодного рожевого вина з льодом (це щоб краще блищали золочені шийки...) і всі піднімали тости довкола велетенської статуї Республіки, а оркестр, розмістившись під самісіньким склепінням, витинав креольські бамби й дансони та вряди-годи вальс «*Beautiful Ohio*»⁵ чи синкопи «*Pretty Baby*»⁶, нечутні для такого збіговиська людей, що всі розмовляли, напхавши повний рот їжі. А потім злетіли вгору, запалили небо фейерверки, спадаючи потоками, каскадами, зірками й непогасними лампадами на гостроверхі та пласкі дахи міста... О другій годині ночі — згідно з дипломатичним протоколом, офіційна вечірка не повинна затягуватися довше — Перальта й Перший Урядовець повернулися до палацу, щоб мерщій поскидати з себе осоружні

¹ «Залив він вам сала за шкуру, га? Старий не такий уже й тюхтій!» «Не такий уже й тюхтій, справді» (франц.).

² Лежер, Алексіс Сен-Лежер (псевдонім — Сен-Жон Перс) — французький поет і дипломат (1887—1975).

³ Французький поет і дипломат (1868—1955).

⁴ Тістечко з запечених збитих яєчних білків та вершків з цукром.

⁵ «Прекрасна Огайо» (англ.).

⁶ «Миле дитя» (англ.).

фраки та випити чогось міцнішого й звичнішого, ніж те, що було на святковому столі. У президентських покоях чекала Господиня Ельміра в нижній спідниці, хоч і з прикритими грудьми, бо крізь жалюзі до кімнати проникав прохолодний вітерець з гір. А що секретар виконав свою обіцянку — приніс їй потроху всього, що подавали ввечері в buffetі,— то цікава метиска, хоч і не сподівалася знайти шматочок собі до смаку, почала обережно, мов піротехнік, який підозріливо вивчає, чим начинена валіза анархіста, виймати ласощі з кошика. Всьому вона знаходила зневажливе визначення: бургундські слимаки стали в неї «равликами», ікра — «дробом у маслі», трюфелі — «шматочками деревного вугілля», халва — «нугою, що видає себе за мигдалеву хіхонську...» Вже п'янений, але й досі спраглий, Президент ніяк не міг заснути, а Перальта невтомно вихваляв геніальне використання тексту Ернеста Ренана... «Мою промову не називають вишуканою та кумедною? — кинув Президент.— Шкода, що там не було нашого друга Академіка — і він попався б на гачок».— «Ця проза ніби зум'ясне написана для відкриття нашого Капітолію,— захоплено провадив далі Перальта.— Як і принагідне попередження козлам із опозиції...» Перший Урядовець дивився у вікно на невиразну панораму риштувань і конструкцій, де ось-ось почнуть кошатитися робітники. Ген удаліні Вулкан Тутелар скидав із себе пелену хмар у сірому світлі пізнього світанку. Випивши нахильці шосту пляшку пива, Господиня поставила свою розкладачку під дверима покою і лягла спати, засунувши обріз (таку вже вона мала звичку) під подушку. Підпийий Перальта задрімав на шкіряному дивані з широким бильцем і збитими подушками, повернувшись обличчям до каміна, в якому вгадувалося щось ренесансне і на якому вгорі був вирізьблений дикобраз Людовік XII, а всередині замість вогню, що ніксли там не запалювався, миготіли червоні лампочки поміж імітованих головешок. «Це був успіх, справжній успіх»,— знову й знову повторював Перший Урядовець, наслухаючи, як у соборі тихо забамкав ранковий дзвін,— зовсім тихо, бо теперішні мешканці центру, що вже не вставали так рано, як колись, просили, щоб уранці дзвонили не так гучно. Він тинявся по кімнаті від крісла до крісла, наливав собі останню чарку, яка щоразу виявлялася передостанньою. Людина короткого сну і довгих сіест, чії спартанські наради на світанку були мукою для міністрів, він цієї ночі так і не приліг у свій великий плетений гамак, дуже схожий на той паризький, а вирішив почекати ванни, що її, як завжди, приготує Господиня Ельміра, напахтивши англійськими солями воду, підігріту до температури людського тіла. Відкриття Капітолію зробило його щасливим. Тепер треба розіслати фотографії споруди по всіх наших посольствах, щоб їх опублікували газети Європи та цього континенту, причому за місце слід платити як за колонки і згідно з посантиметровим тарифом — так роблять завжди, коли хочуть проконтролювати редагування супровідного тексту. Так світ дізнається, наскільки зросло це місто, що йому віяння віку велять не бути більше великим селом, оточеним з усіх боків гадючими пустищами, голими горбами, колючими чагарями та гнилою водою з міриадами малярійних комарів; селом, головною вулицею якого з криком і свистом женуть пастухи худобу... Він утішався цими думками, а день розгорявся, і десь далеко заграли зорю, і рушили перші трамваї, везучи перекупок з кошиками та мішками на ринки, де вже тріпотіли крильми птахи в клітках і черепахи в ящиках жували латук. Перший Урядовець глянув на свій розклад. Випадав день, вільний од

нарад, аудієнцій та всякої іншої нудьги. Сьогодні він поміняє свої звички: спершу ванна, а тоді сон десь до дев'ятої ранку. Проте, розсівшись ліниво в кріслі й смакуючи цукерки з лікером, він так ні на що й не зважився. «Що бажає ваша милість?» — промурмогіла спрощення Господиня. «Спи, донечко. Не турбуйся». І почувуючись ніби спільником Вулкана, який позбувся нарешті докучливих хмар і засяяв, величний та дужий, своїми кварцевими боками, забарвленими усіма відтінками рожевого й блакитного, пробурмотів: «Успіх... Успіх... А решта...» Раптом страшний вибух струсонув палац. З вікон фасаду повилітали всі шибки, від стелі відірвалося кілька люстр, попадали на підлогу пляшки, склянки, декоративні горщики й тарілки, ще й три картини із стін. Бомба великої потужності вибухнула у ванній кімнаті Першого Урядовця, і звідти вирвалися важкі клуби диму, що тхнув гірким мигдалем. Мертвотна блідість розлилася по обличчю Президента. Силкуючися зберегти спокій, він позирнув на свій годинник: «Пів на сьому... Час моєї купелі... Вітаю вас, сеньйори, але сьогодні вам не пощастило...» Тим часом у палаці зчинилася безтямна метушня, поприбігали вартові, слуги й покоївки, і Господиня гукала ще людей на допомогу... І тоді Президент, звертаючись цього разу до міста, сказав «Це мені дяка за надто м'яку руку».

12

...У світі існує щось таке, ніби один-єдиний вельми могутній і підступний ошуканець, який вдається до всіх своїх хитрощів, щоб повсякчас ошукувати мене...

Декарт

Телефонними дзвінками доктор Перальта підняв з ліжок усіх міністрів; невиспані після урочистої вечірки, яку вони доповнили вдома доброю чарчиною того, що поліпшує апетит (чи зелений бенедиктин, чи вишнівка шеррі-брєнді кольору червоного дерева), вони мусили бігти на термінову нараду о 8.30 ранку, де кава прожєне весь хміль і сонливість. Вони прибували один за одним, жуючи м'ятні цукерки, пїтніючи від аспірину, протираючи очі всякими примочками — і Господиня проводила кожного до ванної кімнати Президента, і кожен обурювався видовищем битої порцеляни, укритих павутиною тріщин дзеркал, потовчених флаконів і мильниць, що плавали в калюжах одеколону, і біде з зірваними з різьби кранами, звідки фонтаном бив невтримний струмінь води просто в понівечене вибухом чисте небо... «Жахливо... Страхливо... Незбагнено... І подумати тільки, що трохи не...» «Я ще не заходив туди,— з драматичною ноткою в голосі сказав Перший Урядовець, коли всі повмощувалися на стільцях,— бо остерігаюсь власного гніву». Запала мовчанка, яка могла щомиті вибухнути грозєю. І тоді прозвучало спокійне: «Попрацюймо, сеньйори». Збори відкрив секретар, поінформувавши присутніх про точний час та інші обставини замаху. Капітан Вальверде, начальник карного розшуку, сказав, що розслідування вже почалося. Правда, вчора, з нагоди урочистого відкриття Капітолію, президентську варту було перекинуто до Великого амфітеатру, і це послабило охорону палацу, де на найважливіших по-

стах опинилися недосвідчені солдати. Незважаючи на це, ніхто, крім слуг і довірених людей, не проникав у будинок після того, як зняли варту. «А втім,— зауважив Президент,— бомбу, яка тут вибухнула,— не можна було пронести в кишені. Не одну годину і не дві таїлася ця штукovina за ванною, і її годинниковий механізм відлічував час. Йдеться не про аматорську бомбу на нітробензині, зеленому поросі чи лікриновій кислоті, а про пекельну машину, яку виготовив знавець своєї справи. Експерт каже, цей запах гіркою мигдалю — його й досі чути тут — свідчить про те, що бомбу зроблено якимось особливим способом...» Потім пішли гіпотези щодо можливих злочинців: «А. С. Р.» («Анархо-синдикалістська революція»), яка вже кілька місяців невидимою рукою виводить свої ініціали на стінах столиці; можливо, активніша, ніж ми гадаємо, люди доктора Луїса Леонсіо Мартінеса, що останнім часом виказували неабияку жвавість (і спритність, слід також сказати), вербуючи прихильників у столиці й провінції; може бути, що й студенти, бо студенти завжди причетні до всіляких непорядків і колотнеч (чом би не закрити, сьогодні ж, університет святого Луї?); ще російські нігілісти («Дурниці»,— пробурмотів Президент); люди з American Federation of Labor¹ Семюеля Гомперса («Ні, ці ні...») — недавно вони розгорнули революційну діяльність на півночі Мексики. «А ще ж є «червона література»,— озвався міністр освіти. «Еге ж, «червона література»,— хором підхопили інші. Проте карний розшук не бачив ніякого зв'язку між сьогоднішнім замахом і розповсюдженням книжок, таких-от, як оця, з бібліотеки Барбадільйо, «Утіхи цезарів», йому показали недавно, і в ній репродукції з римських камей, де імператор Октавіан обіймає — та ще як! — свою дочку Юлію, а Нерон виробляє таке, чого він із поваги до присутніх тут нізащо не розкаже. «Мова не про це, не про сороміцькі оповідки, які врешті-решт нікому не шкодять,— пояснювала освіта,— а про книжки, в яких пропагують-ся всякі анархізми, соціалізми, комунізми, робітничі інтернаціонали, революції... «Червоні книжки» — так це називається в усьому світі». «Не відволікаймося, сеньйори, не відволікаймося,— огризнувся карний.— Проблема набагато простіша. Ходили тут, усі це знають; друковані листівки, повні образ на адресу уряду, і складено їх у крельському стилі, якого не сплутаєш з ніяким іншим,— одне слово, наклепи, що до них звикла вдаватися опозиція. І ніяких нігілістів, анархо-синдикалістів чи людей із... як воно... того, що сказав сеньйор, я не знаю англійської. Справжні вороги — це просто таємні політики, які докладають усіх зусиль, щоб збройно повалити уряд. Вони скрізь, вони стежать за нами, а тепер отією бомбою розв'язали відкриту війну. А на війну відповідають війною»,— закінчив він, кладучи на стіл свій пістолет. «Але ж, щоб воювати, треба знати точно, де вороги»,— зауважив Президент. «Полишіть це мені. Я знаю, з якого краю починати. Вже маю кілька прізвищ у списку. Зачитати?» — «Краще не треба, капітане. А то мені ще стане жаль когось. Дійте. Швидко й енергійно. Ми розуміємо один одного». — «Тільки б не помилитися нам»,— вставив Перальта. — «Ergare humanum est»², — заперечив Перший Урядовець крилатим висловом із «Малого Ларусса». І, щоб оживити змучені тривою та безсонням обличчя своїх міністрів, попросив кілька пляшок

¹ «Американська федерація праці» (англ.).

² Людині властиво помилятися (лат.).

коньяку: «По одній», — сказав, наливаючи собі чарку. «Авжеж», — відгукнулися міністри. А тим часом прийшли муляри й сантехніки з мозаїчними плитками, паяльниками та всяким іншим начинням у чомоданчиках — ремонтувати пошкоджену ванну кімнату. «А ви принагідно таки займіться «червоною літературою», — сказав Перший Урядовець карному таким тоном, ніби не надавав великої ваги предметів розмови. «Будьте спокійні, сеньйоре. У мене є люди, які знаються на цій справі», — одказав той, прощаючися з похвальною квапливістю людини, якій кортить швидше перейти від слів до діла. «Сьогодні в нас буде велика облава на германофілів», — мовив Перальта.

Дивовижна несподіванка чекала того дня — була друга година пополудні — мешканців столиці. Саме поверталися службовці до своїх бюро, саме допалювалися післяобідні сигари в ресторанах і допивалася кава на терасах під тентом на зразок паризьких («Тортоні», «Графха», «Маркіза де Севіньї»), які відкрилися недавно, і всі вулиці були залюднені. І от на цих залюднених вулицях пронизливо завили сирени маленьких «фордів», і всі побачили, що за «фордами» котяться якісь клітки на колесах; вони були схожі на великі заграбовані ящики, і на драбинках стояли в недбалих позах, з гвинтівками в руках; дуже лихі з лиця вартові. Незабаром усі вже знали, що ці лиховісні коляси придбав уряд, щоб замінити ними примітивні тюремні візки, запряжені мулами, — їх називали «пташниками», — що досі підбирали п'яниць, дрібних злодіїв та гомосексуалістів. А ще помітили всі — як ніколи, заворушилась поліція. Сюди-туди шастали мотоцикли. То тут, то там зненацька з'являлися детективи, яких одразу впізнавали, — надто вже старалися «не привертати до себе уваги» ці люди, одягнені хто як торговельний агент, хто як Нік Картер¹. І до всього того ще сирени, різкі, тривожні, лунали то в цьому, то в іншому кварталі, перегукуючись понад гостроверхими й пласкими дахами старих будинків, лякаючи голубів, що лопотіли крильми поміж хмарочосами. «Щось коїться, — перемовлялися між собою здивовані люди. — Щось коїться». І коїлося-таки багато чого, і багато чого скоїлося того дня, що хмурнів з кожною годиною, кутаючись у теплу м'ячикку. О пів на третю пополудні віце-ректор університету тлумачив з кафедри номіналізм і волюнтаризм Вільяма Окама², коли до аудиторії вдерлася поліція й арештувала його, а заодно й студентів, що здумали протестувати. Розправляючись із факультетом гуманітарних наук, поліція заштовхала прикладами та носачами чобіт ще вісьмох викладачів у нові в'язничні фургони. Стомившись вислухувати ректорові посилення на столітні привілеї та автономії університету, капітан Вальверде турнув його в басейн внутрішнього двору — разом із тогою та іншими атрибутами, якими той хотів подіяти на порушників учбового процесу. О третій представники влади на чолі з лейтенантом Кальво, літературним експертом карного розшуку, зайняли книгарні, що пропонували публіці дешеві видання «Червоного тижня в Барселоні» (брошура про смерть анархіста Феррера), «Кавалера Червоного дому», «Червоної лілеї»³, «Червоної зорі» (Піо Бароха⁴), «Червоної дівки» (біографія Луїзи Мішель), «Червоного і чорного», «Червоної літери» Натанієля Тоторна — все зразки, на думку експерта, «червоної літератури», револю-

¹ Псевдонім авторів серії дешевих детективів, що виходили у США з 1870 р.

² Англійський філософ (1300 (?) — 1350 (?)).

³ Роман А. Франса (1894).

⁴ Іспанський письменник (1872—1956), автор романів «Земля басків», «Записки людини дії».

ційної пропаганди, вельми причетної до таких злочинів, як той, що сьогодні вранці стався в палаці. Книжки, покидані на візки, повезли до сміттєспалювальної печі, збудованої недавно за містом. «То візьміть уже разом і «Червону Шапочку»! — крикнув, не тямлячи себе, один книжковий комерсант. «Арештуйте цього розумника», — наказав лейтенант Кальво агентіві... А потім (о п'ятій) почався напад на будинки: поліцейські, мовби вони з неба впали, бігали по дахах, стрибали у внутрішні двори, вривалися до кухонь, виламували двері, заглядали під ліжка і в шафи, витрушували шухляди письмових столів, порпалися в скринях під голосіння жінок, дитячий плач, прокляття бабусь, лютування патріарха, який кликав бога в свідки, здіймаючи руки в своєму кріслі на коліщатах, та крик сухотника (тут-таки забитого прикладами на смерть), що стверджував, нібито Перший Урядовець — син алкоголічки і нібито його покійна донья Ерменехільда зовсім не свята — вона просто стомилася кохати молодого гусара, знаменитого винятковими пропорціями свого тіла... Запала ніч, і тільки й розмов було, що про арешти «підривних елементів», німецьких шпигунів, соціалістів-германофілів, хоч без них чомусь порушувався пульс звичного міського життя. Спалахнули рекламні вогні вина «маріані», задзвонили дзвінки в кінотеатрах, а тим часом у кафе і барах люди марно гортали сторінки вечірніх газет, де говорилося про все на світі, крім того, чого слід було сподіватися. «Чорні клітки» наче втихомирилися. Оркестр «Бомберос», ради четверга, заграє марш «Самбр-е-Мез», а тоді музику з балету «Самсон і Даліла» та кілька тореадорівських маршів в альтанці Центрального парку. Злачні вулиці Сан-Ісідро, Ла-Чайога, Манге, Сан-Хуан-де-Летран заповнили завсідники. Але щойно вибило одинадцяті, почався раптовий наліт на бурдеї, гральні доми й шинки з танцями під скрипочку з сопілкою. Всіх, хто не міг довести, що служить у публічному закладі чи в армії, кидали (декого зовсім роздягнутого) у військові грузовики і везли до старої Центральної тюрми, де камери, галереї і внутрішні двори були вже переповнені... І над ранок у місті запанував терор. Не припинялися арешти. Гасали вулицями «чорні клітки». І попри все це, ввечері, прибираючи в бібліотеці зали засідань, Господиня Ельміра натрапила за «Всесвітньою історією» Чезаре Канту¹ на підозрілу бляшанку, що виявилася бомбою кустарної роботи, яку вчасно розрядив один із вартових палацу, піротехнік-початківець. «Доведеться ще натиснути», — прокоментував цю знахідку Перальта.

З роками жили Першого Урядовця втратили свою еластичність, і очі його — він ніколи не носив окулярів, бо міг читати й без них, — набули дивної властивості не сприймати третього виміру. Предмети, близькі чи далекі, він бачив як пласкі образи, без випуклостей, неначе малюнки на готичних вітражах. Тепер він щоранку дивився на людей статутних кольорів мов на постаті з готичного вітражу, — цей — блакитно-чорний, той — біло-золотавий, а той — войовничий жовтаво-пісочний, — які доповідали йому про свої успіхи за минулий день, за ніч, проведену в комісаріатах і катівнях, у казармах і підземеллях, де вони виривали імена, адреси та всяку іншу інформацію з вуст у тих, хто не хотів говорити. Вони розказували, як притопляли у ванні й під-

¹ Італійський письменник, політичний діяч, історик (1804—1895).

вішували в'язнів, перелічували щипці, гароти, жаровні — і на цьому прозорому вітражі, за яким бовванів далекий і величний Вулкан Тутелар, проступали видіння тортур: кари проклятих грішників і муки святих. Та досить було йому сказати: «Щиро дякую, сеньйори», як той вітраж розбивався, щезали блакитні, білі й жовті постаті першого видива й іншими дверима заходили, миттю вростаючи в інший вітраж, його вуха й очі, його всюдисущі, невидимі, невідомі, комедіанти, майстри сократівського методу, віртуози евристики, що не просто доносили про добуте хитрощами, про схоплене на льоту слово, про двозначний натяк чи необачно кинуту фразу, пійману на дипломатичному прийомі, на порозі бару, в затишку спальні, — а були скрізь, проникали непомічені, в усі шпарини, коли треба, прозорі, мов скло, чи тверді, наче камінь; пролази, шпигуни, часто симпатичні хлопці, були вони ще й охоронці над охоренцями, наглядачі над хитрунами, бо стежили й запам'ятовували, де що затівають, снують-плетуть самі соратники, родичі й дружки Першого Урядовця під захистом його високої тіні. Отак, примруживши очі й нагостривши нюх, часом дратуючись, а то й сміючись, вислухував він своїх людей і дізнавався про найрізноманітніші, найхитріші гешефти, що робилися за його спиною: гешефт із мостом, спорудженим через ріку, якої не знала жодна карта; із міською бібліотекою без книжок; із нормандськими бугаями-сименталами, які ніколи не перетинали океану; з іграшками та букварями для неіснуючих дитячих садків; із пологовими будинками для сільських жінок, куди жодна з них, звісно, не йшла, бо за предковічним звичаєм народжувала на табуреті з вибитим сидінням, тягнучи за мотузку, причеплену до стелі, в чоловіковому капелюсі, — щоб знайшовся хлопчик; гешефт із кам'яними кілометровими стовпами, що так і не замінили фарбованих дощочок; із порнографічними фільмами, які продавалися в бляшанках з-під вівсяної каші; із «китайською шарадою» («jeux de trente-six bêtes»¹ — так назвав її барон де Дрюмон, популяризатор в Америці забороненого лото нумерованих звірят), якою займалася бригада національної поліції по боротьбі з забороненими іграми; з «еректилем» — корейським лікером із коренем мандрагори в пляшці (настояним на прутні осла-плідника з Санто-Домінго, черепаховому порошку та екстракті шпанської мухи в пляшці); з портмоне (три дзвіночки, чи три сливки, чи три черешні, байдуже) — jask-pot², що його провадив начальник таємних служб; із метричними записами від народження ad perpetuam memoriam³ для interdits de séjour⁴ і французів з Кайенни, охочих стати нашими співвітчизниками; з астрологічними порадами, ясновидіннями, хіромантією, ворожінням на картах, гороскопами поштою, містиками-індусами (все це було заборонене законом) — тут прикладався міністр внутрішніх справ; із «галантними вераскопами»⁵, котрих не чіпали на ярмарках і в парках розваг (капітан Вальверде); із каталонськими поштовими марками (гіршими за французькі, казали знавці) — лейтенант Кальво; із «свяченими простирадлами для молодят (draps bénis pour jeunes mariés), виготовленими в Парижі, квартал Маре, і призначеними для приданого християнським нареченим... То тішачись, то дратуючись (але більше тішачись, ніж дратуючись),

¹ «Гра тридцяти шести звірят» (франц.).

² Вигідне дільце (англ.).

³ До вічної пам'яті (лат.).

⁴ Вигнанців (франц.).

⁵ Комерційна назва стереоскопа.

споглядав щоранку Перший Урядовець цю широку картину шахрайства й комбінаторства і думав про те, що тут він може заплатити своїм соратникам за відданість і ревність хіба монетою сміху чи лайки. Бо сам він ніколи в житті не був людиною дріб'язкових гешефтів. Господар керованих через другі руки підприємств був Володарем Хліба й Риби, Патріархом Злаків та Отар, Повелителем Криги і Царем Джерел, Паном Води і Володарем Колеса, і все це в багатолікій єдності аббревіатур, завжди анонімних концернів, торговельних фірм, товариств, що не знали ні невдач, ні банкрутств. Отож Перший Урядовець милувався своїми ранковими вітражами й водночас відчував: попри весь терор, розв'язаний після вибуху першої підкладеної в палаці бомби, існувало щось, чого не могли спіймаги його люди, бо воно, те щось, вислизало у них із рук, проти нього безсилі були тюрми, тортури і надзвичайний стан; те щось рухалося по землі й попід землею, підіймалося на поверхню незаними міськими катакомбами; щось, цілком нове для країни, непередбачене у своїх проявах, із секретом у механізмі — і Обранець не міг його збагнути. Ніби заразив атмосферу невидимий пилоч чи її отруїли таємничі дріжджі, чи заселила невідома летюча сила — прихована й водночас відкрита, тиха, але повнокровна, з енергійним пульсом, бо щодня у примарних друкарнях виготовлялися підпільні листівки, маніфести, прокламації, памфлети кишенькового формату («Невже ви неспроможні виявити друкарню — таку громіздку, таку гуркотливу річ?» — кричав Перший Урядовець ранками, коли раптово загорявся люття), де вже його не ображали по-креольському простенькими каламбурами і нехитрими дотепами на жаргоні задвірків та старих перенаселених будинків, як було досі, а називали диктатором (це слівце ранило дошкульніше, ніж найбридкіший епітет, ніж найуїдливіше неперекладне прізвисько, адже це було непопулярне за кордоном, надто у Франції), розкриваючи перед народом у простих і колючих словах багато чого такого — вчинки, обладки, ухвали, знищення неугодних елементів, — що ніколи не повинно було дійти до нарсду... «Але... хто, хто, хто друкує ці листівки, ці пасквілі, ці безсоромні наклепи?» — кричав щоранку Перший Урядовець перед звичними своїми вітражами облич, що пітніли, кривилися з натуги, неспроможні йому відповісти. Белькотіли щось, торочили кожен своє, хоча й сходилися на потребі «фізичного знищення». Стискали кільце облоги навколо крамольних текстів, шукаючи винних поміж рядків. Не анархісти — ці всі арештовані; не прихильники Луїса Леонсіо Мартінеса — ті, вже сиділи по різних тюрмах країни; не були то й боягузи-опозиціонери з інших фракцій, всі у списках, під наглядом, і до того ж вони не володіли потрібними технічними засобами, щоб, попри всі труднощі й небезпеки, постійно підтримувати роботу підпільної друкарні... Отак, перебираючи здогади й гіпотези, доскіпливо зважуючи вірогідність того чи іншого, складаючи до купи окремі літери, мов частини англійської puzzle¹, дійшли до слова «К-О-М-У-Н-І-З-М», коли відкинули все інше... Проте, зрештою, — міркував тепер Перший Урядовець наодинці з Перальтою, — ми, як і всі латиноамериканці, страшенно охочі до нового. Щойно з'явиться десь яка річ і помандрує світом — хай то буде мода, виріб, доктрина, ідея, манера малювати чи писати вірші — і ми тут-таки раденько переймаємо її: італійський футуризм чи «Юність абата Сурі», теософію чи фокстрот, краусизм² чи обертові столики... А тепер іще

¹ Головоломка (англ.).

² Йдеться про вчення австралійського філософа-неореаліста О. Крауса. (1872—1942)

цей російський комунізм — екзотичний, неможливий, осуджений усіма чесними умами після ганебного Брестського миру,— простягав свої щупальці до Америки. Не багато прихильників, на щастя, мала ця доктрина без майбутнього (принаймні їхньої діяльності не дуже видно було досі), та коли раптом на неї звернули увагу, як на можливого рушія, перед присутніми постала мізерна тінь юнака на прізвище Альварес, чи Альваро; чи Альварадо,— Перальта не пам'ятав точно,— більш відомого під прізвищем Студент, бо в одній своїй особливо гострій промові він нібито сказав: «У мені бачать просто студента, одного із студентів, Студента»,— що наче б відзначився під час останніх університетських заворушень. Недавно один інформатор чув, як він хвалив Леніна, що, скинувши Керенського, запровадив у Росії розподіл багатств, землі, худоби, срібного посуду, жінок... «То треба розшукати його.— сказав Президент.— Це вже дещо». Проте його звичний ранковий вітраж незабаром перетворився на картину зневіри: не було способу спіймати того Студента. Досі за ним не дуже стежили, маючи за цілком безневинного (здавалося, він більше цікавився поезією, ніж політикою), тож експерти органів безпеки не могли дійти згоди щодо його зовнішнього вигляду, зросту, обличчя, статури. Хто казав, що в нього зелені очі, хто — карі; один стверджував, що він — атлет, другий — що миршавий і хворобливий, згідно з університетськими реєстрами, йому було двадцять три роки; покинутій матір'ю; син сільського вчителя, загиблого під час різанини в Новій Кордові. Проте зараз він був у місті, і поліція вже вкотре вривалася в гу чи іншу його схованку, але знаходила там тільки незастелене ліжко та інші ознаки, що свідчили про недавню присутність людини: недопиту пляшку пива, спалені папери, недокурки сигар, книжку на підлозі (останнього разу це був перший том «Капіталу» Карла Маркса, куплений, як про це свідчив торговельний штамп, у книгарні «Атенеа» Валентіна Хіменеса, арештованого за торгівлю «червоними книжками»). «Ось! — вигукнув Перший Урядовець, почувши про це.— Кретини забирають «Червоне і чорне» й «Кавалера Червоного дому», а лишають на прилавках куди небезпечніші книжки». І, згадавши, що Славетний Академік говорив йому колись у Парижі про «марксистську небезпеку», про «марксистську літературу», послав Перальту («кмітливішого за цих пришедепуватих детективів, які цілком заслуговують на таке слово») принести йому стільки цієї літератури, скільки він знайде в місті... За дві години на столі в президентському кабінеті вже лежало кілька томів: Маркс, «Класова боротьба у Франції (1848—1850)», «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта», «Громадянська війна у Франції (1871)», «Ну, все це — передісторія»,— сказав Перший Урядовець, недбало відсуваючи томи набік. Маркс—Енгельс, «Критика Готської програми»... «Це нагадує мені памфлет на європейську аристократію... Адже Готська програма, ти ж знаєш, це ніби телефонний довідник князів, герцогів, графів та маркізів»... Енгельс, «Людвіг Фейербах і кінець німецької класичної філософії». «Не думаю, щоб це могло збити з пуття наших вагоноводів»... Маркс, «Заробітна плата, ціна і прибуток». Президент прочитав уголос: «...визначення вартості товарів відносними кількостями фіксованої в них праці є щось цілком відмінне від тавтологічного методу визначення вартості товарів вартістю праці або заробітною платою». «Ти збагнув що-небудь? І я ні». Маркс, «До критики політичної економії». Погортав том, поки дійшов до «Додатка», і тут розвеселився зовсім: «З віршами англійською, латинською, грецькою мовами... Хай спробують підступи-

тися з цим до Господині Ельміри». («Мене мають за дурнішу, ніж я є насправді», — образилася та...) І вже зареготав, ухопивши наступний том: «Ага! Ось цей славнозвісний «Капітал»!.. Зараз ми на нього подивимося...»

«Перша метаморфоза товару, його перетворення з товарної форми в гроші, завжди є в той же час другою протилежною метаморфозою якого-небудь іншого товару, оберненим перетворенням останнього з грошової форми в товар...»

Г — Т, тобто купівля, є в той же час продаж, або Т — Г; отже, остання метаморфоза даного товару є в той же час перша метаморфоза якогось іншого товару. Для нашого ткача життєвий шлях його товару закінчується біблією, в яку він перетворив одержані ним 2 фунти стерлінгів. Але продавець біблії перетворює одержані від ткача 2 ф. ст. в горілку. Г — Т, заключна фаза процесу Т — Г — Т (полотно — гроші — біблія), є в той же час Т — Г, перша фаза Т — Г — Т (біблія — гроші — горілка)»...

«Я збагнув тут тільки одне слово — «горілка», — пожартував розвеселений Перший Урядовець. — І скільки коштує ця німецька книженція?» — «Двадцять два песо, сеньйоре». — «Ну то хай, хай продають, хай і далі торгують нею... У всій країні не знайдеться і двадцяти двох душ, які б заплатили по двадцять два песо за цей том, що важить більше, ніж нога мертв'яка... Т — Г — Т, Г — Т — Г... Не даються мені рівняння...» — «А гляньте ось на це», — сказав Перальта, витягнувши з кишені тоненьку брошуру. «Вирощування курей червоної род-айлендської породи». «Що спільного у цієї брошури з тим томом? — здивувався Президент, проте почав читати: «Тут ніколи не щастило акліматизувати північноамериканських курей. І в нат-пінкертонів з опереними лапами, і в леггорнів, що там, на Півночі, несуть більше яєць, ніж є днів у році, не знати чому закривається задній прохід, коли їх привозять сюди, і тоді вони несуться тільки чотири рази на тиждень; а жирних род-айлендських тут одразу пожирають воші». — «Розгорніть книжечку, Президенте. І читайте уважно...» Маркс — Енгельс, «Маніфест Комуністичної партії...» «Прокляття, та це ж зовсім інша річ!» І, підозріливо насупившись, Перший Урядовець почав читати: «Привид бродить по Європі — привид комунізму. Всі сили старої Європи об'єдналися для священного цькування цього привида: папа і цар, Меттерніх і Гізо, французькі радикали і німецькі поліцаї». Запала мовчанка. Тоді заговорив Перший Урядовець: «Як завжди — ієрогліфи або передісторія. Священний Союз (чи це було не після падіння Наполеона?), папа, що вже нікому не заважає, Меттерніх і Гізо (хто тут пам'ятає, що існували пани, яких звали Меттерніх і Гізо?), російський цар (котрий із них? Я сам не знаю...) Передісторія... Чистісінька передісторія...» Проте, погортавши сторінки і дійшовши до останніх рядків брошури, замаскованої під птажівницький трактат, Президент замислився над фразою: «Одним словом, комуністи всюди підтримують всякий революційний рух, спрямований проти існуючого суспільного і політичного ладу...» Довга пауза. А тоді: «Все той самий анархізм — бомби в Парижі, бомби в Мадриді, замах на королів і королев, анархосиндикалізм, комунізм, А.А.З.К.¹, Т — Г — Т, Г — Т — Г, Х.С.М.². Переплутана абетка, катастрофічне розмноження абревіатур — виразні ознаки занепаду ча-

¹ «Американська асоціація залізничних контролерів».

² «Християнський союз молоді».

сів. Одначе це штука з курми червоної род-айлендської породи... Хитромудро... Те червоне і це червоне... Передайте цю брошуру поліції, і хай кидають у тюрму кожного, хто попадеться з такою птахівницькою літературою... До того ж... до... Але... що це?» Була третя година пополудні, і на вежі собору врочисто, розмірно бамкав головний дзвін. Наче трудився гігант над першим витвором із бронзи, літургійно куючи величезним своїм молотом — батьком дзвонів-синів, синів-дзвонів,— і озвалися високі, чисті голоси невеличких, без жодної тріщинки, дзвонів скиту Ерміта-де-ла-Палома ген там, на межі вічних снігів Вулкана Тутелара; а за ними сопрано Сан-Вісенте-де-Ріо-Фріо, баритон монастиря Тарбських сестер¹, колоратурний передзвін храму єзуїтів, контральто Сан-Діонісію, глибокий бас Сан-Хуана-де-Летрана, срібне сольфеджіо «Небесної Пастирки» розпочали свято гучного калантання і ніжних рулад, перегуків і переливів, тріумфу та втіхи, тим часом як дзвонарі й служки, семінаристи і капуцини, спритно вчепившись за мотузки дзвонів, то здіймалися в повітря, то опускалися, дригаючи розкаряченими ногами: вгору — вниз, удар закаблуком об підлогу і знову вгору — вниз у лунких колодязях веж, у такт оглушливому бамканню, що линуло згори. І залунав концерт од півночі до півдня, од сходу до заходу, втягуючи місто в чудесну поліфонію розгойдувань, ударів та коливань; сирени фабрик, клаксони авто, сковорідки. по яких вибивали ложками, каструлі, бляшанки — все, що видає звуки, відлунює, оглушує, заспівало, забряжчало, заторохтіло понад тіснявою старих та асфальтованою широчінню нових вулиць. Засигналили локомотиви, завили пожежні машини, задзеленчали міддю дзвінки трамваїв. «Кінець війні! — вигукнув, заходячи без стуку, міністр закордонних справ і простяг руку до пляшки «Святої Інеси», яку щойно відкоркували й пошили на столі біля книжок Перший Урядовець із своїм секретарем, певні, що ніхто за ними не стежить. — Кінець війні! Цивілізація взяла гору над варварством, латинський світ — над германським. Перемога! Це ж і наша перемога!..» — «Ми пропали, — стиха мовив Президент, — так, тепер ми пропали...» Відпущені додому школярі з криками й співами вибігали із шкіл. Веселі дівчата з Ла-Чайоти, Сан-Ісідро виходили на вулиці, красуючись лотарінгськими чіпцями та ельзаськими чорними бантами, вплетеними у коси. «Кінець війні... Кінець війні...» Ремісники, муляри, настроювачі піаніно, лихварі, кати-гаротерос, вуличні торговці плодами тамаринду й манго, жінки, що мелють недостигле зерно кукурудзи, спортсмени в майках з малюнками на історичні теми, продавці морозива, катеринщики з мавпочками, одягненими, як італійки, двірники, вчителі з накрохмаленими манишками, цукровари, натурники, теософи, букмекери з іподрому, вчені, спіритуалісти, хіміки, гомосексуалісти з гвоздиною в зубах, фольклористи, книжники, картярі, професори в тогах і шапочках — усі йшли, скандуючи: «Кі-нець вій-ні! Кі-нець вій-ні!» Хлопчаки вже розносили спеціальні випуски газет із набраними в шістдесят чотири пункти заголовками: «Кінець війні... Кінець війні...» Студенти, знаючи, що в поліції стане здорового глузду не псувати їм такого свята, юрбою висипали на вулицю з університету святого Луки: передні несли на плечах дерев'яний поміст, на якому брикало опудало мула з рогатою каскою на голові та німецьким прапором на спині, за кожен вибрик заробляючи удар шаблею від убраного в синьобіло-червоний трикольтор манекена, що зображав французького маршала,— а почет співав:

¹ Тарб — містечко у Високих Піренеях (Франція)

Кайзер брикає,
а Жоффр поганяє.

Жива алегорія з Жоффром у червоних штанях обійшла кілька разів Центральний парк. Постояла перед президентським палацом. Тоді подалася бульваром Республіки до горішньої частини міста, а тим часом отці «Небесної Пастирки» винесли свій поміст, на якому діва у великій осяйній шаті звитяжно топтала ногами скорчене в агонії зелене чудовисько (зняте з вітваря в церкві Сан-Хорхе), що тримало у своїй диявольській пащеці шмат картону з жирно виведеним тушшю словом «ВІЙНА». А за отцями та дівою з чудовиськом ішли жінки, співаючи старовинної селянської пісні:

Діво Маріє,
од лиха нас храни,
збав нас, матір божа,
страшної звірини.

Вулицею Торгівлі повернулися студенти із мулом та маршалом, керованими за допомогою дротин; тут бряжчали маракас і злітали в повітря ракети.

Кайзер брикає,
а Жоффр поганяє.

А раби Небесної Пастирки звернули на вулицю Ювелірів, щоб вийти сходами нагору, до бульвару Огюста Конта:

Взяла мачете діва —
убити люте зло,
і чудисько лапате
до хащі утекло.

«Ми пропали!» — мовив Перший Урядовець, що споглядав усе це, понуро суплячи брови. «Але ж, Президенте, перемога розуму, триумф Декарта...» — «Бачите, Перальта, з цією перемогою негайно впадуть ціни на цукор, банани, каву, чікле¹, балату. Не стане «жирних корів»... І скажуть, що мій уряд не мав нічого спільного з колишнім процвітан-ням країни...

Кайзер брикає,
а Жоффр поганяє.

...Пошли людей, хай організують великий офіційний бенкет на честь звитяги святої Женев'єви над гуннами, Жанни д'Арк над Клаузевіцем, Небесної Пастирки над міжнародним комунізмом. Тепер повернуться лелеки Гансі на дахи Кольмара², і задзвенить у славі Деруледова сурма... Декарт виграв війну, але наша карта бита...

Діво Маріє,
од лиха нас храни...

...хоча є спосіб урвати останній шмат од цієї світової гризні. Поки ще людям ведеться чудово, оголосимо великий грошовий збір на відбудову спустошених областей Франції... Дай телеграму Офелії. Скажи, хай приїжджає якнайшвидше. Нам придасться і її вбрання сестри милосердя». І, збайдужівши враз до всенародного галасу за стінами Палацу, поіннятий ностальгією та ще якимись незбагненними печаллями, Перший Урядовець накрутив грамофон із великою трубою, що дрімав собі в куточку, і поставив пластинку Фортюже:

¹ Жувальна гумка

² Місто в Ельзасі, де народився Гансі.

Lorsque la nuit tombe sur Paris
La belle église de Notre Dââââme
Semble monter au Paradis
Pour lui conter son etat d'ââââme ¹.

13

Кампанія збору коштів на відбудову спустошених війною областей увінчалася успіхом, бо не тільки дала державі численні й неконтрольовані побічні прибутки, а й відновила престиж країни та її далекоглядного уряду в очах теперішньої Європи, надто заклопотаної своїми мирними проблемами, аби пам'ятати дріб'язкові, локальні, екзотичні події, які zostалися в далекій затуманеній епосі, що скінчилася в такому собі історичному місяці серпні, який сколихнув світ. Офелія у своєму вбранні сестри милосердя їздила від міста до міста, від атенея до атенея — разом із виставкою гравюр, малюнків, афіш і промовистих фотографій, які зображали сплюндровані поля, мертві села, вирви, пошкоджені собори з похиленими хрестами. «Школи просять тебе допомогти їхнім дітям», — було написано на безрадісній панорамі військового цвинтаря. «Віддайте мені мою обитель», — можна було прочитати в ногах у посіченого кулями Христа... Тим часом і без того роздутий достаток ріс собі далі, попри спекуляції та розтрати, немовби його підштовхувала якась нестримна сила, і щасливці та вискочні чхали на похмурі пророцтва поодиноких економістів — непитущих пуритан на бенкеті, сивіл із рахівницею, чиї голоси випадали з упевненого хору тих, хто невтомно оспівував любу серцю вигадку: прокинешся, а вигадка тут, поруч, ніде не поділася, — і так щодня. Бо всяк жив вигадкою. Самі про те не здогадуючись, люди втяглися в грандіозний ярмарок химер, де розумне ставало безглуздим і навпаки, де все переоцінювалося, перелицьовувалося, перевдягалось, збочувало, мінялося — омана без кінця-краю, дивовижні перетворення, речі, поставлені з ніг на голову, і все це завдяки запаморочливій операції з грішми, що за одну ніч, не полишаючи гаманця (чи то сейфа) господаря, набували іншого вигляду, іншої вартості й ваги. Все стало навпаки. Знедолені жили у відданих на поталу бруду й пацюкам палацах колоніальної епохи, сучасниках Орельяни та Пісарро ²; а хазяї селилися в будинках, де не знайти й сліду хоч якоїсь традиції — тубільної, барочної чи єзуїтської, — серед справжніх театральних декорацій то в дусі Середньовіччя, то Відродження, то голлівудських Андалузій, котрі ніколи не мали нічого спільного з історією країни, тільки й того, що їх імітували хмарочоси — піднебесні імперії бульвару Гаусмана. Новий центральний поштамт мав свій чудовий Біг-Бен. Нове поліційне управління було луксорським храмом, зеленавим, як Ніл. Сільська резиденція міністра фінансів була прегарною мініатюрною копією замку Шенбрунн ³. Голова палати поселив свою коханку в малесенькому абатстві Клюні ⁴, повитому заморським плющем. Цілі статки вигравалися і програвалися щоночі в баскський м'яч та на перегонах англійських хортів. Вечеряли у «Віллі д'Есте» ⁵ чи в «Тройці» (кабаре, яке недавно відкрили перші

¹ «Коли на Париж спадає ніч, прекрасна церква Нотр-Дам немовби злітає до раю, щоб поділитися з ним своїми почуттями» (франц.).

² Орельяна, Франціско (пом. 1550 р.) — іспанський мандрівник; Пісарро, Франціско (бл. 1471—1541) — іспанський конкістадор.

³ Резиденція Габсбургів у Відні.

⁴ Абатство бенедиктинців в однойменному французькому селищі.

⁵ Одна з найгарніших вілл італійського Ренесансу, розташована в Тіволі біля Рима.

«білі» біженці з Росії, що прибули сюди проїздом через Константинополь), і хіба в китайських ресторанчиках подавалися ще національні страви, зневажені, мов альпартати чи пісня сліпців,— отак піднялися тепер шахраюваті кухарчуки до рангу хранителів національного культурного мистецтва. Популярними мелодіями дня були північноамериканські «Караван», «Єгипет», «Японські дрімливиці», «Мій китайський квартал...», а найулюбленіша, «Індостан», лежала на пюпітрі кожного піаніно — під обкладинкою, де чорніли силуети слона й погонича на тлі червоного сонця. Ощасливлені бумом жінки вже й не знали, де показати свої діадеми, сережки та намиста, свої вбрання, шиті за моделями Ворта, Дусе і сестер Калло. Отож і Перший Урядовець, згадавши одну свою давню, здійсненну тепер забаганку, надумав поставити оперу посеред міста-опери, столиці вигадки, дати своїм співвітчизникам спектакль, схожий на ті, що влаштовуються в Буенос-Айресі та Ріо-де-Жанейро — великих містах, які, постійно звернені очима до Старого Світу, переймають звідти всякі штуки та витребеньки. Саме нагодився Адольфо Бракале, імпресаріо гастрольних турне по Америці, який так любив ліричну драму, що доніс «Сімона Бокканегру», «Манон» і «Лючію ді Ламермур» до чилійських селітрових копалень, південних портів, до бананових ферм і каучукових плантацій Манауса¹, перебирався через пустелі й ріки, побував чи не на всіх Антільських островах, Великих і Малих, із своїми людьми, реквізитом та декораціями, — і саме цьому чоловікові, здатному взяти в руки диригентську паличку, коли концертмейстер захворіє на малярію, чи забезпечити музичний супровід «Мадам Баттерфляй» силами оркестру з піаніно, семи скрипок, флейти, саксофона, туби, двох віолончелей і контрабаса, як на ринку не знайдеться нічого кращого, доручили поставити на сцені Національного театру «найліпше, що є на світі...» І ось одного чудового ранку до столиці прибули трохи не всі поїзди Пуерто-Арагуато, вантажені античними храмами, ретортами алхіміка, шотландськими цвинтарями, кількома японськими будиночками, ельсінорським замком, терасою Сан-Анджело, монастирями, гротами й катівнями — все складене, згорнуте, розібране на частини (скручені в рулони ліси, закутані в ганчір'я галереї) і запаковане у незліченних ящиках. А насамкінець, увечері, в'їхав на кінцеву станцію ще один ешелон — з ультрамодним вагоном-рестораном та меню французькою мовою, — і перони запишалися знаменитостями, що виходили з вагонів серед спалахів магнію та моря квітів, компліментів офіційних представників уряду, оплесків, гідних слави актора, і бринькання мандолін італійської колонії: великий Карузо перший, у ясно-сірому борсаліно² і картатому жилеті, з діамантом у краватці й платиновими запонками — люб'язний, балакучий і добродушний, він розгубився від лестощів та запобігань і, переплутавши все, козирнув по-генеральськи ефрейтору, шанобливо привітався із старшим носильником, одвернувся від міністра справжнього, щоб обняти меломана з обличчям міністра; десятками роздавав автографи, цілував хлопчаків, щасливий серед цієї метушні, що нагадала йому невеличку площу рідного Неаполя в святковий день; потім вийшов Тітта Руффо в костюмі з легкої тканини палмбіч, із драматично насупленими бровами, широкими плечима й грудьми лева—і здавалося неможливим, що такий атлетичний образ примириться з мученицькою худорбою намальованого на афішах Гамлета, якого

¹ Місто в Бразилії, адміністративний центр штату Амазонас.

² Чоловічий капелюх виробництва однойменної італійської фірми.

доведеться йому грати десь через кілька днів; за ними повиходили жінки: Лукреція Борі — сліпуча усмішка й колоратура, уже в ролі Розіни, з лілеєю в руці і в чорній іспанській спідниці, та Габрієла Бецанцоні — гостре, мов ніж, контральто в підв'язці — чия постава багатої жінки різко контрастувала з хирлявістю блідих північноамериканських балерин, що виходили слідом за нею з президентського вагона, несучи клеїончаті валізки з тапочками; Рікардо Страччарі, в рукавичках із вичищеної козиної шкіри й сурдуті родича на похороні великої особи, відповідав журналістам добре поставленим голосом; худорлявий Мансуето, цибатий і кумедний, наче викладач латини з шахрайського роману, висадився для жарту з брилем Дона Базіліо під пахвою; Ніколетті-Корман, якого ми вже бачили — розхристаного, трохи під Шаляпіна і блюзнірського — в «Мефістофелі» Бойто¹... Столичні кравці працювали день і ніч, краючи сукно на фраки й піке на жилети, а тим часом костюмерки бігали з примірки на примірку, щоб викінчити це чи оздобити те, подовжити спідниці, опустити декольте, переробити сукню для худорлявої співачки, бо тій чомусь не сподобалась, пропрасувати одяг для гладкої дами, розширити талію для вагітної, осучаснюючи, пристосовуючи те, що носили колись, до зразків із останніх журналів мод. Із членів хороших товариств та студентських музичних гуртків набрали хори; в одному оркестрі об'єднали, нарешті, найкращих музикантів країни, і тепер вони працювали під керівництвом болонця суворої вдачі, що міг посеред складних пасажів давати вказівки, як-от: «Бери вище, козел!.. Крапка, нещасний!.. Dolce ma non pederasta!»² (це стосувалося прелюдії до «Травіати»), Allegro con coglioni³ (про увертюру до «Кармен»); лаявся він повсякчас, чим нагадував свого вчителя Тосканіні⁴ — мовляв, краще водитися з сутенерами й повіями, ніж мати справу з музикантами, — що не заважало йому, однак, коли закінчувалася репетиція, іти з ними ж, закутавши волохатим рушником шию, крізь юрбу роззяв до винного погребу «Рим» — випити кілька чарок «Святої Інеси», розведеної аперетивом «фернебранка». Чекаючи початку сезону, щовечора влаштовували бенкети на честь співаків із «Ла Скала» та «Метрополітен-опера», які весь час казали, що вони не в формі, аж поки заспівали кілька романсів із репертуару П'єдріротти та «Vogrei mo'ige»⁵ Тості⁶. А тим часом, серед стукоту молотків, лайок, проклять, попри всі перешкоди (то хтось зомлів, то впали декорації, то не діяв люк, то десь пропали списи, то пошкоджено аксесуари, то забули в Італії прядку, то прожектори не ті, то не було пекельного диму тоді, коли слід, то пацюки завелися у вбиральнях, то в когось була дизентерія, то ще когось напали кольки, то в сопрано алергія від квітів, то Мансуето й Ніколетті побилися за мулатку, то хтось розривав контракт і знову його поновлював, то концертна скрипка заліпила ляпаса другому фаготу, то хтось вічно нарікав, то зразу в кількох співаків афонія, то у двох вискочили фурункули через жаркий і вологий клімат, то москіти, то костюми забруднилися, то тропічні зливи, то в когось грижа, то знову афонії, та пухирі, та висипки...) — постав «Фауст», який настільки вражав і западав у душу, що віршувальники-децимісти та співці-гітаристи негайно переробляли найкращі арії на любовні пісні — на заздрість тим, хто не поцікавився і не

¹ Бойто, Арріго (1842—1918) — італійський композитор і письменник.

² Ніжно, але не так, як педераст! (італ.).

³ Алегро, дурні! (італ.).

⁴ Тосканіні, Артуро (1867—1957) — відомий італійський диригент.

⁵ «Хотів би я вмерти» (італ.).

⁶ Тості, Франческо Паоло (1847—1916) — італійський композитор-пісняр. Жив і творив в Англії,

прийшов на виставу. А потім був чудовий дует Бецанцоні — Карузо в «Кармен»; дарма що в дії з контрабандистами за браком загублених у дорозі мушкетів хористи були озброєні вінчестерами — про це могли здогадуватися хіба самі знавці. Ще був «Севільський цирюльник», де Мансуето зіграв такого жорстокого й кумедного Дона Базіліо, що той затинив Фігаро Тітті Руффо своєю бравадою та хвацькою поставою. Марія Баррієнтос у «Травіаті» подарувала публіці незрівнянну насолоду — тричі звучала «Застольна», бо оплески не дозволяли оркестру та акторам ґрати далі; зворушлива сцена старого Жермона з Віолеттою викликала доречні в такому випадку приховані сльози, а в фіналі на сцену посипалося стільки квітів, що ноги виконавців, які вийшли з-за лаштунків, щоб уклонитися, грузли в килимі троянд, нардів і гвоздик... А сезон і далі приносив успіх за успіхом: «Фаворитка»¹, «Марта»² Флотова (один із найкращих номерів Карузо), «Гамлет» Амбруаза Тома³, «Ріголетто» і «Сомнамбула»⁴... Перший Урядовець був щасливий. Опера зробила місто невідомим. Після вистав чепурні кафе повнилися публікою, що величалася найблискучішими, найдорожчими прикрасами і вбраннями, а тим, хто спостерігав усе це з вулиці, прикро було бачити зовсім поряд, рукою, як то кажуть, дістати, світ розкошів, знаний досі з сентиментальних романів, фільмів про мільйонерів та мажорків на обкладинках «Vanity Fair»⁵, виставленого в газетних кіосках, — та й жінки наші досягли (на диво швидко) витонченого стилю, в межах, правда Джона Сінгера-«сержанта», чи Жана-Габрієля Домерга. «Ми зробимо з них людей, Перальта, зробимо людей», — казав Президент, поглядаючи на пишний партер, де в антрактах тільки й чулося: *gassonto, portamenti, fiato, tessitura, arioso*...⁶ Все йшло пречудово — аж до прем'єри «Тоски», під час якої сталося непередбачене: наприкінці другої дії, коли Флорія вгородила ніж у груди Скарпії, десь на гальорці озвалися оплески — оглушливі, задьористі, тривалі, — і оркестр мусив замовкнути. В цьому місці, що спричинило такий спалах цінительського ентузіазму, ніякого співу не передбачалося, і Марія Єрца⁷ (того вечора був її дебют), розгубившись, тільки водила канделябром над трупом не менш спантеличеного Тітті Руффо. Нарешті згорі долинав крик: «Смерть лягавим! Геть Вальверде!» — і прояснився смисл тих гучних оплесків. Перед зазімлілим оркестром швидко опустилася завіса, а тим часом поліція вдерлася на гальорку, арештовуючи всіх, хто не встиг утекти. «Тоска» зійшла зі сцени. На завтра йшов «Андре Шеньє» Джордано⁸ в оточеному військами театрі, який буквально окупували золоті мундири, розсажені з розумінням стратегії в партері й по галереях. І все одно в дії з революційним трибуналом пролунав невідомо звідки вигук: «Хай живе Робесп'єр!» По всьому театру покотилися овації, перешіптування, крики, що аж ніяк не стосувалися музики чи акторського мистецтва. І так щоразу тепер аплодували вигнанцям, конспіраторам, царевбивцям, бунтарям-трубадурам, усяким Ернані, й освистували виказувачів, поліцейських, бридких типів, шпигів, різних Сполетт. Роздратований Перший Урядовець визнав за доцільне відмінити вже оголошену виставу «Сибіру» Джордано і тепер нетерп-

¹ Опера Г. Доницетті (1797—1848).

² «Марта, або Ярмарок у Річмонді» — опера австрійського композитора Ф. Флотова (1812—1883).

³ Французький композитор (1811—1896).

⁴ Опера В. Белліні (1801—1835).

⁵ «Ярмарок пихи» (англ.); роман В. М. Теккерей.

⁶ Фабула, гра, дух, побудова, співучий (італ.).

⁷ Чеська співачка, драматичне сопрано (нар. 1887 р.).

⁸ Джордано, Умберто (1867—1948) — італійський композитор.

ляче ждав, коли «Аїда» завершить цей ліричний сезон. Заради цього спектаклю вдалися до небачених досі сценічних засобів. Нью-йоркській фірмі бляшаних виробів Leady¹ замовили «египетські» сурми для тріумфального походу. Верблюди і слони мандрівного цирку теж повинні були виступати в почті, а за ними — п'ятдесят вершників 3-го гусарського батальйону, одягнених у все египетське і належно загримованих — тільки природному кольору їхньої шкіри далеко було до нубійського чи ефіопського. Ще в жодній виставі так динамічно не розгорталася дія, не співали так злагоджено хори й не грав так блискуче оркестр, що, керований енергійною і твердою рукою болонця, на диво вдосконалився за останні тижні. Публіка аплодувала костюмам і декораціям, повторювався на біс (чого й слід було чекати) «Ritorna vincitor»², а вже йшов другий акт, і захват дедалі наростав, і зал готувався вибухом оплесків зустріти повернення Радамеса. Коли залунав марш, усі підхопили, замугикали славетний мотив. І от дійшло до великої сцени фіналу з двома сотнями народу поміж колон та пальм, Гор і Анубіс на тлі розсвіченого електричними лампочками Нілу, — коли це щось страшно гримнуло в оркестровій ямі під ударними інструментами, і вгору злетіли тарелі, музичні скриньки, барабани й тамбурини, зачлбочився білий дим. Друга бомба вибухнула за контрабасами, і тоді музиканти кинулися врозтіч: один видряпався на сцену, другий рятувався в партері, третій у ложі, сіючи паніку серед і так уже наляканої публіки, що безладно тиснулася до виходів, перестрибуючи через крісла, штовхаючись, лаючись, б'ючись, топчучи тих, хто впав, а тим часом на сцені фараонові охоронці, жерці, лучники, закуті в кайдани полонені, солдати 3-го гусарського батальйону метушились серед софітів, що падали їм на голови, серед повалених обелісків, потрошених сфінксів та меблів, шукаючи дороги до дверей. «Гімн! Гімн!» — заволав Перший Урядовець до блідого маестро-болонця, що, встоявши на подіумі, скликав назад своїх музикантів. Проте в ямі лишилося всього душ сім-вісім, і на крики Президента: «Гімн! Швидко! Гімн!» — відгукнувся тільки ледь-чутний писк чотирьох скрипок, кларнета, гобоя та віолончелі... Поки публіка, що скупчилася на площі біля театру, помалу приходила до тями, а прибитих і затоптаних (бо поранених таки не було) поліція вносила із залу, Перший Урядовець додумався, що то вибухнули не бомби, а великі петарди, які дають тільки шумовий і димовий ефект. «Зробіть так, щоб спектакль ішов знову!» — наказав Перший Урядовець Адольфо Бракале, який з двома електриками хоробро йшов слідом за ним. Але це було неможливо — пороховий дим заповнив увесь зал, пошкоджено було декорації, полопалася шкіра на тамбуринах, на дружки розлетілися контрабаси; не опускалася завіса, кілька хористів світили синцями, хвищали й кусалися коні з тріумфального походу, і в Амонасро пропав голос. Амнеріс, з якою стався нервовий припадок, замкнулася в своїй убиральні й кричала звідти — мовляв, це їй кара за те, що вона приїхала співати в країну кафрів. А Карузо-Радамес пропав безвісти. Хтось нібито бачив, як він поспішав до чорного ходу, тож його шукали довкола театру і в поближких кафе та барах, але надаремно. Не приходив він і до свого готелю. Його могли поранити, побити, він міг навіть зомліти десь у темному кутку. Імпресарію з ніг падав, розшукуючи співака, і тут у всьому театрі погасло світло — сталося корот-

¹ Свинцевий (англ.).

² «Повертається переможець» (італ.).

ке замикання... Перший Урядовець у супроводі міністрів та військових чинів повернувся до палацу. Його мовчанка в ці хвилини свідчила про щось значно більше, ніж простий гнів. Це була лють — глибока, зачана в самій собі, гранично напружена; вона читалася в застиглому, моторошному, невидющому погляді, заглибленому в апокаліптичні видіння бур, криків і мук. Атмосферу нестерпного напруження в залі засідань розрядив телефонний дзвінок. Дзвонив його превосходительство посол Італії. Він повідомив, що Енріко Карузо, затриманий поліцейським за появу в карнавальному костюмі на вулиці в некарнавальний час, перебуває в 5-му відділенні поліції; «...затриманий був у жіночому одязі, весь вимазаний охрою і мав підмальовані губи й очі, — зазначалося в акті, — і тому він підпав під закон про боротьбу з порушеннями спокою та захисту громадської моралі, сто тридцять другий параграф якого передбачає місяць позбавлення волі за непристойну поведінку в публічних місцях»; «...провину його збільшують явні ознаки гомосексуальності в одязі та зовнішньому вигляді, що в цьому випадку підтверджується головним убором з горизонтальними смугами, вигадливими сережками у вухах, чудернацькими браслетами, прикрасами у вигляді скарабейв, амулетів, брелоків та кольорових камінців, що (так було написано в рапорті) явно свідчать про сексуальне збочення...» «І це називається цивілізована нація!» — вигукнув Перший Урядовець, виливаючи свою драматично-мовчазну лють у словесному вибуху, скидаючи на килим книжки, прес-пап'є та чорнильниці. І це справило належний ефект. Доктор Перальта пішов і визволив Енріко Карузо; той, вельми потішений, у вбранні Радамеса так і прибув до зали засідань, аби запевнити уряд, що все це пусте, а що стосується того поліцейського («чудовий хлопець, він тільки виконав свій обов'язок...»), то вони з послом просять Президента не карати його («він-бо пильнував закону, і йому ніколи не доводилося бачити давнього єгиптянина на столичній вулиці...»), і все скінчилося на світанку чаркою рому та гаванською сигарою — сигарою з паперовою наліпкою, де був зображений білявий Фонсека, товстенькою і довгастою, з ясними очками на верхньому листку — саме те, що любив співак... Із холодних хмар вплив Вулкан Тутелар, Господиня Ельміра принесла бутерброди та різні соки, і Адольфо Бракале, прощаючись, оголосив, що сьогодні ввечері оперний сезон закривається «Балом-маскарадом» Верді, оскільки про «Аїду» не може бути й мови через учорашню катастрофу. «Бал-маскарад» — ось що я подарую тим, хто підкладає петарди», — сказав, лягаючи спати, Перший Урядовець Перальті.

І враз, ні сіло ні впало, над містом почала рости кругла будівля — кругла, мов арена для кориди, мов римський Колізей, мов цирк, де виступають клоуни та приборкувачі звірів, — будівля зразкової тюрми, в якій втілилися наймодерніші ідеї в'язничної архітектури, де перёд вели північноамериканці. Призвичаєний до копітких каменярьських робіт (тесаний камінь, уроки стереотомії¹, теореми, що доводяться молотком і долотом...), яким потрібно дуже багато часу, щоб вивершитися, Перший Урядовець несподівано для себе відкрив магію бетономішалки, чари залитого в дерев'яну форму розчину, який швидко твердне і стає міцний, мов камінь, чудо будинку, що спочатку був рідиною, сумішшю цемента, води та гравію, перш ніж злетів угору запаморочливою вертикаллю: стіна на стіну, поверх на поверх, карниз на карниз — усього кілька днів, і вже стримить у небі флагшток чи золочена статуя

¹ Наука про способи обробки твердих матеріалів.

з крильцями на ногах. Отож Перший Урядовець, полюбивши справний бетон, надійний бетон, слухняний бетон, бетону ж доручив зімкнути гігантське кільце зразкової тюрми (завишки як гора Серро-де-ла-Крус, вищої за баню Капітолію, за шпиль церкви Саградо-Корасон), щоб розмахнутися потім поліційною акцією небаченого масштабу. День і ніч, при світлі прожекторів, коли западала темрява чи наповзав туман, люди трудилися над цим зразковим витвором, стіни якого красувалися евклідівськи довершеною грою концентричних кілець, що ставилися одне на одне, поступово звужуючись, і так аж до найвищого, найвужчого — тут починався колодязь подвір'я, звідки проглядалися всі камери й коридори. Коли роботу було закінчено і лишалося тільки занести алюмінієві ванни й крісла з ременями та пряжками до кількох підземних залів (позначених у кресленнях як «технічні приміщення»), надіслали фотографії чудової будівлі до міжнародних архітектурних журналів, і ті розхвалили її за зручність в обслуговуванні й гармонійне поєднання того, що, хоч-не-хоч, мусить мати суворий вигляд, із красою довколишнього краєвиду. Тут був очевидний і, можливо, повчальний намір гуманізувати (мета архітектури — допомогти людині жити) концептуальний та органічний образ виправного закладу, зробити його стерпним для злочинця, що, зрештою, — як довели сучасні психологи, — є не злочинець, а просто хворий, незлагідне створіння взагалі, продукт середовища, жертва спадковості, чия ненормальна поведінка визначається речами, які тепер починають називати «комплексами», «гальмуванням фізіологічних процесів» тощо. Минули часи венеціанських підземель, катівень інквізиції, галер Сеути чи Кадіса (таких схожих на каторги в Ла-Гуайрі, Гавані, Сан-Хуані-де-Улуа), тюрем, уславлених у піснях Брюана¹, що вже ставали класикою. В тюремній справі ми таки випередили Європу, і це цілком логічно: живемо на континенті майбутнього, то ж треба починати з чогось... Проте чим вище зводилася зразкова тюрма, тим глибше поринала країна в кризу, що кинула виклик (на розчарування багатьох) родючості землі, щедрої, як жодна інша, на нечувані (і невикористані досі) обіцянки рясних урожаїв у посуху, тисячолітній гумус, невичерпні запаси деревини (ліси завбільшки з цілу Бельгію...), руди у багатющих, неоціненних жилах. Усе в нас є: простір, земля, фрукти, нікель, залізо. І ми — привілейована країна у світі майбутнього. Так говорилося в рапортах міністерства сільського господарства. Щоб побачити чудову картину нашого добробуту, досить було проглянути ряд переконливих таблиць, діаграм, стовпчиків цифр, піврічних балансів, висновків фахівців, футурологічних рівнянь, прикрашених у належному місці першою-ліпшою літерою з грецького алфавіту. Проте Перший Урядовець не став копірситись у фоліантах підшитих і оправлених паперів, які надходили безперервно, а, вернувшись думкою до того триклятого оперного сезону, переглянув його згідно з фінансовим календарем і дійшов висновку, що цукор республіки, поки оркестр грав свої прелюдії й тенори заливалися ферматами, зазнав страхітливих утрат на аспідних дошках світових бірж. Двадцять три сентаво коштував фунт нашого цукру, коли Ніколетті-Корман, чудовий Мефістофель, співав хвалу золотому теляті. Зазвучав північноамериканський гімн першої дії «Мадам Баттерфляй», а цукор упав до 17,20. Коли йшла «Таїс»², він уже оцінювався в 11,35 («Александрія, жакливе місто», — співав Тітта Руффо). У фатальний день

¹ Брюан, Арістід (1851—1925) — французький шансон'є.

² Лірична комедія Массне за мотивами роману А. Франса.

постановки «Ріголетто» (а ще кажуть, горбані приносять щастя!) ціна упала вже до 8,40. Підступні колоди карт із четвертої дії «Манон» разом із катастрофою «Аїди» довели нас до 5,22. А як настала пора карнавалів, цукор (головний герой усієї латиноамериканської буколіки) звалився без тям, і магазини наповнилися мішками, — тепер за фунт не давали і 2,15... І от одного ранку несподівано, без будь-яких попереджень, оголосив недавно створений «Міжнародний банк», що припиняє виплати до нових повідомлень. Сухо хряснули, зачиняючись, віконця «Іспанського банку», «Банку Мірамон», «Банку торгівлі й сільського господарства», «Будівельного банку», а «Національний банк» та «Clearing House»¹ заповнили сторінки газет своїми повідомленнями, порадами, обіцянками, закликами до громадян зберігати спокій і віру — це щоб погасити паніку, яка, зачепивши спершу найзлиденніші родинні рахунки, наймізерніші ощадні книжечки, піднялася до світу великих фінансів. Становище — «випадкове й тимчасове», казали газети — обговорювалося на засіданні кабінету міністрів. «Спокій, витримка і патріотизм! — просив уряд. — Ніяких черг і заворушень!» Оскільки потрібен був дійовий засіб, щоб випрямити перекіс, запроваджувався мораторій, і це слово — хай публіка чула його вперше і хай звучанням своїм нагадувало воно декому про такі неприємні речі, як смерть і заповіт, — принесло мир сум'ятним душам, а що саме була пора карнавалів, веселого галасу юрб у масках, великих жовтих квітів гаюмби², китайських сурм і негритянських барабанів, то почалося свято масок із конкурсами костюмів та якнайхимернішими повозами на зразок хоч би й того «венетіанського буцентавра»³, відзначеного спеціальною винагородою, дарма що його насилу приставили до трибуни журі, бо висока прова, де сиділи обсіпані блискітками дружини дожа, ледве проходила під телефонними дротами. Дуже до речі випало це свято, яке споконвіку було такою важливою подією в житті країни, що змушувало юрби людей, пойнятих єдиним очисним поривом, забувати про всі лиха, відкидати всяку ворожнечу. В ці дні небіжчики лишалися без плакальниць, телефони без телефоністок, пекарні без борошна і немовлята без молока. Забувши про всі обов'язки й правила, обіцянки й компроміси, люди танцювали, співали, розгулювали, цілком віддаючись удоволенню місяцями, стримуваних пристрастей. Багато жінок ходили, прикривши голе тіло накидкою доміно. Які тільки забаганки не визрівали, які тільки витівки не витівалися під каптуром, півмаскою чи в лахмітничковому візку. Співали й танцювали в парках, на оббитих виноградом пласких дахах, у взятих штурмом кафе; кохалися на горішніх поверхах національної обсерваторії, під мостами, в прикрашених святими зображеннями під'їздах, у кущах на передмісті — і навіть на церковних папертах розташувались ятки з горілкою, міцним гуарапо⁴, чарандою⁵ та напоями з соку агави. Засинали в ці дні вранці й прокидалися увечері; і омолоджувалася традиція (за допомогою пальмового листа) пір'я сірої чаплі, намиста чаклунів, убрання дияволів, картонних акул, змій на пружинах, карнавальних людей-яструбів, людей-коней, людей-драконів) привезених ще з Африки предківських ігор та місцевих ритуалів — таких давніх, що їхня первісна суть загубилася в тисячоліттях

¹ Розрахункова палата (англ.).

² Гаюмба (гаюмба) — кущова рослина родини бобових.

³ Неф, на який виходив венетіанський дождь для символічного одруження з морем у свято вознесіння Христового

⁴ Тростинне вино.

⁵ Тростинна горілка.

тубільних ночей. Отак із танцями, конкурсами, королевами краси, коронами з позолоченого картону, велетнями й голованями, чалмами, ходулями й стрічками серпантину минав довгий тиждень утіх, ритмів, пристрастей і п'ятик. І тут зненацька серед веселої метушні кілька арлекінів з натягненими на обличчя чорними панчохами почали стріляти в поліцейських; цигани — ті, що виступали в «Кармен» і не повернули вінчестерів, виданих їм для виходу в дії з контрабандистами, — захопили гвинтівки й револьвери в казармі кварталу Санта-Барбара й вивезли їх у каретах «швидкої допомоги»; «товариство маркізи де Помпадур» у вбранні кольору червоної риби, з насунутими на очі перуками, кинуло бомбу в комісаріат 5-го району і випустило сорок політичних в'язнів. У 2-му районі кілька наших індіанців — з лиця ніби робітників агавових плантацій, але розмальованих під північноамериканських червоношкірих, бо вони надивилися фільмів грінго, — спорожнили таємний склад ручних гранат і зникли в юрбі; кілька молодиків, назвавшись агентами органів безпеки, вирвали трьох анархістських ватажків із їхніх камер, а зі шпилья церкви Саградо-Корасон та бані Капітолію раптом посипалися, мов сніг, прокламації та маніфести, що закликали до повстання, до революції. Але тепер до вибухів петард і ракет долучились сухіші й лункіші звуки. За безневинними ампулками хлористого етилу — «крижаними пальцями», що їх кидали в жіночі пазухи, — в дію пішли гранати із сльозоточивим газом — чудовий винахід, який тепер обновляли поліцейські сили; кавалерія помчала на комедіантів і на маски; пронизливий вереск всіляких свищиків та картонних корнетів змінився воланням тих, кого топтали кіньми й рубали шаблями, і в панічній мішанині форм та кольорів військові мундири швидко витіснили веселу пістрявість масок. Веселка барв звелася до двотонної індиго-пісочної гами. Несподіваний, мов грім з ясного неба, наказ Президента — і припинився карнавал, а зразкова тюрма наповнилася масками. І залунали крики й передсмертні хрипи, і стискались обручі гарот, і бормашини свердлили здорові зуби, і свистіли палиці та нагайки, і били чоловіків у пах, і підвішували декого за руки й за ноги, а декого прив'язували до колеса од воза, і той цілими днями лежав нерухомий, і були там жінки, яких гвалтували, ганяли голих коридорами, б'ючи плазом шаблі; випікали їм груди, пропалювали плоть розпеченими до червоного залізяками; і були удавані розстріли й розстріли справжні, і скроплювала кров та дзьобали кулі маузерів зведені недавно, ще не просохлі стіни; і викидали людей з горішніх поверхів у вікно, і, високо піднявши, «садовили» по кілька разів на бетонну підлогу, і розпинали, і перевозили партіями на великий олімпійський стадіон, де можна було косити з кулемета сотні (щоб не гаяти часу на формування спеціальних відділень та команд для виконання смертних вироків), і декого кидали у великі прямокутні ящики, заливаючи потім бетоном, і незабаром біля тюрми вишикувалося стільки блоків правильної форми, що люди подумали, чи не збираються власті розширяти приміщення... (І минуть роки, перш ніж люди довідаються, що кожен такий блок ховає в собі скуте бетоном тіло в масці й карнавальному костюмі — людську породу, ідеально вписану в камінь.)

Закінчення в наступному номері.

*З іспанської перекладали
Анатоль ПЕРЕПАДЯ (розділи перший — третій) та
Олександр МОКРОВОЛЬСЬКИЙ (розділ четвертий)*

АЛЕХО КАРПЕНТЬЄР

РОЗПРАВА З МЕТОДОМ

РОМАН

Розділ п'ятий

...я є, я існую, це — безперечно.
Але відколи?

Декарт

14

Ей... Бі... Сі... Ді... Ей... Дивно, дуже дивно звучала тепер абетка у класах методистських коледжів, в августинських північноамериканських ліцеях, що повідкривалися в наших найбільших містах, навіявши людям сумніви, а чи справді такі корисні — сучасні передовсім — учбові програми, за якими діти навчалися у французьких отців-селезіанців, отців-марістів, у матерів-домініканок, урсулинок і тарбійських черниць. This is a pencil, this is a dog, this is a girl¹ чулося тепер майже скрізь, де раніше цвіли Rosa-Rosae-Rosa-Rosam² класичних латинських відмінків, і школярі поступово забували, як вони ще зовсім недавно весело жартували на адресу Тітки Джеммайми, коли доходили до прикметників жіночого роду й починали відмінювати: Nigra-Nigrae-Nigra-Nigram³. На зміну Сідові-Войовникові, Роландові, Людовіку Святому, Королеві Католичці, Генріхові IV з їхніми мечами, шпагами, трубним рогом із білокості, сторічним дубом, відданими в заставу діамантами, куркою в горщику та всіма іншими атрибутами в підручники з історії посунули практичний Бенджамін Франклін зі своїм гомовідводом та «Календарем бідного Річарда»⁴; Джордж Вашингтон,

Закінчення. Початок див. «Всесвіт» № 6, 1976 р.

¹ Це олівець, це собака, це дівчина (англ.).

² Троянда-троянди-трояндою-троянду (лат.).

³ Чорна-чорної-чорною-чорну (лат.).

⁴ «Календар Бідного Річарда» виходив у американських колоніях, починаючи з 1732 року. Видавав його Бенджамін Франклін, який, виступаючи під псевдонімом Річард Сондерс, дотепно висміював лінощі, скупість та інші вади людини.

оточений у Маунт-Верноні⁵ добрими неграми, до яких ставився, наче до своїх дітей; Джефферсон і Філадельфійська зала Незалежності; Лінкольн і Геттісберзька⁶ промова; освоєння Заходу й героїчна смерть генерала Кастера, розбитого біля бухти Літл Бей Горн дикунськими ордами Сидячого Біка. Ледве відірвавшись від грудей своїх одягнених в уїпіль⁷ годівниць, котрі співали «Мальбрука» і так само, як і Піфагор, учили, що не можна різати ножем полум'я, діти йшли прямо туди, де поруч із юним Моцартом у Пантеоні Вундеркіндів їм показували Даніела Вебстера, розповідаючи, як ще хлопчиком він мужньо виступив на захист одного гризуна-шкідника, заявивши, що кожне створіння боже має право на життя — таке саме право, — пояснювали дітям, — як і невільник з «Хатини дядька Тома». На зміну «Ілюстрасьйон» і «Лектюр пур ту» прийшли тижневики «Кольєрз» і «Сетердей івнінг пост», — останній із гарними титульними сторінками Нормана Корвіна, — розповідаючи читачам правду про недавню війну (може, й гірку правду, але настав уже час викласти все, як було — Історія є Історія). Якби не «Там, за океаном» та генерал Першінг⁸, Франція загинула б. Англія воювала абияк: ці «томмі» більше скидалися на фольклорний ансамбль, ніж на військо, з їхньою Мармуровою Аркою⁹, тюрбанами сипаїв та чаюванням у траншеях під музику шотландських волинок. Італійці — погані солдати з півнячими перами на головах — за всю війну взяли участь лише в одній битві: під Капоретто. А в Росії, то там взагалі коїться казна-що: чернець Распутін, царевич, гемофілія, пані Вирубова, містичні оргії, натхненні ідіоти, «Воскресіння», Ясна Поляна, нестійка і стражденна рабська душа, що вічно борсається між райськими кущами та безоднями пекла, які недавно вивергнули утопічного реформатора, отого святого марксистської віри, кому залишилося жити лічені дні перед навалюю армій Денікіна, Врангеля, Колчака та франко-британських експедиційних військ, а вони, напевне ж, не стануть довго панькатися з системою, від самого початку приреченою на загибель, адже в світі завжди будуть багаті й бідні (про це писалося і в євангеліях, але відшукати потрібні рядки, надруковані дрібнесеньким шрифтом у дві шпальти на тонесенькому папері кишенькового видання біблії було не так легко) — а щодо верблюда та вушка голки, то хто не знає, що в Єрусалимі справді стояла брама під назвою «Вушко голки», вузька й низенька, але розумні верблюди, підгинаючи коліна, все одно крізь неї проходили. Нині всім уже ясно, що європейці жити в мирі нездатні, і довелося президентові Вільсону пливати через Атлантичний океан, щоб навести в їхніх справах хоч якийсь лад. Та це було востаннє. Навіщо нам марнувати свої молоді сили, захищаючи старі цінності, адже центр світової культури — настав час заявити про це відверто — тепер змістився в Америку — в Північну Америку, звичайно, адже ми, південці, досі не зуміли звільнитися від клятих традицій, що тримають нас у давноминулому часі. Світ вступив в Еру Техніки, а Іспанія залишила нам у спадок мову, неспроможну встигати за розвитком термінології. Майбутнє належить не Мислителям чи Гуманістам, а Винахідникам. Іспанці ж за сотні років не винайшли нічогосінько: ні двигуна внутрішнього

⁵ Маєток Джорджа Вашингтона в штаті Вірджинія, де він провів останні роки життя.

⁶ Геттісберг — місто в США (штат Пенсільванія), де північні війська 1863 р. розбили південців.

⁷ Сорочка індіанки.

⁸ Командувач американського експедиційного корпусу у Франції (1917—1918 рр.).

⁹ Орнаментована північно-східна брама Лондонського Гайд-Парку.

згорання, ні телефону, ні електричної лампочки, ні фонографа. Якби з волі всевишнього Колумбові каравели та «Мейфлауер»¹⁰ помінялися шляхами, і Колумб висадився на острів Манхеттен, а англійські пуритани, скажімо, дісталися б до Парагваю, то сьогодні Нью-Йорк був би схожий на середньовічне іспанське містечко, а Асунсьйон вражав би світ хмарочосами, Бруклінським мостом та всім іншим. Європа — це вчорашній день світу. Там, звичайно, приємно покататися на гондолі, помріяти, споглядаючи руїни стародавнього Риму, помилуватися мозаїкою та фресками, походити по музеях, весело і з користю відпочити — але той світ швидко котиться в прірву, до того ж він отруений аморальністю та сексуальною розбещеністю жінок, які лягають з першим-ліпшим, цими horrid french customs¹¹; занесеними й до нас молодими північноамериканськими солдатами (охоплені жахом цнотливості «Дочки Революції» наважувалися говорити про таке лише пошепки — але ж мати повинна знати все!). Триумф Латинізму, — як і досі писали наші газети, — Європейська війна навпаки послабила позиції Латинізму на землях Південної Америки, значно посиливши приплив капіталів із Півночі і призвівши до Великої Переоцінки Цінностей. Бібліотеки, які раніше пропонували читачам Анатолія Франса та Ромена Роллана (а особливим, майже легендарним успіхом користувався «Вогонь» Барбюса), тепер стали надавати перевагу таким книжкам, як «В'язень Зенди», «Скарамуш», «Бен-Гур», «Мсьє Бокер» та романам Елінор Глінн¹² у яскравих кольорових палітурках, що мали приваблювати охочих «іти в ногу» з сучасною літературою. А над убогим європейським кінематографом, де не було жодної путящої «зірки», — здавалося, всі вони загинули під бомбами, — на повен зріст звелось прекрасне мистецтво чудотворця Девіда Гріффітса, дослідника Часу, видатного майстра грандіозних масових сцен, який умів показати нам у ніколи ще не бачених образах — багато ефектніших за будь-які вчені розумування — народження нації, трагедію на Голгофі, Варфоломійвську ніч і навіть стародавній Вавилон — хоча доктор Перальта, посилаючись на підручники Мале, на «Аполлона» Ренаша¹³, запевняв, що велетенські богині-слониhi з його фільму ніколи не були відомі в Халдеї, і скептично вважав їх чистісіньким витвором хворобливої фантазії захмелілого грінго... Франція, помітивши, що втрачає на наших землях ґрунт під ногами, несподівано прислала до нас на короткі гастролі — три дні виступів перед байдужими глядачами, тим часом як Перший Урядовець після вдало завершеної каральної операції відпочивав у Бельямарі — таку собі Сару Бернар¹⁴, що, натицькована білилами й наквацьована помадою, розхитуючись на одній нозі, схожа в перуці на клоунесу Лотрека, зворушлива у відчайдушному прагненні підняти над руїною свого тіла, декламувала тремким старечим голосом найпатетичніші олександрійські рядки з «Федри»¹⁵ чи передсмертні тиради майже вісімдесятирічного «Орляти»¹⁶ — завжди або на чийхось руках, або на троні, або на ношах короля Тітуреля¹⁷, або в постелі, або

¹⁰ Корабель, на якому 1620 року прибули до Америки пуритани, засновники перших англійських колоній.

¹¹ Жахливими французькими звичаями (англ.).

¹² Англійська письменниця (1864—1943)

¹³ Французький археолог і філолог (1858—1932).

¹⁴ Славетна французька актриса (1844—1923).

¹⁵ Трагедія Расіна.

¹⁶ «Орля» — віршована драма французького поета Едмона Ростана (1868—1918). «Майже вісімдесятирічного Орляти» — іронічний натяк на похилий вік актриси, бо герой п'єси, син Наполеона I, помер у 21 рік.

¹⁷ «Тітурель» — середньовічна німецька поема.

обіпершись на якусь річ. Відразу після Сари Бернар з Італії прибула — привітно, але без ентузіазму зустрінута публікою, що вже встигла звикнути до молодих і яскравих голлівудських кінозірок, — ще одна актриса, Елеонора Дузе¹⁸, по-чудернацькому вбрана в доломан із китицями, з високим чорним циліндром на голові — примарна, як гренадери Гейне, вона маячила на тлі руїн і повалених колон «Мертвого міста» Габріеля д'Аннунціо, від якого молодь раптом різко відвернулася, перед тим кілька років прошаленівши із захвату від його «Дочки Йоріо». Для юних усе це було вже минулим і, як усяке минуле, пахло могильним духом. Мабуть, тому дуже зріс попит на американські журнали чи такі газети, як «Нью-Йорк Таймс», що писали в додатках про новітню музику, химерний живопис або оригінальні літературні напрямки, котрі виникали в Парижі (скидалося на те, що там починалося маленьке відродження, хоча «Ілюстрасьйон» і «Лектюр пур ту» вперто не помічали цих подій, а коли й згадували про них, то лише для того, щоб засудити їх ім'ям «порядку, пропорції й почуття міри», та й дізнавалися вони про деякі найновітніші віяння — наприклад, про поезію такого собі Аполлінера, померлого в день підписання миру — лише з нью-йоркських газет і журналів). «Молодь завжди прагне до нового», — казав Перший Урядовець. Але він не знав, що після неримованих віршів без розділових знаків, після дисонансної музики з'явиться ще одна новинка — викривальні коментарі про становище в нашій країні. Одного ранку швидко поширилася чутка: у великій передовій фахівець із латиноамериканських справ газети «Нью-Йорк Таймс» дає нещадний аналіз нашого економічного банкрутства, пише про поліційні репресії та терор, розкриває таємниці зникнення окремих людей, розповідає про вбивства, про які в нас досі нічого не знали, і нагадує, що наш Перший Урядовець, ставши на шлях, яким ішли аргентинський президент Росас, доктор Франсія — довічний диктатор Парагваю, Порфірію Діас — у Мексичі, Естрада Кабрера — у Гватемалі та Хуан Вісенте Гомес — у Венесуелі (ще необмеженіші монархи, ніж французькі Людовіки або російська Катерина), ось уже двадцять років не випускає з рук влади... Негайно було дано наказ вилучити весь тираж крамольного номера, але в кіосках і в хлопчиків-газетярів його давно розхапали, і докторові Перальті пощастило знайти три примірники лише в овочевій крамниці, власник якої завжди купував цю газету на ста двадцяти сторінках, щоб загортати в неї капусту, зелень і батат. «Треба, мабуть, заборонити продаж цієї газети в нашій країні...» — мовив секретар, дивлячись на роздратоване обличчя Президента, що читав статтю. «Газета янкі. Не минути грандіозного скандалу. Весь концерт Рандольфа Херста¹⁹ вдарить тоді по нас.—Перший Урядовець помовчав хвилину.— Крім того, друковане слово просочиться все одно. Можна посадити до в'язниці політичного ворога. Проте годі запобігти поширенню іноземної газети, хоч би як там тебе паплюжили. Досить одного примірника. Його може перенести вітром, туристи ховають його в кишенях, дипломати — в портфелях, жінки — під спідницями, із рук до рук передають через кордони, гори, річки. — Він знову помовчав, цього разу трохи довше. — В лиху годину підписав я декрет про вивчення англійської мови в коледжах. Тепер кожен у нашій країні розуміє, що означає: «Son of a bitch»²⁰.— Знову запала пауза, ще довша, ніж попередня, і

¹⁸ Італійська драматична актриса (1859—1924).

¹⁹ Американський газетний магнат (1863—1951).

²⁰ Сучий син (англ.).

врешті її порушив голос Перальти, який дочитував передову: «Ось що вони тут пишуть, посилаючись на Статтю 39 нашої Конституції 1910 року». І він продекламував напам'ять, наче панотець святе письмо на вінчанні: — «Не пізніше як за три місяці до закінчення чергового шестирічного терміну в країні будуть проведені президентські вибори». Знову запала мовчанка, найтриваліша. «Але... звідки ті газетярі взяли, що в нас будуть якісь вибори?» — зненацька вигукнув Перший Урядовець. — «Тобто, як звідки?.. В Конституції 1910 року, в статті 39 сказано...» — «...твоя правда — сказано, але там сказано також, що коли країна перебуває в стані збройного конфлікту або війни з якоюсь іншою державою, вибори відбутись не можуть». — «Правильно. Але... хіба ми тепер із кимось воюємо, окрім тих мерзотників, що каламутять воду всередині країни?» Перший Урядовець подивився на співрозмовника насмішкувато й урочисто: «Ми ще в стані війни з Угорщиною». — «А й справді!» — «Я не укладав миру з Угорщиною і ближчим часом не збираюсь його укладати, бо там панує хаос. Їхній посол уже кілька місяців не отримує платні і змушений був заставити коштовності своєї дружини. Якщо в його країні коїтиметься й далі таке безладдя, то ми невдовзі побачимо його зі скрипкою в якомусь циганському кабаре... Сто чортів... це якраз те, що нам треба! Ми перебуваємо в стані війни з Угорщиною. А коли війна, про вибори годі й думати. Провести їх тепер — означає порушити Конституцію. Правильно я кажу?» — «Ах, мій Президенте! Ну й голова ж у вас!» — захоплено вигукнув доктор Перальта, відкриваючи валізу «Гермес», щоб відсвяткувати таке несподіване поширення світового конфлікту. Ця війна з Угорщиною мала для нього присмак запашного коктейлю з кумбе²¹ й чардашу, бамби²² і фрішки²³, креольської серенади та рапсодії Ліста, і над усім цим дзвенів мрійний високий голос, що жив у дзеркалах Жюль-Вернового «Замку в Карпатах»; а в дзеркалах Зали Аудієнцій тим часом мелькала, розшукуючи келихи, Господиня Ельміра.

«Нью-Йорк Таймс» опублікувала ще три статті про наше економічне та політичне становище. Ці статті швидко розійшлися по всій країні, незважаючи на те, що Перальта пильно стежив за змістом газети й наказував негайно скуповувати всі крамольні номери, тільки-но вони надходили в кіоски й American book shops²⁴. Та найгірше було, що якась підпільна, але надзвичайно активна організація — підтримувана, безперечно, прибічниками доктора Луїса Леонсіо Мартінеса — таємно перекладала ті статті, розмножувала їх у сотнях машинописних копій і розсилала поштою в конвертах усяких розмірів, на яких часто стояли емблеми й штемпелі відомих промислових та торговельних фірм. А тим часом підпорядкована суворій цензурі тутешня преса, не маючи змоги торкатися багатьох подій, які влада вважала необхідним замовчувати, поступово приохочувалася до бульварної хроніки і, натхнена старими літературними додатками до «Пті журналъ» та нью-йоркськими коміксами, починала приділяти більше й більше уваги повідомленням, що пахли сенсацією і кров'ю. Тепер траплялося, що цілими тижнями з газетних сторінок не сходили величезні заголовки «ЗЛОЧИН НА ВУЛИЦІ ЕРМОСІЛЬЯ» або «ПРОЦЕС СЕСТЕР-БАТЬКОВБІЙНИЦЬ». І, наче в жахливому калейдоскопі, замиготіли начинені стра-

²¹ Негритянський танець.

²² Кубинський танець.

²³ Угорський народний танець.

²⁴ Американські книгарні (англ.).

хіттям репортажі: ПОХОВАНИЙ ЖИВЦЕМ У БАЙЯРТА; ДИТИНА, НАРОДЖЕНА З ГОЛОВОЮ ЗВІРА; ПЕЧЕРНІ ЛЮДИ В ХХ СТО-РІЧЧІ; ЛІКАР БЕЗ ЧЕСТІ Й СОВІСТІ; ПОРУБАНИ НА ШМАТКИ В ПУЕРТО-НЕГРО; УБИВ СВОЮ МАТІР БЕЗ НІЯКИХ ПІДСТАВ; НЕОБХІДНО ВЖИТИ ЗАХОДІВ ПРОТИ САДИЗМУ В ПОРТОВИХ ТАВЕРНАХ; ЖОРСТОКЕ ВБИВСТВО НА ІМЕНІНАХ; МУРАХИ З'ЇЛИ СТАРОГО ДІДА; РОЗКРИТО КУБЛО ГОМОСЕКСУАЛІСТІВ; РАБОТОРГІВЛЯ БІЛИМИ ДІВЧАТАМИ; ЧЕТВЕРТОВАНА НА ПЕРХРЕСТІ ДОРІГ — в яких автори майстерно орудували прикметни-ками, витонченими евфемізмами затуляли брутальне, глузливими метафорами — сексуальне, хизувалися знанням термінів антропометрії й остеології, сипали жаргоном трупарень та анатомічних театрів. При-чому, всі такі випадки неодмінно порівнювалися з подіями історичного та всесвітньо-людського значення: Намистом Королеви, смертю Напо-леона IV від рук зулусів, Атлантидою, що зникла в океанській безодні, або коханням Абеяра до Елоїзи, хоча каноніка Фульбера намагалися прямо не згадувати, бо його якісь дотепні мерзотники вже встигли ото-тожнити з шефом поліції... Вбивства, любовні драми та нечувані події ще заповняли увагу людей, коли непомітно наблизилося різдво, але цього разу воно було якесь дивне, по суті, не різдво, а завезене з Пів-ночі Christmas. Чудову традицію домашнього святвечора раптом усі наче забули: ніхто вже не клеїв із пап'є-маше Віфлеємських хлівів із яслами всередині, а перед яслами — святу діву, святого Йосифа, віс-люка, вола та гурт пастухів, — пастухів робили тим більше, чим багат-ший був дім, — що прийшли поклонитися Немовляті, товстощокому, мов херувимчик, яке лежало в кубельці, вимощеному з листя гуайяви — листя щодня міняли, щоб ясла завжди пахли свіжою зеленню. Того року люди не фарбували й не покривали лаком торішніх святих, не склеювали їхніх потрісканих статуєток, не підвішували на позолоченій нитці під прибитою до стелі срібною зіркою ангела благовіщення. Того дивного року з атлантичних портів на столицю посунув ліс, схожий на той, що наступав на Дунсінан — тисячі ялинок із Канади й Сполу-чених Штатів. Вони виповнювали місто екзотичними пахощами, їх уста-новлювали в будинках багатих кварталів, обвішували скляними куля-ми, гірляндами золотистого дощучу, штучними виноградними гронами, витими свічечками, паперовими дзвіночками, обліплювали лапатим ба-вовняним снігом. З'явилися чудернацькі, ніколи не бачені в цій країні олені з гіллястими рогами, запряжені в сани з подарунками. А в две-рях крамниць іграшок стояли бородаті діди в червоних кожухах — Санта-Клауси, або «Сантіклози», як вимовляли тутешні жителі. На змі-ну традиційному колоніальному різдву, яке святкували в наших краях з давніх-давен, за один день прийшло різдво північне. Того року на святвечір не висипали на вулиці ватаги з бубнами, співаючи вільянсі-ко²⁵ та стукаючи в двері сусідів: «Тук-тук...» — «Хто там такий?..» — «Добрі люди», — колядники сповіщали, що спаситель знову втілюється в людську подобу й зійшов на землю, випивали за цю радісну звістку по чарці і, плутаючись ногами, йшли вулицею далі. Тепер же, замість співати давніх пісень, у пристойних будинках заводили грамофон і крутили платівки з мелодіями «Silent night, holy night» або «Twinkle, twinkle little star»²⁶. Стривожені раптовою трансформацією різдвяних

²⁵ Іспанські народні різдвяні пісні з приспівом.

²⁶ «Тиха ніч, свята ніч», «Блимай, блимай, зіронько» — англійські різдвяні пісні.

свят, священники у своїх проповідях, хоч їх майже ніхто не слухав, таврували Санта-Клауса як еретичну вигадку англосаксів: адже, ставлячи та прикрашаючи ялинку, вони лише відмолоджували давні поганські звичаї германських племен — пережитки ще тих віків, коли вони (тим часом як ми вже ходили святково вбрані до святого причастя і слухали божественні звуки літургійного Амвросіанського співу) блукали лісами, дикі й патлаті, у страшних рогатих шоломах, — такі, якими вперше побачив їх Цезар, — дудлили медовий трунок і поклонялись ацебо та муердаго²⁷. Крім того, ніде в християнських святцях не згадується про цього Санта-Клауса, котрий приносить дітям дарунки на тринадцять днів раніше, ніж приносили їх царі-волхви — як завжди було в наших краях. Іспанські крамарі, чиї валенсійські, галісійські та ларгартеранські²⁸ ляльки, іграшкові плити з глиняними горщиками та коні-гойдалки ще не були вивантажені в Пуерто-Арагуато, обурено протестували проти підступності нових конкурентів, що з 20 грудня понапихали у вітрини механічних іграшок, індіанських плюмажів, ковбойських регалій, які склалися з техаського сомбреро, зірки шерифа, пояса-патронташа та двох пістолетів в оздоблених торочками кобурах, — і навіть таблиць для спиритичних сеансів!.. Дехто вважав, що Санта-Клаус — це святий Миколай. Але люди, які знали на житіях святих, запевняли, що ні святий Миколай Мирликійський, покровитель Русі, ні святий Миколай Великий, перший папа з таким ім'ям, ніколи не мали нічого спільного з торгівлею іграшками та роздачею подарунків. А в одній із газет навіть з'явилася прогавлена цензурою стаття, де іронічно запитувалося: а що, коли цей бородатий і весь у червоному Сантікло, з такою схожою на будьоннівку, незважаючи на білий окіл, червоною шапкою на голові, і справді червоний у найнебезпечнішому розумінні цього слова? Та добре сміється той, хто сміється останній, і великдень бідоласі-газетяреві довелося зустрічати в 13-му жіночому корпусі зразкової тюрми, серед звідників та педерастів. І якщо останнє різдво було дивним, то великдень того року став ще незвичайнішим, бо замість радості з приводу воскресіння Христового, в країні вибухнув страйк.

Все почалося страсної середи нібито з дрібнички, коли чорнороби цукрового заводу «Америка» відмовилися брати як плату за свою працю паперові талони, що обмінювалися на товари. Страйк швидко поширився на всі великі цукроварні. На ноги негайно підняли сільських жандармів, кінну поліцію, провінційні військові гарнізони; але вони нічого не могли вдіяти проти людей, які не бунтували, не виходили на демонстрацію, тобто «не порушували громадського порядку», а спокійно сиділи під дверима своїх осель, не бажаючи йти на роботу, й наспівували під акомпанемент бандуррії, чотирьох- або семиструнної гітари:

Я рубати тростину
І не буду, й не хочу.
Хай лама її вітер,
Хай дівчата толочать.

Цей страйк робітники виграли. Але великої суботи застрайкували шахтарі Нової Кордови, протестуючи проти невинуватених звільнень з роботи, за ними — докери Пуерто-Арагуато й Пуерто-Негро. Так само як при деяких тропічних захворюваннях шкіру обсипають червоні

²⁷ Рослини, що вважалися священними у германців та галлів.

²⁸ Ларгартера — село в провінції Толедо.

пухирі — тільки що вони були на плечі і вже, дивисься, червоніють на правій литці, з лівого стегна переходять на груди, виступають на всіх ділянках тіла, де кабалісти бачать зони Слави, Триумфу, Кохання, Справедливості — так і на карті Республіки червоні плями заворушень несподівано почали проступати скрізь — і на півночі, і на півдні — де вирощували какао, де курилися дими вуглярів, де росли банани, розпускав листя тютюн або рвали вибухівкою скелі. Тій пошесті годі було зарадити; не допомагали ні суворі застереження властей, ні погрозливі розпорядження та укази, ні гвинтівки та багнети солдатів: люди вже усвідомили, яку могутню силу має їхня бездіяльність, мовчазний опір, руки, схрещені на грудях, і коли їх прикладами заганяли на фабрики та поля, то, не опинаючись, ішли туди, сповнені рішучості працювати абияк, всіляко сприяючи, щоб або поламалась машина, або заклонило крани, вичікуючи того моменту, коли можна буде непомітно терпугом підпиляти кільце ланцюга, а то й сипнути жменю піску на вісь маховика чи циліндр мотора. Казали, що головний підбурювач і організатор усіх заворушень — Студент; слово «студент» звучало тепер дедалі частіше, а він, як і раніше, залишався невидимим, але діяльним і всюдишним, так наче або ховався під землею і завжди з'являвся, коли слід, або ширяв, як орел, від рівнини до гір, від рибацьких селищ на березі моря до лісопилень Тьеррас Кальентес. Ставало дедалі очевиднішим, що на чолі стількох добре організованих виступів не міг стояти він сам; легендарний Студент мав прибічників, і їх було, мабуть, куди більше, ніж гадали, — тих, хто застосовував його методи й тактику, боровся за ті самі ідеї. «Вони працюють *осередками*», — казав доктор Перальта, вдаючи, ніби все пояснює цим мудрованим терміном, що його Перший Урядовець розумів дуже туманно. «Я охоче надав би в розпорядження їхніх осередків найкращі камери своєї зразкової тюрми, — відповідав він. — Але на стільки народу місця там уже не вистачить. — І силувано сміявся. — Я став найбільшим власником готелів у Республіці. — І нетерпляче гортав «Анти-Дюрінга», «Святе сімейство», «Критику Готської та Ерфуртської програм», які й досі лежали, безладно розкидані, на його столі. — Про осередки тут нічого не сказано. В «Маніфесті» — також. У ньому легко зрозуміти лише ось ці слова на передостанній сторінці: «...комуністи всюди підтримують всякий революційний рух, спрямований проти існуючого суспільного і політичного ладу»... Одного з тих днів доктор Перальта приніс Президентові якийсь конверт, доставлений разом із ранковою поштою. Це була газета, але не схожа на інші — такої тут іще не бачили: вона була надрукована на восьми сторінках цигаркового паперу форматом у $\frac{1}{16}$ аркуша. Зовсім маленька брошурка, що займала в конверті не більше місця, ніж звичайний лист. Заголовок простий: «Визволення». Літери дрібненькі, але акуратні й чіткі, як у словнику, друківані в чотири шпальти на сторінці. Відкривала той перший номер газети антиурядова передовиця, стаття сувора й суха, мов ляскіт батога, написана без зайвих епітетів, мовою простою і зрозумілою. «Це щось нове», — промурмотів Перший Урядовець, читаючи куди дошкульніші випадки проти себе, аніж несосвітена, присмачена колоритними слівцями лайка, якою звикли поливати його прибічники Луїса Леонсіо Мартінеса. Після передової наводилися подробиці недавніх поліційних розправ та арештів, публікувалися прізвища жертв терору та номери агентів. Далі йшов ґрунтовний аналіз останніх заворушень робітників, робилися практичні висновки з успіхів та невдач страйкової боротьби. Й аж на

кількох сторінках — це вже було казна-що! — перелічувалися недавні афери самого Президента, його міністрів, генералів і просто лакуз, — перелічувалися настільки докладно, що такі подробиці, дати й цифри могли бути взяті лише з найтаємніших державних документів. «Серед нас є Іуда! — обурено й театральньо вигукнув Перший Урядовець. — Інакше звідки вони взяли б ці дані?» — «Але... хто б міг видавати таку газету?» — розгублено запитав доктор Перальта. «Ну, щодо цього, то тут усе ясно. Прочитай речення-епіграф до номера: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» — «Сто чортів! Адже саме так закінчується «Маніфест»!» — «Отож я й кажу, що ця газета без жодного підпису підписана недвозначно»... На десяту годину стало відомо, що тисячі людей одержали сьогодні з ранковою поштою таємничу газету. Експерти друкарської справи, викликані на термінове засідання кабінету міністрів, дійшли висновку, що газета ця могла бути надрукована лише за кордоном, судячи з особливостей використаного шрифту та стилю набору, до того ж такий тоненький папір, за всіма ознаками — німецький, дістати в країні було просто неможливо. Мабуть, друкарня була обладнана в одному з прикордонних міст. Негайно наклали цензуру на всю кореспонденцію, що йшла із сусідніх країн. Однак, прокинувшись наступного вівторка, Перший Урядовець передусім побачив «Визволення» — його принесла на таці разом із сніданком Господиня Ельміра. Тоді перекрили всі канали розповсюдження преси. Але третій номер, обминувши второвані шляхи пошти, однаково з'явився вчасно — обклеєний стрічкою, хоч і без марок, він лежав у поштових скриньках міністерств, державних установ, торговельних закладів, заводів і фабрик, приватних будинків, не кажучи вже про ті примірники, що їх тепер люди передавали з кишені в кишеню, з однієї шухляди письмового столу в іншу, нишком підсовували під двері, кидали на балкони або залишали в коридорах та на підвіконнях. Всі друкарні Республіки було взято під суворий військовий нагляд. Біля кожного ротатора, кожного лінотипа чи друкарського преса стояв шпиг. Та ніякі заходи не змогли перешкодити появі 4, 5, 6 і 7-го номерів «Визволення». Таємнича друкарня, друкарня примарна, невидима, мовчазна, спокійно й упевнено робила свою справу. Вона була наче Центральна лабораторія, наче кузня гномів, що причаїлася десь зовсім поруч, може, в цьому самому кварталі, а може, в сусідньому і безшумно й невтомно штампувала проклятуші сторінки на $\frac{1}{16}$ аркуша, які щовівторка не давали Першому Урядовцеві заснути до ранку... Саме тоді на одному із засідань уряду міністр внутрішніх справ вимовив два слова, що прозвучали таємниче й погрозово: «Золото Москви». — «Яке, в чорта, золото Москви! — рикнув Президент. — Більшовикам, як відомо, животи з голоду підвело, а ти про золото... — І приніс один із останніх номерів паризької «Ілюстрасьйон» — Подивіться лишень... Подивіться на ці знімки... Гори трупів на берегах Дніпра та Волги... Діти — самі кістяки, обтягнені шкірою... Голод, страшніший, ніж у середні віки... Холера... Тиф... Великі княгині просять на вулицях милостиню... Злидні, безпросвітні злидні...» Однак міністр хилив на своє: Усе це, звичайно, правда. Але більшовики пустили на спродаж скарби Потьомкіна та Катерини Другої, кремлівські корони, конфісковані у князів та бояр коштовності і за виручені гроші тепер оплачують підривну діяльність у всьому світі, бо в ній вони вбачають єдину надію врятувати комунізм від загибелі. «Ви почитайте статті Керенського, що друкуються в північноамерикан-

ських газетах. Золото Москви — не вигадка. Лише воно могло забезпечити появу в країні чогось такого, як «Визволення» (щойно Президентові прислали 8-й номер), з його дорогим папером, з машинами, захованими десь у печері, а може, в одному з підземних ходів, що їх іспанські конкістадори, за свідченням декотрих істориків, прокопали, — щоб сполучити між собою гри фортеці, від яких нині лишилися самі руїни, — якраз під теперішньою столицею Республіки...» І коли за кілька ночей у Палаці знову вибухнула петарда, — щоправда, не заподіявши великої шкоди, бо її вкинули в комору, набиту старими меблями, — Перший Урядовець і сам почав вірити в Золото Москви. Виходить, малянки, на яких величезний Ведмідь жбурляв на карту Європи бомби з підпаленими гнотами, а з бань Василя Блаженного простягував щупальця в усі куточки земної кулі Червоний Спрут, не були пустими фантазіями карикатуристів із паризького журналу «Рір». Отже, одне з тих щупалець дотяглося і до нашої країни. «Треба вжити негайних заходів», — пробурчав Перальта. — «А що ми можемо ще зробити?» — стомлено запитав Батько Нації, і в голосі його несподівано вчулася безнадія — як йому бракувало тепер Тріумфальної Арки! От якби вона раптом виросла тут замість непотрібного вулкана і провела його під своїм високим склепінням до затишного кафе «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара, стіни якого просякли пахощами вина та дров... У дні тривоги і хвилювань він нудьгував за Країною Розуму, де навіть у метро можна було прочитати олександрійський вірш, не гірший, ніж у Расіна:

Le train ne peut partir que les portes fermées...²⁹

На це — як зауважив одного разу Славетний Академік, такий далекий тепер — новий Азарія з «Гофолії»³⁰, втілений в образ начальника станції Пігаль, що en un lieu souterrain par nos père creusé³¹ (п'ятий акт) відправляє поїзд у напрямку площі Етуаль, міг би відповісти словами:

J'en ai fait devant moi fermer toutes les portes³².

15

Я не вважаю, що Переляк чи
Страх можуть бути гідними похвали
або корисними...

Декарт

Одного ранку поширилася чутка, ніби в головному столичному резервуарі питної води плаває здохлий кінь із роздутим черевом, і всі, хто встиг напитися з кранів водогону, — а вже була одинадцята година, — ризикують захворіти на тиф. Але коли міністр охорони здоров'я власною персоною прибув на місце події, він виявив, що в славетній Мигдалевій Чаші, гордості національної гідротехніки, плаває лише дерев'яний кінь, — чорний, із посрібленими копитами, знятий зі знаменитої вивіски над дверима лимарної майстерні «Андалузський Жеребець», — якого невідомі лихі жартівники вкинули туди опівночі. Не встигли люди заспокоїтися, як у передмісті, на тютюновому складі, спалахнула велика пожежа — червону заграву було видно дуже дале-

²⁹ Рушає поїзд, лиш коли зачиняють двері (франц.).

³⁰ Трагедія Расіна.

³¹ У підземеллі, що наш батько прокопав (франц.) — слова з «Гофолії»

³² Простежив я за тим, щоб двері зачинились (франц.) — рядок із «Гофолії».

ко. Коли, завиваючи сиренами, до складу примчали пожежні машини, то пожежники побачили перед собою яскраві розсипи бенгальського вогню, що невідомо як і звідки там виник, і тепер догорав, весело потріскуючи та стріляючи снопами іскор. Наступного дня газети довірливо надрукували в чорних рамках під заголовками *requiescat in pace*³³ повідомлення про смерть кількох високих урядовців, що перебували в доброму здоров'ї. Після того пішла справжня пошесть містифікацій та брутальних жартів, по країні повзли всілякі чутки, сіючи тривогу, безлад, недовіру й неспокій. У поштових посилках люди знаходили черепи; родинам, де ніхто не збирався вмирати, похоронні контори надсилали вінки з жалобними стрічками; посеред ночі в будинку, де господаря не було вдома, раптом озивався телефон, і чийсь голос повідомляв, ніби той помер від інфаркту в бурдеї. І потекли анонімні листи, скомпоновані з газетних літер, погрожуючи адресатам смертю, збройним пограбуванням або арештом, даючи — майже завжди правдиві — відомості про гомосексуальні нахили батьків родин та подружні зради, брехливо повідомляючи про заворушення в провінціях, про чвари серед Верховного Командування, про близький крах і закриття страхових компаній, про нормування товарів широкого вжитку. Стишуючи голос, люди повідомляли своїх найближчих знайомих і друзів, що в таких-то і таких-то магазинах для багатії клієнтури або в нещодавно відкритому *American Grocery*³⁴ можна вигідно обміняти одні товари на інші: діряві каструлі — на швейні машинки, старі лопати — на швейцарські годинники, тачки — на велосипеди — і люди юрмилися з каструлями та лопатами біля крамниць, утворювали довжелезні черги, обкладали розгублених продавців лайкою, встрявали в сутички з поліцією. На фабрики й заводи, що давно не працювали, набирали робітників, обіцяючи добру платню. «Не споживайте яловичини, зараженої ящуром», — застерігали листівки, поширювані серед білого дня. «Національний банк припиняє всі виплати», — повідомляла інша листівка, що переходила з рук до рук пізно ввечері, і наступного ранку біля касових віконечок коїлося щось неймовірне. У місті все наче стало з ніг на голову, слова втратили будь-який сенс, будинки з'їхали на середину вулиць, дроти й кабелі переплуталися, і тепер нерідко телефон прем'єр-міністра раптом з'єднувався з телефоном моргу, а телефонний дзвінок у будинок розпусти піднімав удосвіта з ліжка нунція його святості папи римського. Той, хто посилав із Нью-Йорка піаніно «Steinway», по приїзді додому отримував у ящику віслюка з відрубаною головою; той, хто купував грампластинку із записом Тіто Скіпа, — тенора, від якого всі були в захваті, бо він співав іспанською мовою, — чув добірну лайку на адресу уряду, ледве встигши поставити грамофонну голку на чорний диск, де красувалася етикетка шанованої фірми звукозапису. У місті бешкетували ватаги шибеників, які з кожним днем ставали зухваліші; вони сіяли сліпучими спалахами магнію паніку в кінотеатрах, вивертали трамвайні рейки, обрізували електричні проводи, залишаючи половину столиці без світла тільки для того, щоб самим було безпечніше жбурляти камінням у вітрини крамниць... Ціла армія, добре замаскована, рухлива й розумна, хитра й підступна, діяла тепер у країні з метою дезорганізувати організоване, вивести з ладу адміністративні механізми, тримати владу в напруженні, постійно нагнітати

³³ Хай упокоїться з миром (лат.).

³⁴ Американська бакалія (англ.).

атмосферу тривоги. Ніхто вже нікому не вірив. А поліція, безсила, незважаючи на щоденне збільшення кількості агентів, детективів, донощиків, інформаторів, шпиків та підглядачів, потрапляла щоразу на фальшивий слід, ніколи не могла зловити справжніх заводіїв та винуватців... У Палаці вибухнули ще дві бомби, хоч при вході записували всіх відвідувачів і перевіряли кожен пакунок та згорток. І оскільки винного все одно треба було шукати, то кожен, хто боявся, що частину провини можуть скласти на нього, твердив, наводячи безліч доказів, ніби головним заводієм усіх безчинств, майстром пекельних витівок, верховодою над потаємними силами був той же таки Студент. Однак передовиці «Визволення», — непідписані, як і завжди, — запевняли, що незвичайні події, котрі непокоїли громадян, аж ніяк не були справою рук комуністів: «Наша боротьба не має нічого спільного з містифікаціями та жартами». Далі — ще простіші слова: «Справжні революціонери не стануть зчиняти бешкет, бити вікна та вдаватися до брудних витівок». А потім, як звичайно, лаконічні й чіткі цитати з марксистських творів, надруковані жирним шрифтом і обведені рамкою: «...людство ставить собі завжди тільки такі завдання, які воно може розв'язати, бо при ближчому розгляді завжди виявляється, що саме завдання виникає тільки тоді, коли матеріальні умови його розв'язання вже є наявними...» («До критики політичної економії»). «Я починаю вірити, — мовив Президент із нотками розгубленості в голосі, — що той жевжик говорить правду. Він ставить перед собою інші цілі. Звичайно, він фантазер, але, мабуть, хлопець щирий. Навряд щоб йому було вигідно гаяти час, дзвонячи всім по телефону, ніби сьогодні вночі я врізав дуба». — «А як же бомби?» — запитав Перальта. «Справді, — завагався Перший Урядовець. — Комуністи, як і анархісти, підкидають бомби, куди тільки зможуть. Он скільки про це знімків у світовій пресі. І все ж таки...» — «Лихо в тім, що народ приписує Студентові геть усі оці неподобства в країні, — зауважив секретар. — І через те він поступово перетворюється на легенду: стає ніби новим Робіном Гудом. А наші взуті в альпартати співвітчизники страшенно любляють такі історії... Перальта не перебільшував, бо по нашій країні дуже багато мандрували романи Понсона дю Терайля та «Знедолені» Віктора Гюго, герої яких, змінюючи імена, вік та зовнішній вигляд, завжди обдурюють переслідувачів. Гастон Леру³⁵ у романі «Таємниця жовтої кімнати», неодноразово перекладеному й перевиданому, переконливо показав, як майстерно й спритно вміє перевтілюватися та маскуватися злочинець. І от на цьому яскравому тлі класичних бунтівників, уславлених благородних розбійників, невловимих і справедливих, дедалі чіткіше стала проступати таємнича постать Студента. Його згадували на посиденьках у сусідів, на вечірках, про нього теревенили жінки у великих перенаселених будинках, поети-самоуки присвячували йому вірші, складаючи й пошепки декламуючи їх у сільських крамничках, і скрізь він виступав як борець за справедливість, захисник бідних, ворог багатіїв, гроза тиранів, рятівник пригніченої капіталізмом нації, наступник і послідовник славетних вождів наших війн за незалежність, чий безкорисливий й справедливий вчинки і досі не стерлися з пам'яті латиноамериканських народів — хоча, що таке комунізм, ніхто в нас до пуття не розумів. З кожним днем ширилася слава, що Студент всюдишущий: його таємничі маршрути, невидимі для поліційних постів,

³⁵ Французький письменник, автор детективних романів (1868—1927).

митників та солдатів на дорогах, пролягали від шахт Півночі до тартаків Ла Вероніки, від лісорозробок до голих пустель. І легенда про Студента поступово обростала неймовірними подробицями, розповіді та чутки про дивовижні зустрічі з ним переходили з уст в уста: він проникав у такі віконця, крізь які не змогла б пролізти жодна звичайна людина; перебігав карнизами будинків, перестрибував із даху на дах, перевдягався то протестантським пастором, то францісканцем-капуцином, сьогодні він співець, завтра — поліцай, селянин, шахтар, погонич мулів, лікар із валізкою, англійський турист, мандрівний музикант, вантажник — і тим часом як уся поліція державної безпеки ловила його, лунко стрекочучи мотоциклами та оточуючи цілі квартали, той, кого шукали, кого мріяли вкинути до в'язниці, можливо, спокійнісінько сидів собі на лавці в центральному парку, з сивою перукою на голові, наклеєною бородою і в чорних окулярах, читаючи газету, а його прибічники, — хоч насправді ніхто не знав, були в нього прибічники чи ні, — працюючи або відпочиваючи під агавами та смоковницями, на морських узбережжях, де пахло водоростями й сушилися сіті, на горбах, засіяних пшеницею, і на крихітних ділянках землі, що тулилися під сніговими шапками гір, співали пісеньку, колись дуже популярну в Мексіці:

Кажуть, що всі ми, селяни,
Ледарі лиш та бандити,
Бо нам несила вже стало
В ярмах хазяйських ходити.

«Не люблю я легенд,— мовив Перший Урядовець, відчуваючи, що Студент дедалі більше входить у його життя, щоранку маячить тепер, наче привид, за шибками президентського кабінету, на тлі громаддя вулкана Тутелар. — Не люблю легенд. Ніщо так швидко не поширюється на цьому континенті, як легенда». — «Що правда, то правда,— ствердно кивав головою учитель ліцею, який часто пробуджувався в Перальті.— Монтесуму загубила віра в месіанську ацтекську легенду про Чоловіка-з-Білим-Обличчям-що-Має-Прийти-зі-Сходу. Анди знали легенду про святого Інку, втіленого в образі Тупака Амару³⁶, що успішно воював проти іспанців. Вірили ми також у легенду про Воскресіння-Старих-Богів, які охороняли примарне місто в тропічних хащах Юкатану, коли в Парижі вже святкували настання Сторіччя Науки і поклонялися Богині Електриці. А бразильська легенда про Шляхетного Графа — містичне поєднання батукати³⁷ з позитивізмом? Легенда про гаучо, яких не беруть кулі. Легенда про того гаїтянця,— Макандаль, здається, його звали,— що здатен був перевтілюватися в метелика, ящірку, коня або голуба. Легенда про Еміліано Сапату³⁸, котрий після смерті піднісся на небо верхи на чорному коні, з ніздрів якого бухало полум'я». — «А в Мексіці, — зауважив Перший Урядовець,— зуміли повалити нашого друга Порфірію Діаса за допомогою легенди про Справжні Вибори без Переобрання і легенди про пробудження Орла та Змії³⁹, які, на щастя країни, проспали близько трьох десятиліть. І ось тепер у нас почали вірити в легенду про Студента — бунтаря, чистого серцем, всюдисущого сучасного Спартака. Цю легенду

³⁶ Вождь повстання інків у Перу (1742—1781).

³⁷ Негритянський танець

³⁸ Мексиканський революціонер (1877—1919).

³⁹ На мексиканському гербі зображено Орла та Змію.

треба розвіяти. А наша поліція, чорти б її брали, вишколена в Сполучених Штатах, годиться хіба на те, щоб шмагати людей скрученим дротом, та топити їх у ванні»... Бажаючи хоч якось розвеселити володаря, Перальта почав уже відкривати валізу «Гермес», коли надійшла дивовижна, несподівана, приголомшлива звістка, що Студента нарешті затримали там, де цього найменше можна було сподіватися, в одній з митниць на південному кордоні, і він по-дурному, без опору і без слави, дав себе заарештувати двом простим жандармам,— але, мабуть, не такими вже вони були й простими, якщо одразу помітили на возі з тростиною мачетеро без мозолів на руках. Запідозреного сфотографували, і ця фотографія збіглася з карткою в особистій справі одного студента, яким давно цікавилася поліція. Заарештований уже дві години сидів в якійсь із камер зразкової тюрми, вперто заперечуючи, що він — той самий Він. «Заради бога, поведіться з ним пристойно! — вигукнув Перший Урядовець.— На сніданок подайте йому арени⁴⁰, вершкове масло, пряженю, домашній сир, чорну квасолю і навіть випити, як захоче. А потім нехай його приведуть до мого кабінету. Поговоримо віч-на-віч. І перекажіть, що я даю слово не застосовувати проти нього сили. Тоді його легше буде зламати».

Перший Урядовець ретельно продумав свою роль і підготував належні декорації. Одягнений у строгий сюртук, розшитий шовком,— краватка сіра з червоним, у петлиці орден,— він сидів за робочим столом спиною до великого вікна з матовими шибками, яке виходило на головне подвір'я палацу, так, щоб світло падало на обличчя відвідувача. Посередині столу, як годиться,— сірий промокальний папір у бюварі з тисненого сап'яну; чорнильниця у формі наполеонівського орла на підставці із зеленого мармуру; неодмінний шкіряний циліндр, повний заструганих олівців; прес-пап'є — пам'ятка з Ватерлоо; позолочений розрізувальний ніж із гербом Республіки, вибитим на руків'ї; і великі стоси паперів, навмисне недбало розкиданих по всьому столу, як завжди буває, коли хтось напружено працює над документами. А на чільному місці, праворуч від промокального паперу, в жовтих палітурках посібник, як розводити курей червоної род-айлендської породи. Доктор Перальта надзвичайно ввічливо запросив Студента до кабінету, де Перший Урядовець, схилившись над паперами, підкреслював і звиряв якісь стовпчики цифр. Не підводячи голови, він показав авторучкою на вільне крісло. Потім зібрав докупи кілька аркушів і передав їх секретареві: «У кошторисі на будівництво водогону помилка на триста двадцять песо. Це неприпустимо. Повідомте тих сеньйорів, що тепер можна замовити в Сполучених Штатах апарати, які називаються обчислювальними машинами...» Перальта вийшов, і запала довга мовчанка. Огрядний і широкоплечий, Перший Урядовець завдяки солідним розмірам президентського крісла здавався ще величнішим. Він оглядав супротивника не без подиву. Гадав побачити перед собою атлетичного юнака з випуклими, розвиненими від гри в університетський гандбол м'язами, з насупленим і зухвалим обличчям, яке буває в тих, хто готується до сутички, а тут перед ним сидів кволий, худорлявий хлопець, вже не підліток і ще не чоловік, волосся трохи розкуйовджене, обличчя бліде, ясні очі, чи то сіро-зелені, чи то зелені з блискитним відтінком, дивилися відкрито, не кліпаючи, і, хоч у них світилася майже жіноча лагідність, виказували силу духу, твердість і

⁴⁰ Маїсові млинці, які подають на стіл зі смаженою свининою або шкварками.

рішучість, притаманну людям віруючим та переконаним у своїй правоті... І ось вони сиділи й пильно роздивлялися один одного, за столом — хазяїн, Батько Нації, Незамінний, а навпроти нього — Слабкий, Переслідуваний, Утопіст, роздивлялися через прірву, що лежала між двома поколіннями, віч-на-віч бачачись уперше. Жалюгідним здавався кожному з них супротивник. Для Приниженого Звеличений був типовим експонатом з вітрини історії, наче навмисне виліплений для плаката, герой нового фольклору, той самий, що уособив в одному образі тріаду Диктатор — Капіталіст — Хазяїн, ставши постаттю не менш яскравою й популярною, ніж були кілька сторіч тому банальний актор Турлупін або хвалькуваті персонажі італійської та іспанської комедії Доктор Болонсьезе та Матаморос. Він був достеменний герой революційних алегорій, цей суб'єкт, що розсівся за письмовим столом у сюртуці та смугастих штанах, із перлиною в краватці, напахчений дорогими парфумами,— і Студентові спали на думку малюнки німця Георга Гроша⁴¹, пригадалися самшитові гравюри Мазереля⁴²,— і якби йому ще символічний блискучий чорний циліндр та гаванську сигару, встромлену між гострими іклами, він би нічим не відрізнявся від того плакатного буржуя, що сидить на мішках із доларами (вони існували й насправді, але лежали в підвалах одного швейцарського банку)... А для Звеличеного Принижений був персонажем з іншого фольклору, і він змірював його поглядом, зважував, розтинав на частини, ніби дивуючись, що доводиться приділяти свою увагу таким дрібним людям. Той, хто сидів перед ним, мав у собі щось,— хоч, може, Перший Урядовець про це й не думав,— від класичного студента з російських романів, мрійника і доктринера, більше нігіліста, ніж політика, пролетаря з почуття обов'язку, мешканця горищ, завжди голодного, погано вдягненого, такого, що звик спати серед книжок, озлоблений злидненими умовами життя. Обидва вони вийшли з низів. Але Звеличений, будучи людиною практичною й добре знаючи, чого йому треба, відразу подався шляхом угору, і той шлях тепер увесь був обставлений його бюстами й пам'ятниками; Принижений же заплутався в сильцях найновішого месіанства, внаслідок чого, — Бертільйонові⁴³ тут немає чим пишатися, — на нашому континенті необачні неминуче опинялися в тропічному Сибіру або — колись у майбутньому газетярам, котрі полюблятимуть таємничі історії, буде про що писати — загадково й безслідно зникали, наче розчинялися або випаровувались, і родичам не залишалося нічого іншого, як у приблизну річницю загибелі носити квіти на умовні безіменні могили, сумуючи за небіжчиком, пам'ять про якого збереглася тільки в душі, а це куди тяжче, ніж коли стоїш над труною або щойно викопаною ямою на кладовищі... І ось у тиші, порушуваний лише щебетом пташок у вітті пальм за вікном на подвір'ї, зітнулися через стіл безмовні внутрішні голоси двох людей. Губи їхні не ворушилися, промовляли лиш очі: *Він навіть не розуміє, який у нього тепер бутафорський вигляд /достеменний провінційний поет/ цілком увійшов у свою роль /таких звичайно нагороджують преміями на конкурсах/ весь мундир у сухозлітці /костюмчик на ньому досить пристойний/обличчя схоже на зад /щічки, як у дівчинки/ на фотографіях він біліший: чим більше старіє, тим дужче впадає в очі його по-*

⁴¹ Німецький художник (1893—1959). Характерна риса його творчості — ненависть до буржуазії, мілітаризму, фашизму. В гітлерівській Німеччині його полотна були заборонені.

⁴² Бельгійський графік і живописець (1889—1972).

⁴³ Французький антрополог (1851—1914), який розробив відомий антропометричний метод розпізнавання злочинців.

кожженя /скуйовджений, краватка з'їхала набік, напускає на себе «стиль»/ одколоном від нього тхне, як від повії /непоказний хлопець, йому бракує величі, сили/ а він показний /очі зухвалі, мабуть, почуває себе Мазаньєлло⁴⁴/ я уявляв його старшим, цікаво, чи він дивиться на мене з ненавистю, чи зі страхом /руки тремтять — багато п'є/ пальці в нього, як у піаніста, але не зашкодило б йому часом бичищати під нігтями /класичний тиран/ такими ангелами ми всі були колись /людина розбещена й підла: це написано в нього на обличчі/ обличчя хлопчика, що не знав багато жінок: солом'яний інтелігентик/ він навіть не страховище: просто бундючний тубільний князьок/ ці хирляві — найнебезпечніші /все тут театральне: і як мене прийняли, і світло в очі, й ота книжка на столі/ він здатний на що завгодно: втрачати йому немає чого /можеш не витріщатися так на мене, я однаково не відведу очей/ хоч він і хоробрий, але катувань не витримає /чи зможу я витерпіти катування: не кожному це вдається/ а він боїться/ ...катування.../ якщо його трохи притиснути /спробують витягти з мене прізвища/ навіщо відкладати? для початку треба нагнати йому добрячого страху /простягає руку до дзвінка: когось викликає/ ні, так не годиться: я дав слово /не знаю, чи зможу витримати/ доведеться заговорити першому /як це жахливо — весь час думати про одне, про одне, про одне.../ не слід робити мучеників, не слід робити мучеників з таких людей; принаймні треба цього уникати /він дав мені слово; але його слово й ламаного шеляга не варте/ вся країна знає, що він у мене і що я дав йому слово /зараз він подзвонить: я вже бачу себе в наручниках/ навіть сильніші, ніж цей, не витримували /коли він нарешті щось скаже?/ треба випустити його, і нехай за ним стежать: кудись же він та піде /чому він досі мовчить, хай йому чорт? чому нічого не каже?/ на чолі в нього виступив піт /я весь упрів, а носовичка немає, носовичка немає... і ця кишеня порожня.../ він боїться /він посміхається; хоче щось запропонувати мені: якусь підлоту, звичайно/ запропную йому чогось випити /зараз він запропонує мені чогось випити/ не захоче, вдаватиме з себе святого /хай би вже швидше дав мені випити: може, я відчув би себе краще/ мабуть, відмовиться: я не можу наражатись на такий ризик /ну, виймай же хутчіше, зважуйся; пляшечку з отієї валізки; адже всі знають, що там у ній/ а втім, я таки йому скажу; сказав... повторюю... але, здається, він не розчує; через той ваговоз за вікном/ здається, він запропонував мені випити; але я не розчує; через той ваговоз за вікном/ а тепер трамвай/ трамвай /не розумію його жесту/ мабуть, він не зрозумів мого жесту/ ми вже досить роздивилися один одного; тепер візьму книжку, нехай він побачить, що... Перший Урядовець узяв зі столу книжку про розведення курей червоної род-айлендської породи. Розгорнув її і, надівши окуляри, з глузливою посмішкою став читати: «Привид бродить по Європі — привид Комунізму». — «Всі сили старої Європи об'єдналися для священного цькування цього привида: папа римський і Вільсон, Клемансо і Ллойд Джордж», — підхопив Студент, посміхаючись ще глузливіше. «...Меттерніх і Гізо», — поправив його Президент. «Бачу, ви обізнані з класиками», — мовив Студент. «Але на розведенні курей розуміюся краще. Не забувай, що я син землі... Може, якраз тому...» І він замовк, не знаючи, якого стилю дотримуватись у розмові: не варто, мабуть, удаватися до пишномовності, до «Роздумів на Акрополі», юнакові нового

⁴⁴ Неаполітанський рибак (1623—1647), очолив повстання проти іспанців і був убитий.

покоління це може видатися безглуздим, але й навряд чи слід упадати в інші крайнощі й удаватися до лайки та жаргону, якими він любив похизуватися в товаристві доктора Перальти та Господині Ельміри. Зрештою він вибрав середній тон зі співчутливими нотками в голосі й паузами, не став «тикати», як це заведено майже скрізь у наших краях, і ніби давши співрозмовникові відчути, що відстань між ними куди більша, ніж ширина стола, за яким обидва сиділи. Володіючи своїми жестами, як першокласний актор, говорячи крізь зуби, в манері Люсьєна Гітрі⁴⁵, він запитав у хлопця, що сидів перед ним, як запитує персонаж трагедії, приголомшений незбагненими ударами долі: «Чому ви так мене ненавидите?»... Студент, одразу зрозумівши з цього «ви» тактику співрозмовника (*він звертається до мене в стилі Вольтера, коли той пише, що «мав честь розмовляти» з майже голою індіанкою...*), відповів лагідно й тихо, відчуваючи, як зсудомило йому від страху горло: «До вас, сеньйоре, ненависті я не відчуваю». — «Але ваші вчинки свідчать якраз про інше, — мовив Перший Урядовець, не змінюючи тону. — Бомби в президентський палац підкладають не для того, щоб лякати служниць. Звідки у вас стільки злості проти мене, стільки люті?» — «Особисто проти вас, сеньйоре, я нічогосінько не маю». — «А як же бомби?» — «Я їх, сеньйоре, не підкладав. І взагалі на вибухівці не розуміюся зовсім». — «Ну гаразд, ти цього не робив... (поправився) ви цього не робили. Але їх підкладають ваші приборники, ваші друзі, ваші поплічники (знанацька йому здалося, що слово «поплічник» звучить грубо і більше відповідає поліційному жаргону...), ваші помічники, ваші одностайці, ваші єдиновірці (стережися: ти заговорив надто кучеряво)». — «Ми, сеньйоре, не підкладаємо бомб». Першому Урядовцеві почав уриватися терпець. Навіщо він удає з себе невинне ягня з відомої байки? «Тоді хто ж їх підкладає, хто? Може, ви мені це скажете?» — «Хтось інший, але не ми. Історія вже не раз доводила, що анархістські замаху суспільного ладу не змінюють. Ні Равашоль⁴⁶ і Казеріо⁴⁷ вбивствами, ні Бакунін та Кропоткін своїми безглуздими теоріями нічого не досягли». — «Ви мене цими візантійськими словесними викрутасами не морочте, ми з вами не на Нікейському Соборі (а хіба сам я не люблюю іноді ударятися в такі матерії?), та й, зрештою, хіба не однаково?.. Припустімо навіть, що це не ваша робота, але коли в моїй ванні вибухає петарда, ви радієте». — «Навпаки, сеньйоре. Якби вас убили, для нас це було б справжнім лихом. Я маю соратника по боротьбі, він помічник аптекаря і щирий католик, — є серед нас і такі! — який, молячись, завжди благає мадонну, щоб вона зберегла ваше дорогоцінне життя». Перший Урядовець підхопився на ноги, роздратований і здивований водночас: «Мое дорогоцінне життя? Ти розумієш, що ти верзеш?»... (*ну от, тепер він знову зі мною на «ти»*). — «Ви нам потрібні, сеньйоре». Його співрозмовник, Могутній, Усевладний, зайшовся сміхом: «Диво та й годі: то, по-твоему, я марксист, комуніст, меншовик, революціонер чи щось подібне, хай йому біс, бо всі вони однакові, і всі прагнуть одного: засісти в Кремлі, засісти в Єлісейському чи Букінгемському Палаці, або ось тут (і він ляснув долонею по бильці свого президентського крісла), щоб затиснути в кулаці інших, розкошувати й набивати кишені

⁴⁵ Французький актор (1860—1925).

⁴⁶ Французький анархіст, який учинив кілька замахів. Страчений 1892 р.

⁴⁷ Анархіст італійського походження. 1894 р. учинив замах на президента Франції Карно і був страчений.

грошвою. Царський посол, який залишився в нас, чекаючи, поки все це скінчиться, розповідав мені, що дружина Леніна носить діаманти, намиста та корону імператриці Олександрри...» — «Може, воно й добре, що ви вірите в такі небилиці, сеньйоре. Нехай краще нас зовсім не розуміють, ніж розуміють наполовину. Ті, хто наполовину розуміє, чого ми хочемо, б'ють нас куди лютіше, ніж ті, хто вважає, що ми просто диваки й фантазери». — «Але припустімо, я завтра помру...» — «Нам, сеньйоре, від цього добра не буде... Бо владу тоді одразу захопить військова хунта, і все залишиться, як і було, коли не стане ще гірше під урядуванням якого-небудь Вальтера Гофмана, царство йому небесне». — «Тоді... чого ж ви домагаєтесь?» Трохи підвищивши голос і карбуючи по складах слова, Студент відповів: «Щоб вас було повалено вна-слі-док на-род-но-го пов-стан-ня». — «А потім? Хто сяде на моє місце, ти?» — «Ніколи нічого подібного я не бажав». — «Отже, ви маєте іншого кандидата?» — «Слова «кандидат» у нашому вжитку немає, сеньйоре». Перший Урядовець здвигнув плечима: «Дурниці! Бо, зрештою, хтось таки візьме владу. На чолі держави завжди має стояти Людина, одна Людина. Подивись на Леніна в Росії... А, зрозумів!.. Он хто у вас на думці... Луїс Леонсіо Мартінес, твій університетський професор...» — «Це кретин. Кому він потрібний зі своїми пуранами⁴⁸, Фламмаріоном⁴⁹ та Львом Толстим (і Студент засміявся). Повернення до землі! Чиеї землі? Землі «Юнайтед Фрут компанії?» Перший Урядовець почав дратуватися, бо розмова набирала іншого напрямку, ніж йому хотілося: «Отже, ви прагнете насадити тут, у нас, соціалізм?» — «Ми таку можливість шукаємо». — «За російським зразком?» — «Може, й не зовсім. Ми живемо в інших широтах. Це водночас і полегшує нашу справу, й ускладнює». Президент підхопився з-за столу і почав міряти кроками кабінет, розмовляючи ніби сам із собою: «Ах, діти, діти, діти! Якщо ви оголосите тут соціалізм, через сорок вісім годин у Пуерто-Арагуато кине якір американський флот». — «Цілком імовірно, сеньйоре». — «Що ж тоді? (Він перейшов на поблажливий і приязний тон) Я тобі заздрю. У твої роки я теж мріяв про такі речі... Але нині... Послухай-но мене: Жанну д'Арк спалили, коли їй було тільки дев'ятнадцять, бо якби вона дожила до тридцяти, то переспала б із королем Франції, вступила б із англійцями в переговори й досягла б того самого, чого досягла, пішовши на вогнище... У тебе свої ідоли. Гарзд. Я шаную їх. Але не забувай, що грінго — це римляни Америки. А проти Риму нічого не вдієш. Особливо з військом тубільців в альпаргатах... — В голосі його зазвучали дружні нотки... — Можеш говорити зі мною цілком відверто, як зі старшим братом. У мене великий політичний досвід, а у вас такого досвіду нема. Я міг би пояснити тобі, чому одні речі можливі, а інші — ні. Я щиро прагну вас зрозуміти... Порозуміться з тобою... Довірся мені... Скажи-но...» — «Я ще не збожеволів!» — вигукнув юнак, несподівано засміявшись, і вони почали міряти кроками кабінет один назустріч одному так, що коли перший повертався спиною до каміна зі штучними жаринами, другий був біля консолі, де вмуроване в стіну між дверима велике дзеркало здавалося входом до іншої кімнати. Нараз Перший Урядовець махнув рукою, наче актор на сцені, і зажурено сказав: «Учитися, мабуть, ніколи не пізно. От і сьогодні, слухаючи тебе, я одержав добрий урок —

⁴⁸ Пурани — поетичні оповідання мовою санскриту, в яких викладено основи брахманізму.

⁴⁹ Відомий французький астроном (1842—1925).

зрозумів, що я найбезправніший в'язень у своїй країні. Так, так. Не посміхайся. Живу тут, оточений міністрами, урядовцями, генералами та вченими докторами, які аж під ноги стеляться від лестоців і тільки й знають, що приховувати від мене правду. Мені показують лише те, що лежить на поверхні. Живу, мов у Платоновій печері. Ти чув, звичайно, про Платонову печеру? Ще б пак не чув! Смішно про таке й питати!.. І ось переді мною з'являєшся ти, сповнений віри та енергії, молодий, гарячий, і мені спадають на думку слова французького поета: «Навчуся більше я від друга юного, ніж від учителя старого». Коли б я й справді міг розраховувати на довіру таких людей, як ти, скількох помилок можна було б уникнути! Ти ж бачиш, я щиро прагну почати новий діалог, у нових умовах. Візьмімо хоча б таке: я розумію, свого часу ми були занадто — скажімо, суворі — в питаннях, що стосуються університетських проблем. Хочеш, ми зараз розглянемо ці проблеми ось тут, віч-на-віч, і за годину ти вийдеш звідси з рішенням, що напевне задовольнить твоїх друзів? Усе залежить тільки від тебе. Ну ж, говори...» Студент, ідучи від каміна до дзеркала, кинув: «Комедіант»... Перший Урядовець, широко ступаючи, роздратовано рушив від дзеркала до каміна. Йому було дедалі важче стримуватись: «Послухай-но! Я бачу, ти читав Альфреда де Віньї⁵⁰, але я його теж читав. Не змушуй мене виступати в ролі папи Пія VII перед Наполеоном. Бо перше, ніж ти встигнеш сказати «Трагік», ти почувеш, як бабахкає оця штука. — Він витяг із внутрішньої лівої кишені сюртука браунінг і поклав його перед собою на стіл, дулом до співрозмовця. — Отже, війна триває?» — «Триватиме вона завжди, буду я... чи мене не буде». — «То ти вперто чіпляєшся за свої химери, за свій соціалізм, що всюди зазнав поразки?» — «Це моя особиста справа. І багатьох інших, що йдуть зі мною». — «Революцію в Мексичі придушено». — «Зате вона багато чого нас навчила». — «В Росії те саме». — «Там іще все попереду». Перший Урядовець почав гратися браунінгом, демонстративно виймаючи та вставляючи обойму з п'яти куль. — «Стріляйте швидше», — мовив Студент. — «Ні, — відповів Президент, уважно оглядаючи зброю. — Тут, у Палаці — ні. Килим забрудниться». Запала мовчанка. З подвір'я долинув щебет колібрі. Погляди двох людей, уникаючи один одного, ковзали по стінах. *(Доки це триватиме?.. Треба буде вирівняти оту картину... Становище безвихідне...)* Нарешті, ніби через силу, Президент заговорив: «Гаразд. Коли не хочеш зі мною порозумітись, даю тобі три дні, щоб ти забрався із країни. Можеш просити в Перальти все, чого забажаєш. Можеш їхати, куди тобі заманеться. У Париж, наприклад. Я накажу, щоб тобі щомісяця виплачували більше ніж пристойне утримання. Все буде зроблено якнайтактовніше, не бійся. Тобі лиш треба буде зайти в наше посольство. Твої друзі нітрохи не здивуються, коли ти вийдеш, знаючи, що тут як революціонер ти людина пропаша... Ні!.. Ти зачекай! Не роби цих мелодраматичних жестів! Я не збираюся купувати тебе. Лише пропоную розумний вихід із скрутного становища... — Він на мить замовк, а тоді провадив уже іншим тоном: — Я не пропоную тобі Париж повій та ресторану «У Максима», як міг би запропонувати комусь іншому. Я пропоную тобі Париж Сорбонни, філософа Бергсона, славетного етнологі Поля Ріве — до речі, він, здається, непогано знає нашу країну і нещодавно опублікував чудову працю

⁵⁰ Французький поет, романіст і драматург (1797—1863).

про мумію, яку якійсь рокув тому подарував музею Трокадеро⁵¹. А все інше — твоя особиста справа. У церкві Сент-Етьєн-дю-Мон ти вклянешся від мене Расіну; у Пантеоні — Вольтеру й Руссо. А якщо тобі захочеться виголосити свої «Роздуми на Акрополі» у більшовицькому стилі, підеш на кладовище Пер-Лашез до Стіни Комунарів. Там усього доволі, на всі смаки... Вибиратимеш сам, що тобі до вподоби». І кілька разів повторив: «Вибиратимеш сам» — з притиском, ніби на щось натякаючи. — «Мені немає чого робити в Парижі», — озвався Студент після тривалої мовчанки. — «Справа твоя. Не хочеш їхати — залишайся. Але у вівторок, тобто післязавтра, я віддам наказ застрелити тебе на місці, хоч би де ти попався». — «Моя смерть не додасть вам слави». — «Сину, для таких випадків існує Закон Утечі — це брехня, якою користуються в усьому світі. А ще в'язні нерідко закінчують життя самогубством — вішаються на шнурках від черевиків, що їх забули в них відібрати. І таке трапляється в найцивілізованіших країнах, де існують прекрасні Ліги захисту прав людини та інші не менш поважні установи, покликані захищати свободу й гідність громадянина... Крім того, попереджаю: мої люди вб'ють не тільки тебе, а й кожного, хто посміє надати тобі притулок, і навіть його родичів. То що ж ти вирішив?» — «Я можу йти?» — «Забирайся під три чорти! І заздалегідь наготуй собі епітафію: «Тут спочиває той, хто помер від власної дурості». Студент підвівся. Перший Урядовець підняв руку на знак прощання, але простягти її Студентові не наважився, боячись, що той не потисне її. — «Ти навіть не уявляєш, як шкода мені з тобою розлучатись. Такий хоробрий юнак. Та й заздрю трохи тобі — ніде правди діти: якби я був твого віку, то, мабуть, пішов би з вами. Але ти не знаєш, як важко правити такою країною. Ти не уявляєш, що означає розорювати цілину з нашими людьми...» Постать Першого Урядовця зникла за каскадом битого скла. Пролунав гуркіт, відбившись, здавалося, не лише у вухах, а й у грудях та животі, велике дзеркало, полиці з книжками, картини, камін щезли у вихорі крейди, глини, уламків позолоченого дерева, скіпок, паперів; Президент, збліднувши, струшував із себе крейдяну пудру, що припорошила його сюртук, як борошно пекарєву сорочку, і дивився на це руйновище. Студент лежав на підлозі. Перший Урядовець обмацав себе, чи його не поранено. Насамперед обличчя, бо він ще хотів подобатися жінкам. «Здається, цілий... Видно, ще не судилося нам помирати», — сказав Президент. «Невже ви й досі гадаєте, що я той ідіот, який підкладає бомби під самого себе?» — мовив юнак, устаючи з підлоги. — «Тепер я вірю тобі. Але це нічого не змінює. Все буде так, як я сказав». До кабінету збігалися люди: охоронці, служники, урядовці, Господиня Ельміра, секретарки. «Вийдеш в оці двері», — мовив Перший Урядовець, проводячи Студента до сусідньої кімнати, де стояла вузька канапа з горою подушок, а на рожевих стінах висіли майстерно виконані еротичні гравюри; звідти на вулицю вели вузькі гвинтові сходи, про які стільки балакали в місті. «Так це сюди вам приводять дівчаток?» — «У моєму віці ще рано од них відмовлятись. Ти все правильно зрозумів. — І поклавши йому на плече руку, додав: — Мабуть, я здаюся тобі Калігулою... так?» — «Скоріше Калігулиним⁵² конем», — несподівано зухвало відповів юнак і швидко, наче білка, пострибав сходами вниз... Коли підійшов Пераль-

⁵¹ Палац у східному стилі, збудований у Парижі для Виставки 1878 р.

⁵² Калігула — римський імператор (12—41). Уславився жорстокістю та дивацтвами. Призначив консулом свого коня.

та, ошелешений Перший Урядовець ще стояв на тому самому місці: «Піди відчини йому вниз, — сказав він секретареві. — І нехай його випустять на волю». — «Зараз сюди принесуть аптечку швидкої допомоги, сеньйоре». — «Не думаю, що в ній є потреба... Мене ніде не поранено... Ніде... Ніде...» І він обмацав себе від грудей до колін, не відчуваючи ні болю, ні крові.

16

...чинити опір почесніше й
безпечніше, ніж тікати.

Декарт

У березні того року виникла необхідність продовжити мораторій, бо люди, що вже звикли до такого становища, однаково продовжили б його, розтягли б на невизначений час і без офіційного рішення уряду. Обдурювання, лицемірство, шахрайство, хитрощі, поєднані з нахабством, прикривалися тепер одним-однісіньким магічним — і трохи моторошним — словом «мораторій». Ніхто ні за що не платив. Мешканці будинків зустрічали збирачів квартирної плати камінням і дрючками, а для більшого страху ще й спускали з ланцюгів собак. Торговців із Канарських островів, мандрівних лоточників-сірійців, продавців, що торгували в кредит, домогосподарки називали тепер анархістами, а коли ті надто наполягали, щоб їм оплатили якийсь давній рахунок за мережива або постільну білизну, то боржники у відповідь погрожували викликати поліцію. Люди купували речі на виплат і того самого дня заставляли їх, брали в одному місці, щоб віддати в другому, раз по раз бігали до жмикрутів та лихварів, обмінювалися паперами, щось підписували й вимагали від когось підписів, шахрували й доносили на шахраїв, покладали надії на судові позови, на чудеса, на лихварство, на лотерею, і стільки було в обігу незабезпечених капіталами чеків, що навіть тим, кого досі вважали багатіями, нині доводилось платити за все готівкою. Усе це, зрештою, призвело до того, що нове місто почало хиріти — інше слово тут знайти важко: воно хиріло навіть швидше, ніж недавно виростало. Великі будинки на очах зменшувалися, сплющувалися, зморщувались — наче вросли в землю. Не обминула пошесть злиднів і бундючні міські хмарочоси — і вони, здавалося, почали осідати, коли з горішніх поверхів виселилися контори та установи збанкрутілих компаній, — порожні приміщення тьмяніли, на стінах від вогкості проступали сірі плями, брудні шибки навіювали сум, зажурено стояли самотні статуї, і їхнє біле тіло наче вкривали виразки прокази. Занехаяні, з облупленими стінами, будинки поступово зливалися в одну сіру масу, і та маса невблаганно наповзала на сучасні споруди в столиці, навалювалася на місто, підминала його під себе, руйнувала, зводила до рівня будівель, які вже на початку сторіччя були старими. Галереї соїної і майже порожньої Біржі зненацька знову сповнилися гамором, бо тут відкрився базар, де продавали співочих пташок, папуг і черепах, де стояли ятки з солодощами та качанами вареної кукурудзи, де сиділи шевці, лагодячи взуття, внатовпі снували точильники ножів і продавці молитов та амулетів, де знахарі давали поради, як лікуватися травами. «Вам від цукру в крові треба пити відвар фіолетової альбааки; вам від ядухи — курити цигарки із засушених пелюсток дзві-

ночків; вам від запалення пруття допоможе кокосове молоко з голландським джином; а вам, пані, від затримки місячних треба промити чаєм, настояним на кундіаморі⁵³ з двома листками мастикового дерева, в тому місці, даруйте на слові, де у вас самі розумієте що». «Гендлярі у храмі»,— біблійно зітхав Перший Урядовець. «Незважаючи на Версальський пакт, становище в Європі напружене, — з надією казав доктор Перальта, мріючи про другу війну, війну тривалу, вигідну, приемну і, можливо, куди ближчу, ніж гадали. — Вільсон із своїми чотирнадцятьма пунктами збурих увесь світ». Тисячі повідомлень про негативні сальдо та ліквідації фірм звучали похоронним дзвоном по світу комерції. Покинуті підрядчиками напризволяще будинки, в яких не попрорізалась навіть молочні зуби (початі стіни не досягли й людського зросту), перетворювались на руїни, стояли, наче мертві зародки, наче примарні тіні, наче початки, що не мають кінця—салони без стелі, повислі в повітрі сходи, колони, майже помпейські,— і невдовзі на широкі забудови, на будівельні майданчики, на розмічені під будівництво ділянки землі на околицях столиці з навколишніх гір посунули полчища бур'янів і трав. Трав, що врочисто поверталися до міста, увінчані пишними султанами і в супроводі польових дзвіночків; а за Травами з'явилися Чагарі, за Чагарями — Деревя, Буйна. Папороть, дрібне каміння поступово ховалося в хащах зелених створінь, що швидко пересуваються й швидко ростуть, і туди почали повертатися Вигнані Змії, щоб відкладати в холодочку яйця. Водночас на схилах гір довкола міста витикалися, мов гриби, хатини, позліплювані з бляхи, просмоленого брезенту, старих дощок з позклеюваних докупи газет; усе це трималося на хистких розсохах та підпірках, і коли того року пішли ранні весняні дощі, цілі квартали таких халуп разом із людьми стали обвалюватися в яри. З гір, де тулилися ці селища з їхніми промовистими назвами: «Нетрища», «Голодна Гора», «Халабуди», щоночі відкривалося залите вогнями місто — магазини ювелірних виробів, кристалю та філателії, погрібці, де стояли на полицях пляшки зі старими винами і де й досі точилися дискусії, як організувати лотерею, щоб зібрати кошти на реставрацію колоніальних церков, або як обрати королеву краси (креолку, однак не надто смагляву), що репрезентувала б нашу країну на Міжнародному конкурсі в Корал Гейблз⁵⁴, звідки до нас прийшов дуже популярний останнім часом вальс «На пляжах Майамі»... Того року цукроварні стали раніше, ніж будь-коли. У непролазній сельві гоїли свої рани занедбані каучукові дерева. На Півночі знову вибухнули страйки, в місті Сьюдад-Уррутія почалися заворушення на лісопильних заводах, у Новій Кордові спалахнули криваві сутички між шахтарями та військом. Очолювані ватажками, чиїх імен ще вчора ніхто не чув, у горах Півдня блукали загони озброєних людей, спалюючи маєтки, грабуючи крамниці та склади, нападаючи на казарми — на два-три дні вони ставали повними господарями захоплених сіл, де змушували танцювати алькальда, місцевих поміщиків і багатіїв, стріляючи їм під ноги, щоб ті жвавіше перебирали ногами. Власті деяких провінцій уже нічого не могли вдіяти проти збунтованого народу, який зненацька пробудився після тривалої сплячки, млявості та тридцятирічної покори — таке в історії країни траплялось не вперше — і коли цього чекали найменше, вдався до жорстокості й насильства, спростувавши теорії тутешніх соціологів, що вважали наших людей добрими й незлобливими від

⁵³ Південноамериканська рослина з родини гарбузових.

⁵⁴ Місто в США, штат Флоріда.

природи. Проти загонів сільської жандармерії на вгодованих кенту-кійських конях виступали виснажені пропасницею та жовтяницею селяни, взуті в гуарачо⁵⁵, з позападалими від хвороби очима, верхи на жалюгідних шкапах, обліплених мухами та кліщами, з намулинами та наростами на шкірі. Старі іржаві мушкети билися з новенькими маузерами, селянські ножі та агуйхади⁵⁶ з нагостреними багнетамі регулярних військ. У великих селах проти свинцевих куль воювали черепицею, камінням, а подеколи й динамітом... Перший Урядовець опинився тепер наче на острові, острові зі спостережними вишками, з амбразурами заграбованих вікон, з пальмовою алеєю. Цим островом був Президентський палац, і сюди останнім часом потекло стільки заплутаних, суперечливих повідомлень, і фальшивих, і цілком певних, і оптимістичних, і безнадійно похмурих, що стало абсолютно неможливо скласти хоча б якесь загальне й чітке уявлення про події в країні. Одні прагнули применшити значення поразок і доповідали тільки про успіхи, хоч би якими незначними вони були, повідомляли про сутички з утеклими злочинцями та конокрадами там, де насправді йшлося про велике народне заворушення; для інших важливо було підкреслити свої подвиги, і вони наділяли ворога нечуваною силою, ще інші прагнули приховати свою необізнаність із ситуацією і перекручували факти, як кому заманеться. «Своїми рапортами, — лютував Перший Урядовець, — ви нагадуєте мені тих європейських генералів, які, програвши битву, доповідають про стратегічний відхід на заздальгідь підготовлені позиції або вирівнювання лінії фронту. В такій вишуканій манері вони зізнаються, що їм дали доброго прочухана». І летіли зі своїх крісел губернатори та начальники гарнізонів, летіли, ніби закручені вихором, представники влади у формених кашкетах та панамських сомбреро, — одних звільняли інших зміщували й переміщували, призначали на високі посади, часто обтяжливі для того, хто волів би сидіти вдома, телеграф відстукував накази про відставку або повернення колишніх соратників, що впали в неласку, лунали патріотичні промови, заклики до національної згуртованості. І з кожним днем палац робився більше й більше схожим на острів, слуги уряду, що зібралися в ньому, збивалися в усе тісніший гурт, почувуючи себе поки що в безпеці за товстими стінами міцної колоніальної кладки, наслухаючи, як дедалі ближче підступають ворожі сили, як ударяються вони знадвору, ніби високі океанські хвилі, здійснені далекими ураганами, напрямку яких ще ніхто не міг угадати, як хлюпають у сторожові вишки, бійниці та бруствери палацу, де тепер виблискували замасковані гармати. На пласких дахах будинку — обережність ніколи не зайва — вже лежали мішки з піском. Люди передчували, що ось-ось почнуть убивати з-за рогу. Мешканці палацу здригалися, навіть коли зненацька грюкав дверима вітер, гуркотів, рушаючи з місця, мотоцикл або спалахувала в безхмарному небі блискавка, що протягом тих місяців траплялося досить часто. «Не будьте боягузами!» — знову й знову лунав у просторих галереях голос Господині Ельміри, повторюючись, наче лейтмотив Вагнерової опери. «Натискуйте, Президенте, натискуйте. Треба ще натиснути», — казав Перальта, коли новий день приносив чергову неприємність. Але, на біду, не вільно було натискувати саме там, де, можливо, найдужче треба було б натиснути, де поруч із островом палацу в місті виростав новий острів, близький і водночас недосяжний: купка жовтих будинків, оздоблених

⁵⁵ Грубі сандалі із сириці.

⁵⁶ Палиця з гостряком на кінці, якою поганяють волів.

карнизами та барельєфами — пишний архітектурний стиль, що в Каліфорнії давно відійшов у минуле; невдовзі вони утворили вже цілий квартал, де майже впритул стояли «Клівлендський готель» із прохолодним, повитим півморомом вестибюлем, «Американська бакалія та гастрономія», пропахчена кленовим соком, сонна «Розрахункова палата» і кілька крамничок раритетів та сувенірів, у яких, за браком місцевого кустарного промислу — наш народ, такий музикальний, був майже позбавлений відчуття пластики — продавалися сарапе з Оахака⁵⁷, маракаси⁵⁸, виготовлені в Гавані, крихітні людські голови, висушені за методом індіанців хівара⁵⁹, блохи в розколених горіхових шкаралупах, убрані і як на весілля, і як на похорон, саморобні гудзики і ще багато інших речей, що їх ніколи в нашій країні не виробляли, а поруч лежали сумнівні археологічні знахідки. У центрі острова стояв «Американський клуб», де влаштовували свої збори Дочки Революції, засідали масони в турецьких фесках, грали в покер, святкували День Незалежності⁶⁰, День Подяки⁶¹ і Halloween⁶², коли діти бігали, надівши на голову видовбані гарбузи та вимахуючи смугасто-зоряними прапорцями, і водночас — як це було відомо з цілком вірогідних джерел — у клубі серйозно обговорювали кризове становище в нашій країні, банкрутство, безладдя, доходячи приголомшливого, неймовірного висновку, що в даний момент, за браком кращого кандидата, Людиною Провидіння, — Світочем Нації, образно кажучи, — міг би стати Луїс Леонсіо Мартінес, переможений із Нової Кордови, котрого несподівано й негадано взяв нещодавно на замітку Державний Департамент Північно-Американських Штатів. «Аріель знає, що професор був кілька днів у Вашингтоні, хоч його приїзд і тримали в якнайсуворішій таємниці, — повідомив Перальта. — Це зайвий раз свідчить про те, що в політиці мертвого ворога не існує». Перший Урядовець міркував уголос: «Ці ділки, чиї інтереси я захищав, як ніхто інший, ці негідники, котрі витиснули з мене все, що їм треба було, тепер звинувачують мене в безладді, яке панує в країні. Невже вони не бачать, що криза залежить не від нас? Вона загальна, вона всесвітня. Нехай лишень подивляться на Європу, де стільки років уже брязкають зброєю, перекроюють карту, руйнують грошову систему, утворюють штучні нації; хаос, скажу я вам, несвітлений хаос. А вони вдають, ніби лад у країні зможе навести якийсь учений блазень». — «Гадають, що завдяки зміні уряду — вічний міф про Нових Людей — пощастить вирівняти покручене... А ми, мовляв, уже застаріли й давно ні на що не годні», — обурювався Перальта, тим часом як Перший Урядовець не міг спекатися настирливої думки, що вже кілька днів не давала йому спокою: «Дурницю я зробив, не пристреливши Студента, коли він стояв ось тут переді мною, як стоїш оце зараз ти. Браунінг лежав на столі. Досить було простягти руку. А для публіки: намагався вбити мене, і я змушений був захищатися». Господиня Ельміра могла б прострелити на плічках праве плече мого сюртука, і я б його потім надягнув. А вбитого гарненько сфотографувати, як він лежить на килимі, нещаслива жертва мого інстинкту самозбереження. Усе це давно вже випробуване. І найгучніші оплески, безперечно, пролунали б у

⁵⁷ Сарапе — шматок вовняної тканини з прорізом для голови. Оахака — штат у Мексичі.

⁵⁸ Народний музичний інструмент індіанців гварані.

⁵⁹ Індіанці хівара — група племен, що живуть на північному заході Перу та на півдні Еквадору. Відомі своїм умінням зберігати голови вбитих ворогів та померлих вождів.

⁶⁰ 4 липня — День Незалежності США.

⁶¹ День Подяки (Thanksgiving) — традиційне свято англійських колоністів. З 1863 р. святкується в США кожного четвертого листопада.

⁶² 31 жовтня, традиційне американське свято з карнавалом.

«Американському клубі». — «Нічого цим ви не досягли б». — «Але ж Студент і далі каламутить воду: він нікуди звідси не виїхав. Сьогодні, як і вчора, поліція не може його схопити. Він і далі видає свій зшиточок на цигарковому папері». — «Найуважливіше читають цю газету в «Американському клубі». Бо ті люди, для кого вона призначається, майже всі неписьменні. Його ідеї надто складні для наших індіанців, одягнених у спецівки та взутих у гуарачо». — «Вони не розуміють до пуття ідей цього хлопчиська, але беззастережно вірять йому». — «Пхе! Вірять вони абстрактно. Для них він просто Хтось-такий-хто-має-щось-покращити. Знову ж таки міф про Нову людину. Але йому бракує плоті, його не можна побачити, не можна помацати. Наші індіанці більше звикли до іншого чудотворця, імені якого немає в жодних святцях і який зображений на гравюрі, — випущеній, звичайно, в Парижі, — з високо занесеним мечем. На лезі меча написано *Hodie*, тобто «сьогодні». Селяни, не знаючи латини, гадають, що то лайливе слово, і тому вважають чоловіка з мечем своїм заступником, завжди моляться перед тією картиною, коли їм конче чогось треба». — «То, по-твоєму, Леонсіо популярніший у народі, ніж Студент?» — «Зовсім ні. Але саме тому, що грінго бояться Студента, — а ще дужче вони бояться його ідей, — вони хочуть спертися на професора з Нової Кордови. Хто він такий, їм байдуже. Аби тільки видавав себе за поборника демократії, про яку вони завжди розпатякують, коли хочуть щось змінити в Латинській Америці». — «Все це пусті слова». — «Кожен користується своїми термінами: вони говорять про захист Демократії, ми — про Захист Усталеного ладу...» Перший Урядовець знову став міркувати вголос: «А що, як ударити по струні національного гонору: кричуще втручання янкі у наші внутрішні справи... Наш народ ненавидить грінго». — «Народ і справді їх не терпить, зате наша буржуазія завжди знаходить з ними спільну мову. Для тутешніх грошових мішків грінго — це Порядок, Техніка, Прогрес. Багатії посилають своїх дітей учитися якщо не до езуїтів у Белен⁶³, то в Корнеллський університет, у Трой⁶⁴, а то й у Вест-Пойнт⁶⁵. Ми переживаємо нині, — і ви це знаєте, — справжнє нашестя методистів, баптистів, свідків Єгови та засилля християнської науки на пуританський взірець. Без північноамериканської біблії неможливо уявити собі інтер'єра жодного з наших багатих будинків, так само як і без портрета Мері Пікфорд⁶⁶ у срібній рамці, де викарбуване її славетне «*Sincerely yours*»⁶⁷. — «Ми втрачаємо своє обличчя, бо надто відірвалися від матері Іспанії». — «А втім, чого завчасно бідикатись? Відваги вам, Президенте, не бракує, виплутувались ви ще й не з таких халеп. Генерали Атаульфо Гальван та Вальтер Гофман були небезпечніші — адже вони вели за собою частину армії. А тепер принаймні можна не боятись військового заколоту». — «Що правда, то правда. На армію я розраховую. Цілком розраховую». — «І янкі про це знають, Президенте, чудово знають»... В цю хвилину з-поза фламбойянів⁶⁸ Центрального парку зазвучала смичкова музика, протяжна, сумна. «Починається! — вигукнув Перший Урядовець. — Ельміріта каже, що мерці накликають біду... Зачини вікно, Перальта»... І секретар прихилив стулки вікна, щоб ізолюватися від Бізнесу Смерті, еди-

⁶³ Місто в північній Бразилії.

⁶⁴ Місто в США.

⁶⁵ Військова академія в США.

⁶⁶ Популярна американська кіноактриса.

⁶⁷ Щиро ваша (англ.).

⁶⁸ Дерево, що росте в Центральній Америці.

ного бізнесу, що процвітав у ті тяжкі часи кризи в руках у спиритних людей, які добре знали надійність своєї клієнтури з її одвічною тривогою перед загробним життям, з її страхом перед Непробудним Сном. По всій країні, внаслідок злиття традицій, де естремадурське — наш перший конкістадор походив із Касерес⁶⁹, як і Пісарро — перемішалося з індіанським, похоронні ритуали були складними, тривалими й пишними. Коли в селі хтось помирав, до труни плавом пливли люди, перетворюючи смерть на подію великої громадської ваги — у дверях, на подвір'ї й на вулиці перед небіжчиковим будинком товпилися чоловіки, драматично схлипували, голосили і непритомніли жінки, цілу ніч варили й розносили чорну каву та шоколад, пили погані вина й міцну горілку, театральнo і схвильовано обіймалися біля труни, виголошували промови, а родини, які ще вчора були ворогами і сьогодні після багатьох років уперше зустрілися з такої сумної й урочистої нагоди, галасливо мирилися. Після похорону родичі довго носили жалобу, напівжалобу, чверть-жалобу, а коли вдова була гарненька, то вона взагалі не знімала чорного вбрання аж до нового заміжжя. І те саме діялося й тепер, у великій сучасній столиці, хоча сценарій та декорації зазнали деяких змін. Покійників уже наряджали й клали не вдома, а в спеціальних, дедалі численніших похоронних закладах (населення в місті зростало, отже, відповідно, й помирало більше людей), які змагалися між собою в тому, хто запропонує клієнтам більше новинок та блиску. Такі похоронні контори росли останнім часом у центрі міста, як гриби після дощу, і все тісніше брали президентський палац у чорне, лиховісне кільце — з ранку до вечора пливли перед вікнами труни, вінки, ангели та хрести, ступали коні, вкриті чорними попонами, сунули засклені катафалки, вночі везли анатомовані трупи, загорнені в зелений саван... Але найнезвичайніший похоронний заклад під назвою «Вічне життя» відкрився зовсім поруч, біля міністерства внутрішніх справ. Він мав свою фарбувальню, як і паризька контора *Deuil en vingt-quatre heures*⁷⁰, та, що за церквою Магдаліни, на розі вулиці Тронше. Найцікавішим нововведенням у «Вічному житті» було те, що родичі небіжчика могли замовляти залу в певному стилі, де вони стояли біля труни і приймали вислови співчуття. Тут була зала в колоніальному стилі, зала в стилі ампір, зала — в стилі іспанського Відродження, в стилі Людовіка XV, в стилі Ескуріалу⁷¹, в готичному стилі, в масонському стилі, в стилі спіритуалізму, в стилі Хреста і Троянди⁷², причому в кожній із них усе — крісла, прикраси, емблеми, символи — створювало настрій жалоби. Коли клієнти висловлювали бажання, то як велика новинка, запозичена в Сполучених Штатах, на похороні грала піднесена й урочиста музика, без різких контрастів ритму, хоч дуже сумною вона не бувала ніколи, — виконували її квартети або невеличкі струнні оркестри з фісгармонією, пропахлі ладаном, сховані за живоплотами з безсмертників або вінками, які стояли на спеціальних підставках. Репертуар оркестрів звичайно обмежувався «Медитацією» з «Таїс» та «Елегією» Масне, «Лебедем» Сен-Санса, «Аве Марією» Шуберта та «Аве Марією» Гуно — ці твори звучали один за одним, без перерви, знову й знову, весь час, поки труна з покійником стояла в залі. Коли вранці музика проникала в Палац,

⁶⁹ Місто і провінція в Іспанії.

⁷⁰ 24 години жалоби (франц.).

⁷¹ Резиденція іспанських королів неподалік Мадріда.

⁷² Містична секта, яка виникла в Німеччині в XVII сторіччі (Розенкрейцери).

Перший Урядовець, якому набридало слухати одне й те саме, повторюване сотні разів,— а вдосвіта, коли ще не починався автомобільний рух, чути було куди сильніше, — наказував зачиняти всі вікна, але здихатися цих надокучливих мелодій було не так просто — вони й далі гули в його мозку. І Президентові щастило знову заснути, лише добре хильнувши рому «Свята Інеса» з валізки «Гермес», що завжди стояла на тумбочці біля узголів'я гамака... Ті проклятущі звуки не давали йому спокою протягом багатьох тижнів, і, мабуть, тому, прокинувшись якось уранці, він відчув, що зовсім оглух, але цього разу від незвичайної тиші. Господиня Ельміра ще на світанку порозчиняла вікна, але до кімнати залітав лише вітрець, що пахнув свіжою зеленню та вранішньою росою, не чути було ні «Елегії», ні «Лебедя», ні «Медитації», ні жодної з «Аве-Марій». «Щось дивне діється», — мовив сам до себе Перший Урядовець. І справді діялося щось дуже дивне, ніколи не бачене, ніколи не чуване — навіть старезні діди не могли такого пригадати. Того ранку столиця розпочинала свій день серед тиші, і тиша ця була не похоронна, а тиша давніх часів, тиша тих незапам'ятних світанків і вечорів, коли скрізь на головних вулицях міста паслися кози; тиша, що зрідка порушувалася лише далеким криком віслюка, кахиканням якогось хворого на сухоти, дитячим плачем. Не гули автобуси. Не дзеленчали трамваї. Не гуркотіли візки молочників. І що вже зовсім було дивно — не розчинилися двері кафе та булочних, цих досвітніх торгових закладів — вони стояли, як і вночі, з опущеними жалюзі на вікнах. Ніде не кричав жоден вуличний торговець — ніхто не вихваляв ні гарячих чурро⁷³, ні індійських фініків, що допомагають при хворобі печінки, ні свіжих устриць із Чічірівіче, ні пухких тамалів, ні солодкої торрехи⁷⁴... — передчувалося наближення надзвичайних подій, усе наче принишкло в боязкому нескінченному чеканні, яке звичайно буває — хоча такої перестороги ніхто ніколи не помічає — напередодні страхітливих землетрусів або вулканічних вивержень. (Дерева в околицях села Парікутін⁷⁵ *тремтіли зі страху*, посмутніли від лихого передчуття за багато тижнів до того, як на них посунула повільна, неблаганна лава, що клекотіла глибоко під їхнім корінням...) «Одначе... що це діється? В чому річ?» — запитав Перший Урядовець, коли в дверях з'явився доктор Перальта в супроводі міністрів та високих військових чинів, які, зайшовши без дозволу до його спальні, грубо порушили заведений ритуал. «Загальний страйк, сеньйоре Президент!» — «Загальний страйк? Загальний страйк?» — ошелешено перепитував він, не розуміючи до пуття, що йому кажуть, переставши розуміти й себе самого. «Загальний страйк. Чи назвіть це як хочете. Але скрізь усе позачиняно. На роботу не вийшов ніхто». — «Навіть службовці державних закладів та установ?» — «Не ходять трамваї, автобуси, поїзди»... — «І жодної живої душі на вулицях», — докинула Господиня Ельміра, проштовхуючись наперед, поміж мундирів та френчів. Перший Урядовець вийшов на балкон. Сторожові собаки Палацу, яких вивів на прогулянку капрал двірської охорони, задирали ногу в саду навколо фонтана. Але собаки душі не мають. Вони — не *душі*. І з похоронної контори — жодного звуку музики... Він повернувся до присутніх з потемнілим від гніву обличчям: «Загальний страйк, кажете? А ви куди дивилися?» Усі заговорили навперебій, щось пояснюючи, ви-

⁷³ Кренделі, підсмажені на маслі.

⁷⁴ Хліб, накришений у вино з медом.

⁷⁵ Село в Мексичі, знищене 20 лютого 1943 року вибухом вулкана.

правдовуючись та вигороджуючи себе: «Згадайте, що я казав», «Я давно всіх попереджав», «А пригадуєте, як на останньому засіданні уряду я...» — однак ніхто нічого путнього сказати не міг. Досі лише в глибинних районах Республіки — в Новій Кордові, у портах... — вибухали справжні страйки; в столиці ж заклики до страйку ні до чого не призводили; щоправда, останніми днями ходили по руках якісь папірці, листівки, таємні відозви; звичайно, селяни, вантажники, шофери, носильники завжди охоче прислухалися до закликів Студента, але ми були певні, що комерсанти, продавці, службовці середнього класу ніколи на його агітацію не піддадуться; хіба поважні ділові люди дадуть спантеличити себе такими гаслами, як «Пролетарі всіх країн, єднайтеся», адже «пролетарями» вважати себе вони ніяк не могли, а мене саме не було в місті, я їздив із родиною в Бельямар і не міг навіть повірити, коли дочка розповіла мені ... (на біса нам знати, що тобі розповіла дочка...); до того ж в історії нашого континенту не чувано, щоб страйкували люди в краватках та білих комірцях; такі заворушення завжди були справою рук зловмисників, а ми ж не могли вірити всім чуткам; дочка розповіла мені, що тарбійські черниці... (іди ти... зі своєю дочкою); я завжди казав, що ці чутки, ці вигадані пошесті, дерев'яний кінь у басейні водогону, залякування смертю, черепи, надслані поштою, я завжди попереджав... «До речі про смерть і мерців, — озвався Перальта, намагаючись перекричати безладний гамір, — Ельміра розповіла просто-таки неймовірну річ: усі службовці похоронних контор приєдналися до страйку. І не лише музиканти з «Вічного життя», а й візники та шофери катафалків, гробокопи, трунарі, смолоскипники... Родичам доводиться тримати вдома тіла небіжчиків, померлих сьогодні і вчора, бо нікому їх ховати». — «Принаймні ті, хто сьогодні і вчора помер, уже не страйкуватимуть, — мовив Перший Урядовець, поволі заспокоюючись. — Із почуття вдячності за таку зразкову поведінку та щоб їм було веселіше на тому світі, ми пошлемо до них поповнення. — Запала очікувальна мовчанка. — Розмова в нас буде коротка... Скажіть Ельмірі, нехай принесе каву».

Близько десятої ранку на вулицях міста з'явилися автомобілі, пожежні машини, мотоцикли з колясками, де сиділи поліцаї, викрикуючи крізь алюмінієві, обтягнуті шкірою мегафони, схожі на ті, якими користуються на змаганнях, що всі торговці, кому не позакладало вуха, повинні до другої години дня відчинити свої крамниці з продавцями чи без продавців, і хто цього не зробить, того буде позбавлено патенту й оштрафовано або ув'язнено; а іноземців з походження — хоч би й тих, що давно отримали права громадянства — буде виселено за межі країни. Ці погрозові попередження повторювалися аж доки на Соборі вибило дванадцять. «Принаймні дзвонар не страйкує», — зауважив Президент. — «Там нещодавно поставили електричний механізм», — пояснив Перальта і відразу пожалкував, що сказав це, бо його слова можна було витлумачити як глузування. «Зачекаємо». Господиня вже несла кілька пляшок коньяку і керамічних фляг із голландським джином, а також сигари «Ромео і Джульєтта» та «Генрі Клей»... Перший Урядовець раз по раз витягував годинник і дивився на циферблат. Минула година. Потім друга. Гурт людей у чорному — мабуть, небіжчикові родичі — вийшли з «Вічного життя» і, піднявши труну на плечі, пішки рушили до кладовища. О третій годині в столиці ще панувала тиша. Лише кілька кантонських торговців, боячись, щоб їх не вигнали до Китаю, бо там саме прийшли до влади гомінданівці, і коїлось казна-

що, повідчиняли свої крамнички, де продавалися віяла, ширми й вироби з білокості... Раптом Президент, урвавши тривалу мовчанку, рішуче й гостро наказав головнокомандувачеві збройних сил: «Обстріляйте зачинені крамниці». Генерал віддав честь і клацнув підборами... А за п'ятнадцять хвилин уже вдарили перші постріли, кулі зацокотіли по жалюзі, по ґратах, вивісках та вітринах. Ніколи ще солдатам не доводилося вести такої легкої війни. Ніколи ще вони так не розважались, як у цьому велетенському тирі, де можна було стріляти, не цілячись, а коли траплялася мішень, то весело палити в неї всім взводом — і ніякого тобі ризику дістати в груди заряд свинцю. І почалася жахлива розправа над людьми з воску: восковими молодятами з букетами воскових квітів; кавалерами у фраках і в перуках на воскових черепах; амазонками, гравцями в гольф і тенісистами, виліпленими з майже прозорого воску; покоївкою, зробленою з темнішого воску, одягненою як французенка; восковим лакеєм, схожим на нашого паризького Сильвестра, ще темнішим, ніж покоївка; ченцем, церковним сторожем, жокеєм — кожного з них було виліплено з такого воску, колір якого найкраще відповідав ремеслу та становищу зображеного... Не помилували і святих дів та угодників, виліплених у кварталі святого Сульпіція, які стояли в мантиях та німбах із кольорового гіпсу у вітринах магазинів, що торгували молитовниками та іншим благочестивим товаром. Палили з маузерів, гвинтівок, то тут, то там бахкала навіть старарушниця, видобута з запасників арсеналу. Клекотіла велика Битва-з-Речами: розсипалися на скалки кристалеві вази та весільні столові сервізи, що їх видавали на прокат, вибухали пляшечки з парфумами, вазони для квітів, вироби із саксонської порцеляни та венеціанського скла, горщики, глечики та дзбани, били фонтани пінястих вин, перекидаючи пляшки, які стояли поруч. Кілька годин тривав цей запеклий штурм крамниць із дитячими сосками й іграшками, розстріл театральних ляльок та маріонеток, стрілянина в посипаних цукром зозуль, виліплених із білого тіста, і навіть святий Діонісій не уникнув лиха — його обезглавили вдруге, бо в голову, яку він тримав у руці, влучила крупнокаліберна куля, і голова покотилася на підлогу... Та ось нарешті після такого тривожного дня на місто став опускатися вечір; на площах, вулицях і в парках не горіла жодна електрична лампочка, не світилося в будинках — лише в бідняцьких кварталах блимало кілька газових пальників та миготіли де-не-де ліхтарики в руках нічних сторожів — не світив навіть місяць, бо його тоненький серп сховався за хмари. Безмежно довга й похмура ніч важко лягла на принишкле, мовчазне, ніби вимерле або покинуте місто — тільки то тут, то там ще тріщали поодинокі кулеметні черги. І потяглися години напруженого очікування, незнання-що-принесе-день-завтрашній, і саме тоді люди зрозуміли, що часом тиша, глибока тиша, коли не чути жодного голосу, жодного звуку, буває нестерпніша, ніж волення пророка, ніж маячня юродивого чи божевільного... (А втім, у багатьох будинках, німих будинках з опущеними шторами та жалюзі, в будинках міністрів, генералів і високопоставлених урядовців вовтузилися при світлі гасових ламп, ліхтариків і високо піднятих свічок люди, які ховали то се, то те на горищах, у підвалах та флігелях, витягували зі скринь коштовності, замикали сейфи, вибивали порох із валіз, зашивали банкноти — передусім долари — за підкладку, в лацкани, в поли піджаків, пальт і плащів, передчуваючи, що невдовзі доведеться тікати... Завтра дітей відішлють на атлантичні пляжі (лікар приписав їм купання й сонце від недокрів'я); багато родин роз'їдуться у провінції

й містечка (бабуся зовсім хвора; дідусеві виповнилося дев'яносто сім років), повернуться в родові маєтки, в оселі, де народилися (у сестри були важкі пологи; другу сестру замучила мігрень), очікуючи дальших подій. А поки що в кухнях, освітлених лише вогниками сигар, які за кожною зтяжкою вихоплювали з темряви обличчя курця, сиділи чоловіки,— хто був скомпрометований більше, той більше й кури́в,— сиділи перед батареями пляшок рому та віскі й, наливаючи собі навпомацки в чарки, обговорювали становище. Тривога й паніка висіли в повітрі, тиснули на груди, стугоніли в головах думками, зрошували обличчя й потилиці краплями поту...). В попелястому світлі нового дня розплився Віз та інші сузір'я, а в столиці й далі панувала тиша. Постріли нічого не дали. Сонячні промені мляво розповзалися по вулицях, переливались барвами веселки у скляних скалках, що вкривали тротуари. І на довершення всього начальник поліції заявив, що його люди нажахані. Такими боязкими, такими неслухняними йому ще ніколи не доводилося їх бачити, навіть після вуличних сутичок, після штурму барикад у піших та кінних лавах, після атаки плечем до плеча проти натовпу, озброєного дрючками, прогоничами, залізними трубами, а часом і вогнепальною зброєю — здебільшого старими пістолями, мисливськими рушницями та крем'яними мушкетами; вони були нажахані тишею, самотністю, в якій опинилися, порожнечою вулиць, що розбігалися від центру міста до навколишніх гір, і, скільки сягало око, на них не видно було жодного перехожого. Не таким страшним здавався дружний залп із-за барикади, як один постріл у тиші; постріл, який прогрімить з даху, з вікна, негучний, виважений, прицільний, коли на жертву довго й старанно наводять мушку, потім спускають курок, і людина падає на асфальт із такою акуратною, точно по центру пробитою дірочкою в лобі чи грудях, наче це зроблено шевським шилом. Солдати повернулися в казарми. Піхотинці стали бівуаками на подвір'ях, вартові курили на вишках. І більше ані звуку. Тиша, тиша, яку лише зрідка порушувало тріскотіння мотоцикла, що його мотоцикліст гнав зі страху на повну швидкість,— майже всі вони були марки «Indian», — везучи до Палацу чергове таємне, лаконічне й тривожне повідомлення. Там зібрався невеликий гурт чоловіків із восковими обличчями та спітнілими шиями — Вожді й Високі Урядовці Нації; одні, без піджаків, порозлягалися в кріслах та на канапах, інші, налігавшись спиртних напоїв, намагалися здолати сонливість кавою та сигаретами. Насуплений, застиглий, величний і грізний, сидів Перший Урядовець серед натовпу своїх васалів і чекав: він чекав на Господиню Ельміру, що, закутавшись у мереживну шаль, пішла прогулятися вулицями в пошуках новин, притулити вухо десь до шпарки в дверях, зазирнути в непричинене вікно, потеревенити з перехожим — якоюсь підхмеленою жіночкою, кишеньковим злодієм чи ще кимось, хто може трапитися їй назустріч. Нарешті вона повернулася, добре натомившись, але так і не визнавши нічого суттєвого. Крім одного, щоправда: на всіх мурах, парканах, стінах будинків у місті тисячі таємничих рук повиводили крейдою — білою, синьою, рожевою,— одні й ті самі два слова: «ГЕТЬ ДИКТАТОРА!..» Після короткої паузи Батько Нації погойдав дзвіночком, немов під час сесії парламенту. Присутні почали зводитися на ноги, хто де сидів або лежав, поправляючи краватки, застібаючи гудзики, пригладжуючи волосся, намагаючись прибрати більш-менш пристойного вигляду. «Прошу вибачення, у вас гудзик розстібнувся на штанях»,— підказала Ельміра міністрові шляхів сполучення. «Сеньйори...» — почав

Перший Урядовець... І він виголосив гарну й драматичну промову, без зайвих емоцій та пророчистості, з приводу звістки, що її принесла Ельміра. Коли його співвітчизники наполягатимуть, щоб він зрікся влади, і коли його найвідданіші помічники (а він просив їх висловитись прямо, правдиво й неупереджено) скажуть йому те саме, то він навіть зараз ладен передати владу тому, хто визнає себе здатним прийняти її. «Чекаю вашої відповіді, сеньйори». Але сеньйори не відповідали. Спливли кілька хвилин заціпеніння, болючого усвідомлення дійсності, і всіх почав тіпати Страх, Великий Страх — нездоланий Страх із народної казки. Перезирнувшись між собою, вони подумали про одне й те саме: тільки даліше перебування при владі, присутність і твердість того, хто зараз нетерпляче жде, коли вони нарешті подадуть голос, лише Повне Взяття ним на себе Відповідальності за Сподіяне може врятувати їх від того, що вже стукало до них у двері. Коли заклекотить народний гнів, коли маси вихлюпнуть на вулиці, то вони шукатимуть, де стрижень нариву, шукатимуть, куди спрямувати удари своїх молотів, шукатимуть козла відпущення, шукатимуть Найбільшу Голову, щоб настромити її на вістря списа, а їм тим часом, дивись, і пощастить якось розбігтися хто куди, заховатись від кари. В іншому разі лють народу спостигне всіх порівну, і їхні понівечені, порубані тіла зі спотвореними обличчями, за браком Головного Тіла, яке затуляло б їх, поскидають у люки міської каналізації або почіпляють на телеграфні стовпи з ганебними табличками на грудях... Нарешті встав голова сенату і виголосив ту промову, яку всі хотіли від нього почути: що після стількох жертв, принесених на вівтар батьківщини (тут він сумлінно перерахував декотрі з них...), у ту хвилину, коли нації загрожують підривні сили (тут він по черзі вилаяв соціалістів, комуністів, міжнародних бедуїнів (?), Студента з його газетою, професора з Нової Кордови та його нещодавно створену партію, псевдовчено названу «Альфа-Омега». — «Цей суб'єкт допікає нам найбільше», — зауважив Перальта, але на нього цитнули, і він замовк. — У ці критичні години вони проситимуть від Першого Урядовця найжертвовнішої форми зречення і т. д., і т. п., бо якщо в таку трагічну годину він нас залишить, то без його ясного розуму й політичної мудрості (тут промовець згадав про ще деякі достоїнності Батька Нації) осиротіла Вітчизна застогне, як наш Спаситель, розіп'ятий на хресті: «Елої, Елої, лама савахтані»⁷⁶... Президент, який слухав, схиливши голову на груди, енергійно розпростав плечі: «Сеньйори, починаємо працювати... Оголошую відкритим засідання Державної ради». Пролунали гучні оплески, і кожен зайняв своє місце в кріслі біля довгого столу, що стояв у центрі сусідньої зали, обвішаної гобеленами.

І того ж таки дня, десь після третьої години пополудні, задзеленчали телефони, багато телефонів. Спочатку тільки де-не-де, коротко і якось несміливо. Та невдовзі деренчали вони вже скрізь, деренчали так настирливо й гучно, ніби прагнули якнайскоріше вибухнути радісними криками. Безліч телефонів. Цілий світ телефонів. А потім залунали й голоси, вони перегукувалися через паркани, дзвеніли над дахами, котилися від муру до муру, з одного кінця вулиці в інший. Стали розчахуватися вікна. Відчинялися двері будинків. Ось на вулицю хтось вибіг, розмахуючи руками. Ось уже зібралось десятеро, жваво жестикулюючи. Незабаром вулиці вирували народом; усі обнімалися, смія-

⁷⁶ Боже мій, боже мій, навіщо ти мене покинув? (Староевр.).

лися, кудись бігли, сходилилися по-двоє, по-трьоє, скупчувалися в юрми, ось утворилася колона, потім друга, з усіх вулиць стікаються до центру потоки людей, спускаються з гір, підіймаються з глибини долин, зливаються у величезний натовп і кричать: «Хай живе свобода!»... Радісна звістка передається з уст в уста: «Перший Урядовець щойно помер!» Від сердечного нападу, кажуть одні. Ні, його вбили змовники,— заперечують інші. Не зовсім так, у нього стріляв сержант, що входив до партії «Альфа-Омега»... Навіщо таке говорити, адже кожен знає, що застрелив його Студент, з того самого пістолета, який завжди лежав у диктатора на столі, випустивши в нього цілу обойму — одні кажуть, буцім там було шість куль, а інші — вісім... Так розповідав служник із Палацу, який усе бачив на власні очі... Але його вже немає. Він мертвий. Як це справді чудово, яка радість, яке для всіх свято! І кажуть, ніби труп диктатора — величезний і бридкий Труп — волочать вулицями. У кварталі святого Хосе бачили, як він тягся за ваговозом, стукаючись черепом об бруківку. І люди пливли і пливли до центру, співаючи патріотичний гімн, «Інтернаціонал» та «Марсельєзу», що зривалися з уст ніби самі собою, гриміли в могутньому хорі під безхмарним сонячним небом... Але в цю мить з'являються броньовики 4-ї моторизованої дивізії і відкривають по колонах людей вогонь. Гримлять постріли з-за балюстради балконів Палацу та з-поза мішків із піском на даху, понастягнаних туди раніше. З вежі телеграфу летять гранати, і в натовпі, що зібрався внизу на мітинг, виникають криваві проломи. У глибині вулиць вистромлюються пащі десятків кулеметних дул. Перекривши всі шляхи відступу, повільно сунуть зімкнутими лавами солдати та поліцейські, щоби три кроки спиняючись і стріляючи залпом. Охоплені жахом люди кидаються врозтіч. Вони біжать, самі не знаючи куди, лишаючи за собою на бруківці трупи, трупи і ще раз трупи, кидаючи прапори й транспаранти, силкуючись заповзти в канави, проломитися в замкнені двері, перелізти через мури в двори, позривати люки з каналізаційних колодязів. А солдати наступають, даючи залп за залпом, неблаганно й повільно звужують кільце, топчуть поранених, що стогнуть під ногами, добивають багнетами і прикладами тих, хто хапає їх за чоботи та гамаші. Поступово охоплена панікою юрма розсівається, і вулиці знову порожні. Кілька пожежних машин мчать гасити пожежі. То тут, то там тривожно ревуть сирени карет швидкої допомоги... Коли смеркло, на всіх вулицях патрулювали солдати. І кожному, хто ще зовсім недавно радісно співав гімни та кричав «Хай живе!», тепер довелося глянути в очі жорсткій правді. Перший Урядовець убив себе сам, навмисне поширив чутку про свою смерть, щоб маси висипали на вулиці й щоб їх можна було розстріляти в упор... І тепер, розсівшись у президентському кріслі, оточений найближчими прибічниками, він святкував перемогу. «Ось побачите, завтра повідчиняються магазини і припиняться всі ці витівки та неподобства». Знадвору долинали виття сирен. «Принеси шампанського, Ельміро. Найкращого. Того, що стоїть у буфеті, ти знаєш де»... Іноді ще лунав постріл із рушниці, далекий, набагато тихший, ніж постріли з гвинтівок регулярного війська. «Якийсь мерзотник ще чинить опір,— казав Перший Урядовець.— Сеньйори, ми й цього разу виграли битву»... І стільки відбулося того дня подій, що ніхто не помітив рідкісної крадіжки: із Капітолію зник діамант «Тіффані». Той самий великий діамант у центрі зірки, який позначав під ногами гігантської Статуї Республіки Точку Нуля — точку, звідки розходяться й куди сходяться всі дороги країни.

...коли сили суперників явно нерівні, то краще слабшому почесно відступити або здатися, ніж наражатись на вірну смерть.

Декарт

17

Коли я пригадую той день, мені здається, ніби я пережив тоді за кілька годин більше, ніж за ціле життя — неймовірний карнавал миготить у мене перед очима: безладно переплутані видива, картини пекла, юрми людей, глухий гомін, мерехтіння в очах, перевдягання, перевтілювання, зміна оточення, оглушливий гуркіт, світ летить шкереберть, сутінки серед білого дня, темрява під сонячним небом, приліт гарпій, укуси ягнят, люті рики лагідного, звірячі вибрики слабкого; гнівні вигукки натовпу там, де вчора насмілювались лише шепотіти; відвертаються від мене примарні обличчя, віддаляються людські спini, і зненацька виростають декорації до таємно підготовленої трагедії, що її задумували, писали й репетирували під самісіньким моїм носом, а я, оглушений фальшивим придворним співом, не зміг почути нового хору, хору з небагатьох артистів, але з таких, які справді володіли чудовими співочими голосами... Отож того вечора після тріумфу ти, як у нас кажуть, набрався як чіп. На світанні, коли всі розійшлися, ти ще знайшов пляшку «Арманьяку» і видудлив її сам, наодинці, дивлячись, як у вранішньому серпанку голубіють вершини вулкана Тутелар; *непогано б улаштувати там, на горі, своє Шамоні, обладнати велику ковзанку, трасу гірського спуску, — лижі — чудовий спорт, — протягти підвісну дорогу, як у Швейцарії*; потім гамак двічі гойднувся під тобою, а була вже третя година ночі; ось так, давно в юності, ось так ти розплющив очі в операційній, де тобі вирізали апендикс, набитий кісточками — казали, ніби на апендицит хворіють, об'ївшись гуайяв, бо кісточки з них відкладаються в непотрібному органі, залишкові тих доісторичних часів, коли люди, закутані в звірячі шкури, такі, якими намалював їх Кормон⁷⁷, живилися тільки плодами та корінцями; отож ти прокинувся після наркозу і побачив схиленого над тобою лікаря в білій шапочці із стетоскопом на шиї; *ви вже вирізали мені ту штуку?*; але в білому халаті лікаря переді мною стоїть Перальта — *навіщо він так вирядився?* — а позад нього, на превеликий мій подив, містер Інок Краудер у круглих окулярах на обличчі старого пуританина, але чомусь без сюртука, одягнений у тенісний костюм, — тут, у Палаці? — штани зі смугастої фланелі, на светрі червоні літери (YALE)⁷⁸, в руці — ракетка; посол Сполучених Штатів ось так у твоїй спальні, не попросивши аудієнції, без циліндра, без накрохмаленого білосніжного комірця; *йдіть ви всі к бісу, не бачите, я ще не прочумався*; я повертаюся до них спиною, гамак гойднувся, дайте мені доспати; але тепер чути якісь слова: спершу вони звучать десь далеко, потім ближче й ближче, набухають, збільшуються, хтось каже мені про військовий корабель; у

⁷⁷ Французький художник (1845—1924).

⁷⁸ Університетське містечко в США.

Пуерто-Арагуато кинула якір «Міннесота»; ага, це той величезний лінкор з металевою баштою, схожою на укладені віночком коси, з гарматними стволами, що наводяться за допомогою електричного механізму; лінкор, який крейсував протягом кількох останніх тижнів — рідкісна випадковість — за шість миль від наших берегів; мені кажуть (починаю розуміти все більше й більше), що незабаром висадиться морська піхота, що вже висаджується; *каву, сто чортів, каву! куди поділася Господиня?*; отож морська піхота вже тут; так само, як було у Веракрусі⁷⁹; як у Гаїті, коли ловили негрів; як у Нікарагуа, як у багатьох інших місцях — на багнети їх, червоношкірих, на багнети!; так само вони вторглися на Кубу під проводом генерала Вуда, мерзотника, якого не бачив світ; а «каральна» висадка генерала Першінга, того ж таки уславленого командувача американського експедиційного корпусу у виснаженій війною Європі 1917 року, героя пісень «Там, за океаном» і «Стяг, усипаний зорями», що в горах Мексіки змушений був підібгати хвоста й тікати від жменьки партизанів, підперезаних патронташами; я сміюсь, але зі мною не жартують, ні; містер Інок Краудер прийшов сюди ось так, у тенісному костюмі, лише тому, що вже два дні не виходить із Country Club⁸⁰, обговорюючи становище із впливовими банкірами, промисловцями та комерсантами; ось ці сучі сини й попросили, щоб прибула «Міннесота» з тими мерзотниками, морськими піхотинцями; але наші збройні сили ніколи не дозволять так ганьбити національну честь своєї країни; та, виявляється, армія вже розбіглася; солдати покидали свої пости, будки, кулеметні гнізда, говорячи, що за вчорашнє відповідальності не несуть; що стріляли за наказом сержантів і лейтенантів; а сержанти й лейтенанти в усьому звинувачують капітанів та генералів і збунтувалися проти них; тепер ті забарикадувалися у висотному «Уолдорфі», де навперемінки то лежать на даху з гвинтівкою, то сидять у барі, чекаючи, коли нарешті прибудуть морські піхотинці і розженуть величезний натовп людей, які оточили готель і вимагають смерті для тих, хто розстрілював учора народ; гарнізон Палацу розбігся; не залишилося жодного швейцара, служника чи камердинера; не запитуй про своїх міністрів; ніхто не знає, де вони, твої міністри; *телефон, кажеш? не працюють телефони; кави не чекай: ковтни краще горілки*, — каже Перальта (однак... на кий біс він перевдягся лікарем, почепив на шию стетоскоп, засунув у кишеню халата термометр?). — *Ельмірі зараз не до кави, в неї і без того клопоту вистачає*; нарешті я сяк-так прочумався і тепер уже згоден із капітанами й генералами; нехай висаджуються морські піхотинці, нехай висаджуються: потім усе якимось уладнаємо — спільно розглянемо, обговоримо — але зараз, насамперед, порядок, порядок... «Ти нічого не второпав, — каже лікар. — Усі ці банкіри та промисловці разом із сеньйором, який тут присутній, хочуть, щоб ти забирався під три чорти; вони гадають, що з тебе вже досить; і так цілих двадцять років ти, як болячка, сидів на тілі нації; ти їм остогид; усім ти давно остогид; ти й досі живий лише волею випадку, бо всі думають, що ти разом із генералами в «Уолдорфі»; ніхто навіть не здогадується, що ти зараз тут, самісінький, як злочинець у карцері, без конвою, без охорони; таке їм просто на думку не спало; але якщо вони довідаються... навіть подумати страшно!.. Треба забиратися звідси... І то негайно!» Починаю розуміти ста-

⁷⁹ Портове місто в Мексіці.

⁸⁰ Загородній клуб (англ.).

новище. Підводжуся. Шукаю капці: «Але ж, хай їм чорт, влади я не зрікався. Я ще Президент!» — «Не тиш себе дурницями, — каже лікар. — Луїс Леонсіо вже в Новій Кордові. По нього вислали колону автомашин». — «По цього йолопа з його «Альфою-Омегою»? — «Він єдиний, хто може врятувати становище», — каже тенісист. «Але...» — «Ми його підтримаємо». — «Отже, мене скидають?» — «Наш державний департамент знає, що робить». — «Як ви можете приймати серйозно цього професора, цього...» Тенісист почав виявляти ознаки роздратування: «Я прийшов сюди не сперечатися, а поставити вас перед реальністю. Доктор Луїс Леонсіо може розраховувати на підтримку впливових людей у країні. За ним іде багато молоді благородних поглядів і демократичних переконань». — «А, розумію: Беленський коледж, методистські школи, Статуя Свободи...» — «Не марнуй часу, чорти твого батька! Одягайся мерщій!» — «Доктор Луїс Леонсіо має ідеї, має свій план», — мовить тенісист. «Студент їх також має», — кажу я. «То зовсім інша річ», — відповідає тенісист, перекладаючи ракетку з руки в руку. «Знай же, що повалив тебе не хто інший, як Студент, — каже лікар. — Бомбочки, лихі жарти, брехливі чутки були справою рук «Альфи-Омеги». Але загальний страйк організував Студент. Як у нього все вийшло — просто на диво. Я не думав, що він на таке здатний». — «То ти вважаєш, торговці, які не повідчиняли крамниць, були більшовиками?» — «Ні, навпаки, вони не відчиняли крамниць зі страху перед більшовиками. Приєднавшись до страйку, крамарі діяли в своїх інтересах. А тепер вони дружно стануть на бік Вождя з Нової Кордови, захисника порядку та процвітання, який спробує приборкати Студента, — чи вдасться йому? хіба я знаю! — надавши його партії певної легальності. Бо віднині в країні буде дозволена діяльність політичних партій». — «Торговці повелися мудро, — мовив тенісист. — Wise men»⁸¹. Остаточно прочумавшись, я гукаю, що не пізно ще дещо зробити; укласти мир із Угорщиною, яка тепер має стабільний уряд, поновити конституційні гарантії, створити міністерство праці, скасувати цензуру, організувати коаліційний уряд, поки відбудуться вибори під наглядом, у разі необхідності, змішаної комісії... «Годі верзти нісенітниця, — каже лікар. — Ти вже своє відспівав. Якщо ми вчасно не заберемося звідси, прийде юрма, і я тобі не заздрю. Ти ж знаєш, як вони тебе люблять!»... Тієї миті на галереї, що виходила на внутрішній двір, з'явилася чудернацька постать: Тітка Джемайма, бабуся Вальтера Гофмана, спокійно прямувала до великих парадних сходів, несучи на плечах, наче труну, високий вестмінстерський годинник з їдальні. «Я давно на нього накинула оком», — мовила вона, коли підійшла ближче. За нею біг табунець чортенят — її праправнучата, звичайно — зі срібними тачками, карафами, столовими сервізами, які вони повитягували з буфетів. Побачивши таку картину, я більше не вагався: «Прошу надати мені притулок у посольстві Сполучених Штатів». — «Про це шкода й мови, — сказав тенісист. — Перед будинком збереться натовп, почнуться безпорядки. Маніфестації. На таке ми ніколи не підемо. Єдине, що я можу для вас зробити, — це надати вам притулок у консульстві в Пуерто-Арагуато. Там ви будете під захистом нашої морської піхоти. Мій уряд не заперечує». — «Ви мене відвезете в своїй машині...» — «На жаль, це неможливо: я не маю права наражатись на небезпеку —

⁸¹ Мудрі люди (англ.).

нас можуть дорогою обстріляти. Морехонські лісоруби, чого доброго, не впізнають, що це машина посольства. І розповідають, ніби в Бахіо вештаються озброєні банди». — «Але ж поїзди не ходять... Страйк...» — Голос у мене починає тремтіти, рот наповнюється слиною. — «Це не з моєї вини», — відповідає тенісист. Перальта показує на свій одяг, шапочку, стетоскоп: — «Внизу нас чекає машина швидкої допомоги. На шляху до колонії Ольмедо контрольних пунктів немає. А тим німцям начхати на нашу політику». — «Good luck⁸², сеньйоре президент, — каже тенісист. — «Son of a bitch», — шепочу я ледь чутно. Але посол зрозумів мене і поблажливо, ніби читаючи проповідь, відповідає: — «Рахаб⁸³ з Ієрихона була повія. А сьогодні ми ведемо від неї родовід нашого господа. Почитайте біблію по дорозі, сеньйоре. Ця книга втішає в горі і може багато чого навчити. Там чимало написано про скинутих із трону... І він бере ракетку, з тих — пригадую, — на які натягують трапецеїдальну дерев'яну рамку з чотирма штифтиками, щоб уберегти обідець, і без дальших слів (щоправда, мені вчулося, ніби він сказав «So long»⁸⁴) іде геть легкою ходою людини, що повертається до свого American Club з глибокими кріслами, «Bourbon-on-the-rock», урядовими телеграмами та дошкульними виступами моїх ворогів. «Son of a bitch», — повторюю я знов і знов, бо в моєму вбогому запасі англійських слів іншої лайки немає. Потім дивлюся на блискучу вершину вулкана Тутелар, уже не білу, а червону від надвечірньої заграви. І очі мої несамохіть затягує серпанком суму, меланхолійною ніжністю прощання. Але тепер з'являється Господиня з клунком у руках, химерно вбрана, як покутниця-назаретянка: лілова туніка, жовтий пояс, сандалі, шаль такого самого кольору, як і туніка. «Вона тікає з нами», — каже Перальта. І Ельміра пояснює мені, здебільшого на мигах та уривками речень, щоб менше розмовляти й виграти час: «Усі знають, що коли я була... (вона піднімає руками груди, потім обводить стегна)... ти мене... (легенький свист і два схрещених указівних пальці) ...і хоч я давно вже не та... (пальці погладжують розповніле обличчя)... ми з тобою і далі... (тепер указівні пальці схрещуються і труться один об один)... Ті люди мене ненавидять, і якщо схоплять... (вона свистить і б'є себе кулаком у груди, звішує голову на ліве плече й роззявляє рот). Отож мені залишається тільки... (різко свистить і вимахує руками, як той, хто швидко біжить)». — «В одязі покутниці — це ти справді добре придумала», — каже Перальта. Я вже чітко уявляю всю загрозливість становища і зненацька згадую про найголовніше: «Гроші, сто чортів! Гроші!» Господиня показує мені вузол з одягом: «Гвасінгтони⁸⁵ тут». Щоб упевнитися, розв'язую вузол. Справді: поміж спідниць та блузок лежать мої двісті тисяч доларів, перев'язані в чотири пачки, по п'ятдесят банкнотів у кожній, з портретом Вашингтона... Із цієї хвилини хід подій наче прискорюється. Біжить кудись Перальта; біжить Господиня. Приносять валізу. Ще ясно не уявляючи собі, що роблю, починаю складати в неї речі. Пхаю туди все без розбору. Промокальний папір із письмового столу, якісь медалі та ордени, одну з наших одинадцяти конституцій, портрет Офелії з Габрієлем д'Аннунціо, заводну іграшкову ящірку, яку мені подарувала мати, дорогоцінну книжку із серії «Високовчені жінки», де надруковано

⁸² Щасливо (англ.).

⁸³ Ієрихонська блудниця, яка, за біблійною легендою, надала притулок вивідачам Ісуса Навіна.

⁸⁴ Бувайте (англ.).

⁸⁵ Перекручене «вашінгтони».

французький вірш, рядок із якого несподівано зринає серед цього сум'яття в моїй голові, що після випитої чарки рому стала навдивовижу ясною: «Guenille si l'on veut, ma guenille m'est chère»⁸⁶. — «Не накидай більше лайна у валізу!» — кричить Господиня. «Дві сорочки, штани і досить!» — кричить Перальта. «Дві краватки і три майки!» — докидає Господиня. «А тепер одягни на себе цей прогумований плащ. Як роблять хворі бідняки, коли їх везуть до лікарні», — каже Перальта. «Але хутчіше, хай вам грець, хутчіше!» — верещить Господиня, і голос її лунко перекочується порожніми коридорами збезлюднілого Палацу. Мені обмотують голову бинтами Вельпо⁸⁷ і стрічками липкого пластиру. Трохи кетчупу⁸⁸, щоб здавалось, ніби рана кровоточить. І ми вже біжимо сходами вниз... Уперше за двадцять років не чути команди «Струнко!», ніхто не клацає каблуками. Паломо, собака швейцара, підходить і лиже твої спітнілі руки. Ти хочеш узяти його з собою. «Ні в якому разі. Де це бачено, щоб у кареті швидкої допомоги везли собаку?» Ти лягаєш на твердих нарах, перевдягнутий пораненим, і лежиш під плащем, що різко тхне гумою, — а карнавал триває, грандіозний карнавал, апокаліптичне миготіння перед очима! — ти здався тепер на волю мотора, довірився нескінченній дорозі... Ми виїхали із західних воріт Палацу — раніше там був в'їзд для кінних екіпажів. Поворот праворуч. Ідемо по асфальту. Вулиця Бельтрана: машина підстрибує на бруківці. Ліворуч: гладенька поверхня асфальту. Вулиця Ювелірів. За кермом — Перальта, в одязі лікаря служби швидкої допомоги. Він умикає сирену. Я жахаюсь від думки, що ми повернемо цим до себе увагу. Але ні; на щастя, ні. В обличчя водієві швидкої допомоги, що пронизливо виє, ніхто не дивиться. Дивляться на машину. І навіть більше — кожен, хто може, намагається якось допомогти нам проїхати. Праворуч: знову асфальт. Бульвар Бразилії з кав'ярнями «Париж», «Тортоні», «Дельмоніко»: усі вони, звичайно, зачинені, бо страйк. Далі знову поворот за поворотом: враження таке, ніби на вулицях зовсім немає машин. Перальта на перехрестях не зупиняється. Ускакуємо в глибоку яму. Тепер я знаю, де ми, бо це та сама баюра, на засипку якої й на побудову місточка міністр комунального будівництва хапонував із державної скарбниці шістдесят тисяч песо, і зрештою нічого зроблено так і не було. Зненацька я холону від панічного жаху, щось стискає горло, м'язи напружуються, тіло дерев'яніє. Бо ми починаємо гальмувати. Я знаю чому. Нарешті лікар із стетоскопом і в димчастих окулярах, у білій шапочці, насунутій на самі брови, змушений зупинити автомобіль. Запала тиша, від якої в штанях у мене мокріє — я нічого не можу вдіяти. «Пропустіть: я везу тяжкопораненого». Знову тиша, ще зловісніша, ніж перед тим. І голос Господині: «Не затримуйте нас, начальнику. Ім'ям вашої матінки, пропустіть... Мій брат... Його кулею... Перед Палацом...» Голос солдата: «Уже пристрелили того сучого сина?» — «Ним пошпурили на брук... (свист)... геп!.. З балкона... А тепер його... (довгий свист, що обірвався на такій високій ноті, аж мене морозом обсипало)... поволокли вулицями... все каміння там... (лункий сплеск у долоні)... заляпане його мозком». Солдат: «Дякувати богові, сто чортів!» — «Можна їхати далі, начальнику?» — «Гайда!»... Виїхали на немощені вулиці, під нами тверда, втоптана земля. Всім тілом

⁸⁶ Лахмітга? Може й так! Зате воно моє (франц.).

⁸⁷ Альфред Марія Вельпо (1795—1867) — французький хірург і фізіолог.

⁸⁸ Соус із грибів, томатів тощо.

відчуваю, як колеса автомашини хиляться, котяться вниз, видираються вгору, перестрибують через баюри, повні застоюної води, гнилий сморід просочується і в мою пересувну в'язницю, незважаючи на запахи операційної, що там панують. «Чом я не подумав про це раніше?» За два кроки від італійських вілл, від перламутрових церковних бань, від розкошів, від алей та виноградних альтанок, від садочків у стилі Аранхуес⁸⁹ і живих мініатюр Шантільї⁹⁰ лежали квартали Горби, Бур'яни, Халабуди — цілі селища з картону. саману та розрізаних каністр; паперові стіни, дахи з іржавих, покраяних ножицями на смужки бляшанок, купи брухту, які служили для людей за житло і щороку руйнувалися, обвалювалися, розмивалися, коли лили дощі і діти бабралися мов поросята, в багні та калюжах. «Чом я не подумав про це раніше?.. План житлового будівництва для бідняків... А може, ще не пізно...» Голос Господині: «Дорога вільна». І машина швидкої допомоги починає здиратися вгору, скрегоче, стукотить об каміння, підскакує на вибоїнах, об'їжджає п'єрепони, повертає, піднімається вище й вище. Я добре знаю всі повороти. Знаю, що зараз їдемо місциною, яка називається Полею Кульгавого, бо гостро запахло іспанським дромом та горілою стернею, хоча спалювати стерню суворо забороняється законом; тепер наближаємось до Іспанських Дач, бо під машиною зарипіли дошки дерев'яного мосту. Починаються соснові бори. Обабіч дороги ростуть шовковиці, затінок яких полюбляють отруйні змії... Постійний страх так виснажив мене за день, що я не зчувся, як і заснув... Розплющую очі. Ми саме проминули лютеранську церкву німців. Розмотую з голови бинти, відліплюю пластир. Дверці карети розчиняються, і я виходжу на майдан, напустивши на себе величний і спокійний вигляд. Але хоч на майдані багато людей, ніхто на мене не дивиться. Воглінди, Вельгунди, Флосгільди й далі роблять кожен своє. У багатьох вікнах засмикуються фіранки. Чекаю, що хтось із чоловіків приязно усміхнеться, але бачу лише туго натягнуті на животах шлейки, вузькі сідниці під шкіряними штаньми. Перальта розмовляє з пастором... «Машиністи страйкують. Робіть, як знаєте. Ми в ніякі ваші справи не втручаємось». Господиня обв'язує своїм поясом мою валізку, що погано закривається на замок, і ми рушаємо до цегляної станційки з її флюгером-півнем та штучним гніздом, у якому завмер на одній нозі, червоній, наче клешня вареного краба, мармуровий лелека. Маленький поїзд стоїть в ангарі. На тендері ще залишилось досить вугілля. І невдовзі воронований блискучий паровозик, полакований, ніби черевик, що тільки-но зійшов із копила в першокласній шевській майстерні, починає чахкати парою. Я відчуваю, як він оживає, весь дрижить, як вібрують у моїх долонях важелі. Будинки колонії Ольмедо розпливлися в сутінках — їм байдужісінько до мене. Подаю пару: шатуни приходять у рух. І маленький німецький поїзд рушає своїм звивистим шляхом, прорізаним у граніті гори. Пропливли сосни, позаду залишилися міцні пахощі глиці, і ми спускаємось уздовж скелястих терас, зарослих кактусами та агавами, де розхитуються під вітром, що дме з моря, схожі на білі вулики кущі асфоделій; потім починаються зарості бамбука, тут і низенькі тростини, і заввишки з дерево, і крихітні волоті, й пишні кетяги, а в хащах ростуть де-не-де дикі банани з червоними, але несмачними плодами; далі — жовто-червоні осипи, я не бачу їх зараз,

⁸⁹ Місто в Іспанії на річці Тахо.

⁹⁰ Місто у Франції, відоме своїми виробами з процеляни.

але, добре знаючи цю місцевість, угадую, де залягли їхні велетенські зморшки, і ось ми вже на піщаній рівнині, колія тут біжить прямо, без дорожніх знаків, без семафорів, без ліхтарів, без стрілочників, я даю повну пару, і ми мчимо, аж поки перед нами виринає кінцева станція Пуерто-Арагуато — запізнило й пронизливо заскреготівши гальмами, паровозик різко спиняється... Пероном походжають кілька морських піхотинців у білих гетрах, сорочках, просяклих потом, і з каламутними від випитого рому очима. Я довідаюся, що вони вже зайняли в місті електростанцію, головні державні установи, бари й бурдеї, помочившись дорогою на пам'ятник Героям Незалежності. Мене зустрічає північноамериканський консул у пожмаканих штанях і ковбойській сорочці, з тих, які мають під пахвами маленькі дірочки. «Хутчіше: мій автомобіль чекає на вас». І він везе нас у машині, що страшенно деренчить, до своєї резиденції — дерев'яної будівлі з колонами й фронтоном у типово джефферсонівському стилі; на балконі красується північноамериканський орел зі щитом на грудях. «Ну й роботу ж мені завдали, — мовить консул, проводячи нас до кухні. — Маю інструкції посадити вас на транспорт, що прибуде завтра і потім візьме курс на Нассау⁹¹... Якщо ви голодні, то тут є кілька пакетів кукурудзяних пластівців, сухі супи та консерви із свининою й бобами. Ось у цій шафці знайдете віскі. Пригощайтесь, містере Президент, не соромтесь, бо ми знаємо, яка це для вас мука — залишитися без спиртного». — «Прошу без образливих натяків», — відповідаю йому суворо. — «Тут про це знає кожен», — мовить консул, виходячи до свого кабінету, заваленого паперами. «Давай сюди валізку, Перальто, краще вип'ємо нашого». Стіни кухні обвішані картинками з журналів «Шедоуланд» і «Моушен пікчерз». Теда Бара⁹² в фільмі «Клеопатра»; Назімова⁹³ в фільмі «Саломея»; Томас Мейгем і Глорія Свенсон у фільмі «Чоловік і жінка»; Демпсі⁹⁴, що збиває з ніг Жоржа Карпантьє⁹⁵, Бейб Рут⁹⁶, що біжить до «бази», а суддя на полі, одягнений у темно-синій костюм, простяг над ним руку, наче священик, який благословляє віруючого... Ми трохи перекусили, — Перальта, Господиня та я, — і перейшли всі троє до сусідньої зали, приймальні чи то вітальні. Після напруження останніх днів, тривоги й страху останніх годин я почуваюся майже спокійним. М'язи розслаблюються. Починаю обмахуватись пальмовим віялом, розхитуючись у кріслі-гойдалці, з тих, які грінго називають «gocking chair», а ми, не знаю чому, «віденськими кріслами» — ніколи не чув, щоб у Відні виробляли подібні меблі або користувалися ними. Дивлюся на свого секретаря: «Отже, шкуру принаймні ми врятували. Лахміття? Може й так! Зате воно моє... А тепер у море. Бермуди. Потім Париж. Нарешті зможемо відпочити». — «Атож», — відповідає Перальта. «Знову ранкові прогулянки. «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара. «Дзеркала» на вулиці Сент-Аполлін, шабане⁹⁷». — «Атож», — відповідає Перальта. «Бачу, що обличчя променяється радістю», — кажу я. «Атож», — відповідає Перальта, понуро й сумно скривившись. «Коли в людини лихо, то на неї й вороги кричуть», — глибокодумно виголошує Господиня, добре обізнана з філософією народного прислів'я, і вкладається спати на канапі з во-

⁹¹ Порт на Багамських островах.

⁹² Американська кіноактриса німого кіно (1890—1955).

⁹³ Американська актриса російського походження (1879—1945).

⁹⁴ Американський боксер важкої ваги.

⁹⁵ Французький боксер.

⁹⁶ Відомий американський бейсболіст.

⁹⁷ Марка французького вина.

локна пальми рафії. Неподалік від грамофонної труби, в кутку на старому столику, лежала зачитана біблія — службовцям консульства доводилося користуватись нею досить-таки часто, щоразу, коли сюди з'являвся моряк, який п'яним загубив документи, і тому для нього лишався тільки один законний спосіб підтвердити, що він родом із Балтімора або Чарльстона, — заприсягтися, поклавши руку на святе письмо. Пригадавши спосіб, до якого так часто вдавалися в сутужні хвилини члени деяких північноамериканських сект, я заплющив очі, розгорнув навмання книгу і, тричі окресливши вказівним пальцем правої руки в повітрі коло, опустив палець на сторінку: «Витягни мене з болота; щоб у ньому я не втопився; щоб мені врятуватися від переслідування ворогів, від водяної безодні. Щоб не накрило мене хвилями вод; щоб не поглинуло мене провалля, не проковтнула паща безодні» (Псалом 69). Повторив спробу: «Не відринь мене в годину старості; не залишай мене, бо сили мої занепадають, бо вороги мої змовляються проти мене і підстерігають душу мою» (Псалом 71). Потім ще раз (Ієремія 12): «Утік я зі свого дому. Не бачити мені тепер спадщини». — «Бридка книжчина!» — вигукнув я, закриваючи її з таким виляском, що з палітурок піднялась хмара пилуки. І, вмостившись якнайзручніше у віденському кріслі, прикрашеному блакитною стрічкою, заплетеною поміж лозинами, я пірнув у глибоку дрімоту. Якийсь невиразний шум. Обриси навколишніх предметів розпливаються, потім із хаосу проступають чудернацькі видива. Сплю... Але, мабуть, я спав недовго, бо майже відразу чиясь рука різко гойднула крісло й розбудила мене. «Перальта, — покликав я. — Перальта...» — «Не кличте його, — сказав аташе консульства. — Він щойно поїхав». — «Це правда», — ствердила Господиня. Приголомшений, відмовляючись їм повірити, я довідався, що в місті з'явилися десятки автомашин з біло-зеленими прапорцями «Альфи-Омеги» і одна з них — здається, це був сірий «шевроле» — приїхала по мого секретаря. «Вони його вб'ють!» — вигукнув я. «Не думаю». — «Неймовірно... просто якийсь безглуздя! Невже він не чинив опір? У нього ж був пістолет!» Аташе консульства глузливо подивився на мене: «Це були симпатичні юнаки з біло-зеленими пов'язками на руці й блискучим металевим значком «Альфа» на лацкані. Вони обнялися з доктором Перальтою, який здавався дуже задоволеним, і, сміючись та жартуючи, поїхали до столиці». — «І Перальта нічого не пояснив? Не залишив мені навіть записки?» — «Він просив переказати, що співчуває вам, але Батьківщина йому дорожча». — «Так і сказав!» — закричала Господиня просто в моє розгублене обличчя, ніби для того, щоб я зрозумів, неодмінно треба було кричати. «*Tu quoque, fili mi...*»⁹⁸ — «Яке там, у чорта, квокве! — мовив грінго. — Він просто водив вас за ніс. Тут і без латини все ясно. В політиці таке трапляється часто». — «Я давно здогадувалася, що цей жевжик зраджує нас, — буркнула Господиня. — Моя тітка Канделярія, — а вона жінка тямовита, — коли гадала, бачила його в мушлі і як дмухала на тарілку з борошном. Мабуть, ті бомбочки, що вибухали тоді в Палаці, не хто інший, як він, і приносив у своїй французькій валізці з пляшками. Тільки його не обшукували на вході... Валізка «Гермес» була на своєму місці, відкрита, з двома рядами пляшок, по п'ять у кожному з них. Я витяг одну пляшку у футлярчику з козячого хутра. Вона пахла — принаймні мені так здалося — гірким мигдалем: той самий запах, який стояв у Палаці після

⁹⁸ «І ти, сину мій...» (лат.) — перифраза слів Цезаря «*Tu quoque, Brute*» («І ти, Бруте»).

вибухів. «Може, й так, а може, й ні, — мовив аташе консульства. — Мабуть, це просто запах старої шкіри, просяклої ромом». — «Мушлі ніколи не брешуть», — мурмотіла Господиня. «Maybe yes, or maybe not»⁹⁹, — повторив янкі... Низько звисивши голову від великого смутку, почувуючи себе обльованим батьком, рогоносцем, якого відлупцював коханець дружини, королем Ліром, що його вигнали з дому рідні дочки, я обняв Ельміру: «Окрім тебе, в мене не залишилось тепер нікого». — «Вигляньте краще на вулицю, — порадив мені аташе консульства. — Але пильуйте, щоб вас не помітили».

18

...може статися, що, вислухавши промову й добре все зрозумівши, ми не зможемо сказати, якою мовою її виголошено.

Декарт («Трактат про світло»)

На вулиці стояли на варті вісім морських піхотинців з гвинтівками наготові, а перед їхнім строем повільно й мовчки снували юрми людей і не відриваючись дивилися на будинок. Вони знали, хто ховається в тому будинку, і прогулювались повз нього туди-сюди, наче в неділю на сільському майдані, де грає музика, ходили й стежили, чи не вихилось я з вікна або не покажуся в отворі прочинених дверей. «У столиці грабують будинки ваших міністрів, хапають поліцаїв і зрадників, вилловлюють шпиків, спалюють архіви державної безпеки. Народ повідчиняв двері тюрем, випускає всіх політичних в'язнів». — «Кінець світу», — мовила Господиня з манірним жахом у голосі. «До мене, мабуть, теж скоро дійде черга?» — запитав я, сілувано всміхаючись. «Не думаю, щоб вони кинулись на охорону», — мовив янкі. — Вони цього не зроблять, бо Студент — той самий, який організував страйк, — звернувся до народу з дуже розумною відозвою. Прочитайте...» Але руки в мене тремтіли, а скельця окулярів були запітнілі й брудні. «Краще розкажіть, що там написано». — «Коротко зміст відозви такий: Студент закликає, щоб не зачіпали наших солдатів (не жбурляли в них камінням, пляшками, не ображали навіть словами...), не нападали на наші дипломатичні представництва, не заводилися з нашими співвітчизниками; тобто, підсумовує він далі, не слід робити нічого такого, що могло б сприяти розширенню військового втручання з нашого боку. Поки що це не *інтервенція* — тільки висадка. Питання змістового відтінку — нюансу, як сказав би в цьому випадку француз. А Студент чудово розуміється на нюансах. Переконає народ, що повісити вас на телеграфному стовпі — це задоволення не варте ризику спровокувати іноземну *інтервенцію* з подальшою *окупацією*». — «Як у Гаїті», — мовив я. «Цілком слушно. А Студент цього не хоче. Ох і розумний же той хлопчина!» І я подумав, як круто змінилися за кілька годин ролі на величезній сцені збуреної країни. Тепер моє життя було вже в небезпеці, а Студент несподівано перетворився на його охоронця. Він, як і раніше, перебував у глибокому підпіллі, нічого не відповідаючи на заклики лідерів «Альфи-Оме-

⁹⁹ Може, й так, а може, й ні (англ.).

ги», — хоч ті гарантували йому безпеку і запрошували співробітничати в уряді Національної коаліції, що його, прислухаючись до порад Інока Краудера, формував у Палаці Луїс Леонсіо Мартінес за допомогою кількох високих військових чинів, які не брали участі в учорашніх кривавих подіях, та одного чи двох сержантів, підвищених до генералів, — він і тепер залишався Людиною-Невидимкою, невпинно провадив свою таємничу діяльність і міг одним словом утримати всіх цих людей, що, з'юрмившись перед Орлом-із-Щитом-на-Грудях, стали — спершу по-одинці, потім по двоє, по троє і зрештою хором — викрикувати лайку й погрози. «Поки що вони обмежуються криками», — каже аташе консульства. Але я починаю боятися, що криками вони не обмежаться. І зненацька бачу себе в засидженому мухами дзеркалі, яке стоїть на скривленому кронштейні неподалік від дверей: вигляд у мене жалюгідний. Брудний халат, у якому я вийшов із Палацу; брудна, зім'ята в дорозі сорочка англійського крою з розм'яклим від поту крохмальним комірцем; краватка сіро-перлистого кольору — ознака вищої влади — вимашена слиною. І на довершення всього, смугасті піжамні штани зсунулися з мого опалого за останні години черева аж на стегна й надають мені вигляду ексцентрика в англійському мюзик-холі. А на вулиці грізно гомонять юрми людей, яким Господиня — хоч показатися їм на очі вона не зважається — відповідає сороміцькими жестами, що яскраво свідчать, скільки лайки крутиться зараз у неї на язиці. Зненацька мене охоплює жах. «Чому ви не доправите мене на борт «Міннесоти»? — благально запитую аташе. «На це мають надійти розпорядження зверху, — відповідає янкі несподівано веселим тоном, досить дивним, як мені здалося, в устах дипломата. — Я лише простий аташе консульства, який на свій страх і ризик вирішив надати вам притулок. Коли завтра моє начальство скаже, що я припустився помилки, я визнаю, що припустився помилки, повідомлю на шпальтах газет, що припустився помилки, розкаюся в тому, що припустився помилки, мене переведуть в інше місце, і все владається по-сімейному. А на борту «Міннесоти» зовсім не те, там ви були б уже під офіційним заступництвом нашої Великої Американської Демократії (він жартівливо підніс до козирка руку), а вона в даний момент не може виступити в ролі няньки «Різника Нової Кордови», що ним ви стали після опублікування знімків мсьє Гарсена в усіх газетах Рандольфа Херста, від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя — гадаю, ви ще не забули, як вас мало грець не вхопив, коли ті фото вперше з'явилися в паризькій пресі? Крім того, ми не знаємо, скільки часу стоятиме «Міннесота» в цих водах. Можливо, тиждень; можливо, місяць; а може, й багато років: подивіться на Гаїті, де зразу після висадки розпочалась інтервенція, а інтервенція швидко перейшла в окупацію — все нюанси, нюанси, нюанси... — і кінця-краю цьому там досі не видно. Не треба так нервуватися. Заспокойтеся. Завтра я переправлю вас у безпечне місце. Вчинити інакше все одно не можу: виконую наказ». Я відчуваю в цю хвилину, що мене одурили, ошукали, насміялися з мене: «Адже я завжди в усьому йшов вам назустріч... Хіба мало ви мені завдячуєте?» Аташе всміхається за грубими скельцями своїх окулярів у черепаховій оправі: «А без цього... як би ви утрималися стільки років при владі? Завдячуємо вам, кажете? Тепер так само ми завдячуватимемо професорові містичних наук...» — «Коли вам і справді байдуже, кому завдячувати, то чому ви не хочете бачити при владі Студента?» — питаю я, щоб йому дошкулити. «З цим домовитися було б не так просто. Він людина зовсім нової породи. Таких тепер на

континенті народжується багато, хоч ваші генерали та професори вперто не бажають їх помічати». — «Ви ненавидите цих людей». — «А як же інакше? Надто велика розбіжність між нашими бібліями і їхнім «Капіталом»... Крики на вулиці посилились. Господиня закривлялася й замахала руками ще дужче, відповідаючи тим, хто обкладав мене лайкою. Чи важко їм обеззброїти охорону з кількох морських піхотинців, удертися до будинку? «Усе ж таки на борту «Міннесоти» я почував би себе краще», — наполягав я. — «Не думаю, — мовив янкі. І з паузами, ніби через силу стримуєчись від сміху, провадив: — Ви забули про Вісімнадцяту Поправку до північноамериканської конституції. Починаючи з 1919 року, — і він процитував далі напам'ять, — «забороняється виробництво і вживання (зверніть увагу: *вживання*) будь-яких алкогольних напоїв на всій території Сполучених Штатів». «Міннесота» — це як у військовому, так і в юридичному розумінні, невід'ємна частина території Сполучених Штатів. Отже, якщо ви згодні вживати з напоїв лише імбирний ель та кока-колу і якщо після такого питва у вас не тремтітимуть руки, коли прокинетесь...» — «Але тут хіба ми не на території вашої країни?» — запитав я, показуючи на валізку «Гермес», залишену Перальтою якраз під великою географічною картою Сполучених Штатів. «Я не можу заборонити хворому ковтати ліки. Й оскільки в усій цій вашій історії я — *той, хто припускається помилки*, то чом би мені також не повірити, ніби це мікстура від болю в грудях, цілющий еліксир або настій матіко¹⁰⁰. А на «Міннесоті» вам би це відразу викинули за борт, дотримуючись Вісімнадцятої Поправки до Конституції — навіть якщо сам капітан напивається наодинці, мов чіп». — «Здається, вони розходяться», — мовила Господиня, визираючи в щілину між шторами. Я виглянув надвір: люди, здавалося, чимось приваблені, віддалялися групами в напрямку митниці, куди під'їжджали якісь ваговози та залізничні платформи. «*Страйк припинився*, — оголосив я з урочистими нотками в голосі, сам того не помітивши. — *Становище нормалізується*». — «*У країні відновлюється порядок*», — підхопив аташе, передражнюючи мене. Потім знову перейшов на жартівливий тон: «Спустімось-но в каюту капітана Немо. Там вам буде безпечніше». І він повів мене з будинку галереєю чорного ходу в якийсь довгий ангар, де двері були почеплені на завісах під дахом, а дощана підлога обривалася над темними водами морської затоки; у приміщенні панував присмерк і пахло їстівними черепашками, викинутими на берег медузами, зеленими та гнилими водоростями: це був гострий дух закваски й зеленого винограду, сексу й моху, сухої риб'ячої луски, живиці та намоклого дерева, одно слово, дух розкладеної морської живності та рослинності — такий схожий на пахощі соку, що струмують у свіжому вечірньому повітрі з давильні, коли з неї вибрали вичавки винограду. То був ангар, де ще зовсім недавно тримали свої гарні, легкі й гостроносі каное спортсмени яхт-клубу, який припинив існування внаслідок різкого падіння курсу моєї валюти. Човнів тут уже не було, а замість них я побачив перед собою щось навидовижу схоже на ілюстрації до «Двадцять тисяч лье під водою» видавництва «Гетцель», із заголовком малиновими літерами. То ось чому аташе консульства згадав про каюту капітана Немо! Приміщення водночас скидалось і на салон у вікторіанському стилі, і на викарбу-

¹⁰⁰ Рослина, з листя якої виготовляють в'яжучі ліки.

вану по міді гравюру, і на кадр із Люм'єрового кінематографа, і на антикварну крамницю. Старі крісла з пишною, хоч і вилялялою оббивкою; меблі, наче вивезені з будинку містера Піквіка, есквайра, а на стінах — мисливські роги, офорти, вкриті таким щільним шаром цвілі та селітри, що *сюжет* похований під цвіллю та селітрою, уже нічого не виражав, окрім сюжету селітри та цвілі... Я дивлюся на дивовижні речі, яких тут повно-повнісінько, і потроху оговтуюсь, відчуваю полегшення, переставши бачити людей, котрі щойно мені погрожували; після кількох випитих чарок ноги мої вже не тремтять, і я з подивом відзначаю, якої цінності можуть зненацька набрати дріб'язкові предмети з навколишнього оточення, як наповнюються речі новим змістом, як розтягується, видовжується час, коли людині загрожує близька смерть. Нам починає раптом здаватися, що одна година триває цілих дванадцять годин; кожен жест розкладається на окремі, послідовні рухи, наче на військових ученнях; сонце котиться по небу то дуже повільно, то дуже швидко; між десятою й одинадцятою годинами — ціла нескінченність; ніч відступає кудись далеко, і, здається, вона не настане ніколи; поява комахи на палітурці книжки стає подією надзвичайної ваги; примхливі візерунки павутиння під стелею робляться схожими на розписи Сікстинської капели; безтурботність чайок, що, як і завжди, галасливо шугають над хвилями, ловлячи рибу, такого дня видається мені непристойною; нечемно поводить дзвін, що забамкав у гірському монастирі; оглушливо капають із крана краплі води, відлунюючи в моїй голові розпачливим рефреном *never-more, never-more, never-more*¹⁰¹. А очі починають роздивлятися все з якоюсь загостреною, пильною увагою, речі перед нашим зором наче зблискують новими гранями, виростають, не змінюючи форми, немовби, дивлячись на них, ми обмацуємо їх руками, говоримо: «Я бачу, отже, існую». І чим більше я *бачу*, тим я певніший, що справді існую, і розумом, і плоттю зливаюся з вічністю... Тепер аташе консульства показує мені рідкісну колекцію коренів: коренів-скульптур, скульптур із коріння, коренів-форм, коренів, що зображують різні речі. Тут і корені в стилі барокко, і корені класичних, строгих обрисів; і посхрещувані та переплутані, і геометрично правильні; то завихрені в танці, то статичні, то тотемні, то сексуальні, то звірі, то викопні кістяки, щось середнє між живими створіннями й теоремами, плетиво голих тіл, гра асиметрій — янки каже, що збирав їх на всьому континенті під час своїх тривалих мандрівок. Корені, вирвані з якихось чужих земель, підхоплені й далеко занесені повенями; корені, відшліфовані й оброблені водою, коли їх перекидало, перекочувало, закручувало у вирі, волочило по піску, розмочувало, відбілювало, забарвлювало в чорний колір, корені, які, стільки промандрувавши, падаючи, обдираючись об скелі, тручись об інші дерева в потоці, зрештою втратили рослинні форми, відірвалися від дерева-матері, від своїх генеалогічних предків, і на них виступили округлості жіночих грудей, чіткі контури багатогранників, ікласті голови вепрів і посмішки страхітливих ідолів, вищирені зуби, пазурі, щупальці, фалоси і корони, а інколи вода ще й посплітала їх у безсоромних обіймах, перед тим як по закінченні кількасотрічних мандрів викинути десь на пустельному березі на міліну. Ось цю велетенську мандраго-ру¹⁰² зі страшними колючками аташе консульства підібрав у Чілі, в

¹⁰¹ Вже ніколи, вже ніколи, вже ніколи (англ.).

¹⁰² Отруйна рослина з м'ясистим роздвоєним коренем.

гірлі річки Біо-Біо біля шерехатої скелі Кон-Кон, що дримає посеред чорної водоверті. А на оту мандрагору, скручену, мов цирковий акробат, під сомбреро-грибом і з банькатими очиськами, схожу на «корінь життя», що його деякі азійські народи настоюють на горілці у закоркованих пляшках, він натрапив під венесуельським містом Тукупіта, в заплаві Оріноко. Були тут і корені з островів Антільського архіпелагу Невіс та Аруба, і з базальтових скель, схожих на велетенських кам'яних ідолів, що височать над водою неподалік від Вальпараїсо у вузьких тіснинах, де з гуркотом розбиваються піняві хвилі прибою. Досить було вимовити назву першого-ліпшого порту, як колекціонер показував один із коренів і відразу жваво й красномовно малював переді мною картини, що зринали в його уяві під магічною дією звуків у назві: про ці властивості найменувань говорить ще в староеврейській кабалі — пояснив він. І от, тільки-но пролунало слово «Вальпараїсо» — як уже перед нами стояли столи зі свіжою рибою, розкладеною на зелених водоростях, жінки продавали просто на паперті церкви садовину, у вітринах таверн, порозчепірювавши клешні на всю їхню ширину; видніли велетенські краби з Вогняної Землі; обабіч довгої вулиці вишикувались німецькі пивниці, де поруч із гарячими струделями, посипаними цукровою пудрою, дивились безліччю оченят із дрібно посіченого сала надрізані чорно-червоні ковбаси; скрипіли, снуючи вгору й униз, вагончики підвісної дороги, а в її кінцевих тунелях оркестри сліпих музикантів грали польки; бовваніли будинки, де брали речі в заставу і де можна було побачити пояс із вузькою пряжкою, черепахову шкатулку для реліквій, крихітний ланцет, чорного потворного ідола з острова Пасхи і капці з вишитими літерами ПОДА (лівий капець) і РУНОК (правий капець), що, повернені носками до перехожих, красномовно ілюстрували «парадокс дзеркала» Іммануїла Канта. А ось цей корінь під назвою Нор-Фрог¹⁰³, що застиг у стрімкому русі і скидається на павіана, який панічно тікає, нагадує про Ріо-де-Жанейро: про квартал Ітамарати, де поміж муніципальних будівель, заставлених акромегалітичними¹⁰⁴ статуями (завжди в півтора або в два й три четвертих рази більшими, ніж справжні розміри героїв та борців за свободу, що їх вони прагнуть обезсмертити), стоять крамнички, в яких продають забальзамованих тварин: там виставлено броненосців, рисей, сірих чапель, мавп, дивляться на людей скляними очима удави і навіть застигли на п'єдесталах із зеленого дерева запорошені й осідлані коні, здається, вони чекають на вершника, який ніколи не з'явиться — може, він також давно мертвий і лежить в одному із склепів готично-португальського архітектурного стилю. А отой корінь Humpty-Dumpty¹⁰⁵, схожий на гноміка з головою-черевом на тонесеньких ніжках, з Порт-о-Пренса, столиці Гаїті, де у кварталі Ла Фронт'єр поміж спертих на консолі таверн, у яких подають старе дондонське¹⁰⁶ вино, порозлягалися в плетених гамаках неуважні й замислені негрятянки і велично чекають на клієнтів, недбало затуляючи жорсткий кучерявий кущик долонею, точнісінько як «Олімпія» Мане, хоч вони ніколи її не бачили. А аташе консульства тепер знайомить мене з Еразмом Роттердамським, коренем з Веракруса в стилі Гольбейна, що

¹⁰³ Жаба-стрибунка (англ.).

¹⁰⁴ Акромегалія — захворювання, пов'язане з порушенням функції гіпофіза. Супроводиться надмірним ростом кінцівок, черепа тощо.

¹⁰⁵ Товстий Коротун — герой англійських дитячих віршиків.

¹⁰⁶ Дон-Дон — порт на Гаїті.

й справді схожий на мудрого гуманіста; поруч із ним — колючі й задерикуваті Пікрохол і Мердайл¹⁰⁷ у рицарських латах; дивовижне створіння Коксігру, що має звичай не приходити ніколи («Я поверну вам гроші, коли прийде Коксігру», — кажуть французи, якщо не збираються їх повертати), у вигляді чудернацького птаха з великим дзьобом і гребінцем; Кікімора¹⁰⁸ з розкошланим волоссям і шпорами на ногах; три відростки з одного стовбура — Свинцеві Ноги (я відразу впізнав їх, бо протягом багатьох років передплачував паризький «Ептант»); трохи далі — романський витвір із кубинського мангле¹⁰⁹, Єретик Прісціліан поруч із ліаною-балериною Анною Павловою та Циклопом, який, здавалося, стереже, зиркаючи вставленим у лоб червоним камінчиком, химерне товариство на полицках, де красувалися Лернейська Гідра і Рекемова Відьма¹¹⁰ верхи на мітлі, що виростала, наче хвіст, із неї самої, і тут же височіла ніби витесана з базальту статуя в шість п'ядей заввишки під назвою Велика Мовчунка, з невиразними жіночими формами, дивне поєднання плавних кривих ліній та припухлостей, округлостей, накладених одна на одну, вигинів та порожнин, схожих на сліди від скульпторових долонь... І поступово сам аташе консульства зі своїми дивацькими культурними вподобаннями, зі своїм знанням мов — незвичайна риса для північноамериканця — почав перетворюватися на якогось примарного персонажа в моєму денному, цілком реальному кошмарі, який я переживав з широко розплющеними очима, намагаючись приглушити страх алкоголем, але випари від кількох випитих чарок швидко розвіювалися, і тоді на потилиці в мене, на чолі виступали краплі холодного поту, волосся ворушилося, найжачувалося від тваринного жаху, серце гупало, як молот, і мені навіть здавалося, ніби я підстрибую від того гупання у кріслі... Тепер янки сідає перед фісгармонією, перемикає реєстри, натискує на педалі і грає щось дуже подібне до музики, яка затоплює мою країну ось уже багато років, хоча це річ куди кострубатіша, акцентованіша, ніж «Whispering»¹¹¹ або «Three o'clock in the morning»¹¹², що останнім часом тільки й чути було в столиці. Він кивав у такт музиці головою і видобував звуки легко й недбало, наче сільський музикант. Не відриваючи пальців від клавішів, янки заговорив: «Я південець. З Нового Орлеана. Шкіра в мене досить-таки світла, і мені неважко видавати себе за білого, хоча, по ширості, якби не спеціальні мазі, то волосся б у мене кучерявилось більше, ніж треба (*сі-бемоль*, чортів сину!). Я «перейшов межу», як кажуть у нас, хоч у тому, що стосується *почуттів*, мені легко порозумітися лише з чорними. У цьому я схожий на дідового брата Готшалька, — ви, звичайно, чули про нього, — Теофіль Готьє, між іншим, ставив його вище за Шопена. Бувши кумиром тих самих ламартіанських¹¹³ та балетних красунь, що спали з Ференцом Лістом, славетний на всю Європу, улюбленець монархів, близький приятель іспанської королеви, десять разів нагороджений орденами, він одного дня взяв і покинув усе це — публіку, палаци, карети, лакеїв, — відповідаючи на могутній і нездоланний поклик негритянок та мулаток, які чека-

¹⁰⁷ Персонажі з «Гаргантюа і Пантагрюеля» Рабле — хвалькуватий король та його воєначальник

¹⁰⁸ За руським народним повір'ям, домовик жіночої статі.

¹⁰⁹ Тропічне кущове дерево, гілки якого ростуть униз і вкорінюються в землю.

¹¹⁰ Артур Рекем — англійський художник, ілюстратор казок.

¹¹¹ Шепіт (*англ.*).

¹¹² Третя година ранку (*англ.*).

¹¹³ Луї де Ламартін (1790—1869) — французький поет-романтик

ли на нього в тропіках, щоб узяти належне їм ще по праву Конкісти. І він подався за ними: на Кубу, в Пуерто-Ріко, на Антільські острови, помолоділий, сповнений авантюристської енергії, забувши про правила «гарного тону» та почесні, поринувши у світ своїх перших колискових пісень, повернувшись до юнацьких мрій, щоб зрештою померти в Бразилії, де було повнісінько священних для нього місць — і то яких! —

— "et les servantes de ta mère, grandes filles luisantes, remuaient leurs jambes chaudes près de toi qui tremblait... sa bouche avait le goût des pommes-roses, dans la rivière, avant midi..."¹¹⁴ (Не знаю, кому належать слова, які він щойно продекламував, але, між іншим пригадую, так, дуже добре пригадую, що коли моя дочка Офелія вчилася грати на фортепіано, вона награвала милозвучні креольські танцювальні мелодії цього самого Моро Готшалька, котрий, як розповідали мені, на одному з концертів у Гавані, де виконували його симфонію, зненацька оглушив слухачів гуркотом африканських барабанів). А мій співрозмовець тим часом провадить: «Він був другом, великим другом чудодійника Крістофера Анди, автора «Мемфіського блюзу», що його я зараз виконую». Потім він переходить до «Сент-Луїського блюзу» того ж таки Анди, і тепер Господиня, не витримавши, пускається в танець — а музика, мабуть, і справді гарна, бо вихилися й рухи мулатки чудово гармоніюють із ритмами, які вона вперше чує. «У них воно в крові», — мовить південець. Я дивлюся на його пальці, що пурхають по клавіатурі: це наче розмова, — а часом і боротьба, — сварка й примирення рукі-жінки (правої) і рукі-чоловіка (лівої), які то сходяться, то розходяться, торкаються, відскакують одна від одної, причому синхронія їхніх рухів водночас і в ритмі музики, й поза ним. Господиня, наче заворожена звуками, що просочилися в неї крізь усі пори в шкірі, раптом сідає на стільчик перед фісгармонією, хтиво поводячи плечима, розм'якла й зухвала, сідає однією половинкою, бо на обидві місця поруч із аташе не вистачає. Янки забуває про клавіші й нахиляє обличчя до Ельмірітиної шиї, мулатка сміється від лоскоту, але не відхиляється, і музикант нюхає її шкіру з блаженим виразом християнина, що вдихає пахощі ладану. З його уст зриваються рядки:

Guidé par ton odeur vers des charmants climats

Je vois un port rempli de voilures et de mâts...¹¹⁵

«Не забувайте мені баки Бодлером!» — ревниво кричу я, обурений цим вторгненням на мою ниву, яку вперше зорав більше ніж двадцять років тому і яка відтоді завжди була поруч зі мною, а тепер, коли я все втратив, залишилася останньою частинкою мого царства, моєї країни, мого вчорашнього дня: країни, що неподільно належала мені від півночі й до півдня, від океану до океану, а тепер зменшилася до жалюгідного бараку з трухлявого дерева, населеного мертвими коренями, де мені залишається сидіти тільки до завтра, коли прибуде шлюпка — яке далеке, яке недосяжне *завтра!* — і вивезе мене звідси, наче контрабандний товар, наче мерця в цинковій труні, вивезе навіки з країни, де мені належало все — люди, долі, маєтності. Я хапаю Господиню за лікоть, бо вона вже зовсім утратила сором, стягую її зі стільчика і грубо штовхаю в крісло в кутку приміщення. «Так воно справді краще, — сміється грінго, — бо саме через *них* я загубив *кар'єру*». (Ця згадка про

¹¹⁴ І материні служниці, тілісті дівчата з лискучою шкірою, хитали гарячими стегнами, й ти аж тремтів. Її уста мали смак спілих яблук, обмитих перед полуднем у річці (франц.).

¹¹⁵ З країв гарячих ти принадлежило пахтіла,

Примчав я й бачу порт, баркаси та вітрила (франц.).

кар'єру — дипломатичну, звичайно — в устах мого співрозмовця, враховуючи, хто він такий і де був, нагадала мені відомі слова Дон Кіхота, що назвав «безглуздя» кепсько поставлений у вертепі рицарський роман. Для кожного латиноамериканця мого покоління *кар'єра* — це насамперед можливість нічого не робити й утішатися життям, розкошувати на дипломатичних прийомах поміж декорацій, як у оперному театрі, жити серед італійського мармуру та версальських люстр, скрипалів на сцені, вальсів, жіночих декольте, величних швейцарів, камергерів у коротких штанцях, інтриг, вечірок, любовних історій, перелюбства, побрехеньок, компліментів у стилі маркіза де Брадомена¹¹⁶ і фраз у стилі Талейрана, взірцевої тактовності і *savoir vivre*¹¹⁷, хоч нашим людям таке вміння не завжди дається легко, і хіба рідко траплялося, що вони заплутувались у правилах етикету і, ні в кого не запитавши, ні з ким не порадившись, припускались непрошених помилок — якось у моєму Палаці, наприклад, під час вручення вірчих грамот послам Абдул-Хаміда¹¹⁸ заграли «Турецький марш» Моцарта, а іншого разу, на честь міністра іспанського короля Альфонсо XIII — «Пісню Рієго»...¹¹⁹ «Усе в мене було гаразд,— провадив південець,— доки в Парижі не дізналися, що я вчащаю на танцювальні вечори Мартініки на вулиці Бломе. Після того я тільки й знаю, що виконувати найвідповідальніші доручення північноамериканської дипломатії. Був консулом в Аракажу¹²⁰, в Антігуа¹²¹, в Гуантанамо¹²², в Мольєндо¹²³, в Хакмелі¹²⁴ і навіть у Манті¹²⁵, де щодня о дванадцятій до пляжів підпливають акули, з пунктуальністю, яку можна порівняти лише з пунктуальністю проповідників у Страсбурзькому соборі. А тепер я тут, тобто, можна сказати, в самому пеклі. Бо вони добре знають, що я... (він скинув поглядом на Господиню)... ми-то з тобою чудово розуміємо одне одного». Він швидко пробіг по клавішах пальцями: «Коли б я показав себе таким, яким я є насправді, там, де народився, то мене, безперечно, давно б лінчували куклукскланівці, ті самі, що білі-білісінькі не тільки зовні, а й усередині — такими бездоганно білими люди й речі бувають лише в нашій країні: наш білий Бенджамін Франклін, що вважав негра «твариною, яка багато їсть і мало працює»; наш білий Маунт-Вернон, де відомий рабовласник¹²⁶ розводився про рівність людей перед богом; наш білий Капітолій, цей храм, де хор із негрів-підмітальників, чи стильників взуття, витрушувачів попільничок та прибиральників туалетів підспівує словам «Геттісберзької промови» — «уряд народу, обраний народом і для народу»; наш уславлений Білий Дім, де розкручують карусель мундирів, сюртуків та новеньких циліндрів, що крутиться й крутиться в Латинській Америці, викидаючи на поверхню за кожним обертом ручки нових і нових мерзотників та сучих синів, хоча, як кажуть іспанці, «гіршого тут уже бути не може». Я відповів аташе, що з його боку не зовсім тактовно зараховувати до «сучих синів» того, хто ще позавчора був Президентом вільної і суверенної нації, яка своїм

¹¹⁶ Герой циклу нозел «Сонати» іспанського письменника Вальє Інклана (1869—1936).

¹¹⁷ Вміння жити (*франц.*).

¹¹⁸ Абдул-Хамід II — турецький султан (1876—1909).

¹¹⁹ Рафаель де Рієго (1785—1823) — іспанський генерал, 1820 р. очолив повстання проти короля Фердинанда VII. Після придушення революції страчений. Створена на його честь пісня стала гімном іспанських республіканців.

¹²⁰ Портове місто в Бразилії.

¹²¹ Місто в Гватемалі.

¹²² Порт на Кубі.

¹²³ Морський порт у Перу.

¹²⁴ Морський порт на Гаїті

¹²⁵ Порт в Еквадорі.

¹²⁶ Джордж Вашингтон.

героїчним минулим, своїми славетними державними діячами, своєю історією і т. д., і т. п... «Це «Свята Інеса» розв'язала мені язик,— мовив аташе, доливаючи мій келих.— Я не хотів вас образити. Крім того...» — «Дивіться, дивіться»,— зловісно мовила Господиня, підкликаючи нас до віконечка з побитою шибкою, що виходило на затоку. «Справді,— погодився американець,— там відбувається щось не зовсім звичайне». Він відчинив дверцята, призначені для тепер уже неіснуючих каное. На краєчок молу, куди причалювали кораблі, що вантажили на борт цукор, збігалися люди. Там виднілося кілька ваговозів — тих самих, що ми недавно бачили,— а в їхніх кузовах лежали й стояли, накидані безладними купами, якісь брили чи щось таке... «Візьміть бінокля»,— порадив мені аташе консульства. Я послухався. Люди, співаючи і танцюючи, галасуючи та сміючись, декотрі, безперечно, напідпитку, весело стягували з ваговозів і жбурляли в море мої статуї, погруддя та голови, ті самі, що їх багато років тому за спеціальною ухвалою уряду було повстановлювано в коледжах, ліцеях, ратушах, державних установах, на площах містечок, селищ і сіл, де вони часто сусідили з тим чи іншим Лурдським гротом¹²⁷, тією чи іншою завжди освітленою свічками скромною нішею з образом нашої Небесної Пастирки. Були серед них мармурові статуї, витесані місцевими скульпторами або учнями Школи Мистецтв; були й бронзові погруддя, вилиті в Італії, в тих самих ливарнях, де народилася велетенська Республіка Альдо Нардіні; були пам'ятники на повен зріст, у фраках із хрестами та рельєфно викарбуваними орденськими стрічками; у генеральському мундирі з розкішним кашкетом на голові — мої вороги глузували, що він «має два козирки — один для наступу і другий — для втечі»; у вбранні доктора *hopogis causa* університету святого Луки, в довгій мантиї та береті з китичкою, яка спадала на ліве плече; в тозі римського патриція; у вигляді трибуна з простертою вперед рукою (цю яскраву позу, перенесену потім у бронзу та мрамур, я запозичив у відомого паризького адвоката й республіканця Мішеля Гамбетти), суворого ментора. Цінцінната¹²⁸, увінчаного лавровим вінком; і ось тепер їх усіх позваляли на купи і несуть на ношах, везуть на візках, тачках, на підводах; запряжених волами, завдають на плечі, волочать по землі і скидають у воду, одного за одним, підважуючи важелями або гуртом упираючись у них руками, і чоловіки, й жінки, та хором вигукуючи: «Раз, два, три!... Раз, два, три!.. На-ляг-ли!» Нарешті з'явилася моя кінна статуя, та сама, якою я щодня милувався з балконів Палацу,— її привезли на залізничній платформі, але без вершника, бо вершника скинули з бронзового коня ще тієї ночі, коли я тікав. Поставлений на ноги лебідкою, кінь, перед тим як зануритись у піняву воду, здибився в останньому героїчному зусиллі й так завмер на хвилину, але не було вже на ньому того, хто сильною рукою натягував його вуздечку. «Memento homo»¹²⁹ — мовив я, але не докінчив цієї класичної фрази, бо саме в ту мить мені раптом згадалося, як жорстоко пожартував зі мною на прощання Студент. «Не співайте реквієм під музику танго,— мовив аташе.— Від сьогодні ці ваші статуї спочиватимуть на дні моря, поступово позеленіють, відкриються шаром селітри, обростуть коралами, затягнуться піском та мулом. І

¹²⁷ Лурд — місто у Франції. В його околицях є грот, де 1858 р. місцевій пастушці буцімто явилася свята діва. Місце паломництва.

¹²⁸ Люцій Квінтус Цінціннат — римський консул (458 і 438 р. р. до н. е.), відомий своєю простотою. За легендою, після тріумфу він повернувся до плуга.

¹²⁹ Пам'ятай, людино... (лат.).

десь року 2500-го або 3000-го їх випадково зачеплять зубцями якоїсь драги й витягнуть знову на світло. І запитають люди словами із «Сонета» Арвера¹³⁰: «Хто ж він був такий; цей чоловік?» Але, мабуть, ніхто не зможе їм відповісти. Станеться те саме, що і з римськими скульптурами епохи занепаду, які нині можна побачити в багатьох музеях: про них знають тільки те, що вони зображують Гладіатора, Патриція, Центуріона. Імена їхні забуто. А у вашому випадку люди скажуть: «Це статуя чи погруддя Диктатора. Їх було так багато і стільки ще буде на нашій півкулі, що ім'я не має ніякої ваги.— (Він узяв зі столу товсту книжку). — Про вас у *Petit Larousse*¹³¹ написано? Ні?. Ну, значить, ви зовсім пропащий...» І того вечора я заплакав. Плакав, поклавши голову на словник, у якому не знайшлося для мене місця.

Розділ сьомий

І тоді постановив я не шукати інших знань, окрім тих, що в мені самому...

Декарт

19

Величний і гармонійний, надійно вписаний у кільце архітектурних ансамблів Площі Зірки, вкритий — наче захисною бронєю, проти будь-яких зовнішніх зазіхань — грубим, рік у рік темнішим шаром патини, розмережаний карнизами й барельєфами, з високими чорними ґратами на вікнах, будинок на Тільзітській вулиці прийняв його в своє лоно, як приймає гірський заїзд альпініста, що збився з дороги і стукає в двері, проблукавши невідь-скільки поміж проваллями та сніговими карнизами. Була п'ята година ранку. Скориставшись власним ключем, щоб не будити Сильвестра, Перший Урядовець зайшов до вестибюля й увімкнув світло. За ним пленталась Господиня, яку від самого вокзалу Сен-Лазар душив кашель і трусилася лихоманка, дарма що на плечах у неї було поточене міллю пальто на хутряній підкладці, куплене на Бермудських островах; вона скаржилася на спазми, тупий біль у грудях та гостець, просила, щоб її швидше поклали в постіль і напоїли ромом з настоем Толу¹³². «Дай їй «Святої Інєси», у мене там, здається, ще залишилося трохи, а тоді проведи її чорним ходом на мансарду, в якусь із кімнаток», — мовив Колишний (це він сам тепер з гіркою іронією називав себе Колишнім) до Чоло Мендоси, який ішов за ним з валізами в руках. Лише тепер господар будинку розглянувся довкола й побачив, що в обставі та умеблюванні сталися зміни. Там, де він гадав знову побачити столик із червоного дерева, а на ньому китайські вази, чашу з білою кісткою, вирізьблену у формі квітки, в якій гості залишали візитні картки, довгокоосу русалку і колекцію мечів та кинджалів на тлі червоного оксамиту, погляд його зустрів голі, помальовані в світлий колір стіни, не прикрашені нічим, окрім гіпсових арабесок, трохи схожих, якщо дати волю фантазії, на збрижену хвилями поверхню моря.

¹³⁰ Фелікс Арвер (1806—1850) — французький поет і драматург.

¹³¹ Французький енциклопедичний словник.

¹³² Місто в Колумбії, де виготовляють смоляний бальзам, що вживається проти кашлю.

З обстави в залі була лише довга канапа з подушками яскраво-червоного кольору, мабуть, того самого, що називається «колір танго», та якісь скляні, а може, кришталеві призми, кулі й ромби на вузьких підставках з електричними лампочками всередині. «Непогано; але так, як колись, було благородніше; більше відповідало духові цієї оселі», — подумав Колишній... Він піднявся на другий поверх, з насолодою вдихаючи пахощі лакованого горіхового дерева сходів, і цей давній незмінний запах ніби вивер з його пам'яті великий відрізок часу. Крізь зануті вікна у вітальню вже просочувалося жовто-біде світанкове сяйво. Перший Урядовець підійшов до вікна, відхилив парчеву штору і виглянув на площу. Велична й пишна, Тріумфальна Арка височіла там, як і завжди, а на ній гурт людей: Марсельєза з широко роззявленим ротом, обвішаний зброєю крикливий Тіртеї, старий воїн у шоломі й хоробрий хлопчик-безштанько. То був навечно закарбований у камені геній Франції, єдиної країни, що так легко могла з картезіанства ступити в зовсім протилежний антикартезіанський світ, задуманий, створений, прославлений і приведений до загибелі легендарним корсіканцем, химерним чужинцем, зачаклованим мулаткою з острова Мартініки¹³³, який на чолі своїх розбавлених поляками та мамелюками військ спершу дістав доброї прочуханки в Іспанії від партизанів священника Меріно та Хуана Мартіна, на прізвисько «Затятий», а потім і зовсім загубив трикутного капелюха в охопленій пожежею Москві. Але за спиною Першого Урядовця, що дивився у вікно, висіли картини, які, мабуть, ще краще, ніж монумент, віддавали дух картезіанської Франції. Він повернувся до них, увімкнув світло і, приголомшений, упав у крісло, бо те, що побачив, було надто несподіване, безглузде і незбагненне... Замість «Святої Радегунди» Жан-Поля Лорана, оточеної прочанами, які прямували в Єрусалим, на стіні маячили трое людей (власне, на людей вони були схожі мало), зображені за допомогою геометричних фігур і ламаних ліній; їхні обличчя, — що то обличчя, можна було тільки здогадуватись, — ховалися за масками. Один був у каптурі, немов чернець, і тримав у руці аркуш нотного паперу; середній, у блазенському ковпаці, дув у якусь дудочку, схожу на кларнет; третій, покліткований, наче арлекін, і розполовинений у поясі, грав чи то на мандоліні, чи на гітарі, чи на лютні, чи ще на чомусь такому. Непорушні й гротескні, трое отих людей — якщо вони справді були люди — стояли, наче привиди з жаского сну, й дивилися — якщо справді дивилися — так, ніби їх стривожила поява непроханого гостя. «Чого вам тут треба? — здавалося, запитували вони. — Чого вам тут треба?..» Але це ще було не все: на іншій стіні, замість ніжного морського краєвиду Ельстіра, видніло щось несосвітнене: перехрещення горизонтальних, вертикальних і діагональних смуг землистого та піщаного кольору, а на всьому тому — клопоть газети «Матен», що його Колишній спробував був відколупнути нігтем, але фарба не піддалася. Якраз навпроти, де колись висіла «Вечеря кардиналів» Дюмона, тепер миготіла перед очима ляпанина з білих, зелених і червоних кружалець та прямокутників, наведених грубими чорними лініями, схожа на композицію з яскравих поштових марок, наліплених одна на одну. Збоку, на місце «Маленького сажотруса» Поля Шокарн-Моро втерлася Ейфелева вежа, така горбата, перехняблена й клишонога, неначе з неба просто на неї

¹³³ Жозефіна, перша дружина Наполеона Бонапарта, була родом з острова Мартініки.

впав велетенський молот і понівечив її арматуру. Далі, між двома дверима, я побачив жінок — невже то жінки? — чії руки й ноги скидалися на обрубки труб парового опалення. Там, де в мене висів «Світський раут» Бєро, що вражав вишуканими мереживами, декільте та грою світла й тіней, тепер пишалася базгранина, над якою гарними й округлими літерами було виведено назву: ОКО, ЗАКАПАНЕ КИСЛОТОЮ. А на рухомій довкола вертикальної осі підставці із зеленого мармуру стриміла безформна мармурова штукенція з двома кулями в нижній частині і з потовщенням угорі, яка могла означати лише — нехай мені пробачать за дурну думку — мало реалістичне, дуже збільшене і досить-таки непристойне зображення того самого, що ховає під штаньми кожен чоловік. «Одначе... що це за чортівня?» — «Це сучасне мистецтво, сеньйоре Президент», — упівголоса відповів Чоло Мендоса, який щойно повернувся з мансарди, де допоміг облягтися Господині, накидавши на неї купу укривал і накривши її поверх усього пуховою ковдрою... Колишній кинувся в інші кімнати, але скрізь бачив такі самі зміни на стінах, ті самі страхіття; картини безумні, безглузді, незрозумілі, що не мали ні сучасного, ні історичного, ні міфічного змісту, не мали ніякого сюжету, ні про що не говорили; продавці садовини — не схожі на продавців садовини, будинки-багатогранники, обличчя з косинцями замість носів, жінки з перекошеними персами — одна грудь вище, ніж треба, друга — нижче, або з оком на скроні, а ще далі два пошматовані, понівечені й покручені тіла, чимось схожі на свиней і так переплетені, ніби вони віддавалися плотським утіхам — але ж для того, щоб намалювати чоловіка з жінкою під час отого самого (а він мав у себе під замком непогану колекцію порнографічних малюнків), треба досконало володіти технікою живопису, вміти подати ракурси, вміти зберегти делікатність у зображенні кожного з органів, а хіба таке під силу «модерним» горе-художникам, що не здатні ані правильно намалювати голе тіло, ані зобразити юного воїна-спартанця на полі під Фермопілами, ані передати біг коня, що був би справді схожий на коня, ані розписати — будемо відверті — стелю Паризької опери, ані відтворити на полотні картину битви з епічною правдивістю Деталі? «Зараз же накажу познімати зі стін усю цю бридоту!» — grimнув господар дому, шарпонувши «Око, закапане кислотою» і відчувши себе знову Господарем Дому. «Тату, невже це ти?» — вигукнула в нього за спиною Офелія, що зайшла до кімнати, вдягнена в темно-синю сукню, трохи розкуйовджена і з розмазаним під очима малюванням; вигляд її незаперечно свідчив, що вона пережила сьогодні не одну чарку. «Доню! — мовив Перший Урядовець і з несподіваною для себе ніжністю пригорнув її до грудей. Голос йому урвався риданням. — Донечко! Плоть від моєї плоті!» — «Татусю коханий!» — відповіла вона, також плачучи. — «Красунечко ти моя!» — «Живий, татуню, живий і здоровий!» — «Ходи сюди: сядь біля мене... Нам так треба поговорити... Стільки розповісти тобі...» — «Річ у тім, що...» І через плече Офелії, на яке схилила зів'ялу голівку пропахчена тютюном орхідея, Колишній побачив кілька розкошланих голів з брудними від розмазаної косметики, невиспаними і, безперечно, п'яними обличчями, що здалися йому спершу масками з карнавалу. «Це мої друзі... Ми разом вечеряли, але кабаре рано закрили... Прийшли сюди — повеселитися. потанцювати». Їх виявилось чимало: розхристані, обшарпані, брутальні; нечемні, неуважні, зухвалі. Ці юнаки і дівчата почували себе тут, як удома, — та де там удома, — як у будинку розпусти: сідали просто на підлогу, діставали з

буфета пляшки, згортали килими, щоб потанцювати на навощеному паркеті, і не звертали на нього найменшої уваги. Жінки в куцях, вище колін, спідничках, з волоссям, підстриженим під тонзуру (там це було ознакою повій); жінкуваті юнаки в картатих сорочках, наче пошитих із фартухів куховарок. І надривався грамофон: «Yes, we have no bananas (страхіття, що роздирало йому вуха на кораблі протягом усієї подорожі через Атлантику), we have no bananas to-day»¹³⁴. Офелія реготала разом зі своїми друзями, вешталася туди-сюди, діставала з етажерки платівки, приносила пляшки з напоями, наливала чарки, накручувала пружину грамофона й уривчасто, безладно перемовлялася з Колишнім, який покійно сидів на канапі, щось запитувала й, не чекаючи відповіді, бралася розповідати своє, не скінчивши, йшла в інший кінець салону, а тоді знову підходила до батька; не вийшла стрічати його на вокзал Сен-Лазар, бо радіограму принесли пізно ввечері, коли вона була на відкритті художньої виставки; звідти вони поїхали погуляти, і лише зараз служниця, яка щойно встала, віддала їй радіограму. «Тепер ми заживемо щасливо; тобі вже не треба повертатися до тої дикунської країни» (забриніла мелодія Сент-Луїського блюзу, навіявши прикрі спогади: це її награвав аташе консульства, того вечора.) — «Я привіз із собою Господиню, чуєш?» / «...де ж вона зараз?» / «...нагорі, спить» / «...по правді кажучи, я б її не тягла за собою» / «...вона єдина людина, що не зрадила мене там... бо... навіть Перальта!» / «Мені завжди серце підказувало, що то сучий син» / «...навіть гірше: кишеньковий Макіавеллі» / «...забагато честі для нього: хіба що кишенька Макіавеллі» (І знову: «Yes, we have no bananas...») / «...я б не втягла Майоралу за собою; не уявляю її в Парижі; навіщо нам зайвий тягар?» / «...ми про це ще побалакаємо, нам треба багато про що побалакати» / «...завтра, завтра, завтра...» / «але ж завтра вже настало; надворі день (знову Сент-Луїський блюз). Послухай... ти що збираєшся так і залишити всю оту бридоту на стінах?» / «Не будь таким відсталим, мій старенький: це сучасне мистецтво; ти скоро звикнеш» / «...а куди ж подівся мій Жан-Поль Лоран, мій «Губбійський вовк», мої морські пейзажі?» / «Я продала їх музею Друо: що правда; за все мені заплатили копійки; нікого вже таке не цікавить» / «...сто чортів! Могла б зі мною порадитись!» / «...як я могла з тобою порадитись, коли в газетах повідомили, що тебе розстріляли? Я тоді саме була на Севільському ярмарку» (Знову: «Yes, we have no bananas...») / «А ти, коли прочитала це, дуже плакала?» / «Дуже, дуже, дуже...» / «Ти, звичайно, вдягла чорну мантилю» / «Зачекай, треба накрутити грамофон...» (Знову сатаніє мелодія «Yes, we have no bananas», що була вже впала до найнижчого регістру) / «Послухай, а ця публіка ще довго тут залишатиметься?» / «Не можу ж я їх вигнати, якщо їм у нас подобається» / «Нам із тобою багато про що треба поговорити» / «Завтра, завтра, завтра...» / «Але ж завтра вже настало...» / «Коли ти стомився, то йди спати...» (Нова платівка: «Je cherche après Titine, Titine, oh! ma Titine»¹³⁵, — вона йому теж уїлась до печінок на борту пароплава). Та Офелія вже покинула батька на канапі самого й пішла в шалений танець із кучерявим англійцем, відрекомендувавши його на ходу, як лорда... такого-то — вона познайомилася з ним на Капрі; а зараз цей молодик, — розповів Чоло Мендоса, підсів-

¹³⁴ Так, ми не маємо бананів, на сьогодні в нас бананів нема (англ.).

¹³⁵ Я шукаю Тітіну, Тітіно, о моя Тітіно! (франц.).

ши до мене,— встрияв у неприємності з французькою поліцією за те, що залучав учнів ліцею Жансон-де-Сайї до інсценізації однієї з Вергілієвих «Буколік»; ага, це тієї, де пастушок Алексіс; знаю, знаю... Колишній зиркав на дочку, на гостей, і його поймав дедалі дужчий гнів: ось пропливли перед ним у танці дві дівки, притиснувшись щочкою до щоки. Потім — хлопець із хлопцем, обхопивши один одного за талію. Дві жінки цілувалися: одна була коротко підстрижена, друга — худа й рудокоса, в жовтій шалі. Муляла очі безглузда, незбагненна ляпанина на стінах та ота біла, непристойна скульптура, мармуровий фалос, що стримів над пляшками з віскі, і лише кінь на етикетках, також білий, справляв тут враження чогось реального й добропристойного. Нараз обличчя Першого Урядовця набігло кров'ю від нападу люті — Мендоса добре знав ці симптоми і не здивувався, коли той, перетнувши вітальню, підняв мембрану грамофона, жбурнув кілька платівок на підлогу і став топтати їх ногами. «Жени всю цю наволоч геть!» — загорлав Колишній. Товариство розгублено витріщилося на нього, а Офелія, нахилившись уперед, стала схожа на вождя племені, що зважає перед нападом сили ворога, і тепер уже її затіпало від люті. «Коханий татусь» став рости в неї перед очима; він випростувався, надимався, обертався на велетня, здатного розвалити ліктями стіни, підняти плечима стелю. Якщо вона зараз візнає за ним право повелівати, як і колись, якщо дозволить йому здертися тут на трон, наказувати й вирішувати в цьому будинку, де стільки років любенько обходилася без нього; якщо вона рішуче не вдарить по його марнолюбству, не осадить його відразу, то він і тут стане тираном, не згіршим, аніж був там, бо диктаторські вихватки в'їлися йому до кісток. «Коли тобі мої друзі не до вподоби,— проказала вона сухим і холодним тоном, що його батько часом побоювався,— коли тобі, мої друзі не до вподоби, то пакуй свої валізи й забирайся в Крільйон або в Ріц. Там на тебе чекають шикарні номери, добра обслуга і благородне оточення». — «Содом і Гоморра!» — репетував Перший Урядовець. «Тому тебе й скинули,— мовила Офелія,— що ти любиш молоти дурниці». — «А хто це такий?» — запитали всі хором. «Mon père, le Président»¹³⁶, — несподівано врочисто відповіла Офелія, наче хотіла загладити грубість своїх попередніх слів. «Vive le President! Vive le President!»¹³⁷ — дружно закричало товариство, а якийсь один став кумедно вигинатися, наче блазень, що грає на кларнеті, і наспівувати Марсельезу. «Іди, таточку, спати...» Навіть при яскравому освітленні стало помітно, що штори на вікнах зарожевіли від сонця. Для міста ранок уже почався. «Ходімо в «Буа-Шарбон»,— мовив Колишній до Чоло Мендоси. «Bye-bye»¹³⁸, — гукнула Офелія. Сеньйори сквапно подалися широкими парадними сходами вниз, а гуляки, посхилявшись над перилами, з непроникними, наче схованими під масками, обличчями заспівали їм хором «Мальбрука»:

L'vieux con s'en va-t'en guerre,
Mironton, mironton, mirontaine,
L'vieux con s'en va-t'en guerre
Et n'en reviendra pas!..¹³⁹

¹³⁶ Мій батько, президент (франц.).

¹³⁷ Хай живе президент! (франц.)

¹³⁸ Бувайте, бувайте! (англ.)

¹³⁹ Старий на війну зібрався,
Тра-ля-ля, тра-ля-ля, тра-ля-лю.

Старий на війну зібрався,
Чи вернеться колись? (франц.)

«Alors... on a eu des malheures mon bon Monsieur?»¹⁴⁰ — мовив, побачивши їх, Мюзар, що з кожним днем ставав усе дужче схожий на вусатого ватажка з Триумфальної Арки. (Мабуть, натрапив на мій портрет в якійсь із газет.) «Oh! Vous savez... Les révolutions...»¹⁴¹ — «Les révolutions, ça tourne toujours mal, — мовив він, дістаючи з полиці пляшку. — Voyez ce qui s'est passé en France avec Louis XVI»¹⁴². (Мені пригадалася обкладинка книжки Мішле¹⁴³ «Конвент», випущеної видавництвом «Нельсон», де було зображено громадянина Капета¹⁴⁴ на ешафоті; дуже статечний, з розстебнутим комірцем сорочки, він наче прийшов на прийом до отоляринголога.) «Ce sera pour la prochaine fois»¹⁴⁵, — мовив я, черкнувши себе пальцем по горлу. Мабуть, збагнувши, хоч і запізно, що його згадка про Людовіка XVI була недоречна, мсьє Мюзар спробував загладити свою нетактовність. «Les révolutions, vous savez... Il paraît que sous l'Ancien régime on était bien mieux... Ce sont nos quarante Rois qui ont fait la grandeur de la France»¹⁴⁶. — «Впізнаю одного з читачів «Аксьйон франсез»¹⁴⁷, — мовив Чоло Мендоса. «У нього сам Моріс Баррес міг би повчитись», — підхопив я. — «Le Beaujolais nouveau est arrivé, — мовив мсьє Мюзар, наливаючи три келихи. — C'est la maison qui regale...»¹⁴⁸ Смакуючи, я випив вино. З глибини кафе струміли приємні пахощі смолких дровець, що продавалися тут невеличкими, скрученими дротом в'язками для розпалювання вугілля в камінах. На полицях, наче й не минуло стільки часу, стояли такі знайомі з вигляду і за етикетками, пляшки «Сюз», «Пікон», «Рафаель», «Дюбонне». «З чого тепер житимеш? — запитав я в Чоло. — Адже ти вже не посол». — «Завбачлива людина варта двох. Наскладав трохи грошенят». — «Звідки вони в тебе?» — «Завдяки мені, населення нашої країни зросло на тридцять тисяч громадян, які не мають щонайменшого уявлення про свою нову батьківщину і не зазначені в жодному переписі. Я виготовляв для них паспорти й посвідчення про громадянство... Бідолахи, що втратили вітчизну. Жертви війни Російські білогвардійці. Апатріанти. Heimatlos¹⁴⁹. Я для них робив добре діло. За допомогою дипломатичного портфеля можна залагодити чимало й інших справ... Хіба я перший чи останній? Я не святий. Інші на своїх посадах ще й не таке виробляють. (Він зробив жест, наче підносив до ніздрів щіпку тютюну.) А спокуса велика, бо сьогодні така комерція дає чималий прибуток. Хоча й небезпечно... Надто при обміні паспортів... Я прихопив із посольства дублікати всіх печаток. Отож комерція триває... В розумних межах, звичайно»... — «Правильно робиш: наші співвітчизники на краще не заслуговують. — Глибоко зітхаю. — Ах, брате!.. Нелегко служити батьківщині!»... Повертаємося на Тільзітську вулицю. Мене зустрів новий швейцар, мабуть, покалічений на війні, бо лівий рукав його блакитної куртки був приколений англійською шпилькою до плеча, а на лацкані поблискувала якась відзнака. Довелося довго пояснювати, що я господар будинку, і лише тоді, збентежено й театральньо вибачаю-

¹⁴⁰ То що... маєте гризоти, любий пане? (франц.)

¹⁴¹ Ет! Ви ж розумієте... Ці революції... (франц.)

¹⁴² Революції завжди призводять до лиха... Ви ж знаєте, що сталося з Людовіком XVI у нас у Франції (франц.).

¹⁴³ Жюль Мішле (1798—1874) — французький історик і письменник.

¹⁴⁴ Громадянин Капет — так іронічно називали Людовіка XVI за часів Французької революції.

¹⁴⁵ Це станеться найближчим часом (франц.).

¹⁴⁶ Революції, революції... На мою думку, за старого режиму жилося куди краще... Свою велич Франція завдячує сорока королям, а не кому іншому (франц.).

¹⁴⁷ Монархічний часопис

¹⁴⁸ Маю свіженьке божоле, щойно привезли... Королівське вино...

¹⁴⁹ Люди без батьківщини (нім.).

чись, він дозволив мені пройти. Вікна вітальні були й досі заштановані шторами. На канапі, в кріслах, на диванних подушках, розкиданих просто на килимі, спало кілька вчорашніх гуляк. Переступаючи через тіла, — деякі лежали парами, сплівшись в обіймах, — я нарешті достався до своєї кімнати. Витяг із шафи гамак і почепив його на два металеві кільця, вмуровані спеціально для цього в стіни. На Триумфальній Арці, як і вчора, як і завжди, співала Марсельєза Рюда.

Але якщо Марсельєза лишалася й досі там, де була, побіч крикливого ватажка і геройського хлопчика, то живі люди в Парижі ніби перестали для мене існувати. Я зрозумів це першого ж таки вечора, коли, добре виспавшись, спробував поновити зв'язки, які ще мав надію поновити. Рейнальдо Ан до телефону не підійшов. Можливо, змінив місце проживання. «Abonné absent»¹⁵⁰, — відповів мені жіночий голос із центрального комутатора. Славетний Академік, який завжди мене розумів і якому я хотів звірити свої печалі й розчарування, а також запитати його поради, чи варто мені ближчим часом братись за мемуари, кілька місяців тому помер у своїх апартаментах на набережній Вольтера, ставши жертвою невиліковної хвороби, до того ж ускладненої містичною кризою, що стала предметом жвавого обговорення в католицьких колах; цілими днями він молився в холодній церкві Святого Рока, знайомій мені ще з часів моєї молодості, коли в Сурхідероде-Ла-Вероніці я вичитав про неї в якомусь романі Бальзака. (Не знаю чому, але всі оті храми в стилі Боссюе та Фенелона¹⁵¹, такі як церква Святого Рока, Святого Сульпіція або Версальська каплиця не навіюють мені молитовного екстазу. По-справжньому *відчути* християнську церкву я можу, лише коли вона оповита мороком і врочистістю, коли там повно обезглавлених святих, виразок, сліз, поту й кривавих ран, коли горять у ній ліси свічок, лежать купи срібних ніг і золотих нутрощів на жертвовному вівтарі...) Я дізнався, що Габріель д'Аннунціо після активної участі в політичних інтригах, які призвели 1919 року до окупації італійськими військами югославського міста Рієки, дістав титул князя — принаймні такі чутки про нього ходили — і безвиїзно живе тепер у своїй резиденції в Італії, там, де завжди маячить ніс крейсера, пришвартованого до кам'яного молу в пам'ять про якісь морські перемоги. Я пересвідчився, — Офелія таки не збрехала, — що картини Ельстіра дуже впали в очі громадської думки: його ніжні марини висіли тепер по музеях нижчого гатунку впереміш із усякою мазаниною, що нагадувала післявоєнним скоробагатькам про хвилі, ялики, пісок та шумовиння. Засмучений і розлютований утратою колишньої слави, мариніст усамітнився у своїй студії в Баальбеку¹⁵² і став опановувати «модерн». Ці спроби, звичайно, ні до чого не призвели, вони лише зруйнували його власний стиль і зрештою виродилися в безладні пошуки, що не викликали захвату ні в учорашніх палких прихильників художника, ні в тих, хто намагався тепер не відставати від моди. Те саме діялося і в музиці: ніхто більше не виконував твори Вентейля, — а про його «Сонату», здавалося, й зовсім забули, — окрім юних студенток консерваторії, але й ті, вертаючи з фортепіанних уроків, квапилися запахати свої учнівські ноти кудись подалі в шухляди столів і втішались дивовижами «Проваленого собору» чи «Павани на смерть інфанти» або шаліли, бринькаючи «Кошеня на клавішах» Зеза

¹⁵⁰ Абонент не відповідає (*франц.*).

¹⁵¹ Франсуа Фенелон (1651—1715) — вихователь герцога Бургундського, архієпископ, поет.

¹⁵² Місто в Лівані.

Конфрея. А молоді «знавці» (чого, власне, знавці?), сноби, схиблені на російській музиці, що її поширював у Франції Сергій Дягілев, зверхньо називали благородного маестро Хуана Крістобаля «дідуганом» і не визнавали його, як не визнавали й «Золото Рейну». Відбувались і ще прикріші, ще неймовірніші події. Анатоль Франс, замість того щоб спокійно жити в світі Таїс та Жерома Куаньяра, останнім часом став верзти всіляку соціалістичну нісенітницю, виступаючи за «світову революцію», яка мала поширитись і на Америку, — ні більше, ні менше! — та ще й давав великі суми грошей бридкій газеті «Юманіте». Багатьом жилося зовсім тяжко; якось Чоло Мендоса випадково зустрів біля лялькового балагана на Єлісейських Полях графа д'Аржанкура, того самого повіреного в справах Бельгії, колись такого церемонного, пихатого. дипломата високого штибу, — а тепер це був жалюгідний обшарпанець із блазенською жебрацькою посмішкою на устах, готовий, здається, щохвилини простягти руку по милостиню... Тими днями я не наважився зателефонувати мадам Вердюрен — після шлюбу вона стала княгинею. Боявся, що княгиня — чи дама з претензіями на роль княгині — не схоче вшанувати увагою такого невдачу, колишнього латиноамериканського президента, витуреного зі свого палацу. І я з сумом подумав про жалюгідний кінець Естради Кабрери; про багатьох державців, трупи яких тягали вулицями їхніх столиць; про вигнаних і зневажених, таких, як Порфіріо Діас; про тих, що, як Гусман Бланко¹⁵³, сіли на мілину в цій країні після тривалого перебування при владі; про того ж таки аргентінця Росаса, чия дочка, стомившись грати роль діви, принесеної в жертву, великодушною заступниці скривджених перед лицем грізного батька, заглянула в незвідані глибини його темної душі й покинула суворого патріарха помирати на схилі віку в журбі й самотині під сірим небом Саутгемптона — і це після того, як він стільки років необмежено володів безкраїми пампасами, срібноводими річками, землею, що нею правив, міцно тримаючи в руках віжки і милуючись, як щоночі зависає над нею жовтий південний місяць, як щодня пропливає від обрію до обрію сонце, а на візках веселих катів торохтять, немов дешеві кавуни, голови ворогів. Минали дні, і я все рідше бачив Офелію, що пропадала на вечірках та вплутувалась у нескінченні халепи. Ельміра й досі кулилася на мансарді під пуховою ковдрою, рішуче відмовляючись, щоб її оглянув французький лікар, і самотужки лікувалася від гострого плевриту ромом «Свята Інеса» та бальзамом Толу — адже тут годі було дістати зілля, що його відвар мов рукою знімає всі хворості. І я поновив свої паризькі прогулянки з Чоло Мендосою від церкви Святої Діви Лоретської до «Чарки Дантона», від проспекту Боске, що дуже змінився проти колишнього, до «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара; але серце великого міста билося вже по-іншому, і я марно силкувався вловити знайомі пахощі, відчутти ту атмосферу, що закарбувалася колись у моїй пам'яті. Запах кінського гною, однаково чутний раніше як у селах, так і в містах, зник, поступившись місцем бензиновому смороду. Вже не лунали вдосвіта крики лахмітника, не чути було торгівки, що пропонувала салат та насіння для годівлі канарок, не грала пасторальна сопілка гострильника ножиць. Уже не з'являлися поблизу площі Плас де Терн стомлені після довгої подорожі бадахоські гончарі, ведучи віслюків, прикра-

¹⁵³ З 1870 р. президент Венесуели. До 1889 р. правив як диктатор. Був скинутий конгресом.

шених на естремадурський штиб китицями. Щось по-справжньому незмінне, постійне відчувалося лише в «Дзеркалах» на вулиці Сент-Аполлін, 25, де поміж алебастровими статуетками та мозаїчними столиками, кольоровим склом, яскравими малюнками, поналіплюваними прямо на спинки канап, деренчливим розладженим піаніно, двома хлопцями, — точнісінько такими, як на етикетці «Рафаеля», в білих фартухах і з пляшками на тацях, — на мене чекали жінки, і хоч років відтоді минуло дуже багато, на зміну одному поколінню прийшло інше, оновився персонал, змінилися зачіски (тепер не полюбляли вже пишних кучм кінця минулого століття, причісувалися гладенько), вони знову повертали мене до початкових розділів книги мого життя, оживляли мої перші вподобання й розбуджували в душі тисячі спогадів про ті далекі часи, що від них тут, — як і в інших країнах Європи, — майже нічого не залишалось: усе поставлено з ніг на голову, попсовано, понівечено раптовим прискоренням ритму життя. Мови змішувалися, цінності знецінювались, молоді переставали шанувати батьків, ображали старих, палаци осквернялися, праведників переслідували... Лише в «Дзеркалах» я зустрічався з тим, що не зазнавало змін, що й тут і там існувало одвіку, — перса білі чи перса смагляві, — було одним із діалектичних проявів форми вічності, універсальною мовою взаєморозуміння людей. Звичайно, в одвічному плині милування плоттю також відбувалися свої зміни: залежно від епохи, переходили від стилю Бургера¹⁵⁴ до стилю Єви-середньовічної, від декольте Больдіні до декольте Тінторетто, від круговерті пишних сідниць та животів Рубенса до тендітної і загадкової німфи Пюві де Шавана¹⁵⁵; минали естетичні моди, відхилялися та коливались смаки, що витягували в довжину силуети, бавилися пропорціями, подовжуючи їх чи потовщуючи, але ніщо й ніколи не могло змінити первородної сутності голого тіла. Тут, споглядаючи те, що перед очима, я наче поринаю у велике Стояння Часу, відступаю кудись у ту давнину, де години повзли тінню сонячного або шаруділи цівкою піскового годинника, тут я наче розлучаюсь із сучасністю, а отже, і з усіма датою моєї власної історії, і тоді майже забуваю про болючу втрату своїх бронзових коней, перестаю бути скинутим з трону, розвінчаним монархом-вигнанцем, вже не відчуваю себе актором-невдахою; тут я спускаюся до свого глибинного «я», мої очі просто дивляться й утішаються баченим, у збудженому тілі гарячими струменями пульсує радість життя — а хіба таке щастя (відчуваю, отже, існую) можна рівняти з ідіотським існуванням у статуях, виставлених у громадських парках та на подвір'ях ратуш... Траплялося, що, охоплений такими думками в місці розваг, я зненацька згадував, де я є, і тоді, сміючись, кидав репліку, яка завжди звеселяла Чоло Мендосу: «To be or not to be¹⁵⁶ нам у бурдеї». — «That is the question»¹⁵⁷, — відказував мій приятель, також обізнаний із цими знаменитими рядками, водночас він пас очима тілисту Леду, а та, відчувши, що її принадам складено належну ціну, спокійно чекала свого моменту, попиваючи анісовий аперитив за сусіднім столиком, і хоч до неї досі ніхто не підходив, вона знала, що чекати варто, бо ті чужинці — клієнти щедрі й уміють цінувати професійну виучку в усякій роботі.

¹⁵⁴ Французький художник (1825—1905).

¹⁵⁵ Пюві де Шаван (1824—1898) — французький художник-монументаліст.

¹⁵⁶ Бути чи не бути (англ.).

¹⁵⁷ Ось питання (англ.).

Господиня, нараз одужавши від лихоманки та кольок, вишпорталася з-під пухової ковдри і стала допитуватися, де тут поблизу церква, бо їй треба було виконувати молитвами та свічками обітницю, дану святій діві під час хвороби. «Церква, церква»,— кричала вона до жінки-воротарки, а та лише перестрашено лупала очима на це дивовижне створіння в трьох напнутих одна поверх одної спідницях, якими мулатка сподівалася вберегтись від нічної роси, що парувала під раннім літнім сонцем. «Церква, церква»,— торочила Ельміра, хрестячись, молитовно складаючи руки та показуючи сріблясті чотки. Воротарка, мабуть, зрозумівши нарешті, чого від неї домагаються, показала на мигах, що треба спершу повернути ліворуч, потім праворуч, пройти трошки прямо... І Господиня рушила на пошуки, виблискуючи тугими литками, що після хвороби поступово наливалися колишньою силою, вона йшла і йшла, доки опинилася перед величезним храмом— звичайно, це мав бути храм (хоча хреста вона й не побачила), адже вгорі над багатьма колонами виднілися фігури, схожі на скульптури евангелістів, які різьбив Мігель Статуя. З глибини того будинку долинала органна музика, чулося бурмотіння молитов, священник проказував якісь незрозумілі слова, а до того ж вона побачила речі, які добре знала, бо, зрештою, віттар є віттарем у всіх куточках світу, образи святих дивляться на тебе, мов рідні, та й гострі пахощі ладану не дадуть помилитися... Помолившись і купивши свічок на французькі гроші, що їх Перший Урядовець дав їй, коли вони прибули до Шербура («на випадок, якщо заблукаєш, коли підеш до туалету...»), вона спустилась якимись східцями до дуже гарненького квіткового базару,— щоправда гвоздики тут нахли зовсім інакше, ніж там,— і стала зрештою як укопана перед крамничкою, де у вітрині лежало одне-сднісіньке розкішне манго. Там манго привозили на ринок возами, встеленими пальмовим листям, і, галасуючи, продавали «по п'ять сентаво за мірку!», а тут вони стояли в коробках, наче коштовності з французьких ювелірних магазинів на її батьківщині. Господиня наважилася зайти всередину тієї крамнички. Вона переходила від прилавка до прилавка, від вітрини до вітрини, збуджена і здивована: немов благаючи її про щось, простягалися до неї бурі руки маніюки; перед її очима зеленіли грона бананів, лежали круглі шерхкі маланги, миготіли світлі цятки на червоній шкірі бататів, схожих більше на коралі, аніж на земляні овочі. Господиня взялася до діла: жваво вимахуючи руками, вигукуючи щось нерозбірливе, вказуючи пальцем і ствердно або заперечливо киваючи головою, вона вибрала п'ять штук отих, три штуки ось цих, десять он тих, вісім з отого мішка, п'ять із ящика і посклала все у великий кошик, що його там же купила; а заплативши за все, підняла кошик собі на голову перед очима в приголомшеної касирші, яка встигла тільки запитати: «Vous voulez un taxi, mademoiselle?»¹⁵⁸. Та Ельміра нічого не зрозуміла. Вийшла з крамниці і спробувала зорієнтуватись. Коли вона йшла сюди, сонце світило їй в обличчя. Воно й зараз стояло невисоко, і їсти їй ще не хотілося (отже, має бути близько десятої години або половини на одинадцятую. Значить, треба йти за своєю тінню, і вона повернеться туди, звідки вийшла. Та, на лихо, клятві вулиці весь час кудись завертали, звивалися, змінювали напрямок, і тінь— все коротша й коротша—

¹⁵⁸ Може, замовити вам таксі, панно? (франц.)

шастала перед нею то в один бік, то в інший. Повертаючи за нею голову, мулатка бачила довкола стільки цікавого, що в неї розбігалися очі: кафе, де на терасі сиділо багато американців — вона впізнала їх з одягу; крамниця іграшок з блакитним карличком у вітрині; величезна колона з крихтним чоловічком нагорі — мабуть, Борцем за Незалежність, парк зі статуями, обгороджений ґратами. Коли дерева опинилися ліворуч від неї, тінь стала на своє місце. Вона рушила за нею і йшла так, доки вийшла на широчезну площу, посеред якої сторчма стояв камінь, схожий на ті, що там їх ставили інколи на кладовищах, але цей був куди більший — і як їм пощастило підняти таку здоровезну брилу? Далі тяглась алея, де погулювали запряжені у візки кози. В лотках обабіч продавали солодощі та цукерки. Сонце стояло вже над головою, і кошик ставав дедалі важчий, коли зненацька в кінці вулиці виринула величезна, важка, потворна і рятівна споруда, що її називали Тріумфальною Аркою чи ще якимось так. Господиня наддала ходи, і невдовзі була вже вдома. Вона сподівалась відразу взятися до готування їжі. Але раптом її знов обсіпало морозом і гостро шпигнуло в попереk. Мабуть, лихоманка ще не минула. Вона поставила кошика в кутку своєї комірчини, випила склянку рому, розбавленого бальзамом Толу, й полізла під ковдру, кленучи ці холодні краї, де не можна й кроку ступити, щоб не застудитися.

Наступного ранку десь о пів на дванадцятю Офелію збудив незвичний гамір. До спальні увійшла покоївка. «Mademoiselle, pardonnez-moi, mais...»¹⁵⁹ — збентежено заговорила вона. — Вас хоче бачити кухарка. Наполягає, щоб її впустили негайно. Вона стоїть за дверима. Розлючена». Але та вже вбігла до спальні й без дозволу, розпатлана і справді вкрай розлючена. Ще не прочумавшись од сну, Офелія силкувалася зрозуміти, чого хоче жінка, а та обурено кричала, що це неможливо, що такого вона не потерпить, що не залишиться в цьому домі жодного дня — ось вам, мовляв, мій фартух. І зірвавши із себе фартух, вона велично простягла його Офелії, наче високошановний майстер-масон, що, чимось обурений, відмовляється від своєї мантиї. Сталася нечувана річ: кілька хвилин тому з мансарди спустилася темношкіра жінка в трьох спідницях, — «une peau de boudin, Mademoiselle»¹⁶⁰, — вдерлася в царство чавунців та сковорідок і заходилася готувати щось чудернацьке, — «des mangeailles de sauvage, Mademoiselle»¹⁶¹. Вона там наробила страшного бруду, розлила олію, накидала в усі кутки кукурудзяних качанів, поналивала в каструлі якоїсь мішанини з какао та перцю, зелені банани стругала столярним рубанком, загортала смажені плоди в ганчір'я й молотила по них кулаками. А приготувавши свої жахливі наїдки, понесла чавунці й миски з кухні, геть прокуреної та прокіптюженої, до Сильвестрової кімнатки, де на спомин про нього залишено все так, як було, коли там ще жив цей зразковий слуга, котрий героїчно склав голову під Кране¹⁶², нагороджений посмертно за хоробрість воїнським хрестом, а його портрет навіть було надруковано в «Ілюстрасьйон»... Починаючи здогадуватись, що сталося, Офелія повернула кухарці фартух і піднялась на горішній поверх... Перший Урядовець і Чоло Мендоса, розхристані, неголені, і, з усього видно, вже

¹⁵⁹ Даруйте, панно, але... (франц.)

¹⁶⁰ Схожа шкірою на кров'яну ковбасу, панно (франц.)

¹⁶¹ Дикусні страви, панно (франц.)

¹⁶² Се.ю на північному заході Франції, знищене під час I світової війни.

добре напідпитку, сиділи за широким столом, що за нього їм правили зняті із завіс і покладені на стільці двері. На цьому імпровізованому столі, наче в багатій тропічній харчівні, стояли таці та миски, а на них зеленіло гуакамоле¹⁶³, червонів індіанський перець, з шоколадної охри підливи виглядали індичі крильця й грудинки, вкриті памороззю тертої цибулі. На шаткувальній дошці лежали рядочком маїсові пиріжки різних гатунків — чалупіти, енчілади, а також тамалі, що парували, наче на сільському бенкеті, загорнуті в гаряче й вологе листя. Камбури¹⁶⁴ Ельміра приготувала по-різному: частину підсмажила, стиглі плоди подала свіжими, а недоспілі вона або потовкла кулаками, або тоне-сенько настругала столярним рубанком. Тут же лежали смажені батати і підрум'янені в печі вафлі з кокосового горіха, а поряд стояла велика пуншева чаша з агавовою горілкою та іспанським сидром, який там п'ють на сільських весіллях, і в тій суміші плавали соснові шишки, зелені лимони, листячко м'яти й пелюстки апельсинового та лимонного квіту. «Сідайте з нами», — запросив Чоло Мендоса. «Хто це наготував?» — запитала Офелія, ще не очунявши від гвалтовного пробудження та кухарчиних криків. «Ельміріта, раба господня і ваша служниця», — відповіла мулатка, схрестивши ноги в реверансі, як це роблять дівчата, виховані в домініканських французьких школах. Офелія ступила крок уперед, наміряючись перекинути імпровізований стіл і рішуче покінчити з цією гульнею. Але перед очима в неї замаячив настромлений на виделку тамаль, він наблизився їй до рота і пахощі вдарили Офелії в ніс, деś глибоко в її грудях затріпотіли давні спогади, ноги в колінах підточились, і вона опустилася на стілець. Надкусила пирога, і нараз тіло наче помолодшало на тридцять років. Вона знов бігала дівчинкою в білих шкарпетках, з барвистими папірцями в кісках, на подвір'ї, де гуркотіли жорна, розмелюючи маїс, і росло велике тамариндове дерево. І простягували до неї віти дерева коричневий м'якуш своїх плодів у хрустких чохлах із бурого пергаменту, терпкий сік лоскотав піднебіння, сповнюючи рот слиною. Струменів гострий дух, гнилих гуайяв, схожий на пахощі розтовчених груш і малини, рохкав за загородою, збиваючи з дашка повітки стару черепицю й ламаючи плісняві крокви, довгорилий кабан Хонголохонго, зарослий густою щетиною. А з кухні, повної дзбанів, горщиків, глеків, чорного череп'яного посуду, валувала густа пара, і долітали звуки, схожі на жвакотіння або на чвакання чобіт по багнюці: то розмірено, наче маятник стінного годинника, вганявся в ступу товкач, перетворюючи молочні зерна недостиглого маїсу на запашну, піняву масу. Мукала корова Квітка, догукуючись свого недавно приведеного телятка, щоб воно їй полегшило вим'я, горлав на всю вулицю продавець медяників; а в густих заростях кизи́лу та капулі¹⁶⁵ стоїть монастирська церковка, і так само як сьогодні, пахне маїсовими пиріжками — мені сім років, і щоранку я кручусь перед дзеркалом, роздивляючись, чи не побільшали за ніч мої груденяга, бо ж відчуваю, як ростуть вони, аж пори тріскаються. Мені сім років.

Діво Маріє

Од лиха нас храни;

Врятуй нас, непорочна,

Од звіра-сатани.

¹⁶³ Салат з авокадо (південноамериканські їстівні плоди, схожі на груші).

¹⁶⁴ Їстівні плоди, схожі на банани.

¹⁶⁵ Південноамериканське дерево, схоже на черешню.

Чоловіки й Ельміра хором підтримали:

Взяла мачете діва
Й до ворога мерщій.
Подавсь нечистий рачки
Од неї у кущі!

«Des mangeailles de sauvage!» — крикнула кухарка, що з'явилася в дверях, узявшись під боки.—«До чортів вашого Брійя-Саварена!»¹⁶⁶— збуджено вигукнула Офелія — її щоки вже горіли від ананасівки, від сидру, рзбавленого агавою горілкою, вона куштувала і те, і те, набрала цілу ложку гуакамолє, схопила стегно індика й умочила в перчану підливу. Потім під раптовим напливом ніжності сіла батькові на коліна і стала цілувати його в щоки, які знову пахли тютюном, горілкою, французьким лосьйоном, а також м'ятою, лакричником і пудрою «Мімі Пінсон»,— у цій чудесній зустрічі з минулим він знову був молодий, мужній, майже юнак. Уперше після боїв під Кране і героїської загибелі Сильвестра грав його грамофон, що, здавалося, занімів навіки. Чоло Мендоса ставив платівки, які сам і приніс, мелодія спершу лунала гучно, а коли накрут кінчався, і пружина слабла, голоси гули нижче й нижче, немов конаючи. Звучали «Фазан» Лердо де Техади, «Сільська душа», «Барабанчик», «Перли твоїх уст», а також, о Мілонгіто, квітко втіхи, від хлопців знала ти лишь печаль, і, мабуть, сьогодні все віддала б ти, аби вдягтися в тугий перкаль; і ось послухайте, що розповів мені старий гробар із нашого села: жив собі парубок, і в нього смерть-розлучниця кохану дівчину безжалісно взяла; тепер прощайте, хлопці, товариші мої; і він щоночі ходив на цвинтар до кістяка своєї милої, вдягав на череп вінок із квітів, вкривав цілунками жахливий рот; отож прощайте, хлопці, товариші мої, прощайте радощі юнацьких літ; і в день, коли мене ти покохаєш, пригріє сонце дужче, ніж у червні, і кожна квітка гратиме Бетховена; і знову, знову й знову прощайте, радощі юнацьких літ, і прощай, зоре моїх ночей, співав солдат, стоячи під вікном... Потім, обнявшись, співали на два голоси Ельмірїта й Офелія, співали, майстерно, дотримуючись терцій та секст, а Чоло бринькав пальцями по уявних струнах і голосом зображував звуки гітари... Співаючи, випиваючи та закусуючи гостро приправленою печеною в червоному томаті, Перший Урядовець остаточно постановив, що оселиться в Сильвестровій кімнаті, а заходитиме й виходитиме чорним ходом: «Тут я почуватимуся вільніше». Нехай тепер Офелія бенкетує внизу з молоддю скільки хоче, нехай собі живе серед жахливих картин, на які він не міг навіть дивитися, бо не розумів їх і, безперечно, ніколи не зрозуміє. І Господиня житиме тут, у суміжній кімнаті, буде йому товаришувати і слугувати. Інфанта з усім погодилась: Ельмірїта — справді жінка славна, добра і безкорислива, «куди чесніша й порядніша за деяких подруг тієї мадам, що влаштовує музичні вечірки, і, ставши княгинєю, вже не бажає знати тебе». Але мулатку треба пристойно вбрати. Й Офелія побігла, щоб пошукати для Господині щось зі свого старого одягу. Ельміра хвалила якісь тканини, але на саме вбрання дивилася не дуже прихильно: то декольте здавалось їй безсоромним, то розріз спідниці був непристойний. Костюм із вилогами від Редферна: «Я не носитиму чоловічого одягу». Чорний костюм від Пакена: — «Годиться хіба для похорону». Зрештою вона вибрала ансамбль Поля Пуаре, що, певно, запозичив його ідею з малюнків Лева Бакста до

¹⁶⁶ Ансельм Брійя Саварен (1755—1825) — французький письменник, автор книжки «Психологія смаку».

«Шехерезади»; цей ансамбль, мабуть, нагадав мулатці квітчасті спідниці та блузки її одноплемінниць. І тієї ж таки ночі, ніби освячуючи нову оселю, у стіни вбили два гаки й почепили на них підбитий вовною гамак Першого Урядсвця — «Перепрошую: Колишнього», — поправив старий диктатор, утішено гойднувшись на своєму улюбленому ложі.

Невдовзі Господиня вже не блукала у великому кварталі, на межі якого текла річка, а в центрі стояла Тріумфальна Арка. Через річку вона ніколи не переходила, бо людям, що багато прасують і куховарять, загрожує небезпека заціпеніти, скоро вони ступлять на міст. На площі, де в глибокій задумі застиг бронзовий пан, славетний поет і друг бразільського імператора Педро, — так пояснив їй Чоло Мендоса, — вона знайшла церкву, здається, святого Гонората чи когось там іще, а за нею розкішний рибний ринок, де продавалися кальмари, креветки, а також альмехи¹⁶⁷, дуже схожі на ті, що, мов притягнуті магнітом, вилазять із піску на пляжах Ла-Вероніки, коли над ними сяде жінка, яка жадає чоловіка. У крамниці неподалік Господиня накупила чавунців і всякого череп'яного посуду, а з майданчика, де будували дім, назносила цегли в торбі з прогумованої тканини, з якою ходила на базар по лимони, часник та петрушку. З тієї цегли вона склала в мансарді кресльську грубу, яку топила дрівцями, що їх брала маленькими в'язками в «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара, куди тепер частенько заходила, приохотившись до мускату та солодкого гайяку — «ці вина підкріплюють мене», — казала вона... Отак і зажила мулатка зі своїм президентом у великому європейському місті, перенесена в інший світ і в іншу епоху... Ранок починався для них із густих пахощів міцної кави, процідженої крізь вовняну панчоху і присолодженої тростиною патокою — мулатка її купувала неподалік від церкви Святої Магдалини, куди тепер знаходила шлях не блукаючи, бо знала, що, пройшовши під Тріумфальною Аркою, побачить удалині Стоячий Камінь, на який і треба йти, а потім звернути ліворуч до будинку з багатьма колонами, де вона колись молилася за своє одужання. Після кави наставало за чаркою горілки та гаванською сигарою «Ромео і Джульєтта» довге й терпляче очікування моменту, коли пролунає вигук: «Присувайтесь!» і на двох вузьких дошках із горіхового дерева, прилаштованих на теслярській кобиліці, з'явиться сніданок: яйця в соусі з дрібно накришеним перцем, смажена квасоля, маїсові млинці, свинячі вишкварки та білий сир, розтовчений у металевій ступці й загорнутий у яке-небудь листя, — аби тільки зелене, — бо ж бананового тут годі було знайти. Після сніданку Перший Урядовець лягав подрімати, але заснути до ладу не встигав, бо об одинадцятій його будив Чоло Мендоса, котрий приносив газети й журнали, не ті, що виходили вранці з-під паризьких ротаторів, а пошарпану після довгої мандрівки, байдужу до недавніх подій і дат пресу з-за океану. «Фігаро», «Журналь», «Пті Парізьєн» у мансарду більше не піднімалися, бо їх витіснили «Меркурію», «Ель Мундо» та «Ультімас Нотісіас», що друкувалися там; часом надходили ще «Ель Фаро» з Нової Кордови і «Сентінела» з Пуерто-Арагуато. Перший Урядовець став забувати прізвища тутешніх політичних діячів, геть збайдужіє до європейських подій (щоправда, недавнє вбивство Маттеотті¹⁶⁸ збудило в ньому ширу симпатію до італійського фашизму

¹⁶⁷ Устівні черепашки.

¹⁶⁸ Джакомо Маттеотті (1885—1924) — італійський політичний діяч, соціаліст, антифашист.

та їхнього великого Муссоліні, адже ніхто не бореться з міжнародним комунізмом так рішуче, як він) і стежив лише за тим, що відбувається там... (Тріумфально в'їхавши на чорному коні в столицю, — хоча взути чоботи він не захотів і був не в мундирі, а в білому полотняному костюмі, в якому звик виступати з університетської кафедри, — оголошений Рятівником і Охоронцем Свободи, Луїс Леонсіо піднявся сходами Президентського Палацу, що його назвав у недавньому маніфесті «Авгієвими конюшнями», ступаючи величною ходою архонта, суворо хмурячи чоло, стриманий у рухах, дивлячись на юрму холодно й навіть із якимось погрозливым блиском в очах, а та знай надсаджувала горлянки, гучно вітаючи його з перемогою. Люди чекали від нього багато, і їхні надії тільки зросли, коли, оголосивши, завдяки негайній північноамериканській позиції, списки нових урядовців, він усамітнися й, живучи суворим поміркованим життям, цілком віддався грандіозній праці по вивченню національних проблем. Протягом тижнів і тижнів сидів він, замкнувшись у своєму кабінеті, мовчазний і відсутній, поринувши в аналіз бюджету, статистичних даних та політичних документів, віддаючи перевагу технічній літературі, енциклопедіям, зведенням та мемуарам і не бажаючи користуватися консультаціями експертів, що надто любляють заглиблюватися в деталі — по-картезіанському поділяти єдність на частини і за їхнім розмаїттям губити з-перед очей саму єдність. Шанобливо, схвильовано й нетерпляче чекав народ наслідків його праці. Намагаючись ступати якомога тихше, люди щонаочі приходили в Центральний Парк і, стишуючи голоси, показували одне одному на освітлене до ранку вікно, за яким творилося Щось Велике. Всі чекали, коли нарешті мудрець із Нової Кордови подасть голос. Ось-ось він має виступити перед народом. І невдовзі він справді виступив на Олімпійському Стадіоні, де зібрався величезний натовп людей. Він говорив без відпочинку, без жодної паузи, під час якої можна було б перевести дух, враження було таке, наче з трибуни трусили неоправленим, розшарпаним словником з повириваними й перемішаними сторінками, і звідти безладно сипались вокабули. Його промова скидалася на бурхливий потік, у карколомній круговерті якого стикалися поняття та ідеї, потужним струменем били цифри, образи та абстракції, слова напрочуд легко летіли за всіма чотирма вітрами й вільно перескакували від Морганового банку до Платонової республіки, від Логосу до пошесті на худобу, від «Дженерал Моторз» до Рамакрішни, а під кінець виступу промовець дійшов незаперечного висновку, — принаймні так його зрозумів дехто зі слухачів, — що завдяки Чудодійному Союзові Орла й Кондора, завдяки заплідненню нашої Годувальниці-Землі іноземною позикою, в цій Америці, оновленій за допомогою могутньої техніки з Півночі (а ми вже вступили в сторіччя, що стане для Молодого Континенту Сторіччям Техніки), під світлом нашої одвічної духовності відбудеться синтез Веданти та Пополь Ву¹⁶⁹ з алегоріями першого соціаліста Ісуса Христа, єдиного справжнього соціаліста, не залежного ні від Золота Москви, ні від Червоної Загрози, і станеться це на очах у ледве живої, виснаженої Європи, не здатної вже дати світові жодного мудреця чи генія, Європи, чий неминучий занепад нещодавно провістив німецький філософ Освальд Шпенглер¹⁷⁰, — отже, наближається час, коли ми, зрештою, визволимося з-під її обтяжливої опіки. На початку Нової ери, протягом якої теза-антитеза Північ-Південь знайде своє

¹⁶⁹ Іспанська транскрипція (XVI ст.) загублених текстів літератури народу майя.

¹⁷⁰ Німецький філософ (1880—1936). Йдеться про його широко відомий твір «Занепад Заходу».

наукове й практичне вивершення і вилетіть в утворення Нового Гуманізму, тільки «Альфа-Омега», партія Надії, спромоглася відповісти на Sturm-und-Drang, на прискорення політичного пульсу нової генерації і першою позначила присмерк Диктатур на нашому континенті, запровадила автентичну й істинну Демократію, в межах якої буде дозволено профспілкову діяльність, якщо тільки вона не порушуватиме необхідної гармонії між Капіталом і Працею; ми готові визнати законність опозиції, якщо це буде опозиція співробітництва (критична, звичайно, але неодмінно конструктивна); ми визнаємо право на страйки, якщо тільки страйки не паралізуватимуть роботу приватних підприємств та громадських закладів; і, насамкінець, буде легалізовано Комуністичну партію, оскільки вона вже існує в нашій країні, якщо тільки комуністи не гальмуватимуть діяльності державного апарату й не підбурюватимуть народ до класової боротьби... І стільки було в тій промові «якщо», «однак», «незважаючи на вищесказане», «а втім», «хоча», що коли Суворий Доктор вигукнув на закінчення «Хай живе Батьківщина!» і спустився з трибуни, то залишив своїх слухачів у стані повного розумового заціпеніння: голови були пусті, мізки наче розчинилися в агностичному екстазі... Минали місяці, і в країні дедалі ширилися розгубленість та зневіра. Тимчасовий Президент — а втім, тимчасовим він був недовго — не спроможний був ухвалити жодного рішення. Кожна пропозиція його помічників, кожен захід, якого треба було вжити негайно, здавалися йому «передчасними», «недоречними», «поквапливими», бо «ми ще не готові», «ще не настав час», «наш народ не визрів» тощо. Минуло ще кілька місяців, і в народі запанував усезагальний скептицизм, усі, хто раніше покладав на майбутнє такі великі надії, тепер лише здвигали плечима й намагалися брати все, що можна, від дня сьогоднішнього: звучали десятивірші, бриніли гітари, торохтіли маракаси, і вже стали розповзатися чутки про незадоволення в армії. «Країна на порозі військового перевороту, — віщував Перший Урядовець. — Отже, нічого нового. Як твердить наша пісенька: «А що змінить зайва смуга на тигрячій шкурі?» — «Але ж кажуть, ніби йдеться про молодих офіцерів», — зауважив Чоло. «Як не мачете, то кулемети, — правив своєї колишній Володар. — Суть подій від цього не змінюється...» І все-таки віяли в країні й нові вітри: «Визволення» стало легальною газетою і щоранку виходило на вісьмох сторінках, незважаючи на те, що час від часу на її друкарню вчиняли напад воєнізовані загони «Альфи-Омеги», які перекидали ящики зі шрифтом, розсипали гранки, били лінотипістів. На її сторінках друкувалися тепер статті й виступи людей, чия приналежність до комуністичної партії була всім відома. Паризьке музичне видавництво «Франсіс Салабер» отримало замовлення на тисячу екземплярів «Інтернаціоналу», що його там уже співали іспанською мовою, в перекладі, опублікованому мексіканським часописом «Ель Мачете», який видавав Дієго Рівера...) І так минав місяць за місяцем, лютневу пресу перечитували в квітні, а пресу за жовтень — у грудні, з перебільшеною увагою обговорювали колишні події, оживляли в пам'яті забутих людей; наше сите «вчора», втіленням якого була могутня постава Першого Урядовця, переносилося в сьогодні, коли та могутність танула на очах, руйнувалася з кожним порухом часу, а сам час, надто для того, хто ще недавно так бурхливо жив у ньому, мчав тепер дедалі швидше, пересихав, наче річка під палючим сонцем, згнічував проміжки від одного різдва до другого, від одного військового

параду 14-го липня до параду наступного 14-го липня, коли знову маяв під Тріумфальною Аркою величезний прапор, ніби його й не знімали після торішніх свят. Зацвітали і відцвітали каштани, щоб потім зацвісти знову, у кошик для паперів летіла дата за датою, і доводилося кравцеві мсьє Президента дедалі частіше приїздити на Тільзітську вулицю та вшивати одяг на зношеному тілі, що з кожним днем худло й худло. Жилет Колишнього дедалі менше випинався вперед, а ланцюжок годинника наче видовжувався, колись круті й налиті силою плечі стягувалися довкола ключиць, на яких уже зовсім не було жиру,— як відзначала Господиня, розтираючи у ванні груди свого Президента мочалкою та шкребучи його волосяною рукавичкою. Її лякало таке швидке схуднення, а в тутешні ліки, що продавалися в пляшечках та флаконах, вона зовсім не вірила, і тому довелося їй, затинаючись, продиктувати Чоло Мендосі листа до тітоньки Бальбіни з Пальмар-де-Сікіре, де не було навіть пошти, і попросити, щоб та надіслала посилку з лікувальним зіллям, ту саму, яка потім відбула довгу мандрівку спершу на віслиюкові й на мулі, потім на велосипеді, автобусі, кількох поїздах і двох пароплавах, потім ще на одному поїзді, аж поки дісталася до контори поштових посилок та бандеролей на вулиці Етьєна Марселя, куди й вирушила по неї Ельміра. З мулаткою пішли також Колишній Президент і Колишній Посол, бо на пошті треба заповнювати багато папірців, не один раз розписуватись, а це робота для людей, що вміють читати й писати, та ще й по-французькому... Усі були добре вдягнені, бо стояла холоднеча, дарма що з безхмарного неба яскраво світило сонце. Загорнувши пакунок у хустку, Ельміра вийшла на вулицю і вперше побачила вежі Нотр-Даму. Дізнавшись, що це паризький собор, вона затялася піти туди й поставити свічку святій діві. Перед самим собором вона спинилася приголомшена: «Ось таких речей можна було б навиставляти і в нашій країні, щоб приваблювати туристів». Фігури на тимпані понад вікнами нагадали їй скульптури Мігеля Статуї, її земляка з Нової Кордови. «А наша мулатка не така вже й дурна»,— зауважив Колишній, який досі не помічав, що така схожість і справді існує, надто в обличчях бісів, здибленого коня, рогатих демонів та пекельної нечисті на Страшному Суді. Вони увійшли в собор і заглибилися в неф,— дивовижний неф, що мерехтів барвистими відтінками кришталю, а люди в ньому, яких у цей холодний полудень облудної весни було небагато, пронизані з усіх боків промінням, здавалися безтілесними тінями. На схрещенні поздовжнього й поперечного нефів, між двома круглими візерунчастими вікнами, вони сіли перепочити. З другого краю, на тому самому ряді крісел, сидів юнак у довгому плащі, з благодійним шарфиком на шиї і в глибокій задумі, не кваплячись роздивлявся собор. «Богомолець»,— визначила Господиня. «Естет»,— заперечив Чоло Мендоса. «Учень Академії мистецтв»,— мовив Колишній. І неголосно почав розповідати мулатці, наче дідусь онуці, правдиві історії про те, що відбувалося колись під цими склепіннями: про архідиякона, котрий закохався в циганку, що біла в бубон, під музику якого танцювала біла коза (Ельміра, дівчинкою, бачила таких циган, але в тих танцював ведмідь...); про волоцюгу-поета, який підбурих жebraків напасти на церкву («коли люди бунтують, вони завжди чомусь кидаються руйнувати церкви»,— мовила Ельміра, пригадавши випадок, що про нього краще було б не згадувати...); про горбатого дзвонаря, також закоханого в циганку («горбаті дуже влюбливі, і жінки подеколи до них ворнуться, але їм просто хочеться помацати

горб, бо це приносить щастя...»); і про сплетені в обіймах кістяки, що були, мабуть, кістяками Есмеральди та дзвонаря («таке часом трапляється, як у пісні про старого гробаря, що є в нас на платівці...»). Але в ту мить загули труби органа, й вони перестали одне одного чути. «Ходімо звідси»,— мовив Колишний, згадавши, що неподалік на розі вулиці є кафе, де подають чудове ельзаське вино, і, звичайно, там куди тепліше, ніж тут... А «богомалець»,— як назвала його Ельміра,— сидів і далі, відкинувшись на бильце крісла; приголомшений небаченим видом. Сьогодні він уперше зустрівся з готикою. Вона стрімко здіймалася угору праворуч і ліворуч від нього, вигинаючись арками та яскріючи кришталем, і він дивився й не міг надивитись; в порівнянні з тим, що було в нього зараз перед очима, вся інша архітектура раптом видалася йому примітивною, приземкуватою, вритою в землю, навіть у тих випадках, коли вона цілком відповідала Законам Пропорцій і Золотим Правилам. Цей стрімко скерований угору в безумному й прекрасному злеті вертикальних ліній собор применшував фронти Парфенону, які, зрештою, були лише розбудованою та оздобленою версією двосхилого даху стародавньої рубленої хати, а жолобкувата колона являла собою трансформовану у відповідності з модулями звичайну підпору, складену з чотирьох, шістьох або восьми стовбурів, які підтримували одвірки та кедрові балки грубих сільських порталів. І греки, і римляни зберегли у своїй архітектурі генетичну спорідненість із земним та рослинним світом. Від хижі свинопаса Евмея до Фідієвого храму дорога послідовних стилізацій була відкрита й пряма. Тут же, навпаки, архітектура стала відкриттям, неординарністю, чистим творінням, досягши небаченого полегшення матеріалів— камінь став ніби невагомим. Ця архітектура не мала нічого спільного зі структурою Дерева, її прожилки були наче промені двох чудесних сонць-вікон: Північного Сонця й Південного Сонця. Якраз між двома сонцями сидів він обличчям до схрещення нефів, затиснутий ніби в лещата між червоним полум'ям заходу і містичною блакитною симфонією північного скла. На Півночі— була Мати, Заступниця, оточена світським почтом, пророками, царями, судьями та патріархами. На Півдні— омийть кров'ю муки Син на чолі почту апостолів, духівників, мучеників, святих дів розсудливих і святих дів безумних. Всі таємниці народження, смерті, вічного відродження життя, зміни пір року були тут на прямій, уявній, невидимій лінії поміж центрами двох величезних світил, завислих серед величного плетива структур, наче підвішених до дзвонів та водостічних труб і зовсім невагомих у своїй відірваності від землі. Зненацька в сутінках триумфально загули труби органа... Він був атеїст, бо шукав відповідей на свої внутрішні запитання не в царстві релігії; він не вірував, бо не вірувати було притаманно його поколінню, вихованому на засадах наукового світогляду, розвинутого в раніші епохи: він був ворог несправедливого політичного й суспільного ладу, цього страховища, яке жерло само себе, а церква надто часто опинялася в таборі супротивників й іменем бога підтримувала їхнє панування; але водночас той, хто милувався Кришталевими Сонцями, добре відчував бунтівний дух евангелій, не міг не визнати, що саме ці тексти спричинилися колись до бурхливого знецінення старих тотемів і неблаганних духів, потойбічних тіней, зодіакальних погроз, патериць авгурів, рабського трепету перед березневими ідами й фатальними накресленнями долі. Але коли людина, усвідомивши себе по-новому, збагнула, що трагедія існування закорінена всередині неї самої, а не перебуває десь зовні, коли цей заблудлий ве-

летень осягнув свої справжні сили й подолав передвічний страх, він попав у тенета іншої тиранії, наставлені самими людьми, тими, хто, забувши про власні обіцянки, став створювати нові тотеми, нових богів, храми без вівтарів, культу без святості — і от з усім цим треба було рішуче кінчати. Вже, мабуть, недалекий той день, коли загримлять апокаліптичні сурми, але цього разу сурмитимуть самі люди, що придуть на суд, а не ангели Страшного Суду. Надходить час складати протоколи майбутнього і запроваджувати Трибунал Справедливого Розподілу... Юнак поглянув на годинника. Четверта. Скоро поїзд. Він ще раз окинув поглядом навколишню красу, бо настав час повертатися до своїх справ. «Мое місце не там, де все вже зроблено», — подумав він, виходячи з Нотр-Даму крізь головний вхід — портал Воскресіння Мертвих. У нього ще лишалося трохи часу, щоб випити гарного ельзаського вина, яке подавали в кафе, де він залишив під наглядом офіціанта свою валізу. Він перейшов вулицю і зайшов у бістро, не помітивши, що за столиком у кутку сидять і приголомшено дивляться на нього троє людей — жінка й двоє чоловіків. Заплативши за вино, Студент вийшов на вулицю й зупинив таксі. «A la garra del Norte, please...»¹⁷¹. Зустрітися вони мали в буфеті на вокзалі, де вже зібралися кілька делегатів на «Першу всесвітню конференцію проти колоніальної політики імперіалізму», яка відкривалася завтра, 10 лютого, в Брюсселі, під головуванням Барбюса. Кубинець Хуліо Антоніо Мелья¹⁷², з яким Студент познайомився кілька годин тому, вже чекав на нього в товаристві Джавахарлала Неру, делегата від Індійського Національного Конгресу. «Поїзд уже подали», — мовив хтось із них, показуючи на восьму колію. Троє делегатів підхопили свої худі валізи й зайшли у вагон другого класу Індус, підсівши до вікна, заходився переглядати якісь папери, а Мелья тим часом став розпитувати про політичну ситуацію в нашій країні. «Одного диктатора ми нещодавно скинули, — мовив Студент. — Але боротьба триває, і вороги в нас сьогодні ті самі. Опустилася завіса над першою, дуже довгою дією. Тепер починається друга, що відрізняється від першої хіба що декораціями та освітленням». — «А ми тільки на початку шляху, який ви пройшли», — мовив Мелья. І розповів про чергового кубинського диктатора, якого — ми це знали — йому вдалося здолати в битві, що її він вів у в'язниці, змусивши свого ворога внаслідок упертої, тривалої і цілеспрямованої голодовки випустити його на волю, після чого наш друг виїхав до Мексики, де продовжував боротьбу... Дуже скидався Херардо Мачадо¹⁷³ на нашого колишнього Першого Урядовця і статурою, і політичною поведінкою та методами, хоча й відрізнявся тим, що був геть неосвічений і храмів Мінерві, як це робив, можна сказати його сучасник, Естрада Кабрера, не будував, не був він і франкоманом на взірць багатьох інших диктаторів та «блискучих тиранів» Американського Континенту. Для нього Найвища Мудрість була на Півночі. «Я імперіаліст, — заявляв він, захоплено дивлячись у бік Вашингтону. — Не інтелігент, звичайно, але патріот». А втім, одного разу він без жодної нотки гумору повідомив на шпальтах газет, що «вивчає трагедії Есхіла» (ні більше, ні менше). «Гідний кандидат на вступ до клану Атрідів»¹⁷⁴, — мовив Студент. «Судячи з його вчинків, він уже повносправний член їхнього роду», —

¹⁷¹ До Північного вокзалу, будь ласка (*суміш французької, іспанської та англійської мов*).

¹⁷² Засновник Компартії Куби.

¹⁷³ Кубинський президент (1925—1933).

¹⁷⁴ Сини мікенського царя Атрея, які теж стали царями: Агамемнон у Аргосі, а Менелай у Спарті. Про долю Агамемнона та його дітей розповідається в драматичній трилогії Есхіла «Орестея».

поправив Мелья. — «Нєвдовзі накаже вилучити всі червоні книжки», — вів далі Студент. — «Ужє зроблено», — відповів кубинець. — «Один падає, а інший підводиться, хоч і в іншому місці», — сказав Студент. «І таке повторюється ось уже сто років». — «Доки народів зрештою остогидне бачити одне й те саме». — «Треба чекати»... Відкривши шкіряні течки — обидві мексиканські, з ацтекським календарем на кришці — вони обмінялися текстами своїх доповідей та рефератів, щоб прочитати їх дорогою. Неру мовчки сидів у кутку з паперами на колінах і, здавалося, цілком поринув у свій внутрішній світ, заховавшись за широко розплющеними очима. Запала довга мовчанка. Поїзд наближався до кордону, занурюючись у ніч, ще темнішу між вугільних териконів: «Cool, cool», — мовив Неру, але інші так і не зрозуміли, чи то він мав на увазі вугілля, чи холод, адже coal і cool¹⁷⁵, та ще у вимові індуса, розрізнити нелегко, а в цьому вагоні другого класу було справді холодно, надто холодно для них, людей із теплих країв. Потім індус знову запав у свій безсонний сон і вже не озивався до самого Брюсселя.

21

...ці безумці вперто вдають із себе царів, хоч насправді вони бідняки і, будши голими й босими, уявляють себе в золоті й пурпурі.

Декарт

«Вигнали з країни»... — «Вислали»... — «Позбавили прав громадянства»... — «Мабуть, утік»... — «Вирвався»... — «Переховується»... — «Найчудніше, що він заходив у церкву, — мовила Господиня. — Адже комуністи до церкви не ходять, навіть на святому тижні». І знову пішли здогади: «Вигнали»... «Вислали»... «Утік»... — «Може, розкався»... — «Навпаки»... — «Психологічна криза»... — «Зрозумів, що бореться проти свого народу»... Відтак протягом багатьох днів на Тільзітській вулиці ні про що інше не говорили, чекаючи, поки нарешті прибудуть на забарних вантажних пароплавах газети, — ті самі, що виходять там у лютому, а сюди прибувають аж у квітні, — згорнені в рурки по сім номерів у кожній, з вулканом Тутелар на марках. Бо в тутешніх газетах, звичайно, годі шукати щось про Студента, особу, яка не становить для них ніякого інтересу. Нарешті аж у травні ми прочитали в одному з номерів новокордовського «Ель Фаро» про Всесвітню конференцію в Брюсселі, де були, зокрема, представлені «Селянська Національна Ліга Мексіки» й «Антиімперіалістична Ліга Північної та Південної Америк», що вже мала філію в нашій країні. «Все зрозуміло», — мовив Чоло Мендоса. «Дурниці, — промурмотів Колишній. — Імперіалізм нині сильніший, ніж будь-коли. Тому герой нашого часу в Європі — це Беніто Муссоліні»... І знову зацвіли каштани, і знову розмови в мансарді повернулися до звичних тем. Найбільше гомоніли під шиферним дахом про «ті часи». Колишні незначні події набирали сьогодні на відстані часу виняткової ваги та значущості, здавалися прекрасними, неповторними, видатними. Священна формула «А пригадуєш? А пригадуєш?» звучала тепер щодня: згадували мертвих і мертві речі, згадували окремі випадки, що, траплялося, прояснювали таємниці давно минулих подій, перенесених пам'яттю крізь простір і час з далекого континенту

¹⁷⁵ «Вугілля» і «холодно» (англ.).

на ці широти. В перенаселеному мозку старого диктатора раптом зблискували чіткі спогади, і він відкривав досі приховані глибинні причини чогось такого, що колись було загадкою, призводило до скандалів, суперечок, непорозумінь. Наче факір або ілюзіоніст, що, зійшовши на старість зі сцени, радо розкриває секрети своїх фокусів і чудес, розповідав тепер Колишній про випуск паперових грошей без забезпечення з метою зміцнити національні фінанси; про створені урядом гральні заклади, де до послуг клієнтів були краплені карти (їх виготовляє якась північноамериканська фабрика, причому так майстерно позначає на звороті, що виявити ті позначки під силу лише експертам) і де грали тільки на долари, фунти стерлінгів або,— щоб вивудити гроші, приховані в приватних домах,— на старі унції золота чи срібні мексиканські песо. Згадували й про Капітолійський Діамант, великий чистої води діамант, куплений державою і врочисто закладений під ноги Статуї Республіки, щоб позначити Точку Нуля, від якої розходяться і в яку сходяться всі шляхи Нації. Однієї ночі цей коштовний камінь несподівано зник, і газети тоді писали, що така зухвала крадіжка могла бути лише справою рук міжнародної гангстерської банди або принаймні анархістів чи комуністів, адже для них такі злочинства—буденна річ. Слухаючи цю історію, Ельміра сміялася, вказуючи пальцем на старого диктатора: «То він мене туди послав; я попросила свою подругу Хуліану, щоб та пожирувала зі сторожем, а сама тим часом дістала з пазухи долото й молоток (вона показала руками, як це робила), такі точнісінько, як продають у магазині залізних виробів Монсеррата, виколупала брильянт і в роті принесла його до Палацу. Йібогу, не брешу! Ледве була не задихнулася! А потім зчинилася метушня. Ох і посміялися ж ми тоді!» Сміялась вона й тепер, сміявся разом з нею і Перший Урядовець, показуючи на шухляду в столі: «Я його там тримаю. На щастя. До того ж це відшкодування, як кажуть анархісти. Я теж маю право на певні відшкодування.» — «Ох і Президент же в нас, ну й голова!» — «Колишній, сину; Колишній»... Минали місяці, цвіли каштани, спіли полуниці, і знов розквітали каштани, дерева обростали листям, яке потім облітало, зелений колір змінювався іржавим, і Старий Диктатор менше й менше цікавився всім, що відбувалось довкола нього, дедалі звужував, обмежував, замикав коло свого існування. Того року різдво святкували в мансарді, слухаючи наші вільянсіко¹⁷⁶ під акомпанемент бубнів та фурруко¹⁷⁷, записані нещодавно на платівку фірмою «Віктор». Різдво було з поросям, салатом з латуку й редьки, червоним вином, альяками¹⁷⁸ та іспанською нугою,— усе, як заведено там. Перший Урядовець довго дивився на заставлений стіл і раптом заговорив про Наполеона, який з кожним роком зростав у його очах, але того вечора йому пригадалися не перемоги під Ієною, Аустерліцем чи Ваграмом, а зовсім інше: нещодавно він собі на радість вичитав у якійсь книжці, що Бонапарт і Жозефіна їли в Мальмезоні¹⁷⁹ (він — корсіканець; вона — з Мартініки; обоє в Європі чужинці) так само, як і ми, згідно з правилами Ельмірїти: усі страви водночас на столі, деякі з них понакривані, якісь уже проходили, інші ще гарячі — щоб кожен міг, коли схоче, дотягтися до них ложкою чи виделкою, без бігання з тарілками туди-сюди, як це робиться нині в будинках скоробагачів або жінок, що повискакували заміж за грошових

¹⁷⁶ Народні пісні релігійного змісту, які співають на різдво.

¹⁷⁷ Венесуельський народний музичний інструмент, що видає рипливі звуки.

¹⁷⁸ Маїсові пироги з рибою, м'ясом, родзинками, мигдалем та ін.

¹⁷⁹ Замок на лівому березі Сени, де полюбляли бувати Наполеон і Жозефіна Богарне.

мішків і корчать із себе княгинь,— ви тільки подивіться, які ми є! — там доводиться бозна-поки сидіти й чекати за порожнім столом, і від усіх тих безглузвих церемоній зрештою й апетит пропадає, і шлунок судомить. Тут можна взяти пляшку, самому налити собі в келих, і ніхто не торочитиме тобі про дату розливу, начебто це має якусь вагу, коли п'єш — адже шукаємо ми у вині насамперед радощів, а радощі — завжди радощі, хай би й було їм на рік більше чи на рік менше... І коли такі радощі нарешті приходили, Перший Урядовець звичайно дивився на Триумфальну Арку й пишномовно декламував славетну репліку Фламбо з «Орляти» Ростана: «*Nous qui marchions fourbus, blessés, crottés, malades*»¹⁸⁰, — закінчуючи на високій ноті досить-таки нудотними рядками, де нам пропонують сьорбнути крові мертвого коня. Але Чоло Мендоса став помічати, що чим далі минав час, тим більше пропусків робив, читаючи ці вірші напам'ять, Колишній: деякі олександрійські рядки закінчувалися в нього на восьмому складі; стиралися з ліричної карти Іспанія та Австрія; забувалися шаблі, кисети для кресала й губки, ківери, солдатські пісеньки, смажені круки, знамена й сурми на узбіччі дороги, згадувані старим наполеонівським солдатом, і від усієї тієї римованої мішанини в пам'яті декламатора залишалися тільки два фармацевтичні рядки: «*Nous qui pour notre toux n'ayant pas de jujube/Prenions des bains de pied d'un jour dans le Danube*»¹⁸¹. Напевне тому так запав у пам'ять Першому Урядовцеві цей двовірш,— дійшов зрештою висновку Чоло Мендоса,— що ягоди від кашлю — немов двоюрідні сестри його улюблених лакричних таблеток. Напевне, він уже не міг обійтися без мнемонічних аналогій, бо ставало очевидно, що розумові механізми того, хто стільки інтригував, хитрував та викручувався протягом своєї довгої кар'єри, стали поступово розладнуватися. Коли надворі періщив дощ, він міг спершу оголосити, що сьогодні нізащо не вийде з дому, а потім раптом ні сіло, ні впало починав збиратися в далеку книгарню по якусь книжку Фюстеля де Куланжа¹⁸² або по двадцятитомну «Історію Консульства й Імперії» Тьера¹⁸³, причому, повернувшись додому із своєї непотрібної експедиції, намоклий і застужений, навіть не розгортав їх. Хоч він завжди віддавав перевагу ліричному театрові, йому раптом могло заманутися вдягти фрак і йти до опери слухати «Манон», де він дивувався, що не бачить Мефістофеля у сцені в соборі Святого Сульпіція. Сюжет «Кармен» переплутувався в нього з сюжетом «Севільського цирюльника», бо дія обох опер відбувалася в Севільї, фінал «Травіати» він змішував із фіналом «Богеми», бо там і там жінка помирає в обіймах коханця... Розмовляючи, він тепер часто помилявся, кажучи, наприклад, що Плутарх був римський історик або що вірус іспанського грипу називається Пелопонесом. Нараз заходжувався диктувати статтю про політичне становище на батьківщині і замовкав у найпатетичнішому місці своєї промови, нагло усвідомивши, що її немає де друкувати. Часто говорив аби говорити, призначав і знімав міністрів, нагороджував орденами, складав плани державного будівництва, а потім сам із себе глузував, коли вертався до тьми за пляшкою «Божоле Нуво» мсьє Мюзара. В нього з'явився дивний потяг до музеїв. Ходив до Карнавалє¹⁸⁴ дивитися на іграшкові

¹⁸⁰ Ми йшли, замучені, в крові, багні і хворі (франц.).

¹⁸¹ Нема в нас ягід тих, що кашель виганяють. То ж доведеться нам попаритися в Дунаї (франц.).

¹⁸² Фюстель де Куланж (1830—1889) — французький історик.

¹⁸³ Адольф Тьер (1797—1877) — французький державний діяч і історик.

¹⁸⁴ Музей історії міста Парижа.

гільйотини. У Луврі перед великою картиною Давіда ¹⁸⁵ «Коронація Наполеона» запевняв, ніби мадам Летісія дуже схожа на тітку Джемайму, бабусю полковника Гофмана. Ходив до музею Гревена ¹⁸⁶ подивитися, чи немає там в якійсь із зал його самого, виліпленого з воску. Вперше Чоло неабияк стривожився чудернацькими примхами патріарха якось уранці 5 травня, коли той прокинувся з нав'язливою думкою — на щастя, опівдні прийшли газети з батьківщини, і він забув про свій намір — послати величезний вінок до Будинку інвалідів у річницю смерті Наполеона на острові Святої Єлени. А втім, у постаті старого диктатора ще відчувалися сила й велич, що навіть тепер надавали йому значущості й стилю. Значущості і стилю захирілого деспота, одного з тих, котрі протягом довгих років нав'язують свою волю й чинять закон у якомусь куточку світу. Досить йому було лягти в свій гамак, і гамак перетворювався на Трон. Коли він смикав за спеціальну мотузку і гойдався на тому ложі, виставивши ноги назовні, то наче виростав до застрашливих розмірів, здавався велетнем, закам'янілим у горизонтальному безсмерті, не зафіксованому у *Petit Lagousse*. І тоді починав говорити про свої війська, своїх генералів, свої походи, як отой — пригадуеш? — проти зрадника Атаульфо Гальвана; а пригадуеш ніч і бурю?... хоча ні — то був не ти... коли ми сиділи в Печері Мумій... Одного ранку, коли, прокинувшись, він заговорив про ту ніч, йому раптом забаглося піти в музей Трокадеро. І вони пішли з Чоло до цього важкого сумного палацу з бляклими аркадами й фальшивими мінаретами, в архітектурі якого сарагоський і арабський стилі змішувалися зі стилем барона де Гаусмана ¹⁸⁷. Біля дверей музею стояла величезна голова з острова Пасхи, і куняв сторож у розстебнутому жакеті. (Мабуть, у старого диктатора того ранку не гаразд було з головою, бо він запитав прізвище скульптора, який виліпив сторожа...) Вони зайшли до музею і чим далі йшли, тим довшими ставали галереї, де стояли трухляві, обліплені глиною каное, тотемні птахи, ідоли з настовбурченими колючками, мертві божества мертвих релігій, запилені ескімоси, лежали тибетські сурми, навалені купами давно негодящі барабани, — посічена міллю шкіра на них обвисла, повідставала, і вони замовкли навік, після того як стільки років були господарями великих свят, стільки разів прикликали з неба дощі та попереджали про повені... Ось так, переходячи від голки з тюленьчої кістки до ритуальних масок із Нових Геблідів, від негритянського амулета до золотої пекторалі, від торохтілки шамана до крем'яної сокири, дійшов нарешті Перший Урядовець до того, що шукав: посеред зали стояла на дерев'яному цоколі скляна вітрина у формі паралелепіпеда, а в ній сиділа мумія — «та сама, про яку я стільки тобі розказував» — знайдена в печері буремної ночі... Ветха людська снасть із самих кісток, загорнутих у зотліле ганчір'я, обтягнута висхлою шкірою, дірчастою, поточеною хробаками, увінчана об'язаним вишиваною стрічкою черепом; порожні ями очниць дивилися моторошним поглядом, на місці носа зяяло страхотливе провалля, широкий, із жовтими зубами рот ніби застиг навік у німому воланні; жалюгідні схрещені гомілки були взуті в альпаргати тисячолітньої давності, що здавалися навіть новими, бо чер-

¹⁸⁵ Жак Луї Давід (1748—1825) — французький художник, автор відомої картини «Смерть Марата», пізніше придворний живописець Наполеона I.

¹⁸⁶ Музей воскових фігур на бульварі Монмартр, відкритий 1882 р.

¹⁸⁷ Державний діяч і політик (1809—1891). В 1853—1870 рр. префект департаменту Сена, відомий зусиллями по модернізації забудови Парижа.

воний, чорний і жовтий колір прядива, з якого вони були сплетені, й досі не вицвів. І сидів цей страхопуд за два кроки від Рюдової Марсельєзи, схожий на велетенський безтілесний зародок, що пройшов усі стадії зростання, дозрівання, дряхління й умирання, і не річ, і не істота, руїна людського тіла, сидів і зорив двома западинами з-під бридкої темної чуприни, що запиленими пасмами сладала обабіч висхлих щік. Цей викопний монарх, суддя, жрець чи воєначальник люто дивився з глибини своїх незліченних віків на тих, хто насмілювався осквернити його могилу... І здавалося, дивиться він на мене, тільки на мене, наче збираючись щось відповісти, коли я йому сказав: — «Не сердься, сучий сину, я витяг тебе з твоєї брудної нори, щоб вивести тебе в люди... Щоб вивести в лю...» В очах мені потемніло, голова пішла обертом, і я впав... Голоси. Збігаються люди... Приходжу до тьми в своєму гамаку, куди мене покладали Чоло та Господиня. Але ноги мені не підкоряються. Вони там, де й повинні бути, вони мої, але водночас наче чужі мені, бо лежать, як колоди, і не хочуть ворухитися. Приходить лікар: доктор Фурньє, уже старенький. На грудях — орден Почесного легіону. Атож, пригадую. Торкаюся до вух указівними пальцями, показуючи, що все чую і розумію. «Нічого серйозного», — мовить він, шукаючи в течці шприц. А навколо гамака кружляють і кружляють обличчя Офелії та Ельмірїти, вони то зливаються в одне, то розходяться, щось говорять, і я засинаю, і прокидаюся. Знову — чи то він і не виходив звідси? — доктор Фурньє зі своїм шприцем. Прокидаюся. Почуваю себе зовсім добре. Хочу піти до «Буа-Шарбон» мсьє Мюзара. Але мені кажуть — ні. Поки що ні. Трохи перегодом. Та, мабуть, справи мої кепські, бо Офелія та Ельмірїта назносили сюди безліч образів святих дів. Ось вони висять в одну лінію на стінах кімнати, оточили мене звідусюди, охороняють мій сон, і, розплющуючи очі, я бачу їх усіх відразу: Святу Діву Гваделупську, Святу Діву дель Кобре, Святу Діву дель Чікінкіра, святу Діву дель Регла, Святу Діву дель Коромотос, Святу Діву дель Вальє, Святу Діву дель Альтаграсія, парагвайську Святу Діву дель Каакупе і Святу Пастирку моєї країни в трьох чи чотирьох різних образах; тут і святі діви — покровительки капітанів, і святі діви — заступниці воєначальників, і святі діви з білим обличчям, і святі діви — індіанки, і святі діви — негритянки — всі наші святі діви. Великі Заступниці. Розрадниці в горі, лихові, нещасті, розпачі й невдачах, вони тут зі мною, серед блискучого золота, срібла й леліток, під голубами, що ширяють у небі, Молочним Шляхом та Гармонією Сфер. «Зі мною бог, і я з богом...», — шепочу я, згадавши сільську молитву, якої мене навчали в дитинстві... Видужую. Ельмірїта приносить мені дещо з наших страв: тако, тамалі, збиті вершки, посипані корицею — бо більше мені нічого не хочеться. Починаю ходити — щоправда, спираючись на ціпок. Лікар обіцяє, що скоро, можливо, завтра, дозволить мені коротку прогулянку. Мабуть, посиджу на лавочці в парку перед клумбою гладіолусів. Дивитимусь, як вистрибують по моріжку під наглядом слуг песики з багатих домів. А потім візьму таксі — пішки мені годі дійти — і поїду в «Буа-Шарбон». Зненацька спадає на думку, що вже давно я не мав жінки. Востаннє це було — коли ж це? — з Ельмірїтою. Тепер же я тільки часом прошу, щоб вона закотила трохи спідниці — і вона вволює моє прохання з наївною безпосередністю. Мені приємно коли-не-коли помилуватися цим тугим і смаглявим тілом, бездонним і щедрим; лагідність так і струмує з нього, розливаючись пахощами. Всно майже не змінилося від часів, коли

я був у розквіті сили й могутності, і, дивлячись тепер на нього, я оживаю, з новою силою чіпляюся за це капосне життя. Бо мене ще не переможено, ні. Починаю виходити на прогулянку. З кожним днем далі й далі від дому. І якось, не знаю чому, мені пригадується, що на Монпарнаському кладовищі поховано мого приятеля Порфірію Діаса. (Зі свого вікна я бачу будинок, у якому жив його міністр Лімантур). Отож ми йдемо на кладовище,— де лежить також Мопассан, чії оповідання стільки читають і наслідують у наших краях,— Чоло, Ельміра і я. Перед майстернею мармурових надгробків Жоффена купуємо квіти. Нас супроводжує воротар у такій самій блакитній лівреї, як сторож у Трокадеро: «*Cette tombe est très demandée*»¹⁸⁸ (так-таки і сказав). Ми наємо Бодлера, з якого зловмисно пожартували, поховавши його поруч із генералом Аупіком. І ось ми біля дна Порфірію. Над його прахом стоїть щось подібне до готичної каплички — чи то карликова церковка, чи велика собача будка, сіра і стрільчаста, — на вівтарі якої під образом Святої Діви Тепейякської лежить у мармуровій скриньці жменька мексиканської землі. А вгорі над цією середньовічною гробницею, збудованою 1915 року, міфічні Орел і Змія Анагуаку¹⁸⁹... Думаю про смерть. Про Бодлера, такого тепер близького, хоч і не можу пригадати оті його вірші — пам'ять зовсім стала зраджувати мене — про старі кістки і глибоку могилу для двічі померлого, мертвого серед мерців. Непогано, якби й мене поховали тут — коли настане моя смертна година. Хотів якось похмуро, відповідно до оточення, пожартувати, показати супутникам, що не боюся Кошавої. Та нічого на думку не спало. Мовчки повернулися на Тільзітську вулицю. А надвечір мені знову відібрало ноги. І покорчило праву руку. На потилиці й на чолі проступили краплі холодного поту. І часом наче штрикає в груди залізним прутом, але не глибоко, тільки під шкіру. Доктор Фурньє хоче, щоб мене поклали в ліжку. Каже, що гамак не ліжка; що це романтика, індіанські звичаї, романи Фенімора Купера. Які вони добрі, ці проклятущі французи. Хотіли б мене покласти в спальню Людовіка XIII, щоб я задихнувся під балдахіном, або в таке ліжка, як у Мальмезоні, вузьке й коротке — важко навіть уявити, як у ньому обнімалися Наполеон та Жозефіна. Зрештою мене таки залишають у колисці гамака, що розтягується під вагою мого тіла, так ніби воно набите шротом. Засинаю. Коли прокидаюся, Чоло каже, що Офелія та Ельміріта пішли в собор Сакре-Кер помолитися за моє швидке — «і безсумнівне», додає — одужання. Вони вдягли зранку лілові сукні як покутниці,— «обіцяльниці» кажуть у нас там,— незважаючи на дощ, взули сандалі, не взяли ані капелюшків, ані плащів, підперезалися тасьмою помаранчевого кольору і піднялися на Монмартр у вагончику фунікулера, а потім зі свічками в руках поколінкували від парадних сходів до головного вівтаря собору. Засинаю знову. (Там, на Монмартрі, вийшовши з храму, Господиня хоче покласти квіти до ніг одного святого мученика, який видався їй дуже милосердним, бо стояв осторонь, самотній і незахищений, на найвиднішому місці, та ще й був прикутий ланцюгом до стовпа. Вона опускається навколішки на мокрий асфальт. Молиться. Та Офелія, прочитавши напис під ногами святого: «Кавалерові де Лабар, страченому у віці 19 літ, 1 липня 1766 року за те, що він не привітав хресний хід»,— смикає її за рукав і не дає докінчити молитву. Ельміріта не розуміє, як це поруч із церквою можуть поста-

¹⁸⁸ Про цю могилу багато запитують (франц.).

¹⁸⁹ Одна із назв Мексика до приходу іспанців.

вити пам'ятник еретикові... Офелія відмовляється давати пояснення, наперед знаючи, що мулатка однаково нічого не зрозуміє, бо «вольнодумець» для неї означає анархіст, няніга ¹⁹⁰ чи щось таке...) Просинаюся. Наді мною схилилася Офелія в сукні покутниці, і Ельміріта, вдягнена так само — вона машинально піднімає рукою груди характерним для себе жестом, забуваючи, що на ній зараз сукня. З'являється ще одна особа, сестра-черниця ордену Сен-Венса де Поль — але ця справжня — і проколює мені голкою праву руку. Накрохмалений чепчик, крохмалений комірець, крохмалене нагруддя; одяг блакитний, коцьору рідко розведеного індиго, що нагадує мені колір північноамериканського комбінезону, overall, які там, у моїй країні тепер носять усі робітники, називаючи їх ще «вітрильниками». Перед святими дівами в моїй кімнаті горять свічки; щойно поставлені свічки, які тільки починають стікати краплями воску; тут і маленькі червоні свічечки, і каганці з оливковою олією. Невдовзі й біля мене запалять свічки. Я читаю це на жовтих обличчях, що нахиляються при світлі свічок над моїм гамаком і силувано до мене всміхаються. В кімнаті стоїть густий запах ліків. Засинаю. Прокидаюсь. Прокидаючись, не завжди розумію, день зараз чи ніч. Роблю над собою зусилля. Праворуч чути цок-цок. Котра ж це година? Чверть на сьому? А може, й ні. Може, чверть на восьму. Наближаю обличчя до циферблата. Чверть на дев'яту? Цей будильник — чудо швейцарського годинникарства, але стрілки такі тоненькі, що їх ледве помітно. Може, чверть на десяту? Також ні. Треба надіти окуляри. Чверть на одинадцятую. Тепер правильно. Тим більше, що крізь лахманину, якою Господиня запнула від яскравого сонця слухове віконце мансарди, просотується день. Думаю про смерть, як завжди, коли прокидаюсь. Але вже не боюся смерті. Я зустріну її твердо й спокійно, хоча віднедавна знаю, що смерть це ні боротьба, ні агонія, — так тільки в книжках пишуть, — а просто здача зброї, визнання поразки, прагнення скоріше заснути й уникнути болю, який чигає на тебе, погрожуючи голками шприців, муками святого Себастьяна, коли тіло то пухне, то стухає, до носа раз по раз підносять наркотики, слина пересихає, і нарешті зловісно ідуть балони з киснем, так само неминуче віщуючи близьку смерть, як віщують її пахоші елею під час соборування. Але треба вимовити кілька слів, щоб увійти в історію. Кілька слів. Я прочитав їх у Petit Larousse: «Acta est fabula» ¹⁹¹.

«Що він бурмотів?» — запитав Чоло Мендоса. «Начебто щось про фабулу — коли б не про «байку», — відказала Офелія. «Яку байку? Езопа, Лафонтена чи Саманьего?» — «І якогось акта згадує». — «Авжеж, — втрутилась Господиня. — Це він просить, щоб не ховали його без акта про смерть. А як каталепсія...» (Слушний висновок: там усі селяни завжди боялись цього страшенно.) — «У моєму селі якимось одного закопали, гадаючи, що мертвий, а він був живий, прокинувся у труні, навіть проламав віко, але зміг тільки висунути із землі руку... А колись у Ла-Вероніці...» Була неділя. Офелія склепила батькові очі і накрила його саваном, що, наче бенкетна скатертину, спадав аж до підлоги з обох боків гамака. Потім відімкнула шухляду, де лежав Капітолійський Діамант: — «Тепер я зберігатиму його в себе, для певності. Коли на моїй нещасній батьківщині відновиться порядок, і не стане там ні заколотників, ні комуністів, я сама врочисто вставлю цей діамант на його законне місце, біля підніжжя Статуї Республіки». І в

¹⁹⁰ Член таємної організації негрів на Кубі.

¹⁹¹ Виставу закінчено (лат.).

чеканні цієї великої події діамант упав у сумочку Інфанти, позначивши для початку Точку Нуля всіх шляхів далекої країни поміж пудрениць та помад. А Офелія раптом заквапилася: «Нехай Чоло потурбується, щоб склали акта. Я на цьому не розуміюся. І не давайте оголошення про смерть до завтра. Сьогодні перегони старовинних екіпажів в Отейлі. Мені ще треба вдягтися»... Невдовзі перед парадними дверима будинку почулося цокання кінських копит і стукіт коліс. Ельміріта виглянула у вікно й побачила екіпаж з імперіалом, високим передком та віконечками, з четвериком коней, дуже схожий на диліжанс, запряжений мулами, що за її дитинства — поїздив тоді ще не було — ходив від Нової Кордови до Пальмар-де-Сікіре. «Які відсталі ці люди», — подумала мулатка. З будинку вийшла Офелія в світлій сукні, відхилила білу завіску й сіла в екіпаж. Лягнули батоги, і під сміх та веселі вигуки гніді коні з місця рушили клусом. З обох боків гамака, де покоїлось тіло Першого Урядовця, горіло в срібних свічниках по свічці. Сестра-черниця читала молитви. За вікном світив проти сонця грішним тілом геройський хлопчик. «Який сором!» — мовила Ельміріта, зачиняючи вікно, щоб узятися до вдягання Президента, якого потім мали перенести вниз у Велику Залу. На бильці крісла чекав на покійника останній костюм, замовлений Першим Урядовцем напередодні хвороби, — вже заширокий для його висхлого тіла. Зате тепер легше буде надягти на мертвого цей фрак із широкою червоною стрічкою, що стільки років була емблемою його Вищої Влади.

Плющ не росте вище, ніж
дерева, які його підтримують.
(«Розправа про метод»)

1972 рік.

22

...зупиніться хоч на мить
і поміркуюте про цей хаос...
Декарт

Посірілий від дощів та снігу, давно занедбаний, стоїть на кладовищі Монпарнас неподалік від гробниці Порфірію Діаса, поруч із могилами Бодлера та генерала Аупіка, невеличкий пантеон з двома доричними колонами. Той, хто загляне всередину, зможе побачити за чорними ґратами і скляними дверцятами скромний вівтар з образом Небесної Пастирки — копією того образу, якому поклоняються в її Головному Святилищі в Новій Кордові. Біля підніжжя вівтаря, під ритуальною гірляндою з троянд і херувимів стоїть на спінах чотирьох ягуарів скринька, де зберігається трохи Священної Землі Батьківщини.

Та, мабуть, мало хто знає, що Офелія, певна того, що земля є однаковою в усіх куточках світу — *memento homo, quia pulvis es et in pulverem reverteris*¹⁹² — взяла пригорщу «священної» землі, яку тепер вічно охороняють чотири емблематичних ягуари, з-під огорожі Люксембурзького Саду.

Гавана — Париж.
1971—1973

З іспанської переклав
Віктор ШОВКУН

¹⁹² Пам'ятай, людино, — ти порошок і на порошок перетворишся (лат.).